143

Maksim Gorki

ARTAMONOV AİLESİ

payel

ARTAMONOV AİLESİ

Çeviren: Şemsa Yeğin

MAKSİM GORKİ

ARTAMONOV AİLESİ

payel

Asıl adı Aleksey Maksimoviç Peşkov olan ünlü yazar Maksim Gorki, 1868 yılında Nijni-Novgorod'da doğdu ve 1936'da Moskova'da öldü. Daha, küçük yaşlarda öksüz kalan Gorki büyükbabasının yanında büyüdü. Henüz on bir yaşındayken çıraklığa başladı ve yazarlıkla geçimini sağlayana dek çeşitli işlerde çalıştı durdu. Öğrenim göremeyen Gorki kendi kendini yetiştirdi. Rusya içinde uzun gezilere çıktı. Bu arada devrimci çevrelerle ilişki kurdu. Polisçe sıkı bir şekilde gözlendi. Bir ara tutuklandıysa da kamuoyunun baskısıyla serbest bırakıldı. 1905 yılında Lenin'le tanıştı. Çeşitli dergilerde yazılar yazdı. 1898'de eski öykülerinin yayımlanmasıyla geniş halk yığınlarınca tanındı. *Foma Gordayev*'le roman yazmaya başladı. 1906'da ciğerlerinden hastalandığı için Kapri adasına yerleşti. Orada yedi yıl kaldı. Öykü kitaplarının yanı sıra *Ana, Casus, Artamonov Ailesi, Okurov Kenti* ve *Üçler* gibi romanlar yazdı. Ayrıca sahne için yazdığı çeşitli oyunları da vardır.

Yapıtın özgün adı: Artamonovlar

•

Birinci Basım: 2000

MAKSİM GORKİ

ARTAMONOV AİLESİ

Çeviren
ŞEMSA YEĞİN

PAYEL YAYINEVİ
İstanbul

Maksim Gorki'nin yayınlarımızdan çıkan öteki kitabı:

EDEBİYAT YAŞAMIM

Çeviren: Şemsa Yeğin

ARTAMONOV AİLESİ ÜZERİNE

GORKİ. *Artamonov Ailesi*'ni yazdığında elli yedi yaşındaydı. Rusya'da savaşın ve devrimin karışıklıkları bitmişti, umut verici yeni bir çağ başlıyor gibiydi. O dönemde Ruslar için yurtdışında yaşamak görece olarak kolaydı, ve Gorki, sağlığı uğruna —kendisi tüberkülozdu— İtalya'nın Sorrento kentine yerleşmişti. Yolculuğu sırasında, Prag'da, *Artamonov Ailesi*'ni yazmaya başladı; kitap 1925 yılı başlarında Sorrento'da tamamlandı.

Artamonov Ailesi, Gorki'nin yapıtları arasında en etkileyici ve en dramatik olanıdır. Bu kitapta Rusya'daki orta sınıfların devrim öncesi on yıllardaki trajik başarısızlığı yoğunlaştırılmış biçimde, kumaş üretimiyle uğraşan bir ailenin küçücük dünyasında görüldüğü şekliyle aktarılmaktadır. Bu, Gorki'nin karakter yaratma gücünü ve ilk öykülerinde bütün dünyayı kendisine hayran bırakan etkileyici edimlerle dolu sahneleri ustalıkla düzenleme yeteneğini en iyi sergileyen eseridir. Mizahla trajediyi, şiddetle acımayı, coşkunlukla içedönüklüğü eşsiz biçimde harmanlayan Gorki, burada şimdiye dek hiç ele almadığı büyük ve hareketli bir temadan yararlanmıştır. Sanki Sovyetlerin zaferi, Gorki'nin kitapları arasında başyapıt olan bu romanın ortaya çıkması işaretini vermiş gibidir. 1925 yılında, yabancı bir ülkede olmanın getirdiği uzaklıktan geriye baktığında, 1917'de sona eren bir çağı, daha eksiksiz bir anlayışla görebilmiş, ve drama duygusunu müthiş ölçüde geliştirmiştir. Artamonovların yükselişi ve düşüşü, deyiş yerindeyse, tarihin büyük bir çağının ötesinden gözlemlenerek anlatılmaktadır.

Gorki'nin devrimden önce yazdığı çoğu kitabın belirleyici özelliği olan acı suçlamaların havası yoktur bu kitapta; ahlak dersi vermeye de gerek görülmemiştir. Devrim, Artamonov Ailesi'nin üç kuşağını kaçınılmaz olarak silip süpüren bir sel baskını ya da tufandır adeta...

Bu noktadan sonra aile üyelerinin yaşantıları, keskin bir bıçak sırtında, romanlarda nadir rastlanan bir sona ulaşır.

Ancak ailenin büyük bir güvenle iş kurmaya kalkışmasında, herhangi bir kara yazgı beklentisi yoktur. Büyük Artamonov, tipik bir Gorki kahramanıdır; halka yakın, kararlı, korkunç bir canlılık yeteneğiyle donanmış, ailesini tıpkı işçileri gibi kişiliğinin gücüyle yöneten bir adamdır. Yaşlı Artamonov işlerin başında olduğu sürece, ailede ve iş yaşantılarında güler yüzlü bir canlılık dalgası, hayat dolu bir hareketlilik vardır. Rusya'da, yeni bir sınai genişlemeyi ve insansal gelişmeyi yaratacak görkemli bir çağ başlıyor gibi görünmektedir. Ama ironik olarak servetinin doruklara ulaştığı noktada yaşlı Artamonov ölür. Büyük oğlu onun yerini alınca, öykü uğursuzluklarla dolu ters bir yöne girer. Peter Artamonov yetenekli bir adamdır, ancak babasından daha zayıf ve daha karmaşık bir kişiliği vardır. Görev sorumluluğu ve çalışma alışkanlığı onu işe bağlamakta, ancak çözümleyemeyeceği sorunların ortasında bocalamaktadır. İşçiler için olduğu gibi fabrika sahibi ve ailesi için de üretim yaşamı artık bir serüven olmaktan çıkmıştır; makine, kendisini üretenleri köle haline getirmiştir.

Peter Artamonov kazayla bir cinayet işler; karısı ve ailesiyle olur olmaz kavga eder; ancak yabanıl kösnül âlemlerle unutabildiği güvensizlik duygularının yarattığı işkencelere sürüklenir. Gerçekten de trajik bir tiptir, dile getirmeyi ya da paylaşmayı asla başaramadığı anlayışlı, sevecen niteliklere sahip olması, durumunu daha da acıklı kılmaktadır. Köylü duyarlılığı ve kurnazlığı sayesinde yeğeni gibi basit, ufak tefek hırslara sığınmaktan ya da ailesinin genç üyeleri gibi verimsiz entelektüel tartışmalara kapılmaktan kendini kurtarır. Ama alev alev yanan bunalımşlığını kim anlayacaktır? Büyük oğlu zeki ve çekici bir delikanlıdır, genç Artamonovlar arasında olumlu ve yaratıcı kişiliği olan tek kişidir; ancak o da babasının anlayışsızlığı nedeniyle evinden kopmuştur. Peter'in duygulu kambur kardeşi Nikita bir keşiş olur ve düş kırıklığı içinde, çekilmez, dışdünyaya kapalı biri haline

gelir. Peter'in aslında sevecen, capcanlı bir yaratık olan karısı Natalya, durmadan dır dır eden bir gevezeye dönüşür. Ailenin dışında sadık bahçıvan ve sağduyu sahibi, geleneklere bağlı Tikon vardır. Ama Peter onunla ezelden beri anlaşamamaktadır, çünkü Tikon onun pek çok suçunu, pek çok sırrını bilmektedir. Öykünün sahneleri, bir film makarası gibi önümüze serildikçe Tikon'un Artamonovların fabrikasının kofluğunun ve boş gururun baştanığı rolünü üstlendiğini görürüz.

Hayır, Peter Artamonov ve onun gibiler için kurtuluş yoktur. O babasının neşeli, ilkel enerjisiyle kendini heveslerine, isteklerine adamış oğlu İlya'nın arasında yitmiş bir kuşağın bireyidir. Hatta, genç İlya Artamonov bir öğrenci, öğretmen ve devrimci olmak üzere öyküden çıkar gider. O, eski düzenin yerine geçmek zorunda olan yeni düzenin çekip giden simgesidir. Bu arada Artamonovların görünüşteki varsıllığına karşın, kendileri ve yaşamlarının onuru, mutlulukları da kayıp gitmektedir. Devrim, kasabalarına ulaştığında, hem aile hem de fabrika, ölür gider.

Gorki, Rusya'da ilk büyük sınai gelişmelerin başladığı dönemde doğmuştur. İlk yıllarının öyküsü güçlüklerle doludur — Dickens'ın betimlediklerinden çok daha korkunç güçlüklerdir bunlar. Gorki yapıtları arasında en hayat dolu öyküleri içeren dört ciltlik özyaşamöyküsünde bu olguyu kendisi dile getirmektedir. Doğum yeri Volga Nehri üzerinde adı sonradan onun onuruna Gorki şeklinde değiştirilen ve *Artamonov Ailesi* öyküsünün geçtiği bölgenin yakınlarında bir kasaba olan Nijni Novgorod'dur. Gorki yedi yaşındayken öksüz kalmış, despot bir büyükbabanın korumasına teslim edilmiştir. İki yıl sonra kendisine çok kötü davranan bir ayakkabıcının yanında işe verilmiş, o da buradan kaçmıştır. Bunu izleyen yıllarda, oymacı çırağı, bahçıvan yamağı, bir Volga gemisinde bulaşıkçı, fırıncı yardımcısı, bıçkıcı, hamal, acemi işçi olarak çalışmış, Rusya'nın güneyindeki kasabalarda dolaşıp durmuştur. O dönemde neredeyse yalnızca Dumas'nın romanlarını, Azizlerin Yaşamöykülerini ve

Gogol'ün *Ölü Canlar*'ını okumuştur. İlk öyküsü, 1892'de, Tiflis'te demiryolu atölyelerinde çalıştığı sırada yazılmış ve yayımlanmıştır. Bundan sonra ünü hızla artmıştır. Üç dört yıl içinde, en hırslı ve gelecek vaat eden genç yazarlar arasına girmiştir.

Gorki'nin yapıtları güçlü ve gözü pek oluşlarıyla daha baştan alışılagelmiş Rus yazınından ayrılıyordu. Onun ilk konularını oluşturan serseriler ve toplumun dışına itilmiş insanlar, onu yüreklendirmiş ve özgüvenini sağlamlaştırmıştı. Burada kokuşma yoktu, nihilizm yoktu. Gorki'nin kurguları, o dönemin toprak sahiplerinin malikanelerinde geçen ve beyefendilerin istençle umursamazlık, görevle arzu çatışmalarını anlatan popüler Rus romanlarından uzak birer çığlıktı. Çehov'da görülen ve kuşku ve umarsızlıklarla dolu olan salon konuşmalarının dünyasından çok uzaktı Gorki. Tolstoy'un kitaplarının temel özelliği olan basit köylü yaşantısının göklere çıkarılması da görülmüyordu onun yapıtlarında. Çehov ve Tolstoy, Gorki'nin hayran olduğu iki büyük ustaydı, hatta, onunla konuşmalarını anlatan harikulade anılar da yazmıştı. Ama Gorki'ye göre onların yapıtlarıyla Rus yazınına nokta konulmuş bulunuyordu. Her şeye yeniden başlamak gerekiyordu, toplumsal katmanların en dibinden, yoksulların ve itilip kakılmışların yaşantılarını paylaşan ve onlarla birlikte hareket eden yazarlar yapacaktı bu başlangıcı.

Marksist proleter devrim öğretisini Gorki'nin hemen benimsemesi hiç şaşırtıcı değildir. Çünkü Gorki, kentlerdeki aydın, liberal orta sınıf toplumunun kararsızlığından, tıpkı bu sınıfın servetlerinin kaynağı olan sanayi devriminden nefret ettiği gibi nefret etmiştir. 1905 Devrimi'nde bir sosyal demokrat olarak etkin rol almıştır. Bunu yedi yıllık bir sürgün dönemi izlemiş, bu sırada Kapri'deki evi, devrimci propagandanın merkezlerinden biri haline gelmiştir. 1913'de Rusya'ya dönen Gorki, 1922 yılına kadar burada kalmış, yaşamöykülerinin yanı sıra gazete yazıları bu yıllarını doldurmuştur. 1917 Devrimi'nde siyasal bir rol üstlenmemesine ve hiçbir zaman tutucu bir komünist olmamasına karşın, Gorki Sovyetler tarafından yeni rejimin yazın pey-

gamberi olarak görülmüştür. Rusya'ya 1932 yılında ikinci kez döndükten sonra seçkin bir Sovyet yazın adamı ve "büyük insan" olarak saygı görmüştür. Otuz yıl boyunca, bir proleter yazarlar okulu kurma ve yazarlara, işçilerin durumunu en iyi anlatmayı ve bu sınıfa en iyi hizmet etmeyi öğretme çabası içinde olmuştur. Hayranları arasında Lenin de bulunmaktadır, ve Gorki, söylendiğine göre Stalin'in karşılıklı konuşmaktan hoşlandığı tek yazardır. Bu durum, 1936 yılındaki ölümünü daha da gizemli kılmaktadır. Doktorlar Gorki'yi zehirlemekle suçlanmış ve içlerinden biri bu suçtan dolayı ölüme mahkum edilmiştir. O zamanlar Gorki altmış sekiz yaşında, sağlığı bozuk ancak inatçı bir hasta olduğundan doğal bir ölümle ölmüş olması da akla uygundur, ve belki de doktorları, başka nedenlerle Stalin temizliği dramında rol almıştır.

ALAN HODGE

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPRAK köleliğinin kaldırılmasından bir iki yıl sonra, Tecelli Yortusu âyininde, Nikola Kilisesi'nde toplananlar, aralarında bir yabancı gördüler. Adam, kalabalığı yara yara ilerlerken, bayramlıklarını giyinmiş, kibar insanlara dirsek vurmaktan bile sakınmıyordu. Böyle telaşla ve kabaca ilerledi, ve Dromov kasabasının en saygıdeğer ikonları önüne, en pahalılarından birkaç mum dikti.

İriyarı, enine boyunaydı. Gür sakalları kıvır kıvırdı, ve yer yer kırlaşmıştı. Kafası, bir kara koyun postundan kesilmiş bir yama gibi kara, kıvırcık saçlarla örtülüydü. Çingene saçına benziyordu. Kocaman bir burnu vardı. İçine az önce mürekkep damlamış su gibi mavi ebrulu gri gözleri, alnında iki bitişik yay çizen gür kaşları altında, üstten üstten bakıyordu. Âyindekilerin gözünden kaçmayan bir başka özelliği de, ellerini iki yana sarkıttığında, dev yumruklarının, dizlerine vardığıydı.

Âyinin, haç öpme faslına gelindiğinde, adam kasabanın en *kodaman* kişileri arasına katılmaz mı? İşte buna dayanamazlardı! Bu kadarı fazlaydı.

Gene de, kimse bir şey demedi. Ama âyin biter bitmez, Dromov'un ileri gelenleri, kilisenin çıkışında toplandılar, bu yabancının neyin nesi, kimin fesi olduğunu tartıştılar.

Kimi, adamın et ve balık toptancısı olduğu kanısındaydı. Kimi, birinin uşağı olabileceğini öne sürdü. Ama kentin, yüreği ne kadar iyiy-

se sağlığı da o kadar kötü olan barışsever valisi Yevsey Baymakov, ağzını eliyle kibarca örterek bir iki öksürdü, gırtlağını temizledi, ve "bana kalırsa bir soylunun hizmetinde çalışmış... Uşak, ya da muhafız falan," dedi.

Dul hamamböceği diye anılan, çenesi düşük, ağzı bozuk, suratı çilli, kısacası tutulacak hiçbir yanı olmayan kumaşçı, Pomiyalov, çok önemli bir noktaya parmak basar bir tavırla, "pençelerini gördünüz mü?" diye atıldı ordan. "O uzun kolları, iri yumrukları yani? Bakın, bakın! Küçük dağları kendisi yaratmış gibi yürüyor."

Geniş omuzlu, iri burunlu yabancı, bastığı toprak, babasının malıymış gibi güvenli, düzenli adımlarla yürüyordu aşağı doğru. Dizlerine dek uzanan kalın köylü ceketi, mavi, iyi bir kumaştan yapılmışa benzerdi. Ayağındaki çizmeler, iyi cins Rus derisindendi. Ellerini büyük ceplerinin ta içine sokmuş, dirsekleri iki yanında çıkık, ilerliyordu.

Âyin peksimetlerini yapan kilise hademesi Bayan Yerlandski'ye adamın kim olduğunu araştırma görevini verdikten sonra, kilise çanının kutsal sesleri arasında evlerine dağıldı herkes. Özel yortu yemeği onları bekliyordu. Akşam çayına da, Pomiyalov'un ahududu bahçesine davetliydiler.

Öğleden sonra, daha başka Dromovlular tarafından da görüldü yabancı. Nehrin öte kıyısında, ucu bucağı görülmeyen, ama Prens Ratski'nin olduğu bilinen ve "Manda Dili" diye anılan topraklar üzerinde görmüşlerdi onu. Söğütler arasında bir görünüyor, bir kayboluyor, o kumlu ırmak kıyısında düzgün adımlarla yürüyordu. Arada bir elini gözüne siper ediyor, bir kente, bir Oka Irmağı'na ve onun başka bir ırmağa, Vatarakşa'ya açılan kumlu çakıllı ağzına bakıyordu.

Dromov halkı, büsbütün meraklanmıştı. İçlerinden hiçbirinde, ırmağın bu yakasından seslenip de, adamın kim olduğunu, ve orada ne yaptığını soracak ses ve de yürek yoktu. Bekleyecek sabırları da olmadığından, kasabanın en aptal ve de her an sarhoş adamı polis Maşka Stupa'yı gidip yabancıyla konuşmaya yolladılar. Hiç utanıp sıkılmadan, bir damla yüzünü kızartmadan —kadın kısmı da dahil— herkesin önünde polis giysisinin pantolonunu sıyıran Maşka, buruş kırış şapkası başında, Vatarakşa Irmağı'nın çamurlu sularına daldı. Koca ayyaş

göbeğini şişire şişire yabancıya doğru ilerledi. Yanına geldiğinde, gene göbeğini ileri çıkararak, ve devlet görevlisi olduğunu belirtmek üzere sesini yükselterek, "Siz kimsiniz?" diye sordu.

Yabancının cevabı duyulmadı, ama Stupa, gerisin geri döndü, ve kendisini gönderenlere aldığı cevabı iletti.

"Bana dedi ki, 'Peki sen kim oluyorsun, saygısız herif!' dedi. Bu adamın öfkeli gözlerinde kötülük okunuyor... Kötü bir adam o. Serseri kabadayısı falan..."

O akşam, Pomiyalov'un ahududu bahçesinde, boynu guatrlı, falcılık, büyücülük gibi şeylerle ünlü Bayan Yerlandski, gözlerini korkunç korkunç açarak yuvarladı ve kentin kodamanlarına bilgi verdi.

"Adının Artamonov olduğunu söylüyor. İlya Artamonov. Burada yerleşecekmiş. Temelli gelmiş. Yeni bir iş kuracakmış. İşin ne olduğunu söylemedi bana. Vorgorod yolundan doğru geldi, aynı yoldan da saat üçte geri döndü."

Böylece, bu yabancıya ilişkin elle tutulur bir şey öğrenmiş bulunmuyorlardı. Hiç de hoş bir şey değildi bu. Sanki biri gecenin karanlığında gelmiş, pencereyi tıklatmış sonra da gözden kaybolmuştu. Hiç hayra alamet değildi durum.

Aşağı yukarı üç hafta sonra, Dromovluların anısındaki yaranın izi daha kapanmadan, bütün Artamonovlar, yani dört güçlü kuvvetli adam, dosdoğru Baymakovların evine geliverdi.

"Eee, Yevsey Mitriç," dedi Artamonov damdan düşer gibi. "Seninle hemşeri oluyoruz. Senin usta yönetimin altındaki bu kente yerleşeceğiz. Bu konuda bana yardımcı olacağına hiç kuşkum yok."

Kısa ve öz, usta bir işadamı gibi konuştu Artamonov. Kursk eyaletinde, Prens Ratski'nin, Rata Nehri kıyılarındaki topraklarında çalışmıştı. Köleliğin kaldırılmasından sonra, o da özgürlüğüne kavuşmuştu. Prens, parayı esirgememişti ondan. Şimdi yeni bir iş kurmayı düşünüyordu. Keten dokuma fabrikası kuracaktı. Duldu. Çocukları şunlardı: Büyük olanı Piyotr, kambur olanı Nikita, ve Aleksi. Aleksi en küçükleriydi. Aslında yeğeniydi de, kendisi evlat edinmişti.

"Köylüler pek keten ekmez buralarda," dedi Baymakov. Düşünceli görünüyordu.

"Ekmezlerse ektiririz."

Artamonovun sesi kalındı. Kabaydı. Koca bir davula inen tokmakların sesi gibi güm gümdü. Oysa Baymakov, yürürken bile sakına sakına adım atan Baymakov, ruhları ürkütmekten korkar gibi pısır pısır konuşuyordu. Leylak rengini andıran üzgün gözleriyle Artamonov'un kapı ağzında hazır olda duran oğullarına baktı. Hiçbiri birbirine benzemiyordu. En büyüğü babası gibiydi. Göğsü geniş, kaşları kavisli, gözleri iri iriydi. Nikita'nın gözleri kız gözlerine benziyordu. İri ve gömleği gibi maviydi. Aleksi kıvırcık saçlı, al yanaklı, kumral bir delikanlıydı. Gülen gözleriyle tatlı tatlı bakıyordu.

"Askere gidecek var mı?" diye sordu Baymakov.

"Yok. Bana gerek hepsi. Üçünün de bedelini verip azat ettirdim."

Artamonov elini havada şöyle bir salladı, "Çıkabilirsiniz," dedi oğullarına.

Yaş sırasına göre birer birer, asker adım çıktılar dışarı. Sonra Artamonov elini Baymakov'un dizlerine koydu.

"Ya, işte böyle Yevsey Mitriç," dedi. "Dünürün olacağım. Kızını büyük oğluma istiyorum."

Yevsey Baymakov, nerden geldiğini şaşırdı birden. Oturduğu yerde hoplayıp zıplamaya, elleriyle garip hareketler yapmaya başladı.

"Ne ne nee? Sen şaşırdın mı be adam? Seni ömrümde görmedim daha önce! Kimsin, nesin, doğru dürüst bilmiyorum. Sen nasıl böyle bir istekte bulunursun? Hayatta bir tek kızım var. Hem, evlenecek yaşta değil. Üstelik, tanımazsın, bilmezsin benim kızımı. Daha yüzünü görmedin... Bu ne biçim iştir?"

Birden dirilmişti Baymakov.

Artamonov'da hiçbir değişiklik yoktu. Elini saçları arasında dolaştırdı, "Beni tanımak istersen, başkomiserden sor," dedi. "Prensimin çok iyiliği dokunmuştur ona. Prens ona yazdı, bana yardımcı olmasını istedi. Benden kötülük görmezsin, istediğin yemini ederim. Kızını tanıma meselesine gelince... Daha önce geldim kasabanıza. Onu tanıyorum. Her şeyi biliyorum. Kimseye görünmeden dört kez geldim buraya, her şeyi öğrendim. Benim büyük oğlan da geldi, kızı tanıyor, sen merak etme!"

Baymakov'un başından aşağı bir kova kaynar su dökülmüştü sanki. Zaman kazanmaktan başka çaresi yoktu. Konuğundan evlenme tarihini birkaç ay sonraya bırakmasını istedi.

"Çok bekleyemem," dedi bu söz anlamaz yabancı. "Gerçi oğlum bekleyebilir, ama yıllar beklemez." Pencereye döndü, seslendi hiç cevap beklemeden:

"Gelin bakalım. Gelin de saygılarınızı sunun ev sahibine!"

Artamonovlar gittikten sonra, Baymakov ikonalara döndü, haç çıkardı. "Tanrım, bana acı Tanrım! Bu ne biçim iştir, Tanrım? Beni kötülüklerden koru Tanrım."

Bastonuna dayana dayana bahçeye çıktı. Karısı, ıhlamur ağacının altında reçel kaynatıyordu. Etine buduna, güzel bir kadındı.

"Az önce bahçede bekleyenler kimdi?" diye sordu kadın.

"Bilmiyorum," diye homurdandı Baymakov. "Natalya nerde?"

"Bakkala gitti, şeker almaya."

"Şeker almaya, ha?" dedi Baymakov. Suratı bir karıştı. Üzeri çimenle kaplı sete ilişti. "Şeker... Aah, ah... Doğru söylemişler... Şu köleliğin kaldırılması başımıza büyük işler açacak..."

"Ne diyorsun sen kuzum?" dedi karısı. Şaşkın şaşkın durmuş, anlamadan dinliyordu. "Bir yerin mi ağrıyor?"

"Kötü... Kötü. Elimde değil, bu adamın, benim yerimi almak üzere Tanrı tarafından buraya gönderildiğini söylüyor bana bir ses. Elimde değil..."

Kadın, yatıştırmaya çalıştı onu. "Bu ne biçim söz," dedi. "Son günlerde az mı köylü geliyor kasabaya? O da onlardan biri işte..."

"Eveet, evet... geliyorlar... Sen öyle bil. İyice düşünüp taşınayım, anlatacağım sana... Ama şimdi bir şey söylemem... Hele bir düşüneyim... Tanrım..."

Beş gün sonra yatağa düştü Baymakov. On iki gün sonra öldü. Ve bu ölüm, Artamonov'la çocukları üzerine daha da karanlık bir gölge düşürdü. Valinin hastalığı sırasında, iki kez geldi Artamonov. İkisinde de uzun uzun konuştular. İkinci gelişinde, Baymakov karısını görüşmeye çağırdı. Bitkin ellerini göğsüne kavuşturdu.

"Artık onunla anlaşın" dedi. "Bana yapacak pek bir iş kalmadı bu dünyada anlaşılan... Şimdi gidin, dinleneyim biraz."

"Buyrun çıkalım hanımefendi," dedi Artamonov, ve kadının cevabını beklemeden, geliyor mu diye arkasına bakmadan, çıktı odadan.

Kadının toparlanıp da Artamonov'u izlemediğini gören vali, "git Ulyana, git," dedi. "Alnımızın yazısı böyleymiş."

Akıllı, iradeli bir kadındı. Acele karar vermezdi. Ama bu kez, bir saat kadar sonra kocasının yanına döndüğünde, "Eh, alnımıza yazılıymış," diyordu. Ağlıyordu. O uzun, güzel kirpikleri ıslanmış, vücudu, hıçkırmaktan yerinde durmaz olmuştu. "Hakkını helal et, kızımızı kutsa bir kez, helallaş..."

O akşam, kızını aldı, babasının baş ucuna getirdi. En yeni giysilerini giymişti kız. Artamonov, oğlunu bir iteledi, iki genç, birbirinin yüzüne bakmadan el ele tutuştular. Hırıl hırıl soluyan Baymakov, babasının babasından kalma incilerle süslü bir ikonayı başları üstüne tuttu, "ey ulu Tanrı. Hazreti İsa aşkına, Baymakov kulunun tek evladını koru..." diye dua etti.

Sonra birden kaşlarını çatmaya çalışarak Artamonov'a döndü, "unutma!" dedi. "Yavrumun hesabını senden soracak Tanrı."

Artamonov, elleri yere değinceye dek eğildi yatağın önünde. "Unutmayacağım," dedi.

Genç çift, el öpüp gittikten sonra, Artamonov hasta adamın yatağına oturdu, kesin bir tavırla, "hiç merak etme," dedi. "Her şey yolunda gidecek. Prenslerime tam otuz yıl hizmet ettim. Tek yanlış yapmadım. İnsanoğlu Tanrı gibi hoşgörülü değil. İnsan sevgisi kazanmak, Tanrı sevgisi kazanmak gibi kolay değil. Sana gelince kaynana, sen de üzülme. Benim çocuklarıma analık edersin. Sana karşı saygılı olmaları için gereken buyruğu vereceğim kendilerine."

Baymakov hiç ağzını açmadan dinledi. Gözleri, köşede duran ikonalardaydı. Yanaklarından yaşlar süzülüyordu. Karısı da bir hıçkırdı.

Artamonov, bunun üzerine, "erken gidiyorsun Yevsey Mitriç," dedi. "Kendine iyi bakmamışsın. Sana ne kadar güvenmiştim, bilemezsin. Sana çok ihtiyacım vardı."

Ölüm döşeğindeki, parmaklarını boynunda dolaştırdı. Neyi yitirdiğini vurguluyormuşcasına derin, gürültülü bir soluk aldı.

"Yaptıklarını biliyorum," dedi. "Dürüst davrandın. Hem dürüst, hem akıllı. Daha bir beş yıl yaşasaydın, iyi işler başarırdık seninle. Güzel günler yaşardık. Ama ne yapalım, Tanrı'nın dediği olur... Tanrı daha çok istemiş seni..."

Derin, acıklı bir hıçkırık duyuldu Ulyana'dan. "Uğursuz sözler söyleme," dedi. "Kim bilir... Daha dur bakalım."

Artamonov ayağa kalktı, Baymakov'un önünde, adam sanki ölmüş bitmiş gibi yerlere dek eğildi. "Bana güvendiğin için teşekkür ederim," dedi. "Hoşça kal. Nehre inmem gerek. Mavnayla eşyamız geldi."

O gittikten sonra, Bayan Baymakov söylenmeye başladı.

"Pis köylü! Gelinine bir çift tatlı söz söylemedi."

Baymakov durdurdu onu. "Gene başlama, n'olur. Üzme beni," dedi. Bir an sustu, "onu sıkı tut," diye devam etti. "Bizimkilerden daha iyi bir adam gibi geliyor bana."

Baymakov, tüm kasabanın katıldığı büyük bir törenle toprağa verildi. Beş ayrı kilisenin papazı da hazır bulundu törende. Artamonovlar, cenazenin ardında, dul karısıyla kızından hemen sonra yer aldılar. Dromovlular, hiç hoş karşılamadı bunu. Ailenin en arkada yürüyeni kambur Nikita, birinin söylendiğini duydu.

"Ne oldukları belli değil daha, kalkmış en ön sırayı almışlar!"

Pomiyalov, meşe palamudu rengindeki gözlerini fırıl fırıl döndürdü, "Ölen de, karısı da yaş tahtaya basacak insanlar değildi," diye fısıldadı. "Bu işin içinde bir iş olmalı. Bu akbaba büyülemiş onları. Yoksa neden aralarına alsınlar, neden bir köylü parçasıyla bir tutsunlar kendilerini."

"Haklısın. Garip bir durum var ortada..."

"Ben de onu diyorum ya. Belki sahte para basıyorlardır. Ama Baymakov çok dürüst bir adamdı... Ne dersin?"

Başı inik, kamburu çıkık dinledi bu sözleri Nikita. Eğilmiş, birinin vurmasını bekliyor gibi duruyordu. Rüzgârlı bir gündü. Arkalarından esiyordu. Cenazeyi izleyen yüzlerce insan ayağının kaldırdığı toz, erkeklerin biryantinli saçlarında kalın bir tabaka oluşturuyordu.

"Bak, bizim tozumuz nasıl aklaştırdı Artamonov'un saçını. Kara çingene, beyaz oldu çıktı," dedi biri.

Cenazeden on gün sonra, Ulyana Baymakov ve Natalya, evi Artamonov'a teslim ederek manastıra çekildiler. Babayla oğulların fırtınaya tutulmuş bir halleri vardı. Sabah karanlığından gece yarılarına dek koşturuyorlardı. Kiliselerin önünden geçtiklerinde bile yavaşlamıyorlar, yarım yamalak haç çıkararak yollarına devam ediyorlardı. Baba, gürültücü, içi tez bir adamdı. Büyük oğul, sessiz, asık suratlı ve herhalde sıkılgan, ya da utangaçtı. Yakışıklı Aleksi, tüm öteki erkeklere meydan okuyor, kızları hiç rahat bırakmıyordu. Nikita'ya gelince, tan ağarır ağarmaz sivri kamburunu nehrin karşı yakasına, Manda Dili'ne taşıyor, orada kendisini bekleyen bir yığın dülgerin arasına katılıyordu. Barakaya benzer uzun bir yapıyla, hapishaneye benzer büyük, iki katlı bir bina yapılıyordu orda. Birincisi iri tuğlalardan örülüyordu. İkincisiyse kırk, elli santim genişliğinde kerestelerle örtülüydü. Akşam oldu mu, Dromovlular Vatarakşa Irmağı'nın kıyısında toplanır, kabak çekirdeği yiye yiye testerelerin gıygıyını, rendelerin tekdüze sesini, keskin baltaların donuk vuruşlarını dinlerdi. Çıt çıt çekirdek seslerine, gördükleri yapının Babil Kulesi'ne benzediği üzerine türlü türlü şaka ve gülüşmelere katılır. Pomiyalov, bu yabancıların başında belaların dolaştığını, bunun içine doğduğunu söyleyerek onları yatıştırırdı.

"Bahar gelsin, görürsünüz! Bu tuğla yığını da tahta yığını da ırmağın taşan sularında yüzmezse bana da Dromovlu Pamiyalov demesinler... Hem, bakarsınız baharı beklemez. Bir yangın çıktı mı tamamdır işleri. Talaş yığınları arasında sigara tüttürüyor marangozlar, bakın!"

İnandırıcı olmak için de alacakaranlığın ele verdiği sigaraları gösteriyordu eliyle.

Veremli Rahip Basil, bu önseziyi destekliyordu anlaşılan:

"Zaten kuma temel kazdılar..."

"İşçiler dolacak buraya! İçki, hırsızlık, kabadayılık, serserilik daha da artacak..."

Şişman, tostoparlak, her yanından etler sarkan yumurta gövdeli Luka Barski, iyimserdi oysa:

"Fabrika demek, geçim kolaylaşacak demektir. Bunda bir kötülük yok ki... Bırakın adamlar kursun fabrikalarını. Ne sataşıyorsunuz!"

En çok Nikita Artamonov'la eğleniyordu Dromovlular. Koca bir araziye yayılı ağaçları kesiyor, ya da kökten söküyordu ilk birkaç gün. Sonra günlerce, yağlı Vatarakşa çamurunu kürekledi. Daha sonra bataklıktan kalıp kalıp yosun çıkardı. Kamburu sipsivri havada, el arabasına yığıp yığıp taşıdı bu yosunları ve kumların üzerine serpiştirdi.

"Bahçe mi yapıyor, ne?" dedi Dromovlular. "Ne aptal şey! Kumu gübreliyor aklınca!"

Güneş batınca, nehrin bu yakasına dönerdi Artamonovlar. Göz gözü görmeyene dek çalışırlar, sonra da ataerkil düzene uygun bir boy sırasıyla geçerlerdi nehri. En önde baba, arkada en küçükleri Aleksi yürürdü. Gölgeleri, ırmağın yeşilimsi suyuna vurur ve Pomiyalov eliyle de göstererek, "bakın, bakın! Şu kamburun gölgesine bakın!" diye gülerdi.

Nikita'nın gölgesi, herkesinkinden çok titrerdi suyun yüzünde. Bir de, kardeşlerinin gölgesinden daha büyükmüş gibi görünürdü.

Bir keresinde, yağmur yağmış, nehir yükselmişti de, kamburun ayağı yosunlara takılıp —ya da derin bir yere bastığından— birden tökezlenip sulara gömülüvermişti.

Kıyıdaki izleyiciler, olayı eğlenceli bulmuş, kahkahalarla gülmeye başlamışlardı.

Yalnız, ayyaş saatçinin on üç yaşlarındaki kızı Olga Orlov telaşlanmış, "eyvaah! Boğulacak!" diye bağırmıştı.

Bu davranışı yüzünden azarlamışlardı çocukcağızı.

"Büyükler dururken küçüklere söz düşmez!"

Hep en arkadan gelen Aleksi, sulara dalıp çıkardı kardeşini.

Sırılsıklam ve de vıcık vıcık çamura belenik bir halde kıyıya vardıklarında, Aleksi gülüşen izleyicilerin üzerine yürüdü. Hemen susup kenara çekildi herkes.

"Dağdan inmiş, n'olacak..." diye söyleniyordu biri.

"Bizden hoşlanmadılar,"dedi Piyotr.

Baba Artamonov, adımını aksatmadan, umursamaz bir tavırla, "zamanı gelince hoşlanırlar," diye cevap verdi ona. Gözünün içine bakıyordu bunu söylerken. Güvenliydi. Sonra döndü. Nikita'ya sövdü.

"Ne sakar adamsın be! Bastığın yere baksana yürürken! Milleti kendimize güldürmeye gelmedik buraya. Kuş beyinli, sen de!"

Artamonovlar, kendi yağlarıyla kavruluyor, kimseyle görüşmüyorlardı. Ev işlerine yaşlıca, ama güçlü kuvvetli bir kadın bakıyordu. Kara başörtüsünü öyle bir bağlardı ki, iki boynuz gibi sivri kat yerleri olurdu hep kafasında. Bir garip konuşurdu. Anadili Rusça değilmiş gibi dura dura seçerdi sözcükleri. Ağzı sıkıydı. Artamonovlara ilişkin tek söz alamazdı kimse ağzından.

"Bir işler çeviriyorlar... Sahtekâr bunlar... Görünen köy kılavuz istemez," diye avutuyordu kendilerini Dromovlular. Elle tutulur bir bilgi edinememişlerdi daha.

Derken, baba Artamonov'un, en büyük oğlunu yanına katıp, çevre köyleri dolaştığı, ve köylüleri keten ekmeye heveslendirdikleri haberi yayıldı ortalığa.

Bu gezilerin birinde, birkaç asker kaçağının saldırısına uğramışlardı. İlya Artamonov, kayışın ucuna bağlı bir demir topağıyla öldürmüştü adamların birini. Ötekinin de kafatasını kırmıştı. Üçüncüsü kaçıp kurtulmuştu. Polis, Artamonov'u övdü bu hizmetinden dolayı. Ama yoksul mahallesi İlinsk papazı, adam öldürme cezası olarak kilisede kırk akşam dua etmesini önermişti.

Güz gelip de geceler az da olsa uzayınca, Nikita, babasına ve kardeşlerine azizlerin hayatıyla, büyük din adamlarının öğütlerini okurdu. Ama ihtiyar, kısa kestirirdi bu işi.

"Bırak şu saçmaları," derdi. "Kim kime öğüt veriyor? O da insan, biz de. Ondaki akıl, biz de de var. Büyük sözler bunlar, büyük... Bize göre değil. Sıradan insanlarız biz. Çalışan insanlarız. Çalışmaktan daha iyi öğüt olmaz insana. Bak, ölen Prens Georgi Ratski, yedi bin kitap okumuş adamdı. Bu senin dediğin şeyler üzerine öyle derin, öyle derin düşündü ki, Tanrı'ya inancını yitirdi. Bütün dünyayı dolaştı, bütün kralların huzuruna kabul edildi... Ünlü bir adamdı anlayacağın! Ama bir dokuma fabrikası kurdu, güm, baş aşağı... Neye el attıysa başaramadı. Sonra kala kala bir yığın köylüye kaldı. Köylüler olmasaydı..."

Tane tane, ve her bir sözcüğün üstüne basa basa söylerdi bu sözleri. Düşüne taşına, ölçe biçe konuşurdu. Gören, kendi sözlerini dinliyor sanırdı.

"Kolay değil ekmek parası kazanmak," diye öğütlerdi oğullarını. "Kendi işinizi kendiniz görün. Kendi aklınızı kullanın yaptığınız işte. Bakın, ben, kendim vermezdim kararları. Ne derlerse onu yapardım. İşler yolunda gitmedi mi, bir yanlış oldu mu, sorumlusu ben değildim. Düzeltecek olan da ben değildim elbet. Bana buyruk veren ayıklardı pirincin taşını. Karar vermeye hakkım yoktu... Bırak karar vermeyi, düşünmeye, kendi hayatımı düşünmeye bile hakkım yoktu. Ayrıca düşünmeye, beynimi çalıştırmaya da kalkmadım; benim beynimle patronun beyni birbirine karışır diye, sakındım. Duyuyor musun, Piyotr?"

"Evet baba."

"İşte böyle evlat. Hayatı ciddiye alın. Biz, yaşamıyorduk; ama canlıydık. Yaşamayan canlılar... Elbet, o vakit, insanın sorumluluğu daha az oluyor. Atacağı adımlar başkası tarafından saptanıyor. Öyle yaşamak daha kolay belki... Ama anlamsız..."

Bir konuşmaya başladı mı, kimi akşam iki saat sürdürürdü öğüt vermeyi. Ve arada bir, "Duyuyor musunuz, çocuklar?" diye sorardı. Sobanın arkasında oturur, parmaklarını kıvırcık saçları arasında dolaştırırdı hep. Gerekli gördüğü yerlerde —genellikle her bir sözcüğün ardından— söylediklerini vurgulamak istercesine elini kaldırıp indirirdi.

Geniş, temiz mutfakta, dışarıda kükreyen fırtınanın, ya da camlara çarpan yağmurun daha da arttırdığı tatlı bir sıcaklık vardı. Sobanın verdiği sıcaklığa, başındaki insanların sıcaklığı da katılınca, daha bir tatlı olurdu hava.

Derken kış geldi; keskin soğuklar ıslık çalmaya başladı.

Piyotr, önünde yağ kandili masanın başında oturur, hesap işleriyle uğraşırdı. Kâğıt hışırtılarına abaküs boncuklarının çın çınları karışırdı. Aleksi ona yardım eder, Nikita da çabukluktan görünmeyen parmaklarıyla sepet örerdi.

Artamonov'da söz tükenmez; konuşurdu:

"İşte böyle. Çar babamız, özgürlük verdi bize. Verdi, verdi ama, amacı neydi acaba? Bunu düşünmek gerek. Amaçsız, hiçbir iş olmaz.

Amaçsız, bir koyunu bile ağılından çıkarıp salamazsın. Adam kalkmış, binlerce ve binlerce adam salıyor. Benim görüşüme göre, majesteleri, beylerden pek bir şey koparamayacağını anladı. Çünkü beyler, ancak kendi aralarında paylaşıyorlardı her şeyi. Ona bir şey kalmıyordu. Prens Georgi'nin kafasına dank eden bir gerçek vardı: 'Zorunlu emek, hiç kazançlı değil,' demişti bana ta özgürlükten önce. Yani, bu şu demek: Bizim özgür emeğimiz, daha verimli, daha üretici olacak. Artık bundan sonra bir asker bile yirmi beş yıl tüfek omuzlamayacak. Yaşayabilmek için, o da üretici olacak. Herkes, kime isterse, ona satacak... yeteneğine göre, isteğine göre... Soyluluğun defteri dürüldü artık. Kim çalışırsa o soyludur bundan böyle!"

"Ulyana Baymakov, üç ay kadar kaldı manastırda. Eve döndüğünün ertesi günü, konuya girdi Artamonov.

"Düğünü hemen yapalım mı?"

Şaşırdı kaldı kadın. Gözleri faltaşı gibi açıldı. "Sen aklını mı oynattın?" dedi. "Ağzından çıkanı kulağın duysun! Çocuğun babası öleli daha altı ay olmadı, sen kalkmış... Sen Allah'tan korkmaz mısın be adam!"

Ama Artamonov, sert sert çıkıştı kadına: "Kaynana," dedi. "Tanrı bu işlere karışmaz. Ne var bunda? Beyler çok daha kötüsünü yapıyor da bana mısın demiyor Tanrı. Bize bir kız gerek, Piyotr'a bir eş gerek."

Sonra, kaç parası olduğunu sordu kadına.

"Beş yüzden fazla drahoma vermem kızıma!" dedi kadın.

"Verirsin, verirsin," dedi Artamonov umursamaz bir tavırla. Heybetli köylünün kendine güveni tamdı. Gözüne gözüne bakıyordu kadının. Bakışlarını saklamıyordu.

Masa başına oturmuşlardı. Artamonov, dirseklerini masaya dayamış, parmaklarını gür sakalına gömmüştü. Tam karşısında oturan kadınsa kaşlarını çatmış, arkasına yaslanmıştı. Bir şeyden korkmuş da, savunmaya geçmiş bir hali vardı. Otuzdan fazlaydı, ama çok daha genç gösteriyordu. Elma yanaklarının üstünde, ışıl ışıl yanan uçuk mavi gözleri kararlı, güvenli ve akıllı bakıyordu.

Artamonov kalktı, gerindi. "Güzel bir kadınsın, Ulyana Baymakov," dedi.

"Başka bir diyeceğin var mı?" diye alay etti Ulyana.

"Hayır, yok."

Artamonov, ayaklarını sürüye sürüye kapıya doğru ilerledi ve isteksiz adımlarla odadan çıktı.

Kadın, uzun uzun izledi adamı ardından. Bir an için aynaya çevirdi gözlerini ve öfkeyle söylendi:

"Nerden çıktı bu herif..."

Ondan korkuyordu. Kalktı, yukarı kızının odasına gitti. Ama onu bulamadı. Pencereden baktı, bahçedeydi. Bahçe kapısının başında durmuş, Piyotr Artamonov'la konuşuyordu.

Merdivenleri çifter çifter indi, verandaya çıktı.

"Natalya! Çabuk içeri gir," diye seslendi.

Piyotr onu selamladı.

"Selamın senin olsun küçük bey," dedi Ulyana. Annesi yanında yokken bir genç kızla konuşulmaz! Bir daha görmeyeyim!"

"Ama benim nişanlım o?" dedi Piyotr.

"Fark etmez. Burda âdet böyledir." diye cevap verdi kız anası. Bir yandan da böyle sert çıkıştığı için kızdı kendi kendine. Gençler sevişmeyecek miydi sanki? Hiç iyi etmemişti... Kızını kıskanıyor sanacaklardı.

Ama içerde, Natalya'nın saçlarını çekti, çekti, düşüncesi ne olursa olsun bir daha onunla konuşmamasını sıkıladı.

"Anladık, nişanlın ama, âlemin ağzı da torba değil, büzesin? Dillere düşeriz sonra!"

İçinde garip bir sıkıntı vardı. Bu olaydan birkaç gün sonra, falına baktırmaya Bayan Yerlandski'ye gitti. Kasabanın bütün kadınları, bu ihtiyar büyücüye açılır, korkularını, günahlarını, sıkıntılarını anlatır, iç dökerlerdi.

"Derin derin düşünmeye gerek yok, şekerim," dedi Bayan Yerlandski. "Her şey apaçık ortada. Bu adamdan ayrılma, sen beni dinle. Benim gözlerim boşuna fırlamadı böyle. İnsanların yüreğinin dibini görürüm ben. Elimdeki iskambil kâğıtlarını nasıl görürsem, öyle görürüm hem. Bak, işini biliyor. Neye el atsa, başarıyor. Tuttuğunu koparan bir adam o. Sen burdaki dedikodulara bakma. Kıskanıyorlar da on-

dan... Yok, şekerim, yok. Sakın korkma. İçinde kötülük yok adamın. Kurnaz bir tilki değil, becerikli bir ayı o."

"Doğru," dedi taze dul. "Ayı. Koca bir ayı o." Derin derin göğüs geçirdi. "Daha Natalya'yı oğluna istediği günü korktum ondan. Çok korktum. Gökten zembille iniverdi herif. Ne tanıyan var, ne bilen. Kalkmış, bizimle dünür olmaya karar vermiş. Olacak iş mi? Ahh, nasıl gözüme gözüme bakarak konuşuyor bir görsen... Onun o koca gözlerini, küstah bakışlarını görmüyor muyum, adam gırtlağıma yapışmış gibi, 'evet' diyorum. Evet, evet. Ne derse, evet."

"Neden, biliyor musun?" dedi kırk yılın akıllı kocakarısı, "kendi gücüne inancı var da ondan."

Ama ne söylediyse, Ulyana Baymakov'un içini rahat ettiremedi. Baharat kokulu loş odasından çıkıp kapıya kadar geçirdi onu.

"Unutma," dedi "Aptallar yalnız peri masallarında talihli olur..."

Neden bu kadar övüyordu Artamonov'u bu falcı? Yoksa avucuna para mı sıkıştırmışlardı böyle konuşması için?

Öte yanda, yakın arkadaşlarından Matrena Barski, çiroz gibi kupkuru, ince, uzun Barski, hiç böyle düşünmüyordu.

"Ah, Ulyana'cığım," diyordu. "Kasabanın ağzında sakız oldun. Bu yabancılardan korkmuyor musun? Bak, kim bilir ne büyük günahları var ki tanrı kötürüm bir evlat vermiş onlara..."

Dul Ulyana, çok zor günler geçiriyordu. Siniri burnundaydı. İkide bir kızını azarlıyor, dövüyordu. Geçerli bir nedeni olmadığını biliyordu ama gene de hırsını ondan alıyordu. Evine yerleşen Artamonovlarla elinden geldiğince az karşılaşmaya çalışıyor, öte yandan onlar, sanki her zamankinden daha çok yoluna çıkıyor, gününü zindan ediyorlardı.

Göz açıp kapayıncaya dek kış gelmiş ve kasaba kulakları sağır eden kar fırtınalarıyla inlemeye başlamıştı. Her taraf dondu. Evler ve sokaklar, keten helvasını andıran kar yığınları arasında kayboldu. Kilise kuleleriyle evlerin damlarına bembeyaz yünler yapıştırılmıştı sanki. Irmaklar, ve bataklıkların bulanık suları, bembeyaz bir demir saçla birbirine kenetlendi. Kasabanın erkekleriyle yakın köylerin delikanlı-

ları, Oka Irmağı'nın üzerinde boks karşılaşmaları, güreş karşılaşmaları düzenledi.

Aleksi, her pazar gider, katılırdı bu karşılaşmalara. Ve her karşılaşmadan yenik ve öfkeli dönerdi eve.

"Hayrola?" diye sorardı Artamonov oğluna. "Senden iyi dövüşçülerin bulunduğunu söyleyemezsin ya bana?"

Aleksi, bir bakır parçasını, ya da buz topağını yaralarına bastırmakla yetinir, hiç cevap vermezdi babasına. Yalnız o kartal bakışları daha bir öfkeli bakar, hırçın pırıltılarla yanıp sönerdi.

"Aleksi iyi dövüşüyor dövüşmesine, ama," dedi bir gün Piyotr, "bizim takımın, kasabanın erkekleri benzetiyor onu."

Artamonov yumruğunu masaya indirdi. "Peki neden?!" diye sordu.

"Bizi sevmiyorlar."

"Bizi mi?"

"Evet, bizi. Hiçbirimizi sevmiyorlar."

Artamonov'un yumruğu bu kez daha güçlü indi masanın üzerine, ve şamdanda duran mum, yuvasından fırladı gitti. Ortalık karanlığa gömüldü ama Artamonov konuşmasını kesmedi.

"Neymiş bu böyle durmadan sevgiden söz etmek? Aptal bir genç kız gibi sevgi deyip durmayın! Bir daha duymayacağım."

Nikita mumu yaktı. Çekine sakına, "Aleksi oraya gitmese... dövüşlere karışmasa..." dedi.

"Gitmesin de, millet arkasıyla gülsün bize, değil mi? Kapa çeneni korkuluk! Pısırık herif!"

Daha bir süre bağırıp çağırdı o akşam İlya Artamonov. İyice azarladı hepsini.

Aradan birkaç gün geçince, birden yumuşadı babacan bir tavırla, "Ayı avına çıkalım mı, ne dersiniz?" dedi oğullarına. "İyi bir spordur. Siz daha dünyada yokken Prens Georgi Ratski'yle Riazan Ormanları'nda ayı avına çıkardım ben. Biz, yabayla avlardık ayıları. Asıl spor diye ona derim ben!"

Derken keyiflendi, başarılı av seferlerinden birkaç anı anlattı. Bir hafta sonra da Piyotr'la Aleksi'yi yanına katarak ormana gitmeye karar verdi. Yaşlıca bir erkek ayı vurdular o gün.

Sonra kardeşler yalnız gittiler, ve babalarının vurduğu ayının dişisini hakladılar. Ayı, Aleksi'nin kısa kürk ceketini yakaladı, yırttı. Ama iki kardeş yaşlı ayıyı yenerek, ormanda kurtların daha sonra çekeceği bir ziyafete hazırladılar ve iki genç ayıyla eve döndüler.

Dromovlular, "Eee, Artamonov dostlarınız nasıl bakalım?" diye soruyordu Ulyana Baymakov'a.

"İyiler," diyordu o da.

"Domuzlar, kışın uslu oturur," diyordu Pomiyalov.

Ulyana'da, kendisinin de garibine giden yeni bir duygu gelişti bu arada. Artamonovları hor görenlere, onlara ilişkin kötü söz edenlere karşı düşmanlık duyuyordu farkında olmadan. Onlar için söylenenleri üstüne alınıyordu.

Artamonovlar ne içki içiyor, ne de kimsenin etlisine sütlüsüne karışıyorlardı. El ele verinip durmadan çalışıyor, başladıkları işi bir an önce bitirmeye bakıyorlardı. Ne bunda, ne de yaptıkları herhangi bir davranışta bir kötülük görmüyordu Ulyana.

Natalya'yla Piyotr'u gözden uzak tutmuyor, onların davranışını denetlemeye çalışıyordu. Bunu yaparken de, delikanlının yaşına göre çok olgun olduğunu, kendi kasabasının delikanlıları gibi kızı karanlık bir köşeye sıkıştırıp sarkıntılık etmediğini, böyle fırsatlar kollamak bir yana, kulağına edepsiz sözler bile fısıldamaya kalkmadığını görüyordu.

Yoksa pek umursamıyor muydu kızı? Bunu düşündüğü bile oluyordu. Çünkü Piyotr, duygusuz, ama saygılı, ve hatta biraz kıskanç davranıyordu kıza karşı. Bunu iyice anlayamıyordu. "Dediği dedik bir koca olacak kızıma," diye düşünüyor, tasalanıyordu.

Bir gün, merdivenlerden inerken kızının onunla konuştuğunu duydu.

"Gene ayı avına mı?"

"Evet, hazırlanıyoruz. Neden sordun?"

"Tehlikeli de... Aleksi yaralanmıştı..."

"Eh, yaralanmasaydı, gözünü açsaydı... Ne o, beni mi düşünüyorsun?"

"Seni düşünüyorum diyen olmadı."

"Seni gidi seni," dedi Ulyana içinden. "Aklınca cilve yapıyor." Sonra göğüs geçirdi, "oysa çocuk kara cahil, cilveden anladığı yok..."

Bu arada Artamonov, gittikçe sabırsızlanıyor, düğünün bir an önce yapılmasını istiyordu.

"Bunları everelim, dünür," diyordu. "Yoksa onlar bizden çabuk davranacaklar, karışmam bak!"

Ulyana da elini çabuk tutması gerektiğini görüyordu artık. Kızı, çoğu gece uyku tutmuyor, ve artık, bedeninin duyduğu isteği, ve bu açlığın onu yıprattığını gizleyemiyordu.

Paskalya zamanı, manastıra gitti gene ana kız. Bir ay kadar sonra döndüklerinde, o bakımsız bahçelerinin tertemiz, ağaçların budanmış, meyvalıkların kurttan hastalıktan arınmış olduğunu gördüler. Usta, becerikli bir el değmişti buralara.

Ulyana, ırmağa giden patikadan yürürken Nikita'yla karşılaştı. Kambur, bahar yağmurlarının yıktığı çiti onarıyordu. Kemikleri sayılabilen kamburu, uzun, bol gömleğinin altında bir tepe gibi yükseliyor, düz, kumral saçlarla örtülü iri başını gizliyordu. Saçları alnına dökülmesin diye bir kayın lifiyle tutturmuştu onları. Yemyeşil otların arasına gömülmüş olan bu boz cisim, kendini tümden işine vermiş yaşlı bir rahibi andırıyordu. Bir aşağı bir yukarı sallanan balta, Güneş ışınlarını yansıtıyor, pırıltılarıyla baharı selamlıyordu. Kız gibi ince sesiyle ilahiyi andıran bir şeyler mırıldanarak, özene bezene bir ağaç parçasını yontuyordu. Yeşillikler arasından ırmağın oynaşan suları görülüyor, güneş ırmakla bir olmuş, sularda oynuyor, sarı, turuncu ışıklar saçıyordu.

"Kolay gelsin."

Ağzından çıkan bu sözlere kendi de şaştı Ulyana.

Nikita'nın mavi gözleri pırıltılarla dolu, "teşekkür ederim," diye cevap verdi.

"Bahçemi sen mi düzelttin?"

"Evet, ben düzelttim?"

"Çok güzel olmuş. Bahçe işlerinden hoşlanıyorsun, ha?"

Nikita diz üstü oturdu, ve prensinin onu dokuz yaşındayken bahçıvanın yanına çırak verdiğini söyledi. Şimdi on dokuz yaşındaydı.

"Kambur ama," dedi kadın kendi kendine, "çok sevimli, iyi huylu bir çocuk..."

O akşam, odasında Natalya'yla birlikte çay içerken, Nikita belirdi kapıda. Elinde bir demet çiçek, yüzünde nedense buruk ama sakıngan, tatlı bir gülümseme vardı.

"Bu çiçekleri kabul eder misiniz?"

"Ama şey..." Şaşırmıştı Ulyana. Özenle seçilmiş, yeşillerle süslenmiş çiçekleri merakla inceledi.

Nikita, kölelikten azat edilmeden önce, her sabah prensese çiçek sunmakla görevli olduğunu anlattı.

"Sahi mi?" dedi Bayan Baymakov. Yüzü kızardı, başını çiçeklerden kaldırarak, "beni prensesle mi kıyaslıyorsunuz?" diye sordu. "O çok güzel bir kadındı..."

"Ama siz de güzelsiniz."

Büsbütün kızardı Ulyana'nın yüzü. Bu sözleri, bu davranışı babası mı öğütlemişti acaba? Bu düşüncesini açığa vurmadı ama.

"Çok teşekkür ederim," dedi. Ama çay falan sunmadı ona.

Nikita gittikten sonra, "gözleri güzel," dedi kendi kendine. "Babasınınkilere benzemiyor. Annesinin gözlerini almış besbelli." Sesli düşündü bunları ve derin bir göğüs geçirdi.

Düğünün güzün yapılmasına Artamonov'u razı etmeye çalışıyordu. Kocasının ölümü üzerinden bir yıl geçmiş olacaktı o vakit. İçinden çekine çekine düşünüyor, ama konuşmaya gelince yakarmaktan çok kararlılık okunuyordu sesinde.

"Tek isteğim, her şeyi bana bırakmanız, Bay İlya Artamonov. Her şeyi kendi törelerimize göre ben düzenleyeceğim. Bu sizin işinize gelecek üstelik, çünkü kasabanın ileri gelenlerinin hepsiyle birden tanışmış olacaksınız. Önemli kişilerin arasına karışacaksınız."

"Hımm..." diye homurdandı Artamonov. "Ben, yeterince önemliyim. Bırak benden uzak dursun onlar, benim önemim bana yeter."

Sözlerine alındığına üzüldü Ulyana. Onu incitmek istememişti.

"Ama biliyorsun, sizi sevmiyorlar."

"Öyleyse bırak korksunlar benden!" diye omuz silkti Artamonov, "Piyotr da öyle söylüyor, hep sevgiden söz ediyor. Sevilmekten... Sevilmek isteyen kim!"

"Ama senin için söyledikleri, hep benim başıma patlıyor, biliyor musun?"

Artamonov, o dev elini havaya kaldırdı, kıpkırmızı olasıya sıktı yumruğunu.

"Bak, dünür," dedi. "Sen sakın tasalanma! Ben insanın çenesini kapamasını bilirim. Herkes kendi düdüğünü öttüremeyecek yanımda, sabret. Çoğu gitti, azı kaldı. Sevgileri, onların olsun. Benim sevilmeye ihtiyacım yok!"

Hiç sesini çıkarmadı Ulyana. Ürkmüştü. "Ne yabani herif," diye düşündü içinden.

Derken bir gün, Ulyana Baymakov'un güzel evi, kasabanın en iyi ailelerinin kızlarıyla doldu. Hepsi de pahalı, işlemeli giysilere bürünmüşlerdi. Sarafanlarının içine, karpuz kolları kanaviçe işli, dantellerle süslü bluzlar giymişlerdi. Hepsinin ayağında en iyi cins keçi derisi pabuçlar vardı. Uzun saçlar lüle lüle örülmüş, renkli kurdelelerle bağlanmıştı.

Gelin, gümüş simle işlenmiş, boynundan eteğine dek yaldızlı düğmelerle iliklenmiş sarafanıyla altın brokardan yapılmış pelerini içinde boğulacak gibiydi. Saçları, beyazlı mavili kurdelelerle süslenmiş, oturma odasının başköşesinde oturuyordu. Dantel bir mendille alnındaki teri kurulaya kurulaya, ötekilerin de katılacağı bir türkünün girişini yapıyordu:

Yeşil yeşil çayırlarda
Mavi mavi çiçeklere
Bahar yağmurları yağdı...
Her yanı çamur sardı...

Arkadaşları hep bir ağızdan türküye katılarak gelinin giderek yavaşlayan sesini canlandırdılar:

Ben zavallı kızcağızı,
Çeşmeye yolluyorlar,
Yalınayak, başı çıplak...
Çırılçıplak kızcağızı...

Kızların arasında kendini kaybetmiş olan Aleksi, bir kahkaha attı.

"Amma da atıyorsunuz ha! Kızı gümüş sırmalara sarmışlar, tencereye tıkılan hindi gibi sımsıkı giydirmişler, sonra da 'çırılçıplak kızcağız,' diye bağırıyorlar!"

Nikita, gelinin yakınında oturuyordu. Yeni giysileri, kamburunun üzerinde kat kat olmuş, boynuna yığılmıştı. Mavi gözleri şaşkın şaşkın bakıyor, garip bir merakla Natalya'yı izliyordu. Gelinin eriyip birden gözden kaybolacağından korkar bir hali vardı.

Kapıda duran Bayan Barski, koca gövdesiyle kapıyı kapamış, hiçbir şeyi kaçırmamaya ant içmiş gözlerle kızlara bakıyor, kaba sesiyle de bağırıyordu.

"Biraz daha dokunaklı, biraz daha dokunaklı... Haydi göreyim sizi kızlar!"

Sonra salına salına odaya girerek, bu geleneksel düğün türkülerinin nasıl okunacağını ve genç bir gelinin, nasıl tir tir titreyerek rahibin karşısına çıkacağını —son derece acıklı bir biçimde— anlattı.

"Bir söz vardır, 'Evlilik insanın çevresine taş duvar örer,' derler. Unutma, kocan öyle bir duvar olmalı ki, hiçbir vakit yıkıp da öte yanına geçemeyesin..."

Ama kızların ona aldırdığı yoktu. Oda kalabalıktı. Sıcaktı. Yaşlı şişkoya çarpa çarpa koşuştular, bahçeye çıktılar. Aleksi de oradaydı. İpek gömleği, bol paçalı pantolonuyla çiçekten çiçeğe konan bir arı gibiydi. Hemen onun çevresine üşüşen kızlar konuşup gülüşmeye koyuldular. Sarhoştular sanki.

Bayan Barski gücenmişti buna. Kalın dudaklarını sarkıttı, gözlerini yuvalarından fırlattı, bakakaldı kızların ardından. Sonra saten eteğini tutup kaldırdı, dumanlardan oluşmuş bir bulut gibi yukarıya, kız anasına yakınmaya çıktı.

"Kızına bir şey söyle, hiç üzgün görünmüyor," dedi. "Geleneklere uyması gerek. Ama hiç dinlediği yok... Önce gülen sonra ağlar."

Natalya'nın yorgun annesi, demir çemberli ağır bir sandığın başına çökmüş, içini karıştırıyordu. Oda, panayır yerine dönmüştü. Taftalar, satenler, allı basmalar, kurdeleler, işlemeli peçeteler, yere ve yatağın üzerine yayılmıştı. Göz alıcı renkler, pencereden giren Güneş ışığının

altında pırıl pırıl parlıyor, akşam güneşinin gökyüzünde yarattığı sessiz bir tablo gibi duruyordu.

"Damadın, düğünden önce kız evinde oturması da geleneklere aykırı... Artamonovlar çıkmalıydı bu evden..." diye ekledi Barski. Kız anasının bu umursamazlığına şaşmış bir hali vardı.

"Daha önce söyleseydin," dedi Ulyana. "İş işten geçti artık."

Sonra gene başını önündeki sandığa indirdi, yüzündeki huzursuzluğu ve hoşnutsuzluğu gizlemeye çalıştı. Ama öteki susmak bilmiyordu.

"Seni akıllı bilirdik de ondan sesimi çıkarmadım. Ne bileyim, bir bildiği var diyordum... Yoksa bana ne? Herkes ne derse desin, kim ne isterse yapsın... Her koyun kendi bacağından asılır."

Matrena Barski, bir heykel gibi dimdik durmuş başını burnunu havalara dikmiş, ağzına kadar akılla dolmuş bir kapmış da sallansa dökülecekmiş gibi kımıldamıyordu. Ama baktı ki kendisini umursayan, cevap veren yok, geldiği gibi salına salına çıktı gitti.

Kumaş parçaları arasında oturan Ulyana, "Tanrım," diye göğüs geçirdi. "Sen bana yardım et, aklımı başımdan alma."

Kapıda gene bir hışırtı duyuldu. Ulyana, gözyaşlarını gizlemek için sandığın içine gömdü kafasını. Gelen Nikita'ydı.

"Beni Natalya gönderdi. Yardıma ihtiyacınız var mı?"

"Hayır yavrum, yok..."

"Mutfakta Olga Orlov üstüne kaymak şerbeti döktü..."

"Yaa, vah vah... İyi kızdır Olga. Onu sana alalım, ne dersin?"

"Benimle kim evlenir?"

Bu arada, bahçede ıhlamur ağacının altındaki yuvarlak masada erkekler bira içmeye başlamıştı. İlya Artamonov, gelinin vaftiz babası olan Bay Barski, Pomiyalov, sepici Ziteykin ve boş bakışlı, araba imalatçısı Voroponov masa başında oturuyorlardı. Damat, ağaca dayanmış, ayakta duruyordu. Siyah saçları bolca biryantinle kafasına yapıştırılmıştı. Başına demir bir tas geçirilmiş gibiydi. Umursamaz bir tavırla konuşulanları dinliyordu.

Babası, düşünceli düşünceli başını salladı, "geleneklerimiz hiç birbirine benzemiyor," dedi.

Pomiyalov, hemen atıldı ordan.

"Dromovlular, hep köklü Rus ailelerindendirler. Esas Rus biziz, biz Dromovlular!"

"Ne yani, biz sütçü beygiri miyiz?"

"Bizim geleneklerimiz başka..."

"Siz, Moğol kırmasısınız... Bunu da inkâr edemezsiniz ya..."

Böyle sataşa gülüşe biralarını yudumlarken, kendi gürültülerini bastıran kahkahalarla kızların yanlarına geldiğini gördüler.

Kızlar, masanın çevresinde rengârenk halka olarak geleneksel düğün türkülerini sürdürdüler.

Vay, damat babası
İlya Artamonov,
Bir adım at, ayağın kırılsın
İkinci adımda, öbür ayağın
Üçüncü adımda boynun kırılsın...

"Sizin geleneğiniz bu mu!" diye haykırdı Artamonov. Şaşkın gözlerle döndü, oğluna baktı.

Piyotr'un pek umurunda değildi gelenekler. Bir gözü kızlardaydı ve türküler mürküler bir kulağından girip, ötekinden çıkıyordu.

"Bu da bir şey mi?" diye sırıtıyordu Barski. "Durun bakalım, daha neler var bizde!"

Bu bile azdır
Zavallı kızımızı kaçıran
İlya Artamonov'a...

"Az mı?" diye kükredi Artamonov. Gerçekten sinirlenmeye başlamıştı artık. Parmakları masanın üzerinde trampet çalıyordu. "Daha ne olsun kızlar?" diye şakalaştı onlarla. Kızlar, durmak susmak bilmiyordu.

Düğün halkı seni alsın,
Sarıp dağlardan aşağı atsın.
Bizi aldatacağım sanma,
Köyün, ilin övüp durma,
Gelenekleri cebinde sakla.

Sizdeki özgürlük ne ki!
Aslında keder, yoksulluk
Gözyaşlarıyla sulanmış
Yalandan bir serbestlik!

"Vay, vay, vaay," diye başını salladı Artamonov. "Demek öyle. Gene de izninizle biraz öveceğim bizim gelenekleri, kızlar. Üstünüze alınmayın ama, bizim oralarda biraz daha konuksever, biraz daha kibar olur insanlar... Ne derler, 'Svapa ve Usojka Irmakları Oka'ya değil, Allahtan Sen Nehri'ne karışır.' Değil mi ya?"

"Öyle böbürlenme bakalım," diye babalandı Barski. "Daha bizim ne mal olduğumuzu görmedin. Şimdi kızlara bahşiş vereceksin. Haydi, gelenek bu!"

"Ne kadar vereyim?"

"Gönlünden ne koparsa."

Artamonov, kızlara iki gümüş ruble verince de, Pomiyalov bozuldu.

"Aaa, parayı sokaktan topluyorsun galiba. Amma da gösterişçisin, ha!"

"Size de bir türlü yaranılmıyor!" dedi Artamonov. Barski kahkahayı koyuverdi, Ziteykin'in kıkır kıkır gülüşü de bahçedeki gürültülere karıştı.

Bu eğlence, gün ışıyıncaya sürdü. Sabaha karşı herkes gitti, ev uykuya daldı.

Ama Artamonov, Piyotr ve Nikita'yla birlikte bahçede oturuyordu daha. Bir yandan sakalını sıvazlıyor, gözlerini bahçedeki çiçeklerde, ağaçlarda ve pembeleşen bulutlarda gezdirerek konuşuyordu.

"Kolay olmayacak bunların arasına karışmak. Canayakın değiller hiç. Gerçek dostluğu tatmamışlar. Ama gene de, Piyotr, sen kaynananın sözünden çıkma. Hepsi de kadın zırvaları olacak ama, zarar yok... Aleksi kızları evlerine dağıtıyor, değil mi? Erkekler pek hoşlanmıyor ondan ama, kızlar da peşini bırakmıyor. Larski'nin oğlu yiyecek gibi bakıyordu ona... Neyse, ondan hayır yok... Nikita, sen uysal bir çocuksun, kimseyi incitmezsin. İşler sana bana kalıyor... Ben bir çatlak verdim mi, sen tıkarsın, geçinir gideriz. Sana güveniyorum!"

Yanında duran bira fıçısına göz attı, "hepsini zıkkımlanmışlar," dedi. "At gibi içiyorlar!"

Sonra Piyotr'a döndü. "Sen ne diyorsun bu işlere, evlat?" dedi.

Piyotr, gelinin armağan ettiği ipek kuşağın püskülüyle oynuyordu. Kısık bir sesle cevap verdi babasına.

"Köyde daha sakin, daha sessiz yaşıyorduk... Daha sade..."

"Sade sade de, yerinde sayıyordun ama..." dedi baba.

"Düğünü de uzattılar..."

"Sabır evlat, sabır... Çoğu gitti azı kaldı."

Sonunda, bu büyük gün de geldi. Piyotr heyecanlı, ama yorgundu. Oturma odasının başköşesinde o oturuyordu bu kez. Kaşlarının çatık, suratının bir karış asık olduğunu, bu çirkin görünümle gelinin gözünü korkutacağını biliyordu ama, ne yapsa ne etse, çatık kaşlarını açamıyordu. Sımsıkı dikilmişti sanki alnı.

Utangaç utangaç bakıyordu sağa sola. Arada bir de başını sallayarak alnına düşen saçları arkaya atıyordu. Masanın üzerine ve Natalya'nın duvağına şerbetçi otu serpilmişti. Natalya da başını eğmişti. Gözleri yarı açıktı. Yorgundu. Yüzü solmuş, gözlerinin altı morarmıştı uykusuzluktan. Korkuyordu. Küçük bir çocuk gibi titriyordu.

"Acı olsun!"

Belki yirminci kezdir saçı sakalı birbirine karışmış yüzlerde parlayan dişlerin arasından fışkırıyordu bu sözler yüzüne.

"Acı olsun!"

Sonunun tatlı olması için, baştan böyle bir dilekte bulunmak da gelenek gereğiydi.

Piyotr, geline baktı. Sımsıkı giysiler içinde tek başını döndüremediğinden tüm vücuduyla dönüyordu. Duvağı kaldırdı, soğuk burnu ve kuru dudakları gelinin yanağına dokundu. Teninin ipeksi serinliğini duyuyordu. Kızın omuzlarının titrediğini, başının iki yanında ürkek ürkek kalktığını da fark etmişti. Natalya'ya acıyor, kendinden utanıyordu. Bütün bu gereksiz törenler, töreler nesiydi. Çakırkeyif erkekler, halden anlamaya yanaşmıyor, töreleri sürdürüyorlardı.

"Yuuh! Beceremiyor!"

"Dudaklara nişan al oğlum, dudaklara!"

"Bırak açılışı ben yapayım!"

Bu kargaşanın arasında, sarhoş bir kadın sesi duyuldu.

"Gel, ben sana öğretivereyim sevabına!"

Barski de geri kalmıyor, "Acı olsuun!" diye bağırıyordu oradan.

Piyotr, dişlerini kenetledi ve kızın nemli dudaklarına kendi dudaklarını yapıştırdı.

Tatlı bir titreme sardı ikisini de. Kız, Güneş'i gören bir kırağı tanesi gibi erimeye başlamıştı sanki. İkisinin de karnı açtı. Önceki günden beri oruçluydular. Töreler yemek yemelerine engeldi. Piyotr, heyecandan, içkilerin keskin kokusundan ve içtiği iki bardak şaraptan sarhoş olduğunu sanıyor, kızın bunu fark etmesinden sakınıyordu. Çevresindeki her şey sallanıyordu. Arada bir, rengârenk bir kitleden, buluttan başka bir şey seçemiyordu gözleri. Bu yoğun bulut, sağa sola sallanıyor, kırmızı birer balona benzeyen suratlar havalarda uçuyordu.

Saçı başı birbirine karışmış, gözleri Ulyana Baymakov'un al yanaklarına dikilmiş olan İlya Artamonov, "Haydi dünür!" diye bağırıyordu. "Gel seninle kadeh tokuşturalım! Yaptığın bira da senin gibi,tatlı olmuş. Haydi, şerefe!"

Ulyana, bembeyaz parmaklarını ona doğru uzattı. Bileğindeki altın bileziğin üzerindeki taşlar, güneş ışığını yansıtıyor, dolgun göğsünü süsleyen inciler nazlı nazlı sallanıyordu. O da bir bardaktan fazla içmişti. Uçuk mavi gözlerinde anlamlı bir gülümseme vardı. Aralık dudakları, tatlı bir çekicilikle kımıldanıyordu.

Bardakları birbirine dokundu, kadın içkisini başına dikti, dünürünün önünde eğildi, selam verdi.

Artamonov iyice kendinden geçmişti. Dağınık saçlı başını sallayarak, "Dünürüme bakın, prensesler gibi selam veriyor!" dedi keyifli keyifli. "Prensesler halt etmiş yanında!"

Piyotr, babasının ölçüyü kaçırdığını, olmadık sözler ettiğini görüyordu. Konukların gözünün önünde oluşturduğu renkli bulutlar arasından Pomiyalov'un iğneli sözlerini, Bayan Barski'nin kulakları tırmala-

yan sonsuz eleştirilerini ve Ziteykin'in gülmesini tuta tuta çıkmış ve çıkacak dedikoduları körüklediğini duyabiliyordu.

"Şuna da bakın nasıl çapkın çapkın süzüyor Ulyana'yı. Vay, vay, vaay!" diyordu Ziteykin.

Bir başkası, sözün gerisini getiriyordu: "Bir düğün daha göreceğiz yakında, ama papazsız..."

"Düğün değil mahkeme duruşmasındayız sanki..." diye düşündü Piyotr.

Ama bütün bu sözleri, duyduğu anda unuttu gitti; çünkü Natalya'nın dizi —ya da belki dirseği— ona dokunuyor, aklını başından alıyordu şu anda. Damarlarındaki kan, akmıyormuş da dörtnala koşup tüm vücudunu gıdıklıyormuş gibi bir heyecan duydu. Dönüp yüzüne bakmaya utandı. Başı dimdikti, ama gözlerine hakim olamıyordu; dönüp dönüp kızın yüzünde eriyordu bakışları.

"Daha çok var mı?" diye fısıldadı.

"Bilmem..." dedi Natalya. O da fısıldıyordu.

"Sirk maymunu gibi dikilecek miyiz böyle?"

Natalya'nın, kendisiyle aynı görüşü paylaştığını belirten sessiz cevabı mutlu etti onu. İkisi de aynı utancı, aynı sıkkınlığı duyuyordu bu insanların karşısında.

Aleksi ve kızlar, bahçede ayrı bir âlem yapıyorlardı.

Nikita, zayıf, uzun boylu bir papazla oturuyordu. Papazın sakalı terden sırılsıklamdı. Çil çil yüzünde parlayan bakır renkli gözleri kızıl sakalıyla uyum sağlıyordu.

Çevredeki tüm evlerin pencereleri, kapıları, bahçeleriyle sokaklar, düğünü izleyen insanlarla doluydu. Mavimsi havada birçok kafa sallanıyor, kümelenip ayrılıyor, birçok ağız dır dır ötüyordu. Fısıldaşanlar, kendi kendine garip sesler çıkaranlar, bağıranlar, başka bir dünyada yaşayan insanlardı sanki. Odanın pencereleri dolu birer çuvaldı da, nerdeyse patlayacak ve o gürültülü kafalar, sayısız karpuzlar gibi içeri dolacaktı.

Nikita'nın en çok dikkatini çeken, torna işçisi Tikon Vialov'un kafasıydı. Kızıla çalan tarçın renkli gür saçların örttüğü büyük bir kafaydı bu. Adamın elmacık kemikleri çıkıktı. İlk bakışta renksizmiş gibi

görünen gözleri kırpıştıkça pırıldıyordu. Adamın gözkapakları inip kalkmıyor, tek gözbebekleri oynuyordu. Kirpikler hareketsizdi. Vialov'un küçük ağzının, sımsıkı bitiştirilmiş ince dudakları da hareketsizdi. Ve bu dudaklar, bıyıkların altından zar zor seçiliyordu. Kulaklar, beceriksizce eklenmişti kafaya. Kocamandılar.

Bir pencereden sarkıyordu. Hiç gürültü etmiyor, pencerede onun yerini almak isteğiyle kendisini itip kakanlara sövmüyordu. Tersine, omuzlarını ve kollarını yavaşça hareket ettirerek bakmak isteyenlereyer açıyordu. Omuzları, içine boynunun battığı ağır bir kaya parçası gibiydi; öyle ki, kafası, gövdesinden fırlamış gibi görünüyordu. O da kambura benziyordu. Ve Nikita, adamın yüzünü sevimli, cana yakın buldu nedense.

Şaşı gözlü bir oğlan, elindeki tefe büyük bir gürültüyle vurdu, parmaklarını gergin deri üzerinde oynatmaya başladı. Tef inliyor, uğulduyordu. Bir başkası kulakları yırtan bir ıslık çalarak dizinde duran armonikayı açtı. Gelinin yakın arkadaşlarından tıknaz, kısa boylu ve kıvırcık saçlı Stepaşa Barski, odanın ortasına fırladı, çılgınca oynamaya başladı. Aynı zamanda oynak bir türkü söylüyordu:

Haydi koşun, gelin kızlar,
Bir de beni deneyin,
Ceplerim para dolu,
Gelin, kandırın alın!

Stepaşa'nın babası iri gövdesini zar zor kaldırarak dikildi, "Göreyim seni Stepaşa!" diye haykırdı. "Bizim kasabanın erkeklerinin ne mal olduğunu göster şu tavuklara!"

Bunun üzerine Artamonov ayağa kalktı, önüne dökülen saçlarını eliyle arkaya attı. Yanakları al al, burnu kıpkırmızıydı. Barski'nin suratına öfkeyle baktı:

"Yavaş gel bakalım!" dedi. "Biz tavuk değil, dövüş horozuyuz! Tavuk senin baban! Şimdi görürsün nasıl olurmuş oynamak!"

Sonra oğluna seslendi: "Heey, Aleksi!"

Aleksi'nin yüzü birden parladı. Kararlı, ama tatlı bakışlarıyla Dro-

movlu oyuncuları süzdü, sonra ansızın canlanmış gibi kollarını kaldırdı ve kendinden geçti. Ayakları, seçilemiyordu. Çalgıların hızlı temposuna uymuş, uçuyordu sanki. Uçuyor ve arada bir coşkun çığlıklar atıyordu.

"Türkü bilmiyor!" diye sataştı Dromovlular.

Ve birden, Artamonov'un telaşlı sesi duyuldu:

"Ulan Aleksi! Türkü söylesene! Allah'ın cezası!"

Aleksi, çılgın dansını hiç sektirmeden, ayakları gene yerden kesilmiş bir durumda, parmaklarını ağzına götürdü ve kulakları yırtan bir ıslık çaldı. Sonra söylemeye başladı.

Beyler beyi Mosey'in
Beş, altı uşağı vardı.
Bayım beyim Mosey şimdi
Uşağın ta kendisi!

"İşte size türkü!" diye bağırdı Artamonov keyifli keyifli.

Rahip, oyunu beğendiğini anlatan bir hareketle elini havaya kaldırdı, "Vay canına!" dedi ama aynı anda duygularını pek belli etmemek isteğiyle başını öte yana çevirdi.

"Aleksi sizinkini geçecek," dedi Piyotr, Natalya'ya.

"Öyle... Ayakları havada uçuyor sanki."

İki baba, horoz dövüştürüyormuş gibi oğullarına tempo tutuyor, oyuna devam etmeleri için onları kışkırtıyorlardı. İkisi de heyecanlıydı. Heybetli Barski, bir un çuvalından farksızdı şimdi. Kaşlarının altında ince birer yarık gibi duran gözlerinden akan yaşları göstermemeye çabalıyordu.

Artamonov, kendi ortaya fırlayıp oynamaya başlayacakmış gibi gergindi. Parmakları capcanlıydı, kalçaları üzerinde tempo tutuyordu. Gözleri alev alevdi.

Piyotr, babasının elmacık kemikleri üzerinde sakallarının titrediğini fark etti bir ara ve "Tamam," dedi içinden. "Dişlerini gıcırdatıyor. Şimdi birinin üzerine atlayacak..."

Tam bu sırada Bayan Barski'nin kalın sesi duyuldu.

"Artamonov'un oğlu hiç güzel oynamıyor. Figür bilmiyor... Figürsüz oyun olur muymuş?"

İlya Artamonov birden döndü, kadının yayvan burunlu ablak suratına bir kahkaha attı.

Aleksi kazanmıştı. Barski'nin oğlu, kapıya doğru sürüyordu ayaklarını.

Daha ortalık soğumadan, Artamonov, Ulyana Baymakov'un koluna asıldı, çekelemeye başladı.

"Haydi, dünür!" dedi. "Sıra senin."

Buyruk verir gibi tok tok konuşmuştu İlya. Ama Ulyana karşı koyuyordu. Yüzünün rengi attı birden. Serbest eliyle İlya'nın elini bileğinden açmaya çalışıyordu. Ama yenildi. Odanın ortasına gelmişti bile.

"Hayır, hayır olmaz... İkimiz olmaz..." diyordu bu kez.

Bıyık altından gülmeler, fısıldaşmalar duyuldu. Pomiyalov, Bayan Barski'yle bakıştı. "Neden olmasın, Ulyana," dedi ağzını yaya yaya. "Dünürünün gönlünü yap, haydi Ulyana, oyna! Tanrı bağışlar..."

"Günahı benim boynuma!" diye haykırdı Artamonov.

Nasılsa ayık kalmıştı. Kaşları çatıktı. İsteğine karşı koymaya çabalıyor, ama beceremiyormuş gibi, bir meydan savaşına gidiyormuş gibiydi. Bir iki adım attı.

Konuklar Ulyana'yı arkadan ittiler. O, sarhoştu. Zilzurna sarhoştu. Ayakları dolandı, düşecek gibi oldu, sonra birden toparlandı, başını arkaya attı, tüy gibi hafif adımlar, döşemeyi çılgınca dövüyordu şimdi.

"Tanrım! Kocası toprağa verileli bir yıl olmadı daha."

"Kızını evlendirmesi bile ayıp!"

"Hiç utanması yok!"

Ulyana, hiçbirini duymuyordu bu sözlerin elbet. Ama Piyotr'un kulağından kaçmadı. Natalya'nın yüzüne bakmıyor, ama annesinden utandığını, yüzünün kızardığını hissediyordu.

"Babam bunu yapmamalıydı," diye fısıldadı.

"Annem de," diye mırıldandı gelin.

Oynayanların çevresinde halka olmuş insanların arasından onları görebilmek için kerevetin üstüne çıkmışlardı. Kız sallandı, Piyotr'un omuzuna tutundu.

"Düşeceksin," dedi Piyotr ve karısının dirseğini şefkatle kavradı.

Açık pencerelerden giren Güneş ışınları, oyunu izleyenlerin başlarında gününün son oyununu oynuyordu. Bu kızıl aydınlığın ortasında kendinden geçmiş bir kadın ve bir erkek, iki kör yaratık gibi, çılgınca dönüyor, tepiniyordu. Bahçede, sokakta insanlar gülüşüyor, bağrışıyorlardı. Ama odanın içinde, sessizlik giderek artıyor, oynayan kadınla erkeğin dışında herkes, her şey giderek gevşiyordu. Tefin derisi boğuk boğuk bağırıyor, armonika inliyor, oynayanlarsa, titreyen kalçalarıyla alev alınış birer kukla gibi dönüyor, zıplıyorlardı.

Çevrelerini saran gençler, oyun alanını iyice daraltmış, ömürleri boyunca bir daha böyle bir şey izleme fırsatı bulamayacak, ve bu izlediklerini torunlarının torunlarına anlatmaları gerekecekmiş gibi dikkatle ve sessizce izliyordu kadınla erkeği.

Büyüklerden, ayık olanlar bahçeye çıkmıştı. Odada kalanlar, içkinin, kendilerini bir baykuş gibi oraya kaktığı sarhoşlardı.

Sonunda, Artamonov ayağını yere vurarak durdu.

"Beni yendin Ulyana İvanovna!" diye haykırdı.

Ulyana birden silkindi, önüne bir duvar çıkıvermiş gibi irkilerek durdu. Eğildi, çevrelerindeki halkayı döne döne selamladı, sonra, "beni anlamaya çalışın," diye mırıldandı. Mendiliyle yüzünü yelpazeleyerek odadan çıktı.

Bayan Barski, hemen ortaya fırladı.

"Gelinle güveyi ayırın!" diye buyurdu. "Gel, Piyotr, böyle gel... Çocuklar, girin kollarına."

Artamonov kalabalığı yardı. Heybetli kollarını oğlunun omuzuna koydu.

"Haydi, git bakalım," dedi. "Şansın açık olsun! Gel, kucaklaşalım!"

Baba oğul kucaklaştı. Artamonov oğlunun sırtını sıvazlayarak koluna girmek üzere bekleyen sağdıçlara doğru itti.

Bayan Barski önden gidiyordu. Sağa sola tü-tü-tü yaparak ilerliyordu:

"Tanrı nazardan saklasın. Bir yastıkta kocatsın... Ateş deyince ateş, su deyince su gelsin... Gözyaşı değil, mutluluk versin..."

Piyotr, peşinden Natalya'nın odasına gittiğinde, görkemli bir yatağın kendisini beklediğini gördü Yaşlı kadın, odanın ortasındaki koltuğa yayıldı.

"Şimdi beni dinle," diye buyurdu. "Ve sakın unutayım deme. Al sana iki yarım rublelik. Çizmelerinin içine, tam topuğunun altına koy. Natalya gelince, çizmelerini çıkarmak için önünde diz çökecek. Sakın bırakma..."

"Neden?" diye sözünü kesti Piyotr.

"Seni ilgilendirmez! Dinle... O üç kez diz çökecek, sen, her seferinde 'olmaz' diyeceksin. Dördüncüsünde razı olacaksın, çizmelerini çıkaracak. Sonra seni üç kez öpecek, sen de parayı ona verecek ve diyeceksin ki: 'Benim kaderim, kölem, gelinim, sana bunu armağan ediyorum.' Anladın mı? Sonra soyunur, yatağa girersin. Ama kıza arkanı döneceksin, bak, unutma! O sana, 'beni koru,' diyecek, sen hiç cevap vermezsin. Üçüncü kez bunu söylediğinde, elini uzatacaksın ona. Anlaşıldı mı? Sonra da..."

Burun deliklerini açа kapaya, sık sık ağzını şapırdatıp dudaklarını yalaya yalaya kendisine öğüt veren bu ablak suratlı kadını utanarak dinledi Piyotr.

Bayan Barski, mendilini çıkardı yağlı gerdanını ve çenesini sildi. Yetkin bir tavırla, en açık saçık sözcükleri özellikle seçiyormuşçasına konuşuyordu.

"Bağırırsa, hiç umursama, gözyaşlarıyla ağlasa bile kulak asma," diye bitirdi sözlerini sonunda. Ve içkiden ayakta duracak hali kalmadığından sağa sola yalpa vurarak odadan çıktı. Ardında, bir solukluk keskin bir içki kokusu bıraktı.

Piyotr, çok öfkelenmiş, kendini zor tutmuştu. Hemen çizmelerini çıkardı, karyolanın altına fırlattı, üstünü başını paralarcasına soyundu, ata biner gibi atladı yatağın üzerine. Birden boşanıp ağlamamak için dişlerini birbirine kenetledi. Boğulacak gibi oluyordu.

"Pis cenabet!" diye söylendi.

Kuş tüyü yatak, sıcak geldi. Kalktı, pencerenin başına gitti, camı açtı. Karmakarışık, sarhoş sesler doldu odaya. Kızlar bağrışıyor, kalabalık hâlâ eğleniyordu. Ağaçların altında, mavimsi karanlıklarda ora-

ya buraya hareket eden kara gölgeler seçiliyordu. Kilisenin çan kulesinin ince direği, gökyüzünü gösteren bir elin parmağı gibi uzanıyordu. Haç yoktu. Yaldızlanmak üzere indirilmişti. Damların ardında, hışır hışır açılan bir kurdele yumağı gibi akıyordu ırmak. Yarısından ağzı görünen ayın solgun ışıkları ırmakta eriyordu. Ve bu eriyen ışıkların ardında uçsuz bucaksız ormanın iri gövdeli ağaçları kapkara bir duvar gibi yükseliyordu.

Köyü düşündü Piyotr. Uçsuz bucaksız buğday tarlalarını, altın sarısı çavdar başaklarından oluşan engin denizleri düşündü. Her şey ne kadar farklıydı... Göğüs geçirdi.

O sırada merdivende ayak sesleri ve kikirdemeler duyuldu. Hemen yatağa girdi. Kapı açıldı, tafta eteklerin hışırtısı, ayakkabı gıcırtıları, sonra derin hıçkırıklar... Kapının sürgüsü çekildi.

Piyotr başını usulca kaldırdı. Beyaz bir şekil seçiliyordu kapıda. Kolu düzenli hareketlerle sağa sola gidip geliyor, beyaz şekil, yerlere dek eğilip doğruluyordu. Dua ediyor olmalıydı. Oysa o hiç dua etmemişti. İçinden gelmiyordu ki...

"Natalya," diye söze başladı sakına çekine. "Korkma Natalya... Benden korkma, çünkü... Çünkü ben kendim korkuyorum..."

Yatakta doğrulmuş, elleriyle saçlarını düzeltiyor, kulaklarıyla oynuyor, ne yapacağını bilemiyordu.

"Hiçbir şey yapma..." diye mırıldandı. "Hiç gerek yok... O çizme meselesi falan... Saçmalık. Benim canım burnumda, kadın gelmiş eğleniyor benimle... N'olur ağlama Natalya..."

Korka korka pencereye sokuldu Natalya, "daha burdalar," diye fısıldadı.

"Evet," dedi Piyotr.

İki ürkek, yorgun ve bitkin genç, uzun bir süre, birbirleriyle uzaktan konuşmaktan başka bir şey yapamadılar.

Ortalık aydınlanmaya başladığında, merdivenlerde bir gıcırtı duyuldu. Birisi el yordamıyla kapıyı aralıyordu. Natalya baktı.

"Bayan Barski'yse sakın alma içeri," diye fısıldadı Piyotr.

"Annem," diye cevap verdi Natalya, ve kapıyı açtı.

Piyotr yatağın üzerine oturmuş, ayaklarını aşağı sarkıtmıştı. İçin için kızıyordu kendine.

"Beş para etmezin tekiyim ben! Korkağım. Benimle alay edecek Natalya... İlerde bir gün yüzüme vuracak beceriksizliğimi..."

Kapı gene açıldı, "annem seni istiyor," diye fısıldadı Natalya. Sonra şöminenin yanına gitti beyaz çinilerin yanında görünmez oldu.

Piyotr dışarı çıktı. Orada, kaynanasının, öfkeli, ürkek, heyecanlı fısıltısını dinledi.

"Nedir bu senin yaptığın Piyotr Artamonov!" diyordu Ulyana. "Kızımı da beni de dillere düşüreceksin. Kızımın yüzünü kara çıkarma. Bak, nerdeyse sabah olacak. Sizi uyandırmaya gelecekler, sen de Natalya'nın gömleğini vereceksin onlara... Kızımın namusunu görecekler."

Bir eliyle damadını omuzundan çekiyor, ötekiyle iteliyordu Ulyana. "Hayrola? İsteğin mi yok? Gücün mü yok? Beni diken üstünde bekletme, bitir şu işi..."

Delikanlı boğuk bir sesle, "ona kıyamıyorum," diye kekeledi.

Kaynanasının yüzünü seçemiyordu, ama bir an için kadının güldüğünü hissetti.

"Haydi, bir şey olmaz," dedi kadın. "Şimdi git, erkeklik görevini yerine getir... Aziz Kristofor yardımcın olsun... Haydi, git... Dur, gel seni öpeyim!"

Sıcak kolunu Piyotr'un boynuna doladı. Tatlı, yapış yapış dudakları ve içki kokan soluğuyla öptü onu.

Piyotr, bu öpüşe karşılık veremedi, şapurtusu havaya gitti. Kadın yerinde duramıyordu ki...

Yatak odasına döndü, kapıyı ardından kilitledi. Kararlı kollarını uzattı, kız ona karşılık verdi. Sarılıştılar.

"Annem biraz içmiş," diye mırıldandı Natalya.

Bu sözleri beklemiyordu o anda Piyotr. Kollarındakiyle birlikte yatağa uzandı.

"Korkma," diye fısıldadı. "Yüzüm o kadar güzel değil ama, yüreğim iyidir...

Natalya daha, daha sokuldu ona, ve ansızın, "Dizlerim hiç tutmuyor..." diye fısıldadı.

Dromovlular eğlenceyi severdi. Artamonovların düğünü beş gün, beş gece sürdü. Sabahın erken saatlerinden gece yarılarına dek evden eve dolaşıyor, içiyor, içiyorlardı. Tüm yakın dostların gelini ağırlaması, konukları eğlendirmesi gelenek gereğiydi.

Barskiler, büyük bir gösteriş yapma fırsatını kaçırmamak için en şatafatlı ziyafeti düzenlediler. Orada, Aleksi, Olga Orlov adında bir kıza sataştığı için Barskilerin oğlunu dövdü. Bay ve Bayan Barski, Artamonov'a Aleksi'yi şikayet ettiklerinde aldıkları cevaba şaşmaktan başka bir şey elde etmediler:

"İkisi de delikanlı," dedi Artamonov. "Elbet dövüşecekler."

Artamonov, kızlara kurdele, şeker, erkeklere para dağıtıyordu boyuna. Analarını babalarını da zilzurna sarhoş edinceye kadar uğraşıyordu. Coşup coşup konukları kucaklıyor, "yaşamak ne güzel şey!" diye bağırıyordu.

Çılgın gibi eğleniyordu kısacası. İçinde yanan bir ateş varmış da bir türlü söndüremiyormuş gibi boyuna içiyordu. Ama hiç sarhoş olmuyordu nedense. Yalnız biraz süzüldüğü, kilo verdiği göze çarpıyordu.

Bayan Baymakov'dan uzak duruyordu hep, ama oğulları, keskin bakışlarını kadından ayırmadığının farkındaydılar.

Gövde gösterisi yapmak, gücünü kuvvetini gözler önüne sermek için elinden geleni yapıyordu. Yaşına başına bakmadan garnizon askerleriyle değnek çekişiyor, önüne gelenle güreşiyordu. Önce bir itfaiyeciyle, sonra da üç güçlü taşçıyla güreşti. Hepsinin de sırtını yere getirdi.

"Şimdi de beni dene bakalım!" diye atıldı bunun üzerine kazmacı Tikon Vialov.

Artamonov adamın meydan okumasına şaştı. Dudak büke büke tepeden tırnağa süzdü onu.

"Sen kendini ne sanıyorsun yani?" dedi. "Çenen kolundan daha kuvvetli gibi geliyor bana."

"Görelim," dedi adam.

Birbirlerinin kuşağına yapışarak uzun uzun ölçüşüp tartıştılar. Artamov'un gözleri, Vialov'un omuzları üzerinden tüm kadınları bir bir süzdü. Kadınlar, utanmadan göz kırpıyorlardı ona.

Taşçıdan daha uzundu. Vücudu, daha biçimli ama adaleleri onunki kadar sert değildi.

Vialov, omuzuyla Artamonov'un göğsüne yüklendi, onu kaldırıp kafasının üzerinden atmaktı amacı. Ne var ki, Artamonov bu taktiği biliyordu.

"Haa, ha, ha!" diye güldü. "Bu çok çocuk oyuncağı! Başka numaran yok mu!"

Bunu söyler söylemez de bir "ıhhh" çekti ve adamı yere fırlattı. Tikon, Artamonov'un başının üstünden uçtu ve bir külçe gibi sevgili memleketinin toprağına yığıldı. Bir an için ayaklarına felç geldiğini sandı. Elini çimenlere bastırarak doğruldu, yüzündeki ter boncuklarını sildi. Utanmıştı.

"Çetin çevizsin," dedi Artamonov'a.

"Bunu yeni mi öğrendin?" dediler kalabalıktan.

"Ha şunu bileydin!"

"Gücün kuvvetin yerinde..." diye devam etti Vialov.

Artamonov ona elini uzattı, "Haydi, kalk," dedi.

Vialov Artamonov'un yardımı olmadan kalkmayı denedi ama başaramadı. Löppedek yayıldı bacakları yere. Çevrelerinden uzaklaşan izleyicileri garip, ölü bakışlarla süzdü.

Nikita taşçıya yaklaştı. "Bir yerin acıdı mı?" diye sordu tatlı tatlı. "Bir şeyin yok ya?"

"Kemiklerim..." diye sırıttı Vialov. "Aslında babandan güçlüyüm ama, onun kadar akıllı değilim... Neyse. Gel yetişelim onlara, dostum."

Kırk yıllık dostuymuş gibi girdi kamburun koluna. Ötekilerin peşinden yürümeye başladılar. Vialov, kasılan kaslarını gevşetmek için olacak, ayağını yere vuruyordu ikide bir.

Uykusuz gecelerin bitkin bıraktığı genç çift, gülmekten ve içmekten sarhoş neşeli kalabalığın ortasında kapı kapı dolaşıyor, açık saçık şakaları utana sıkıla dinliyor, birbirleriyle göz göze gelmemeye çalışıyordu. Kol kolaydılar. Nereye gitseler, nerede otursalar, hep kol kola ve yan yana, ama birer yabancı gibi suskun duruyorlardı.

Matrena Barski'nin çok hoşuna gidiyordu genç çiftin bu hali. "Söz verdim mi, yaparım," diye böbürleniyordu Ulyana Baymakov'a. "Bak, nasıl adam ettim damadını? Her şeyi öğrettim ona bir bir. Bak bak, damadına bak Ulyana. Nasıl tavus kuşu gibi kabarıyor. Kendinden geçmiş. Ve de bitkin... Ee, kolay değil..."

Gece yarısından sonra odalarına çekildiklerinde, giysileriyle birlikte, ister istemez katlandıkları sarhoş eğlencelerinden de sıyrılıyor, geride bıraktıkları gün üzerine düşündüklerini söylüyorlardı birbirlerine.

"Dromovlular içkiye düşkünmüş," diyordu Piyotr.

"Sizinkiler daha mı az içer?" diye soruyordu gelin.

"Bir mujik nerden bulsun bu kadar içkiyi?"

"Siz, mujiklere benzemiyorsunuz ama?"

"Biz, beylerin hizmetindeydik... Evin içinde çalışırdık yani... Mujik beyi olmak gibi bir şey bu..."

Böyle konuşuyor, birbirlerini daha yakından tanımaya çalışıyor, ya da pencerenin dibinde kucak kucağa oturup, derin sessizlikte bahçeden gelen çiçek kokularını içiyorlardı.

"Neden konuşmuyorsun?" diye sorardı Natalya.

"Şu anda sıradan sözler söylemek istemiyorum..." derdi Piyotr, gelini biraz daha kendine çekerdi.

O da sıradan olmayan sözler duymak isterdi; ama Natalya hiç süslü, ya da romantik konuşmayı bilmiyordu.

Piyotr, uçsuz bucaksız kırlardan, toprak kokan açık havadan, altın bozkırlardan söz ettiğinde, "hiç orman yok mu?" diyordu Natalya. "Korkunç bir şey bu!"

"Korku, ormanlarda yaşar," diyordu Piyotr. "Bozkırlar korkunç olur mu hiç? Yeryüzünden, gökyüzünden ve senden başka hiçbir şey yok!..."

Aradan birkaç gün geçti. Bir akşam, pencerede oturmuş, yıldızları seyrediyorlardı gene. Gene konuşmuyor, ama aynı şeyleri duyuyorlardı.

Birden bahçeden, hamamlığın bulunduğu yönden bir hışırtı duyuldu. Sonra koşuşmalar, ve ahududu dallarının çıtırdısı, ve kimseye duyurmamaya çalışarak, ama öfkeyle bağıran bir ses duyuldu.

"Ne istiyorsun benden?"

Korkuyla yerinden fırladı Natalya. "Annem!" diye inledi.

Piyotr pencereden sarktı. Geniş omuzları çerçeveyi dolduruyordu.

Babasını seçti karanlıkta. Kollarını kaynanasına dolamış, hamamlığın duvarına dayanan kadını yere yatırmaya çabalıyordu. Ulyana ürkek kollarını adamın kafasına indiriyor, yüksek sesle fısıldıyordu.

"Bırak, yoksa bağırırım."

"N'olur, tatlım, yapma, n'olur..." diyordu erkek.

Piyotr, usulcacık kapadı pencereyi, Natalya'yı aldı, dizlerine oturttu.

"Bakma," dedi. Kız karşı koyuyor, bakmak istiyordu.

"Kim o, ne oluyor?" diye sordu.

"Babam," dedi Piyotr. Sımsıkı sarıldı ona. "Anlamıyor musun?"

"Vay, vay, vaay! Nasıl yaparlar bunu?" diye fısıldadı Natalya. Şaşkınlıktan ağzı açık kalmıştı.

Piyotr, yatağa taşıdı onu. "Büyüklerimizden hesap sormak bize düşmez," dedi.

Natalya, başını elleri arasına almış ileri geri sallanıyor, "vay anam vay..." diyordu. "Ne büyük günah, Tanrım!"

"Her koyun kendi bacağından asılır," dedi Piyotr. Ve babasının şu sözlerini hatırladı: *Beyler, çok daha kötüsünü yapıyor da, bana mısın demiyor Tanrı.*

"Böylesi daha iyi." dedi Natalya'ya da. "Şimdi onun derdine düşer, seninle uğraşmaz... İhtiyarlar kaba olur, gelinleriyle gönül eğlendirmeyi günah saymazlar... Haydi, ağlama..."

"Hani dans ediyorlardı ya," dedi Natalya ağlaya ağlaya, "ben o zaman anlamıştım... Zorlayıp da başarırsa, biz nasıl yaşarız burda?..."

Heyecandan yorgun düşmüştü Natalya. Soyunmaya fırsat kalmadan uyuyuverdi hemen. Piyotr pencereyi açtı, sağa sola bakındı, kimseler yoktu. Derin derin soludu temiz havayı. Güneşin doğmak üzere olduğunu haber veren, ve ağaçları kokulu karanlıklarında sallayan tatlı rüzgârın kokusuydu bu. Pencereyi açık bıraktı, karısının yanına uzandı. Ama gözlerini kapayamadı; bir sağa bir sola dönüyor, az önceki olayı düşünüyordu. Evirip çevirip gene düşünüyordu. Bir yerde, küçücük bir çiftliği olsaydı... Natalya'yla başbaşa...

Hemen uyandı Natalya. Annesine karşı duyduğu acıma, yapılan hakaret (o öyle kabul ediyordu bu davranışı) uyutmadı onu. Yataktan kalktığı gibi, ayakları çıplak, aşağı indi. Annesinin geceleri hep sürgülenen kapısı aralıktı. Büsbütün korktu. Eğilip yatağa baktı, yorganın altında bir tümsek ve yastığın üzerinde siyah gür saçlar seriliydi. "Uyuyor," diye düşündü Natalya. "Ağlamaktan yorulmuş, uyuyor."

Annesinin öfkesini yatıştırmak için bir şeyler yapmalıydı. Bahçeye çıktı. Kırağıyla ıslanmış yeşil otlar, çıplak ayaklarını gıdıklıyordu. Güneş, ormanın ardından yeni yeni kımıldanmaya başlayan Güneş, ortalığı azıcık aydınlatmıştı. Ağaçların arasından uzanan ışık huzmeleri gözlerini kamaştırdı. Bu saatte bile sıcacıktı güneşin yüzünü okşayan ışıkları. Eğildi, bir dulavratotu yaprağı kopardı. Üzerinde pırıl pırıl kırağı taneleri bulunan yaprağı yanağında gezdirdi. Sonra avucuna yaydı, küçük, mor kuş üzümlerini dalgın dalgın toplayarak, yaprağın üzerinde biriktirdi. Kaynatasını düşünüyordu. Ona karşı bir öfke duymadı ama. Elini omuzuna vurup, "nasılsın kızım? Cıvıl cıvıl ha? Hep öyle olsun. Yaşamak güzeldir!" derdi ona Artamonov.

Başka da bir şey demezdi. Böyle omuzuna vura vura konuşması gücüne giderdi Natalya'nın. Kısrakların kabalarına böyle vurulur okşanırdı, insanların değil. "Moruk!" dedi kendi kendine. Ona karşı öfke duymaya zorladı kendini.

Serçeler, ispinozlar, baştankara kuşları sabahın ilk şarkılarını söylüyordu. Yapraklar ipek gibi hışırdıyor, kasabanın çok ötelerinde bir yerde, çoban kaval çalıyordu. Fabrikanın yavaş yavaş yükseldiği Vataraşka kıyılarında işbaşı yapan erkenci inşaat işçilerinin mırıltıları, güneş ışıklarının yıkadığı suskunluğu ve nehrin sularını aşıyordu yavaş yavaş.

Ansızın bir çıtırdı duydu. Başını kaldırdı, elma ağacına bir kuş kapanı asılmıştı ve bir baştankara kuşu, tuzaktan kurtulmak için çırpınıyordu. Nikita mı yapmıştı bu işi acaba? Bir kuru dal çıtırdadı.

İçeri girdiğinde annesinin odasına baktı gene. Ulyana uyanıktı. Ellerini başının altında birleştirmiş, sırtüstü uzanmıştı.

Kapıda birinin varlığını hissedince birden irkildi, kaşlarını çattı.

"Kim... Kim o... Aaa, sen misin?"

Dirseği üzerinde doğruldu.

"Sana... Sana kuş üzümü getirmiştim... Çayla yersin diye..."

Yatağın baş ucundaki masanın üzerinde büyük, ve hemen hemen boş bir kvas şişesi duruyordu. Örtünün üzerine içki dökülmüştü, şişenin mantarı yerdeydi. Annesinin uçuk mavi gözlerinin çevresinde koyu bir gölge vardı. Ama gözyaşlarından şişik değildi gözler. Oysa Natalya böyle olacağını düşünmüştü. Geriye itilmiş, çukura gömülmüş gibi yorgun gözlerdi bunlar, üzgün değil. Bakışlarındaki o ciddiyet de azalmıştı; çook uzaklardan boş boş bakıyormuş gibi görünüyordu annesi.

Ulyana yorganı yukarı çekti. "sivrisinekler, erken uyandırdı beni," dedi. "Hiç uyutmuyorlar. Bundan sonra ambarda yatacağım. Didik didik ettiler beni." Kımıldandı, biraz daha sarındı yorgana. "Sen niye uyumadın?" dedi. Ayakların da çıplak... Yaş otlara basmışsın, ha? Geceliğin ıslanmış. Üşütürsün..."

Hiç içinden gelerek konuşmuyordu. İsteksizdi. Kendi âlemine dalmıştı. Natalya'nın ilgisi, kadınlığın verdiği o keskin, hatta düşmanca meraka dönüştü.

"Rüyamda seni gördüm de," dedi. "Uyuyamadım."

Annesinin gözleri tavandaydı. "Ne gördün?" dedi.

"Şey... yani, burda yalnız başına uyuyorsun... Bensiz..."

Natalya, annesinin yanaklarının az daha allandığını fark etti. O yapmacık gülümseme ardındaki duyguları sezebiliyordu.

"Ben korkmam, bilirsin," dedi Ulyana. Sonra gözlerini kapadı, "haydi, koş," dedi. "Sevgilin uyandı. Ayak sesleri geliyor."

Yavaş yavaş yukarı çıkarken öfkeyle, belki biraz da kinle, düşündü annesini.

"Geceyi onunla geçirdi herif. Kvası içen de o... Boynundaki kırmızılıklar sivrisinekten değil, ateşli öpüşlerden... Piyotr'a hiçbir şey söylememeliyim... Ambarda uyuyacakmış, hıh! Bir de kalkmış naz yapıyor bahçede... Bağıracak kadına bak sen... Dünden razıymış..."

Böyle düşüne düşüne kendi odasına vardığında, Piyotr'un sert bakışlarıyla karşılaştı.

"Nerdeydin?" dedi kocası.

Suçlu suçlu önüne baktı, "kuş üzümü topladım..." dedi. "Anneme baktım..."

"İyi miymiş?"

"Öyle görünüyor."

"Hımmm... Demek iyi görünüyor. "Elini kulağına götürdü, sırıttı Piyotr. Sonra seyrek sakalını sıvazladı, "demek Barski haklıymış... Ağlamasına bağırmasına bakmayacaksın kadın kısmının..."

Birden başını pencereye çevirdi, "Nikita'yı gördün mü?" diye sordu.

"Yok."

"Görmemişmiş... Bak, orda! Bahçede kuş avlıyor. Baksana!"

"Oy anam oy!" diye dövündü Natalya. "Beni gecelikle gördü mü dersin?"

"Ben de onu düşünüyordum."

"Ne zaman uyur bu çocuk, bilmem ki..."

Piyotr çizmelerini çekiyordu. Gürültülü gürültülü öksürdü.

Natalya, gülümsedi, "sakat falan ama iyi bir çocuk Nikita... Aleksi'den iyi." diye mırıldandı.

Piyotr gene öksürdü, ama bu kez öyle çok gürültülü değildi yapmacık öksürüğü.

Her sabah, Güneş doğar doğmaz, çobanların uzun kavallarını tatlı tatlı çalmaya ve sürülerini toplamaya başlamasıyla birlikte, nehrin karşı yakasında balta sesleri duyardı Dromovlular. Çobana hayvanlarını teslim eden erkenciler, "gene başladılar," diye söylenirlerdi. "Hiç rahat yok bunlardan..." Kimi de, "ee, hırs rahata düşmandır," diye bilgiçlik taslardı.

İlya Artamonov, Dromov'un ona karşı beslediği düşmanlık duygusunu yendiğini sanıyordu zaman zaman. Şimdi, onu sokakta görenler, saygıyla şapkalarını çıkarıyor, selam veriyorlar, Prens Ratski'ye ilişkin öykülerini dikkatle dinliyorlardı. Gerçi, hemen hemen her zaman, "bizim beylerimiz daha sade, daha yoksul ama sizinkilerden daha sağlam," diyen biri bulunurdu, ama bunu hoşgörüyle karşılamayı öğrenmişti Artamonov.

Pazar akşamları ve öteki tatil günleri, Oka Irmağı kıyısında, Barski Hanının çeşit çeşit çiçeklerle süslü bahçesinde oturur, varsıl ve güçlü Dromovluları, kurduğu fabrikadan hepsinin yararlanacağına inandırmaya çalışırdı.

Böyle sohbetlerden birinde, Pomiyalov yukardan yukardan bakarak gülümsemiş, "inşallah," demişti. Öyle bir söyleyişti ki bu, okşuyor mu, ısırıyor mu, anlaşılmıyordu. Kahverengi gözleri şeytan şeytan bakar, yassı burnu sağı solu koklarken, yüzü, gür sakallarının altında gizleniyordu.

"İnşallah," dedi gene. "Gerçi sen yokken açlıktan ölmüyorduk ama... Bakalım.... Belki de gene ölmeyiz..."

Barski, ortalığı ısıtma çabasıyla bir kahkaha attı. "Bizim Pomiyalov öyledir, sen ona bakma," dedi.

Biri kalkmış, birkaç parça morumsu eti rastgele bir araya getirmiş, ve ona Barski adını vermişti sanki. Devasa kafası, kalın boynu, yanakları, kolları... her tarafı ayı gibi kılla kaplıydı. Kulakları görünmüyordu. Minik gözleri, yağ tepecikleri arasında kaybolmuştu.

"Gücümü kuvvetimi, bütün becerilerimi yağ yapmaya hasretmişim," der, güdük dişlerle dolu koca ağzını açа açа gülerdi.

Araba yapımcısı Voroponov, limon sıkılmışçasına parlak gözlerini Artamonov'a çevirdi, kuru bir sesle, "Çalışmak iyidir, iyi hoş ama," diye ahkâm kesti, "Tanrı'nın kuldan beklediği görevleri de yerine getirmek gerek... İsa ne diyor, *'Marta, Marta, her şeyin yerinde ama imanın eksik..'* "

Adamın o parlak gözleri aynı zamanda bomboş bakıyor, ortalığı birbirine katacak sözlere hazırlanıyormuş izlenimi veriyordu. Bir dediği bir dediğini tutmazdı. Bazen de, "elbet, İsa da açlığını gidermek zorundaydı. Bu yüzden Marta..." diye söze başlardı.

Sepici Ziteykin, "hadi, hadi," diye sözünü kesti Voroponov'un, "çok konuşma bakalım!"

Adamın bütün tikleri harekete geçti. Hemen sustu.

Bunun üzerine Artamonov Ziteykin'e, "demek benim fabrikayı iyi buluyorsun?" diye sordu.

"Yok, yok," diye atıldı Ziteykin. Şaşırmıştı. "Bu, seni ilgilendirir. Ben anlamam bu işlerden. Kendi kendine gelin güvey olma... Bizim

kendi derdimiz bize yeter... Herkes kendi işini bilsin, başkasının işine burnunu sokmasın..."

Artamonov, birasından bir yudum aldı, sık ağaçların arasında bir kurdele gibi uzanan ırmağa, sonra çam ormanlarını aşarak bataklığa uzanan ve yeşil bir yılan gibi kıvrıla kıvrıla akan Vatarakşa'ya baktı. İki ırmağın birleştiği o noktada, altın kumların üzerinde, yığın yığın ağaç kütüğünün ve talaşların arasında kırmızı tuğlalar görünüyordu. Çalılıkların arasında, kapaksız bir kırmızı tabut gibi uzanan fabrika binasına baktı. Çatısı daha boyanmamış olan ambarın iskelesi, Güneş ışığıyla alev alev, göklere yükseliyordu. İki katlı evin sarı iskeleti, sıcakta donuk donuk titriyordu.

Evin uzaktan bir gitara benzediğini söyleyen Aleksi haklıydı. Aleksi, inşaat alanında yatıp kalkıyordu. Onu kasabadan, kasabanın ateşli delikanlılarıyla güzel kızlarından ayırmak için iyi bir bahane bulmuştu babası. Huysuz bir çocuktu... Çenesini tutmayı bilmez, çabucak da öfkelenirdi. Piyotr, daha ağırdı; bir eksiği vardı onun: İnsan azminin nelerin üstesinden geleceğini bilmiyordu. Artamonov göğüs geçirdi.

Kalın, gür kaşlarını indirdi, ve Dromovlulara gülümsedi. Zavallı adamlar... Hepsinin içi geçmiş... Çalışmaya gönülleri yok. Yürekleri de yok ya...

Geceleri, kasabanın derin uykulara daldığı saatlerde, Artamonov bir hırsız gibi ayaklarının ucuna basa basa, kimselere görünmemek için yolunu da bir hayli uzatarak Bayan Baymakov'un bahçesine giriyordu.

Sivrisinekler, sıcak havada vızır vızır uçuşuyor, hıyarların, elmaların, maydanozların birbirine karışmış kokusunu dünyaya yaymak görevleriymiş gibi ortalığı dolduruyorlardı. Ay, boz bulutlar arasından yoluna gider, gölgeler ırmağın suyunda oynaşırdı. Artamonov, çitten bahçeye atlar, yürür yürür, karanlık ambara varırdı. Karanlıkta, bir köşeden. "Seni gören oldu mu?" diye selamlardı onu Ulyana.

Giysilerini çıkarırken, "bıktım bu saklanıp gizlenmekten," diye söylenirdi İlya. "Ne yani, çocuk muyum ben?"

"Sen başlattın bu işi, beni ne suçluyorsun?"

"Ne suçu? Tanrı birleşmemizi istediyse, ben n'apayım? Tanrı'ya karşı mı geleyim yani?"

"Allahsız yaratık! Böyle yapmakla Tanrı'ya karşı geliyoruz asıl!"

" Eeee, bundan bize ne! Onu senin Dromovluların düşünsün!"

"Şşşşt! Sus artık!" diyordu Ulyana, ve bütün gece, alev alev yanan bir susuzluğun beslediği sonsuz okşamalarla, yatıştırıyordu onu.

Sonra, o dünyanın en tatlı ve en kısa uykusundan uyanıp, Dromovlulardan konuşurdu: Şundan kendini sakın, bunun kurnaz bir tilki olduğunu unutma. Şu bir yalancıdır, öteki paralıdır, borç da verir...

"Pomiyalov'la Voroponov çevredeki bütün ormanları satın alacaklarmış," dedi bir gece. "Senin keresteye ihtiyacın olduğu için, işini bozacaklarmış."

"Geç kalmışlar," dedi Artamonov. "Ben Prensten ormanları alalı yıl oluyor. Hepsini bana sattı. Satılık orman yok ki?"

Göz gözü görmüyordu. Karanlıktı. Birbirlerinin gözlerinin içine bile bakamıyorlardı. Bakışlarını okuyamıyor, orada yansıyan mutluluğu göremiyorlardı.

Yüksek sesle konuşmak yasaktı. Fısıldaşıyorlardı tek. Hava, mis gibi saman ve huş ağacı kokuyordu. Bodrumdan nemli bir hoş bir serinlik geliyordu. Kasabanın üzerine kurşundan bir kubbe dökülmüş ağır bir sessizlik çökmüştü ortalığa. Arada bir, küçük bir farenin sıçradığı, ya da cikletiği duyuluyordu. Bundan başka, Nikola Kilisesi'nin saat başı çalan çanı, karanlığa değişik değişik türküler serpiştiriyordu.

Artamonov, kadının alev alev yanan vücudunu okşayarak "Ohh! Ne güzel..." diyordu. "Tanrı özenmiş de yaratmış! Neden daha çok çocuk yapmadın?"

"İki tane daha oldu ama, yaşamadılar."

"Kocanda iş yokmuş."

"İnanmazsın belki ama..." diye fısıldadı Ulyana. "Seni tanıdığım güne kadar aşkın ne olduğunu bilmiyordum. Sevişmenin tadını bilmiyordum. Öteki kadınlar anlatırdı ama inanmazdım, övünmek için uyduruyorlar derdim! Bak... Nasıl söylesem... Bana utançtan başka bir şey vermedi. Onunla yatmak, tahtanın üzerine yatmak gibi bir şeydi. Bana dokunmadan uyuyuverse diye dua ederdim! Çok namuslu bir adamdı da... Sonra... akıllıydı, ama demek Tanrı ona sevişme yeteneği vermemiş..."

Bu sözler şaşırttı Artamonov'u. Heyecanlandırdı da. İri elleriyle kadının dolgun memelerini kavradı, "demek öyle... ben bilmiyordum..." dedi "kadın her erkekten aynı zevki alır sanırdım... Fark etmez sanırdım."

Onun yanında daha güçlü, daha akıllı hissediyordu kendini.

Gündüzleri, hep o ağırbaşlı, anlayışlı, akıllı ev kadınıydı Ulyana. Dromov halkı, becerilerine, bilgisine saygı duyardı.

Bir gün, onun tatlı okşamalarıyla kendinden geçen İlya, "senin bana ihtiyacın varmış meğer..." dedi. "Çocuklarımızı evlendirmekle aptallık ettik. Kendimizi evlendirecekmişiz, bilemedik..."

"Senin çocuklarını seviyorum, hepsi de iyi insanlar. Onların öğrenmesi bir şey değil de... kasabaya yayılırsa..." dedi Ulyana. Bunu düşünmek bile tüylerini diken diken ediyordu.

"Üzülme yavrum," diye fısıldadı İlya kulağına. "Bize kimse dokunamaz."

Gene bir gün, damdan düşer gibi, "bak sana ne soracağım sevgilim," dedi. "Hani yolda bir adam öldürmüştün... Düşlerine giriyor mu o olay?"

İstifini bozmadı Artamonov. "Uykum ağırdır, hiç düş görmem," diye cevap verdi. "Hem, nasıl düşüme girsin? Adamın yüzünü bile görmedim ki... İlkin onlar bana saldırdı. Az daha öldüreceklerdi. Ben de, bana en yakın olana sopayı indirdim... Sonra ötekine... Üçüncüsü kaçtı." Göğüs geçirdi. "Allah'ın aptalı sana saldırsın, başını durup dururken belaya soksun... Nerden çıktılar karşıma..."

Öfkelenmişti. Hiç konuşmadan yattı öyle bir süre.

"Uyudun mu?" diye sordu Ulyana.

"Hayır."

"Artık gitmelisin, gün ağarıyor... bugün gene gelecek misin karşıya?.. Ah, kim bilir ne kadar yoruluyorsundur...

Artamonov, sabahın ilk saatlerinin sedef renkli soğuk aydınlığında, ve kendi toprakları üzerinde, ellerini giysisinin altından sokup ardında bağlayarak, bir aşağı bir yukarı yürüyor, ayağıyla talaşları savuruyordu dalgın dalgın. Giysisi ardında kuyruk gibi dikilmişti. Düşünüyordu: Artık Aleksi'ye kendini göstermesi için yeterince fırsat, yeterince so-

rumluluk verrneliydi. Aslında iyi bir çocuktu Aleksi. Biraz çetin cevizdi ama...

Gözleriyle, üzerine yatıp biraz kestireceği uygun bir talaş yığını arıyordu. Az sonra uykuya daldı. Yükselen Güneş'in alevleri, bu yeşilimsi cennette nazlı nazlı titreşiyordu. Görkemli Güneş, tavus kuşu gibi açıldı, ışıklarını gururla saldı dünyanın üzerine; sonra yavaş yavaş tümüyle ortaya çıktı.

İşçiler uyanmış, orada uzanmış yatan devi birbirine göstererek söyleşiyorlardı. "Gelmiş!"

Top kafalı Tikon Vialov, kazmasını omuzladı. Artamonov'a bakıyor, üzerinden atlasın mı, atlamasın mı düşünüyordu.

Ne işçilerin karınca sürüsü gibi kaynaşıp bağırmaları, ne de aletlerinin gürültüsü, yüzü göğe dönük yatmış horul horul uyuyan, bir kör testere gibi tekdüze sesler çıkaran bu koca devi uyandırmaya yetmiyordu.

Vialov baktı baktı, sonra sanki biri kafasını çatlatmış gibi gözlerini şaşkın şaşkın kırparak uzaklaştı.

Evin kapısında beyaz bir gömlekle mavi pantolon giymiş Aleksi göründü. Ayakları yere değmiyormuşçasına koştu koştu; amcasının çevresinden dolanırken, en küçük bir talaş hışırtısının onu uyandırmasından korkar gibi özenle, yıkanmaya gitti.

Nikita, daha gün doğmadan ormana gitmişti. Hemen hemen hergün, iki el arabası gübre getiriyor, bahçe için ayrılan alana döküyordu. Daha şimdiden birkaç huş ağacı, çınar, bir incir, bir üvez, vişne ağaçları dikmişti. Çalışma saatleri dışında Tikon Vialov da yardım ediyordu ona. "Bahçe yapmak zevkli iş," diyordu.

Piyotr Artamonov'un görevi çalışanların başında durmak, işi kontrol etmekti. Keresteyi yiyen testerelerin derin derin solumalarını, rendelerin ıslıklarını, baltaların çığlıklarını, duvara harç koyan malaların şap şuplarını, ve baltaları bileyen biley makinesinin iniltisini dinlerdi. Marangozların gönlü olmuşsa, bir türkü tuttururlardı.

Genç Zahari Marya'ya gitti
Bir yumrukta yere devirdi...

"Hiç güzel bir türkü değil bu," dedi Piyotr Vialov'a.

Diz boyu kuma dalmış olan Vialov, "fark etmez," dedi. "Türkü değil mi, hepsi bir..."

"Neden fark etmez?"

"Kelimeler insan değil de ondan," diye cevap verdi Vialov.

"Ne garip bir müjik," diye düşündü Piyotr. Yürüdü gitti.

Babasının Vialov'u ustabaşı yapmak istediğini düşündü. Vialov gözlerini Artamonov'un ayaklarına indirmiş, "bana göre değil ustabaşılık," diye mırıldanmıştı. "Başkalarını yönetemem ben... Bahçıvan yapın beni..."

Böyle demişti Artamonov'a. Artamonov da bir güzel sövmüştü ona cevap olarak.

Güz, soğuğuyla, ıslağıyla geldi, ve bahçeleri pas rengine, ağaçları demire çevirdi. Rüzgârlar, yağmuru savuruyor, kirli, çürük talaşları ırmağa sürüklüyordu.

Tımarsız, bakımsız beygirlerin arabalar dolusu keten taşımadığı gün, hemen hemen yoktu. Köylüler, ambarın önünde kuyruk oluyorlardı.

Piyotr, ketenleri teslim alıyor, kurnaz köylüler ağır çeksin diye ıslak bir çuval sokuşturmasın, iyi cins yerine adi keteni yutturmasın diye, gözünü dört açıyordu. Adamlarla başetmek kolay değildi.

Öfkesi burnunda olan Aleksi, köylülerle hırlaşmakta hiç geri kalmıyordu.

Babaları Moskova'ya gitmişti. Birkaç gün sonra, bir süre manastırda kalacağını söyleyen kaynana da çekti gitti.

Aleksi, yakınıyordu. Hayatından bezmişti. Buranın insanlarını sevmiyordu. Kardeşinin bu sızlanması Piyotr'u öfkelendirdi.

"Sen çok matahsın da... Elâleme kulp takıyorsun! Fasulye gibi nimetten sayıyor kendini!"

"Ne olmuş? Beğenemedin mi yani?"

Böyle karşılık verir, alnına düşen saçları başının bir hareketiyle geriye atarak şöyle bir kurumlanır, göğsünü şişirirdi. Kırk yıllık bir kabadayı gibi de kalkar, kardeşleri ve Natalya'yı meydan okuyan bakışlar-

la süzerdi. Natalya, Aleksi'de onu korkutan gizli bir güç varmış da açığa çıkmasından sakınıyormuş gibi çekingen davranırdı. Sevmezdi onu.

Yemekten sonra, Piyotr'la Aleksi fabrikaya gidince, dikişini alır, Nikita'nın rahip hücresini andıran küçük odasına gider, orada, kamburun özene bezene yaptığı kayın ağacı koltuğa otururdu.

Kambur, fabrikanın hesap işlerine bakardı... Sabahtan akşama dek defterlerine kapanır, çalışırdı. Ama Natalya gelince, işi bırakır, asillerin yaşantısına ilişkin ilginç hikâyeler anlatırdı. Bir de, bu adamların büyük masraflardan kaçınmayarak özel serlerde yetiştirdiği görülmedik çiçeklerden söz ederdi uzun uzun.

Bir kızınki gibi ince, tiz sesi, heyecandan, saygıdan, sevinçten, kim bilir neden, titrerdi... Mavi gözleri Natalya'dan yana, ama uzaklara dalardı konuşurken.

Natalya, dikişine eğilir, odada yalnızmış, Nikita orada değilmiş, konuşmuyormuş gibi düşüncelere dalardı.

Birbirlerine hiç bakmadan, gözlerini hiç karşılaştırmadan, tam iki saat oturdukları olurdu böyle. Yalnız Nikita, yengesini mavi gözlerinin tatlı sıcaklığıyla kucaklamak isteğini yenemez, ona bakardı ara sıra. Ve o vakit, kulaklarına kadar kızarırdı.

Bazen Natalya kendisine bakıldığını hisseder, başını kaldırıp gülümsemek zorunda kalırdı. Sevecen, anlayışlı, garip bir gülümseme yeydi bu ve Nikita, onun yüreğinde esen fırtınaları sezdiğini okurdu çoğu kez gözlerinden.

Bazen de onu incittiğini, öfkelendirdiğini sanır, suçlu suçlu başını öne eğerdi.

Bugün, yağmur damlaları camları dövüyor, bahçenin solgun yaz renklerini yıkıyordu. Aleksi'nin bağrışlarını, bahçenin bir köşesinde iki gündür zincire vurulu duran ayı yavrusunun homurtularını ve işçi kızların dokuma tezgâhları başında çıkardığı tekdüze sesi duyuyorlardı.

Aleksi, gürültüyle odaya daldı. Yağmurdan ıslanmış, güz çamuruna bulanmaktan sakınmamıştı anlaşılan. Ama bir bahar günü gibi neşeli, heyecanlıydı. Gülüyordu.

"Vialov var ya, Vialov..." diyordu gülmekten kendini alabildiğinde, "Vialov... parmağını kesti. Kazayla oldu demez mi? Ha ha ha ha... Görünen köy kılavuz istemez... Askere alınmamak için yaptı bunu. Bilerek, isteyerek... Askerlikten kurtulmak için parmağını kesti... Biz burda, o üniformanın içine girmek için kolumuzu kesmeye hazırız oysa..."

Gülmesi birden kesildi. Kaşlarını çattı, ve azgın bir ayı gibi gürledi: "Allah kahretsin be! İçine edeyim hepsinin!"

Sonra Nikita'ya döndü, elini uzattı, "Biraz mangır ver bakalım," dedi. "Kasabaya iniyorum."

"Ne yapacaksın kasabada?"

"Seni ilgilendirmez!"

Sonra dilinde bir türkü, oynaya oynaya çıktı kapıdan.

Kız bir koşu koparmış
Seke seke gidiyor
Sevgili erkeğine
Baklava götürüyor...

"Bu gezmelerin sonu kötü," dedi Natalya. "Olga Orlov'la görüyorlarmış onu... Kız daha on beşine basmadı. Anası yok. Babası da yok sayılır, sürekli sarhoş çünkü adam."

Natalya'nın sözlerinde gereğinden fazla ilgi, aşırı bir kaygı sezdi Nikita. Hatta, Olga'yı kıskanıyormuş gibi geldi ona. Dalgın dalgın dışarlara baktı. Çam dalları, ıslak havaya kollarını uzatmış, yeşil iğnelerden cıva damlalarını andıran yağmuru döküyorlardı. Onun ağaçlarıydı bunlar. Onun dallarıydı. Bu çevredeki her bir ağaç, onun eseriydi.

Piyotr yorgun argın geldi, "çay olmadı mı, Natalya?" diye sordu.

"Daha erken," dedi Natalya.

"Çay diyorum!" diye bağırdı.

Natalya kalktı, çayı hazırlamaya gitti.

Piyotr, onun kalktığı sandalyeye oturdu, ve yakınmaya başladı.

"Hep babamın yüzünden... Koştur babam koştur. Nereye gidiyoruz, anlamıyorum. Bütün işi bana yıktı. Küçücük bir terslik olsa, benden biliyor... Canıma yetti artık..."

Nikita, Aleksi'den, Orlov'un kızından söz etti ona. Ama dinlemek istemiyordu Piyotr. "Kız peşinde koşacak vaktim yok benim," dedi. "Kendi karımı bile yarım yamalak, geceden geceye görüyorum. Gündüzleri, baykuş gibi kör gözlerim. Böyle saçma şeylere yorma kafanı..."

Kulağını kaşıya kaşıya çıkarken de, "fabrika işi bize göre değil," diye söylendi. "Bozkırlarda bir avuç toprak alacak, işleyecektik. Az çalışıp çok para kazanacaktık..."

İlya Artamonov Moskova'dan döndüğünde keyfine diyecek yoktu. Sakalını kırpıştırmış, gençleşmişti. Omuzları daha bir genişlemiş, gözleri daha parlaklaşmış gibiydi. Körleşen bıçağı değiştirilmiş bir sabana benziyordu. Divana geçti, bir bey gibi oturdu. İşlerin yolunda gittiğini, başarılarını engelleyecek hiçbir aksaklığın olmayacağını söylüyordu.

"Bu fabrika sizi de besler, çocuklarınızı, torunlarınızı da... Daha üç yüz yıl, saat gibi çalışır kurduğum fabrika. Biz, Artamonovlar, ülke ekonomisine büyük ilerlemeler kazandıracağız!"

Bakışları Natalya'ya döndü, "Vay, vay, vay!" diye neşelendi. "Şişmanlıyorsun ha? Oğlan olsun, Natalya! Oğlan doğurursan büyük bir armağan var sana!"

Akşam yatarlarken, "neşeliyken ne hoş oluyor baban, dedi Natalya.

Piyotr, ters ters baktı karısına, "hediyeyi duyunca, hoşuna gitti, değil mi?" dedi.

Ama on beş yirmi gün kadar sonra, Artamonov'un neşesi kaçtı.

Natalya, onu üzen şeyin ne olduğunu Nikita'ya sordu.

"Bilmem," dedi Nikita. "Onun sağı solu belli olmaz."

Aynı akşam, çay içerlerken, Aleksi, damdan düşer gibi, "baba," dedi. "Gönüllü asker yazılmak istiyorum ben."

"Ne, ne, nee?" diye dikeldi Artamonov.

Buradaki hayatı sevmiyorum."

Artamonov, ötekilere döndü, "hepiniz dışarı," diye buyurdu. Aleksi de çıkıyordu onlarla, "sen kal Aleksi," dedi babası.

Ellerini arkasına bağladı, kaşlarını oynata oynata baştan aşağı süzdü onu gözleriyle. Bir daha süzdü.

"Ben de kendi kendime Aleksi bizi bile çekip çevirir, diye düşünüyordum," dedi acı acı.

"Ben buranın adamı değilim!"

"Sus! Senin yerin burası. Anan bana teslim etti seni! Defol!"

Aleksi, topal bir at gibi ağır ağır yürümeye başladı. Dayısı omuzuna yapıştı, "aslında böyle konuşulmaz seninle," dedi. "Babam yumruklarıyla konuşurdu benimle. Defol!"

Sonra bir kez daha durdurdu, "büyük adam olacaksın, anladın mı?" dedi ciddi ciddi. "Bir daha duymayayım saçmaladığını!"

Aleksi odadan çıkınca, Artamonov pencerenin dibine kakıldı, düşünceli bir tavırla sakalını sıvazlayarak yağan sulu karı seyretti.

Az sonra bir mezar gibi karardı ortalık. Kasabaya indi. Ulyana'nın kapısı kilitliydi. Camı vurdu.

"Bu saatte gelinir mi?" diye çıkışarak kapıyı açtı ona kadın.

Artamonov hiç cevap vermedi, paltosunu da çıkarmadan içeri girdi, şapkasını yere fırlattı, dirseklerini masaya dayayarak Aleksi'yi anlattı ona.

"Öz oğlum değil o," dedi. "Bizden biri değil... Beyler kız kardeşimin başına iş açmıştı.... Kokusu çıkıyor."

Ulyana, panjurların iyice kapalı olup olmadığına baktı, mumu söndürdü. Odanın bir köşesinde duran gümüş ikonun kandili, mavimsi ışıltılarıyla karanlığı kırıyordu tek.

"Hemen evlendirmeli onu," dedi. "O zaman ister istemez bağlanır buraya."

"Haklısın. Ben de öyle düşünmüştüm," diye cevap verdi İlya. "Ama dahası var... Piyotr'u da çok bıkkın, isteksiz görüyorum. Çalışma azmi yok çocukta... Heves yok. İnsanda istek olmazsa ne don indirir, ne adam öldürür... Sanki kendine değil de Prense çalışıyor hâlâ. Kanında özgürlüğe kavuşmanın ateşi tutuşmamış, anlıyor musun? Ondan hayır yok... Nikita desen, zavallı, zaten sakat... Bahçeye, çiçeklere vermiş kendini. Yani, ben bugüne kadar boşuna umutlanmışım Aleksi'den. Tuttuğunu koparır diye düşünürdüm hep..."

Ulyana onu avutmaya çalıştı. "Çok sabırsızsın," dedi. "Daha dur

bakalım, dün bir, bugün iki. Yakında işler yoluna girer... Çark dönmeye başladı mı da hepsi rahat rahat birer omuz verir, durdurmaz onu."

Yan yana oturup gece yarısına kadar, odanın sıcak sessizliği içinde konuştular. İkonun kandilindeki zayıf solgun ışık, titreye titreye yanıyor, mavimsi bir renk veriyordu odaya.

Artamonov'un yakınmaları oğullarındaki tembellik, isteksizlik üzerine değildi tek. Kasabanın erkeklerinden de umduğu dostluğu görmüyordu.

"Çok kötü ruhlu insanlar." dedi.

"Başarını kıskanıyorlar," dedi Ulyana. "Bir erkeğin başarısı kadınların hoşuna gider de, erkekler çekemez pek, biliyorsun..."

Erkeğini yatıştırmayı, avutmayı çok iyi beceriyordu Ulyana, "sen onları bırak da," dedi, "ben neden korkuyorum biliyor musun? Ya bana bir bebek verirsen, n'aparım?" İlya kaba, ama tatlı tatlı güldü, "Moskova'da bu işi dakikada hallediyorlar, merak etme," dedi.

Ayağa kalktı, kucakladı onu, "Ah, bu kafanla erkek olacakmışsın sen! diye göğüs geçirdi.

"Güle güle hayatın," dedi Ulyana. "Artık git." Kadın, büyük bir istekle öptü onu ve o, kadının buyruğuna uydu.

Paskalyadan bir iki gün önce, Bayan Yerlandski, genişçe bir kızağa uzattığı Aleksi'yi eve getirdi. Aleksi, baygındı. Üstü başı paramparçaydı. Dayak yemişti.

Nikita'nın yardımıyla çocuğu içeri taşıdıktan sonra, votkayla ve yabani turp suyuyla bir güzel ovdu kadın.

Artamonov, kudurmuş bir canavar gibi odanın içinde volta atıyor, kollarını sıvayıp sıvayıp indiriyor, dişlerini gıcırdatıyordu. Aleksi kendine gelir gelmez, yumruklarını sallayarak, "kim yaptı? Söyle, kim yaptı?" diye üstüne yürüdü.

Aleksi, öfkeli ve şiş gözünü yarım yamalak açtı, acınacak haldeydi. Öksürdü, kan tükürdü, sonra derin bir soluk aldı, "haydi, öldür beni!" diye mırıldandı.

Natalya bu sözler üzerine büsbütün korktu, bağıra bağıra ağlamaya başladı.

İhtiyar, onun üstüne yürüdü bu kez, "zırlama!" diye bağırdı. "Git dışarda ağla!"

Aleksi, başını koparmak ister gibi elleri arasında sıkıyor, inliyordu. Sonra kollarını iki yana açtı, yan döndü, kanayan dudakların çevrelediği ağzı bir karış açık, sessizliğe gömüldü.

Masanın üzerinde bir mum titriyordu. Bir tabak pelte gibi yayılan vücudun üzerinde gölgeler dolaşıyordu. Vücut, giderek esmerleşiyor, şişiyormuş gibi görünüyordu. Ayakucunda iki kardeş sessiz duruyor, ihtiyar, hâlâ bir aşağı bir yukarı dolaşıyor, kendi kendine "kurtulacak mı? Yoksa gidiyor mu çocuk... ahh!" diye bağırıyordu.

Ama bir hafta sonra kalktı Aleksi. Öksürüyor, kan tükürüyordu. Hergün buhar banyosu yapıyor, karabiberli votka içiyordu. Gözlerinde koyu, hırçın bir alev titreşiyordu; bu, daha da yakışıklı yapıyordu onu.

Kimden dayak yediğini söylemiyordu bir türlü. Ama Bayan Yerlandski dövenlerin Styopa Barski, iki itfaiyeci, ve Voroponov'un çırağı olduğunu öğrenmişti.

Artamonov bunu Aleksi'ye söylediğinde, "bilmiyorum!" diye haykırdı. "Yalan söylemeyin. Ben görmedim onları! Arkamdan koca bir çul geçirdiler kafama, sonra dövdüler!"

"Sakladığın bir şey var," diye üsteledi Artamonov. İşin aslını anlamak istiyordu. Ama Aleksi, şimşek bakışlarını ona yöneltiyor, "bir şeyim yok benim, iyiyim, bırak," diyordu.

"İyi olmak yetmez!" diyordu Artamonov. "Yaptıklarını ödetmek gerek onlara! Bıyıklarını sayıp sayıp önlerine koymalı!"

Aleksi'yle eskisinden çok ilgileniyordu artık. İşine de daha sıkı sarılmış, çocuklarına çalışma azminin ne olduğunu kendi eylemiyle göstermeye karar vermişti. Çarkın başında duracak, ona ilk omuzu o verecek, ve oğullarına örnek olacaktı.

"Kendi işinizi kendiniz görün, hiçbir işi küçümsemeyin!" diye öğüt veriyordu onlara. Kendi de, işçilerin yapması gereken birçok işi üstleniyordu. Hiçbir iş elinden kurtulmuyor, gençlere taş çıkarttıracak bir güçle çalışıyordu. Hem, insan işinin başında olunca, sorunların esas nedenini daha iyi kavrıyor, böylece daha kolay çözüyordu.

Bu arada Natalya'nın günü geldi. İki gün, iki gece sancıdan kıvrandıktan sonra bir kız doğurdu.

Bir oğlan bekleyen Artamonov, "çıka çıka bu mu çıktı?" diye yakındı.

"Tanrı'nın işine karışılmaz," diye çıkıştı Ulyana. "Hem bugün Helena yortusu, biliyor musun? Tanrı'ya şükret böyle kutsal bir günde bizi torun sahibi etti diye."

Hemen takvime baktı Artamonov, "sahi mi?" dedi. Bir çocuk gibi sevindi birden. "Haydi, götür beni torunumu göreyim."

Natalya'nın koynuna bir çift yakut küpeyle beş altın koydu.

"İşte armağanın," dedi. "Oğlan doğurmadın ama, gene de aferin!"

Sonra Piyotr'a döndü, "Ee, söyle bakalım lodos balığı," dedi. "Sevindin mi? Sen doğduğun gün bayram etmiştim ben!"

Piyotr, ürkek bakışlarla karısının kül gibi beyaz, bitkin yüzünü inceliyordu. Tanınacak halde değildi Natalya. Gözleri, derin mor halkalar içine gömülmüştü. Çevresinde bulunan canlılara, cansız eşyaya, çok eskiden gördüğü, şimdi de güçlükle hatırlamaya çalıştığı şeylermiş gibi bakıyordu. Yavaşça dilini çıkardı, dudaklarını yaladı.

"Neden hiç konuşmuyor?" diye sordu kaynanasına.

"Bağırmaktan konuşacak hali kalmadı, dedi Ulyana ve Piyotr'u iteleyerek odadan çıkardı.

Tam iki gün, iki gece dinlemişti karısının çığlıklarını. İlkin acıdı ona, ölecek sandı. Sonra çığlıklar sağır etti kulaklarını. Şaşkın şaşkın, bir içeri giriyor, bir dışarı çıkıyordu. Korkudan, karısına acımaktan bitkin düşmüştü. Natalya'nın çığlıklarını duyamayacağı bir yerler bulmaya çalıştı. Ama nereye gitse, kurtulamıyordu bu seslerden. İçinden, yüreğinden kopuyordu karısının haykırışları ve o nereye gitse, sesler de peşinden gidiyordu. Böyle dolaşırken hep Nikita'ya rastlıyordu. Elinde balta, ya da kürek, bel belliyor, odun kesiyor, bir köstebek gibi sessiz ordan oraya koşuyordu. İkisi bir çember etrafında dönüyor, hep bir yerde karşılaşıyorlardı sanki."

"Kurtulamayacak galiba," diye mırıldanıyordu Nikita'ya.

Nikita küreğine dayanıyor, "ebe ne diyor?" diye soruyordu.

"Elinden geleni yapacağını söylüyor. Sen niye titriyorsun böyle?"

"Sinirden," diyordu Nikita.

Doğumdan bir gün sonra, Piyotr, Nikita ve Vialov'la birlikte, merdivenlerde oturmuş, tatlı tatlı gülümseyerek olayı anlatıyordu.

"Kaynanam küçücük bir bebek tutuşturdu elime... Öyle mutluyum ki, ağırlığını bile hissetmedim kızımın. Nerdeyse tavana fırlatacaktım onu sevinçten. Oncacık şey nasıl oluyor da öyle büyük sancılar veriyor, anlayamadım."

Tikon Vialov her zamanki bilgiç tavrıyla kafasını kaşıdı, "insanların bütün büyük sancıları, küçük şeylerden doğar." dedi.

"Ne demek istiyorsun, anlamadım," dedi Nikita ciddi ciddi.

Vialov esnedi, "öyle işte, benim görüşüm bu," dedi.

Evden yemeğe çağırdılar, konuşmaları kesildi.

Çocuk kısa zamanda topladı, toparlandı. Ama gene de, beş ay sonra öldü. Kömürden zehirlenmişti. Natalya da zehirlenmişti, zor kurtuldu.

Bebeği mezara gömerken, Artamonov, oğlunu avutmaya çalışıyordu.

"Üzülme oğlum, daha nice gürbüz çocuklar doğurur Natalya. Hem, bak burada bir mezarımız oldu. Atımızı sağlam kazığa bağladık demektir. Bak, bu toprak bizim. Ne de olsa ye kürküm ye dünyası!"

Böyle bir günde bile şaka yapmayı başaran babasına başını salladı Piyotr. Ama gözleri Natalya'daydı. Genç kadın, başını önüne eğmiş, Nikita'nın dalgın dalgın düzelttiği toprağa, o küçücük tümseğe bakıyordu. Yanağında ateş varmış da elini yakacakmış gibi çabuk hareketlerle gözyaşlarını siliyor, "Tanrım, ahh, Tanrım..." diyordu yalnızca.

Aleksi, mezarları dolaşıyor, taşlardaki yazıları okuyordu. Zayıflamıştı. Olduğundan yaşlı görünüyordu. Yeni yeni kara sakalların bittiği yüzü, öteki köylü yüzlerinden hemen ayrılıyordu. Yangından çıkmış gibi yer yer kümelenmişti sakallar yüzünde. Kara kaşları altında donuk donuk parlayan gözleri, düşman bakışlarla süzüyordu dünyayı. Boğuk bir sesle, sözlerinin anlaşılmasını istemiyormuş gibi konuşuyordu. Biri tekrar söylemesini isteyince de, "anlamıyor musun?" diye dayılanıyordu.

Sövgüye de alışmıştı. Kardeşleriyle konuşurken huysuz, alaycı bir ses tonuyla konuşuyordu. Bazen, Natalya'yı bir hizmetçi gibi azarlıyordu.

Bir gün Nikita, neden Natalya'ya kötü davrandığını sordu.

"Ben, hasta bir adamım," diye cevap verdi Aleksi.

"Ama o çok iyi bir kız."

"İyiliğini başına çalsın!"

Hep böyle "hasta bir adam" olduğunu söyler, bunu söylerken bile kendini herkesten üstün görürdü. Hastalık, ya da hastalık diye tanımladığı bir özel durum, onu başkalarından ayıran, Tanrı vergisi bir erdemdi sanki.

Cenazeden dönerlerken, "bir aile mezarlığı yapmalıyız kendimize," dedi babasına. "Bu insanlar bizim ölümüzü bile yatırmaz yanlarında."

Artamonov gülümsedi. "Yaptıracağız, yaptıracağız," dedi. "Kendi mezarlığımız, kendi kilisemiz olacak; kendi okulumuz, hastanemiz bile olacak... Sen hele bekle!"

Vatarakşa köprüsünden geçerken, köprünün korkuluklarına dayanmış, üstü başı paramparça dilenci kılıklı bir adam gördüler. Köpeklerin paraladığı bir memurdu bu belki. Pörsük yüzünde, günlerdir dokunulmamış fırça fırça sakallar, tek tük beyaz kar taneleri gibi duruyordu. Dudağının üzerindeki ak bıyıklar, sessiz sözcükleri çevreliyor, kararmış dişlerini sergiliyordu. Adamın gözleri dolu doluydu. Donuktu.

Aleksi'nin büyük bir içtenlikle ona selam verdiğini görünce, başını yana çevirdi, tükürdü Artamonov.

"Kimdi o?" diye sordu.

"Orlov... Saatçi Orlov... Akıllı bir adamdı. Onlar bu hale soktu onu."

Artamonov hiç sesini çıkarmadan ters ters baktı yeğenine.

Yaz, tüm sıcaklığı ve kuraklığıyla bastırdı. Oka Irmağı'nın karşı kıyısındaki ormanlarda ikide bir yangın çıkıyordu. Gündüzleri, toprağın üzerini yakıcı bir bulut dalgası kaplıyor, hava oynuyormuş gibi görü-

nüyordu. Ay, kıpkızıl doğuyordu geceleri. Yıldızlar hiç göz kırpmıyordu, donuktu. Bakır çivi başları gibi kakılı duruyorlardı gökyüzünde. Bu sıkkın, dertli gökleri yansıtan ırmak, soğuk bir duman bulutu gibi akıyordu.

Artamonovlar, yemekten sonra, yarım daire çizen incir ağaçlarının altında çay içiyorlardı. Ağaçlar iyi tutmuştu. Ama usta bir ressamın fırçasından çıkmış gibi duran oymalı kalın yaprakları, hiç kımıldamıyor, özledikleri serinliği vermiyordu onlara. Ağustos böcekleri durmak bilmiyor, ötüşleri, semaverin tıkırdamalarına karışıyordu.

Natalya, bluzunun üstten birkaç düğmesi açık, çayları dolduruyordu. Gerdanı, taze yapılmış tereyağ gibi sıcak bir beyazlıktaydı. Kambur, kuş kafesi yapmak üzere yontmakta olduğu sopalara eğmişti başını.

Piyotr, gene kulağını kaşıyarak, "insanlarla alay etmek hiç hoş değil," dedi. "Babamın işi gücü ona buna takılmak..."

Aleksi, kuru kuru öksürerek kasabaya doğru bakıyordu. O yönden gelecek bir şeyi bekliyor gibiydi. Tam o anda, kilise çanı çalmaya başladı. Elini alnına koydu, birden kalktı, "Ne oluyor?" dedi. Yangın mı var yoksa?"

"Hah, iyi bildin... Ne yangını be, saat başına da haber verıneyecekler mi yani?"

Aleksi yürüdü gitti.

"Bugünlerde yangını diline doladı nedense..." dedi Nikita.

"Bir derdi var onun," dedi Natalya sakına sakına. "Oysa ne neşeli bir çocuktu..."

Piyotr, büyüklüğünü gösterip payladı onları.

"Aklınızı onunla bozmuşsunuz," dedi. "Sizin acımanız büsbütün öfkelendiriyor onu... Natalya, haydi yatağa!"

Nikita, gözleriyle izledi genç çifti. Sonra kalktı, kameryeye, döşek diye yığdığı samanların üzerine uyumaya gitti.

Ama uyuyamadı. Kameryenin kapısına çöktü. Kamerye, kendi eliyle çimlediği bir setin üzerindeydi. Ordan bakınca bahçeyi çevreleyen çitin üzerinden kasabanın kasvetli evlerinin damları görünüyordu.

Küme kümeydiler. Kilisenin çan kulesiyle yangın kulesi, tepeden bakıyordu evlere.

Hizmetçiler, çay sofrasını topluyor, içerden, bardak, çanak sesleri geliyordu. Bahçe duvarının önünden dokumacılar geçti. Birinin elinde balık ağı, ötekinde iki kova vardı. Üçüncüsü, taşları sürterek kavını tutuşturmaya, çubuğunu tüttürmeye çalışıyordu.

Bir köpek havladı.

Tikon Vialov'un "kim var orda?" diyen hiçbir şeye benzemeyen sesi duyuldu.

Sessizlik, bir davulun gergin derisi gibi sarmıştı dünyayı. Ama dokumacıların ayaklarının altında gıcırdayan kumların sesi bile, o davula inen hafif darbeler gibi seçiliyordu bu sessizlikte.

Nikita, gecenin sessizliğini çok severdi. Sessizliğin bozulmadığı ölçüde mutluluk duyar, Natalya'nın hayalini, daha iyi canlandırabilirdi gözünde. Sessizlik ne kadar derinse, o sevgili gözlerin parlaklığı o ölçüde artar, biraz şaşkın, biraz anlayışlı bakışları daha çok pırıldardı.

Karanlığın sessizliğinde, kendi kaderini değiştirecek, onu mutluluğa ulaştıracak hayaller kurmak, daha kolay, daha rahat olurdu hem. Böyle düşünürken, büyük bir hazine bulur, paraların hepsini Piyotr'a verir, karşılığında Natalya'yı isterdi. Ya da evlerini haydutlar basar, o da olağanüstü bir kahramanlıkla onları alt ederdi de, babasıyla ağabeyi, Natalya'yı hak ettiğine karar verirlerdi. Ya da salgın bir hastalık çıkar, ailede herkes ölür, Natalya'yla ikisi kurtulurdu. Yalnız kalır kalmaz, yüreğindekileri söylerdi hemen Natalya'ya.

Gece yarısını epey geçtikten sonra, kasabadaki ev kümeleri, ve meyva bahçelerinin karanlık görüntüsünden başka bir şeyin, gökyüzünün koyu gri derinliklerine doğru yükseldiğini gördü Nikita. Bir dakika kadar sonra, alttan itiliyormuş gibi büyük bir kırmızılık fırladı gökyüzüne. Bir ev yanıyordu.

Hemen eve koştu. Aleksi, depo binasına merdiveni dayamış dama çıkıyordu.

"Yangın var! diye bağırdı Nikita.

Kardeşi, hiç istifini bozmadı. Merdiveni tırmanmaya devam etti, "N'olmuş?" dedi. "Biliyorum."

"Ha, zaten sen bekliyordun," dedi Nikita saf saf.

"Ee, n'olmuş yani?" dedi gene Aleksi. "Böyle kuraklıkta yangın çıkmayacak da, ne zaman çıkacak?"

"İşçileri uyandırmalı," dedi Nikita.

Ama Vialov bu işi yapmıştı bile ve dokumacılar, nehre doğru koşmaya ve bağrışmaya başlamıştı.

"Gel, çık buraya," dedi Aleksi damdan.

Nikita, onun buyruğuna uyarak merdiveni tırmanmaya başladı.

"İnşallah Natalya korkmaz," dedi.

"Sen Piyotr'un sırtına bir kambur daha koymasından korkmuyor musun?" diye sordu Aleksi.

"Nedenmiş?" diye mırıldandı Nikita.

"Onun karısına sulanma sen bakalım!"

Buna bir cevap bulamadı hemen Nikita. Merdiven ayağının altından kayacak da yere düşüp parçalanacakmış gibi geldi bir an.

"O ne biçim söz?" dedi sonunda. "Ağzından çıkanı kulağın duysun."

Aleksi güldü. "Peki, peki," dedi. Ama gözümüz kör değil... Neyse, sen aldırma, işine bak."

Böyle söyleyerek göz kırptı ona. Uzun zamandır böylesine neşeli görünmemişti. Elini gözlerine siper ederek hareketsiz havayı yalayan iri alev parçalarına bakıyordu.

"Barskilerin evi!" diye haykırdı neşeyle. "Bahçelerinde yirmi fıçı zift var. Komşulara sıçramaz ama... Arada bahçe var çünkü."

Alevlerle parça parça olmuş kızıl karanlığa bakarken "burdan kaçmalıyım, bütün bunlardan kurtulmalıyım," diye düşünüyordu. Alevlerin taşkın kızıllığı, ağaçları kızgın demirden birer heykele çevirmişti. Oyuncak gibi görünen insanlar, ordan oraya koşuşuyor, ince uzun sırıkları alevlere daldırıyorlardı.

"Çok esaslı bir yangın!" dedi Aleksi.

"Manastıra..." diye düşündü Nikita. "Manastıra gitmeli..."

Aşağıda, bahçede, yarı uyur Piyotr, öfkeyle söyleniyordu. Vialov hiç telaşlanmadan cevap veriyordu ona. Natalya içerde, pencerenin çerçevelediği bir tablo gibi kımıltısız bakıyor, arada bir haç çıkarıyordu.

Nikita, Barskilerin evinin olduğu yerde bir kor yığınından başka bir şey görünmeyinceye dek kaldı damda. Sonra aşağı indi. Bahçe kapısına doğru ilerlerken babasıyla karşılaştı. Artamonov'un üstü başı islanmıştı. Başında şapka yoktu. Yüzü gözü is içinde, gömleğiyse yırtıktı.

"Nereye gidiyorsun?" diye çıkıştı ona Artamonov. Her zamankinden daha öfkeliydi. Nikita'yı eliyle geri itti. Sonra damda Aleksi'yi gördü, büsbütün öfkelendi.

"Seni kim dikti oraya!" diye bağırdı. "İn aşağı, şaşkın! Carını sokakta mı buldun!"

Nikita bahçede gezindi, sonra gitti. babasının penceresi dibine çöktü. Az sonra, odanın kapısının hızla vurulduğunu ve babasının duyulur bir fısıltıyla bağırdığını duydu.

"Hem kendini mahfedeceksin. hem de beni! Sus, keserin dilini!"

Sonra Aleksi'nin "sen sordun, ben söyledim," diyen iniltisi geldi kulağına.

"Sus!" diye bağırdı baba. "Sen şükret ki o herif dilini yutmuş, konuşamaz..."

Nikita, kimseye görünmemeye çalışarak usulca kaçtı ordan. Çardağa gitti.

Kahvaltıda, "kaza değilmiş," diye açıkladı Artamonov. "Sarhoş saatçi yapmış bu işi. Onu dövmüşler, konuşacak hali yok. Yaşayacağı da şüpheli. Barski ona kazık atmış diyorlar, O da önce oğlunu dövmüş. sonra da evini yakmış Barski'nin... Pis işler bunlar..."

Aleksi sessiz sakin sütünü içiyordu. Nikita'nın elleri öyle bir titriyordu ki, dizlerinin arasında sıkıştırmak zorunda kalıyordu. Ama baba, bunu fark etti.

"Ne titriyorsun öyle?" diye sordu.

"Hastayım."

"Al birinden vur birine!" dedi Artamonov. "Benden sağlamı yok içinizde." Sonra fincanını itti, dışarı çıktı.

Artamonovların fabrikası kasabanın nüfusunu giderek arttırıyordu. Fabrikadan bir kilometre kadar ötede, fundalıkların arasında küçük küçük kulübeler —bahçesiz parmaklıksız bir sürü küçük ev— mantar gi-

bi fırlıyordu. Artamonov, bekâr işçiler için suyu çekilip kurumuş ve adı çoktan unutulmuş bir ırmağın pek dik olmayan yamacında, alçak tavanlı uzun bir baraka yaptırdı. Üç soba kuruluyordu kışın barakaya. Pencereleri de, sıcak tutsun diye küçük tutulmuştu. Bir ahırı andırıyordu. Gerçekten de, işçiler, Beygir Palas adını takmışlardı evlerine.

Artamonov, giderek daha sinirli, daha çok bağırıp çağıran bir adam olmaya başlamıştı. Ama para, burnunu havaya kaldırmadı hiç. İşçilerle sıkı fıkıydı. Düğünlerde dünür, doğumlarda isim babasıydı hep. Bayramlardaysa, yaşlı dokumacıların oturup uzun konuşmaktan gülüşmekten hoşlandıkları yakın bir dost.

İşçiler, fabrikayı iyice benimsemişlerdi. Ekilmeyen topraklarla, orman yangınlarının çıplak bıraktığı alanlara keten ekilmesini önermişler, Artamonov'la birlikte, köylüleri buna razı etmişlerdi. Yaşlıca işçiler, yakın dostluk kurdukları, kendilerinden biriymiş gibi al takke ver külah oldukları patronlarıyla gurur duyuyorlardı. Akıllı, şanslı bir köylüydü patronları. Gençlere onu gösteriyorlar, "işte bu köylüden örnek alın," diyorlardı.

Artamonov, işçilerle kurduğu bu yakın ilişkiyi, oğullarına örnek gösteriyor, "köylüler ve işçiler, kentlilerden çok daha akıllıdır," diyordu. "Kentlilerin kanı sulanmış, beyinleri kurumuştur. Gözleri açtır, her şeyi yapmak isterler, ama yapmaya gelince yan çizerler. Ne yürek vardır onlarda ne de iş yapacak güç. Söyledikleri her şey, sözde kalır. Bazen de gözlerini hırs bürür, durmak bilmezler, ama batağa götürür bu yol onları. Oysa köylü, neyin doğru, neyin yanlış olduğunu bilir, nerde durulup, nerde gidileceğini bilir. Kendini dağıtmaz. Doğru sözlüdür. Dobradır. Bildiğini okur. Bildiği de mısır, Çar ve Tanrı'dır zaten... Sade insandır köylü. Temiz yüreklidir. Köylülüğünüzün kıymetini bilin çocuklarım...

"Sen Piyotr, çok kaba davranıyorsun işçilere karşı. Hal hatır sormuyorsun. Yalnız iş güç konuşuyorsun onlarla. Olmaz. Biraz da gevezelik etmeli, onları nasıl güldüreceğini bilmelisin. Kolay değil akşama dek tezgâh başında dikilmek... Anlayışlı ol biraz. Şakalaş onlarla..."

Piyotr, her zamanki gibi kulağını kaşıdı, "ben şaka falan bilmem ki," dedi.

"Bilmiyorsan öğren! Gülmek, yarım saniyelik iş, ama bir saatlik enerji verir insana. Aleksi de bilmiyor işçilerle konuşmasını. Hep asık suratlı. Hep azarlıyor, söyleniyor onlara..."

"Ama hep tembellik ediyorlar!" diye cevap verdi Aleksi babasına.

"Sen insanlıktan anlamaz mısın!" diye çıkıştı Artamonov'da.

Çok ciddi konuşuyordu. Gene de gülümsemekten kendini alamadı. Sakalını kaldırıp ağzına kapayarak saklamaya çalıştı güldüğünü. Aleksi'nin kasabalılarla mezarlık konusunda yaptığı tartışmada, ne aklı başında sözler ettiğini hatırlamıştı. Dromovlular, Artamonov'un işçilerinden hiçbirini kasaba mezarlığına kabul etmek istemiyorlardı. Sonunda Artamonov, Pomiyalov'dan büyükçe bir arazi alıp, ayrı bir mezarlık kurmak zorunda kalmıştı. Vialov da, akça ağaçları kesmiş, çalıyı çırpıyı temizlemişler, ve mezarlığın çevresine tel çekmişlerdi.

Vialov garip bir adamdı. Nikita, onun eline çabuk, becerikli bir işçi olduğunu görüyordu. Ama yaptığı işte, gücünden kuvvetinden çok, aklını kullanıyordu Vialov. Her şeyin bir kolayını bulur, en olmadık işleri en kısa yoldan halletmeyi becerirdi. Babasını hatırlatıyordu Vialov Nikita'ya. Yalnız bir büyük ayrıcalık vardı aralarında: Artamonov, yaptığı işi büyük bir istekle yapar, yaptığından zevk duyardı. Oysa Vialov, yalnızca büyük başarılar elde etmek için dünyaya gelmiş, ve böyle becerikli olmak çok doğalmış gibi davranıyordu. Onu gören, daha önemli görevlere layık, ama böylesine küçük işleri görmek zorunda, hayatından bezmiş biri sanırdı.

Konuşması da öyleydi. Az konuşurdu. Lütfen ağzını açar bir tavır içinde, üstten üste konuşur, herkesten çok şey biliyormuş gibi davranırdı, "ben daha neler biliyorum, ama siz anlamazsınız ki söyleyeyim," der gibiydi hep.

Vialov'un sözlerinde başka gizli anlamlar sezerdi hep Nikita. Çok öfkelenirdi buna. Öfkelenir, korkar ve biraz da merak ederdi bu garip adamı.

"Sen çok şey biliyorsun," dedi bir gün Vialov'a.

"Bilmek için yapıyorum," diye cevap verdi Vialov. "Bildiğimi kendime sakladıktan sonra, kime zararın dokunabilir? Benim bilgilerim, bir cimrinin kasası gibi gizlidir... Tasalanma..."

Vialov'un kimseye bir şey sorduğu görülmemişti hiç. O kuş gözlerini kırpıştıra kırpıştıra insanın yüzüne bakar, sonra onun düşüncelerini emmiş de yeni bir şey öğrenmiş gibi, bir cevher yumurtlardı.

Nikita, onun dilini ısırıp yutmasını, ya da parmağını kestiği gibi kesip atmasını dilerdi bazen. Ama parmağını kesmesini bile becerememişti ki dilini kessin! Sağ elinin parmağını keseceğine, sol elinin, hem de yüzük parmağını kesmişti.

Artamonov ve Piyotr —aslında herkes— onun aptal olduğunu sanırdı. Nikita böyle düşünmezdi ama. Vialov'a karşı duyduğu merak ve o koca anlamsız suratı karşısında duyduğu korku, giderek artıyordu.

Ormandan döndükleri gün, bu korku duygusu büsbütün artmıştı. Vialov, durup dururken, "Kendini yiyip bitiriyorsun," demişti Nikita'ya. "Akılsızlık etme, git, söyle kıza her şeyi... Belki sana acır, kabul eder. Pek yufka yürekli bir kadına benziyor..."

Nikita birden durdu. Yüreği küt küt atmaya başladı. Bacakları titriyordu. "Kime?.. Ne söyleyecekmişim?.." diye kekeledi.

Vialov, yan yan baktı ona, ve yoluna devam etti. Nikita koştu, koluna yapıştı. Vialov silkindi kurtardı kolunu.

"Bana mı bu numaralar?" diye sordu.

Nikita, köküyle çıkarıp başka bir yere ekmek üzere omuzlamış olduğu fidanı yere bıraktı, ve Vialov'un gözüne gözüne baktı. Herifin ablak suratına yumruğunu gömebilmek için neler vermezdi o anda... Ama önemli olan onu susturmaktı.

Vialov, kırpışık gözlerini uzaklara çevirerek, çok doğal bir şeyden söz ediyormuş gibi sürdürdü konuşmasını.

"İstekli olmasa bile, sana acır da razı olur belki. Kadın kısmı meraklı olur, çeşit çeşit erkek denemekten hoşlanırlar. Şekerden daha tatlı bir şey var mı diye hani... Eh, iyi yürekli kayınbiraderin istediği de çok değil, bir iki kez tadını tatsan yeter, değil mi ya? Neden kendi kendini yiyorsun böyle susmakla? Git, söyle bakalım... Evet demezse bana da Vialov demesinler..."

Nikita, garip bir dostluk sezdi adamın sesinde. Hiç kimse ona böyle bir yakınlık göstermemişti daha önce. Boğazı düğüm düğüm oldu; aynı zamanda, Vialov onu giysilerinden soyuyormuş gibi bir duygu sardı yüreğini.

"Neler saçmalıyorsun," diye mırıldandı.

O anda kilisenin çanları sabahın ikinci âyinine Dromov halkını çağırıyordu. Vialov, Nikita'nın yere bıraktığı ağacı kendi omuzuma yükledi, küreği de baston gibi yere dayaya dayaya yürümeye koyuldu. Gene az önceki soğukkanlılığıyla, "benden korkma," dedi. "Senden yana olduğumu bilmeni isterim. İyi bir insansın, ilginç yanların var... Siz Artamonovların hep ilginç huyları var. Başkalarına benzemiyorsunuz. Sıradan bir kambura bile benzemiyorsun sen örneğin... Ama kambursun."

Nikita'nın korkuları, alev alev tutuşan kederi, içinde eridi gitti. Ama gözleri kararmış, başı dönmeye başlamıştı. Bir sarhoş gibi sendeliyordu. Şuracıkta sırtüstü yatıp dinlen deseler, hemen uyardı bu buyruğa.

"Sakın kimseye söyleme, n'olur," diye mırıldandı.

"Sana söyledim, sırlarım kasalarda kilitlidir," diye cevap verdi Vialov.

"Natalya'nın yanında ağzından kaçırayım deme sakın..."

"Ben onunla hiç konuşmam ki, nasıl kaçırırım ağzımdan.."

Eve varıncaya dek, tek kelime konuşmadılar daha.

Artık Nikita'nın mavi gözleri daha büyümüş, daha hüzünlü bir görünüm almıştı. Bakışları dalgındı.

"Neden öyle üzgün duruyorsun?" diye sordu bir gün Natalya.

"Çok işim var," diye geçiştirdi Nikita ve bu ilgisiz görünümünün, sevdiğini kırması pahasına yürüdü gitti.

Natalya'nın, kayınbiraderinde böyle garip davranışlar sezmesi ilk değildi. Kendisine karşı daha kaba davranıyordu sanki Nikita. Hayatı çok sıkıcıydı.. Dört yıl olmuştu evleneli. İki kız doğurmuştu ve gene gebeydi.

"Gene mi kız?" demişti Artamonov ikinci doğumda. "Turşu mu kuracağım ben bu kızlarla!"

Böyle homurdanmış, ve hiç hediye vermemişti gelinine. Piyotr'a da, "ben erkek torun isterim," demişti, "...damat değil. Elin herifleri için mi kurduk bu fabrikayı?"

Artamonov kime söylense, ne söylese üstüne alınıyordu Natalya. Kendini suçlu görüyordu kız doğurduğu için. Kocası da memnun değildi, biliyordu. Geceleri, kocasının yanına uzanır, eli karnında, yıldızlara, gökyüzünün derinliklerine baka baka bu çocuğunun erkek olması için dua ederdi. Ama bazen de, çaresizliği öfkeye dönüşür, "oh, canım sağ olsun, hep kız doğuracağım!" diye bağırmak isterdi onlara.

Şaşırtıcı bir şey yapsaydı, kimsenin ondan beklemediği iyi bir şey yapsaydı da hepsi el pençe divan dursalardı önünde... Ya da çok kötü bir şey yapsaydı ve herkes korksaydı ondan... Ama ne iyi, ne kötü, hiçbir şey gelmiyordu aklına.

Sabahın köründe kalkar, aşağı, mutfağa iner kahvaltının hazırlanmasında ahçı kadına yardım ederdi. Sonra yukarı çıkar, çocukları emzirirdi. Sonra kayınpedere, kocaya, kayınbiraderlere hizmet... Sonra gene çocuklar. Dikiş, yama...

Öğleden sonra çocukları bahçeye çıkarır, akşam çayına dek hava aldırırdı onlara.

Ara sıra, fabrikanın fingirdek dokumacı kızları işten kaçamak yapıp bahçeye gelir, bebeklerinin ne sevimli, ne güzel olduğunu söylerlerdi ona. Natalya gülümserdi kızlara, ama sözlerine hiç inanmazdı. Çocukları çok çirkin görünürdü ona.

Bazen ağaçlar arasından Nikita'yla göz göze geldikleri olurdu. Artamonov erkekleri içinde, ona yakınlık gösteren, insan gibi davranan, tek Nikita'ydı. Ama nedense, artık hiç yüz vermiyordu. Gelip biraz kendisiyle oturmasını istese, "kusura bakma, çok işim var," cevabını veriyor, suçlu suçlu önüne bakıyor, işine koyuluyordu.

Onun böyle soğuk davranması, önceki yakınlığının yapmacık olduğu kanısını güçlendiriyordu. Aslında cana yakın falan değildi de Nikita. Piyotr, karısıyla Aleksi'yi gözleme görevi vermişti ona, o yüzden yakınlık göstermişti başlangıçta.

Aleksi'den gerçekten korkuyordu, çünkü Aleksi hoşuna gidiyordu Natalya'nın. O yakışıklı çocuk, ne istese verirdi, biliyordu. Ama karşı tarafta en küçük bir kıvılcım görünmüyordu. Hiç umursamıyordu onu Aleksi. Varlığından habersizmiş gibi davranıyordu. Onun bu umursamazlığı, Natalya'nın yüreğindeki isteği nefrete benzer bir şeye dönüştürmüştü. Ondan, onun o kendini beğenmiş tavrından nefret ediyordu.

Akşam çayı beşte içilirdi; sekizde yemek yerlerdi. Sonra Natalya çocukları yıkar, doyurur, yatırırdı. Bunu, diz çöküp uzun uzun dua etmeler izler ve genç kadın, bir erkek evlat doğurmak isteğiyle tutuşmuş bir halde yatardı. Ve eğer Piyotr onu istemişse, "yeter artık, gel, yat haydi!" diye keserdi karısının dualarını.

Natalya, aceleyle duasını bitirir, haç çıkarır, suçlu bir çocuk gibi girerdi yatağa. Kocasının iyi tarafına rastlamışsa, "o kadar çok dua etme," diye şakalaşırdı onunla, "... Tanrı'dan her şeyi kendine istersen, başka kullara bir şey kalmaz sonra."

Geceleyin, bebek uyanır, ağlardı. Natalya yavrusunu emzirir, pışpışler, uyuturdu gene.

Sonra pencerenin yanına gider, karanlık göklerin örttüğü suskun bahçeye bakardı. Dalgın bakışlarının ardında, annesinin, Artamonov'un, kocasının ve çabucak geçip giden günün önemsiz olaylarının solgun görüntüsü geçerdi bir bir.

Alışık olduğu gürültülerden yoksun, işçi kızların türkülerinden, kimi üzgün, kimi taşkın insanlardan, fabrikanın gürültülerinden ya da mırıltılarından yoksun, garip bir dünyaydı bu, gece dünyası.

Oysa gündüz, capcanlı bir dünyanın cıvıl cıvıl gürültüleri, rüzgârla konuşan ağaçların hışırtısı, pencerelere çarpar, emekçilerin mırıltısı kulağında eksilmez, derin derin düşünmesine engel olurdu.

Ama yaşayan her şeyin derin bir sessizliğe gömüldüğü gece, Nikita'nın anlattığı başka dünyalar canlanıyordu gözü önünde. O başka dünyaların kadınlarını, Tatarların esir diye kapattığı kadınları, manasturda yaşayan kadınları, ve de gülüp eğlenmekten başka işleri olmayan insanları düşünüyordu. Ama genellikle, bütün bunları düşünmek, mutluluk değil, hüzün verirdi ona.

Artamonov hep dik dik bakardı gelinine. Buna aldırdığı yoktu Natalya'nın. Ama arada bir, odada yalnız kaldıklarında, ya da etrafta başka kimse olmadığında, adamın utanmasız gözleri, memelerinden dizlerine dek yerdi genç kadını. Böyle zamanlarda, hızlı hızlı solurdu koca ihtiyar.

Kocası, soğuktu ona karşı. İlgisizdi. Bazen, karşısında durduğunda, kocasının görmek istediği bir başka şeyi engelliyormuş gibi gelirdi ona.

Piyotr, soyunduğunda, çoğu kez yatağın ayakucunda uzun uzun oyalanır, dirseğine yaslanır durur, kulağıyla oynar, ya da sakalıyla yanağını kaşır, dişi ağrıyormuş gibi yüzünü buruştururdu. Çirkin yüzünde büyük bir öfke, bıkkınlık okunur, Natalya yatağa yatmaya korkardı.

Pek konuşmazdı karısıyla. Yalnız evin içişleriyle ilgili birkaç söz ederdi, o kadar. Köylülerin yaşantısından, çiftçilikten, Natalya'nın hiç tanımadığı o dünyadan pek söz etmiyordu artık.

Kışın, o da bayram günlerinde, ya da bir düğün olduğu zaman, karısını kızağa koyar, kasabaya götürürdü. İri, siyah atını koşardı kızağa. Bakır sarısı gözleri hep kan çanağına benzeyen bu hayvan, başını sağa sola döndürür, homur homur solurken çok korkardı Natalya. Hele Vialov, "bu asil bir attır, bir beyin atı... Dizginini başkası tuttu diye öfkeleniyor," dediğinde büsbütün tedirgin olurdu.

Annesi sık sık gelirdi kızını görmeye. Ve Natalya, onun sürdüğü bu özgür yaşantıya, gözlerinde hiç sönmeyen o ışıltıya imrenerek bakardı. Hele Artamonov'un, annesiyle bir delikanlı gibi şakalaştığını, kadının sevgisinin verdiği doygunlukla keyifli keyifli sakalını sıvazladığını görünce kıskançlıktan deli oluyordu adeta. Öte yanda, annesi de ondan aşağı kalmıyor, tavus kuşunun dişisi gibi salına salına, kalçalarını kıvıra kıvıra, güzelliğini sergilemekten ve erkeğinin hayranlığını arttırmaktan gurur duyuyordu.

Dromov halkı, "Ulyana'nın Artamonov'la sevиştiğini çoktan öğrenmişti. Herkes onu lanetlemiş, namuslu kişiler merhabayı kesmişti. Kızlarının, çocukluk arkadaşları Natalya'yla görüşmesine bile izin vermiyordu kimse. Çünkü düşmüş bir kadının kızı, kaba bir yabancı köylünün gelini, kurumundan yanına yaklaşılmayan bir yaratığın karısıydı o. Çocukluğunun tatlı anıları, şimdi Natalya'nın gözünde büyüyor, özlem dolu gözlerini kamaştırıyordu.

Bir zamanların temiz yürekli, dürüst kadınının, böyle birdenbire kurnaz olmayı, yalan söylemeyi öğrenmesi, çok acı geliyordu Natalya'ya.

Ulyana Baymakov, Piyotr'dan korkuyor, ondan çok çekiniyordu. En tatlı dillerini ona döküyor, çok iyi bir işadamı olduğunu, becerikliliğini övüp duruyordu. Aleksi'nin hep azarlar gibi bakan gözlerinden

de çekiniyordu mutlaka. Onunla tatlı tatlı şakalaşıyor, fısıldaşıyor, her fırsatta armağanlar veriyordu. Geçen doğum gününde, üzerinde, çiçeklere bezenmiş bir kadınla koyun heykeli bulunan porselen bir saat armağan etmişti ona. Herkes saate hayran kalmıştı.

"Birinin bana borcu vardı, saati verdi," diye açıklama yaptı Ulyana. "Hem, pek değerli bir şey de değil. Üç rublelik, eski bir saat işlemiyor üstelik; Ama Aleksi evlenince evinin bir köşesini süsler..."

"Benim evimi de pekâlâ süslerdi," diye düşündü Natalya.

Annesi, ev işlerine hep burnunu sokar, bir yığın öğüt vererek Natalya'nın canını sıkardı.

"Peçeteleri her gün kullanma, erkeklerin bıyıkları, iki günde leş gibi yapar güzelim işlemeleri!"

Nikita'yı nerde görse ağzını burnunu buruştururdu. Bir zamanlar hoşlanıyordu ondan. Ama nedense, şimdi babasının uşağıymış gibi davranıyordu. Hırsızlığından kuşku duyulan aylıklı bir uşak...

"Onunla pek içli dışlı olma," diyordu Natalya'ya da. "Kamburlar belalı olur."

Natalya, kocasının ona hiç güvenmediğini, Nikita'yı onu gözlemekle görevlendirdiğini hep açmak istedi annesine ama bir türlü olmadı. Utanıyordu annesiyle böyle konuşmaya.

Ama birgün, annesi hiç utanmadan, kocasıyla yaşadığı gece hayatına ilişkin sorular sordu ona. Erkek torun olmuyor bahanesiyle, en ağza alınmaz ayrıntıları, çok doğal şeylerden söz ediyormuşçasına rahat soruyordu. Annesinin parıldayan gözleri, gülümseyen dudakları, yumuşak, mırıltılı sesi ve kadınsı merakı, öyle çileden çıkardı ki Natalya'yı, Artamonov'un annesini çağırmasını belki de ilk kez sevinçle karşıladı.

"Dünür," diye seslendi kayınpederi. "Arabayı hazırlayalım mı?"

"Hayır canım, yürümek istiyorum," diye cevap verdi annesi.

"Peki. Aşağıda bekliyorum!"

Ulyana kızının gece yaşantısını bir anda unutup koşar adımlarla aşağı indi.

"Annen akıllı bir kadın," diyordu Piyotr. "Nasıl da parmağında oynatıyor babamı! Babam da mutluluğundan bize karşı kaba davranmayı unutuyor! Annen evi satsa da gelse burda bizimle otursa..."

"Hayır, hayır!" diye haykırmak isterdi Natalya ama hiç sesini çıkarmadı. Ve annesinin böyle ailece sevildiğini, mutluluktan uçtuğunu düşünerek bir kez daha kahroldu.

Bir gün, bahçede otururuş dikiş dikerken. Nikita'yla Vialov'un konuştuklarını duydu. Çilek tarlasının öte yanında, hamamlığın orda bir şeyler yapıyorlardı. Bahçıvanın sakin sesi, fabrikanın mırıltılarına karışıyordu.

"Can sıkıntısını insanlar kendileri yaratırlar," diyordu Vialov. "Bir sürü canlı bir araya gelir, dar bir yerde sıkışırlar, al sana can sıkıntısı!"

Kelime oyunu yapıyordu Vialov. "Doğru söylüyor," diye düşündü Natalya.

"Sen de felsefe yapıyorsun aklınca," diye cevap verdi Nikita. "İnsanlar bir araya gelmesin de ne yapsın? Nasıl eğleneceksin bir araya gelmezsen? Nasıl dans edeceksin? İnsan, insana lazımdır..."

Natalya kulak kesilmişti. "Bu da doğru," diye düşündü gene.

Çevresindeki insanların, belli birer kişiliği olduğunu, söylediklerini inanarak söylediğini, ve herkesin bir konuyu başka konulardan iyi bildiğini anlamaya başlıyordu yavaş yavaş. Özellikle, sade, dobra sözlerin, duyguları dile getiren yapmacıksız sözlerin bir araya gelmesiyle, birtakım gerçeklerin ortaya çıktığını, ve bu gerçeklerin, evrensel gerçekliği oluşturduğunu kavrıyordu. İnsanlar, söyledikleri sözlerle birbirlerinden ayrılıyordu. Sözcükler, insanlığın süsüydü, goncalanıp açılan çiçeklerdi... Gümüş bir saat kösteği gibi oynanan oyuncaklardı sözler... Onun, böyle sözleri yoktu söyleyecek. Yüreğinin derinliklerindeki duyguları giydirecek sözcükleri yoktu. Böylece, onun bu düşünceleri, duyguları, bir güz sisi gibi belirsiz, bir bulut gibi şekilsiz kalıyor, başından iterek onu daha da aptal bir görünüme bürüyordu.

Böyle düşündü düşündü, "aptalın tekiyim ben," dedi kendi kendine. Acı bir öfke kabardı içinde. "Hiçbir şey bilmiyorum. Cahilim..."

Ahududu ağaçlarının arasından Vialov'un sesi duyuldu gene.

"Ayıya köylerde balbilen derler, biliyor musun?" diyordu. "Çünkü ayı, balın nerde olduğunu bilir."

"Ne kadar doğru..." diye düşündü Natalya. Sonra birden Aleksi'nin ayısını nasıl öldürdüğü aklına geldi.

Tam bir yıl ve de bir ay tatlı bir köpek gibi bahçede dolaşmıştı ayı. Mutfağa girmiş, arka ayakları üzerinde durarak, tatlı tatlı mırıldanmış, ekmek yemek istemişti. Böyle yaparken gülünç bir biçimde gözlerini kırpıştırır, mırıltısıyla söyleyemediğini gözleriyle söylemek isterdi sanki. Kendisine iyi davrananlara karşı son derece sevecen, zeki, güzel bir hayvandı.

Herkes severdi Ayıcığı. Ona Nikita bakardı. Topaklanmış gür tüylerini tarar, nehre götürür yıkardı hep. Ayı onu öyle sevmişti, ona öyle alışmıştı ki, Nikita onu bırakıp gidecek olsa, başını kaldırır, gürültülü gürültülü havayı koklar, sonra homurdanarak bahçede koşardı. Nikita'nın çalıştığı yere dalarak bir iki pencere kırdığı bile olmuştu.

Natalya ona pekmezli ekmek vermeye bayılırdı. Ayıcık, ekmeğini pekmez tasına daldırmayı bile öğrenmişti. Lokmasını pekmeze banar, sonra dolgun poposunu sallaya sallaya pembemsi ağzına tıkardı ekmeği. Sonra da yapış yapış olmuş tatlı pençesini evire çevire yalar, emer, gelir Natalya'nın dizi dibine çökerdi. Bayılırdı yemekten sonra onunla oynamaya. Nerdeyse konuşmaları anlamaya başlıyordu hayvancağız.

Ama bir gün, Aleksi, votka verdi Ayıya. Hayvan sarhoşladı, dönüp oynamaya, yerlerde yuvarlanmaya başladı. Hamamlığın damına çıktı nasılsa, bacayı paramparça etti, sonra da kiremitleri birer birer aşağı atmaya başladı. İşçiler toplandı, neşeyle izlemeye başladı gösteriyi. O günden sonra, her pazar sarhoş etmeye başladı Aleksi onu. Sarhoş eder, sonra da adamları toplar, bir güzel eğlenirdi yaptığı taşkınlıklarla.

Hayvan, içkiye öyle bir alıştı ki, bir yudum içki içmiş birinin kokusunu alsa, peşinden gitmeye başlardı. Aleksi, bahçeye bile çıkamıyordu, çünkü ayıya yakalandı mı, kurtulmak kolay olmuyordu.

Zincire vurdular hayvanı sonunda. Ama ayı, kulübesini parçaladı, boynunda zincir, zincirin ucunda koca bir kütük, bahçede dolaşmaya, ön pençelerini havada sallamaya, kafasını bir sağa bir sola devirmeye başladı. Yakalamaya çalıştılar, olmadı. Vialov'un bacağını ısırdı, Morozov adında genç bir işçiyi yere devirdi, sonra arka ayaklarıyla Nikita'nın poposunu tırmaladı.

İşler bu kadar karışınca, Aleksi, uzun bir sopa aldı, bütün gücüyle koşarak hayvanın karnına sapladı kazığı. Olanları pencereden izleyen

Natalya, hayvanın arka ayakları üzerine çöktüğünü, ön ayaklarıyla çevresindeki insanlara vurmaya çabaladığını gördü. Ama hayvanın pençeleri havayı dövüyordu. Sonra inleyerek yardım istedi Ayıcık.

Biri elinde baltayı tutmuş, Aleksi'ye vermek üzere bekliyordu. Aleksi baltayı aldı, önce bir pençesini, sonra ötekini doğradı. Hayvan korkunç bir ulumayla biçilmiş ayaklarının üzerine çöktü. Altından, ince derecikler halinde kan sızıyordu. Öyle ağlayıp sızlarken, başını bir başka balta darbesine buyur etti, çünkü tam o sırada Aleksi, iyice yaylanmış, bir odun parçasını yaracakmış gibi hayvanın başına indirmişti baltayı. Ayı şimdi burnunu kendi kanına gömdü. Balta, öyle derinlemesine girmişti ki başına, Aleksi, bir ayağıyla hayvanın başına basarak çekmek zorunda kaldı.

Aleksi'nin bu başarısı övülmeye değer bulundu. Artamonov, oğlunun omuzuna vurdu. "Bak, gördün mü ne güçlü kuvvetli bir delikanlısın!" dedi. "Bir de kalkmış, hastayım diyorsun. Seni gidi çapkın yaramaz!"

Bu, korkunç bir şeydi. Evet ama, Natalya'ya göre, asıl korkunç olan, şu yürekli, becerikli ve de çapkın kayınbiraderinin, beş para etmez bir sokak kızıyla dolaşıp, kendisine hiç yüz vermemesiydi.

Nikita koştu bahçeden çıktı. Natalya hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı. Piyotr, şaşkın şaşkın baktı karısına, "gözünün önünde adam doğramışlar gibi ağlayıp durma," dedi. Natalya'nın kendinden geçmiş, ağlamaya devam ettiğini görünce de, küçük bir çocuğu azarlar gibi, "sus bakayım!" diye bağırdı ona.

Natalya, kocası onu dövecek sandı bir an. Ağlamasını tutmaya çalışırken, evlendikleri geceyi hatırladı. Ne tatlı, ne sevecen davranmıştı karısına o akşam... Sonra düşündü, arada bir kaba davransa bile, öteki kadınların kocaları gibi dövmüyordu karısını. Hiç dayak atmamıştı daha ona. Hıçkırıklarını tuta tuta, "kusura bakma," dedi. "Çok acıdım ayıya..."

"Ayıya acıyacağına bana acı," dedi kocası. Sesi daha yumuşaktı bu kez.

Kocasının kabalığından annesine ilk yakındığında aldığı cevabı çok iyi hatırlıyordu.

"Erkekler, arı gibi sokar yavrum... Çünkü erkeklere göre biz kadınlar bal alınacak, özü çıkarılacak birer çiçeğiz. Bunu böyle bil, ve arının iğnesine alışmaya çalış. Erkeğinin çiçeği olduğunu düşünürsen, alışman kolaylaşır. Erkekler, her şeyi bilir, bu yüzden de büyük sorumluluklar taşırlar. Her iş onlara bakar... Bizden daha çok şeyi düşünmek zorundadırlar... Kiliseleri, fabrikaları hep erkekler yapar... Bak, kayınpederine, çorak topraklara koca bir fabrika kuruverdi..."

Son zamanlarda, öleceği yaklaşmış, günleri sayılıymış gibi çılgın bir hırsla çalışıyor, fabrikasını geliştiriyordu Artamonov. Yarım kalmış büyük bir eseri bir an önce bitirmek isteyen bir büyük adam tavrıyla var gücünü harcıyordu.

Mayısta, Nikola Yortusu'ndan birkaç gün önce, fabrikanın ikinci bölümünün kazanı geldi. Yeşil Vatarakşa sularının, daha büyük bir nehre tembel tembel aktığı bir taş atımı uzaklıktaki yere yanaşan mavnadan indirmişlerdi kazanı. İşin güç yanı, o koca kazanı daha bir üç yüz metre kadar kumlu topraklardan geçirip fabrikaya yerleştirmekti.

Nikola Yortusu'nda, Artamonov güzel bir yemek verdi işçilere. Votka ve birayla donanmış masalar bahçeye kurulmuştu. Kadınlar, yeşil yeşil yapraklarla, baharın ilk çiçekleriyle ve de kendi güzellikleriyle süsleyip püslediler masaları. Hepsi de birer çiçek gibi rengarenk giyinmişler, takmış takıştırmışlardı.

Patron, ailesi ve birkaç konuğuyla, yaşlı dokumacıların masasında oturuyordu. Oynak mekikçi kızlarla şakalaşıp duruyor, açık açık konuşuyordu durmadan. Çok içiyordu. Usta bir ev sahibi olarak, her masaya yetişiyor, herkesi neşelendiriyordu. Arada bir de, kırlaşmış sakalını eliyle okşayarak, coşkun naralar atıyordu.

"İşte yaşamak buna derler, değil mi çocuklar! Hadi, içelim!""

Herkes hayrandı ona. Şen şakrak haline, alçakgönüllüğüne hayrandı. Ve kendisi, bunun farkındaydı. Böyle sevilen bir adam olduğunu düşünmek, bir fıçı biradan daha çok sarhoş ediyordu onu. Güneşli bir bahar günü gibi, dünya gibi, yeni yeşeren taze yapraklar gibi, iğneli yapraklarını mavi göklere diken çam ağaçları gibi pırıl pırıldı İlya Ar-

tamonov. Ve çamların, baharın, koskoca bir dünyanın kokusuyla sarhoş...

Bahar erken gelmişti bu yıl. Sıcaktı. Yabani akdikenlerle leylaklar açmıştı bile. Herkes, her şey bayram yapıyordu. İnsanlar bile, içlerindeki en iyi şeyi bugün ortaya çıkarmak çabasındaymış gibi coşkundu.

Dokumacılardan Boris Morozov, kadiği çıkmış, ufak tefek bir adamdı. Solgun yüzü, yeşilimsi boz sakalı altına tıkıştırılmış gibi duruyordu. Bir elini altmışlık bir köylü olan büyük oğlunun omuzuna dayayarak ayağa kalktı, kupkuru kemikli elini havada sallayarak avazı çıktığı kadar bağırmaya başladı.

"Heyy! Bana bakın! Bugüne bugün, doksan, belki de yüz yaşında bir adamım! Askerliğimde Pugaçev'le savaştım! Veba salgını olduğu yıl, Moskova'da isyancılar arasında savaştım! Ben, ben Napolyon Bonapart'la savaştım..."

"Peki kimle yattın?" diye bağırdı kulağına Artamonov. Adam sağırdı.

"Ötekilerden başka iki nikâhlı karım vardı. Bakın, yedi erkek, iki kız evlat, on dokuz torun, beş tane de torunumun torunu var! Bu fabrikanın bütün kumaşını benim torunlarım dokudu! Bak! Hepsi burda, senin fabrikanda!"

"Biraz daha versene!" diye bağırdı Artamonov.

"Yeter ki sen iste! Evet! Üç çarla bir çariçe görmüş adamım ben! Dile kolay! Kaç efendi değiştirdim, saymadım. Hepsi öldü. Ama bak, ben hayattayım. Kilometrelerce kumaş dokudum, kilometrelerce. Sen, erkek adamsın Bay Artamonov, çok yaşayacaksın. İyi bir patronsun. İşini seviyorsun, işin de seni seviyor. İnsanları incitmiyorsun. Bizim ağacımızın bir dalısın sen, yaşa, var ol! Başarı, senin nikâhlı karındır, her erkeğin koynuna giren bir metres değil! Daha büyük başarılar senin hakkındır! Yaşa, var ol Artamonov. Ama canının kıymetini bil ha! O can sana lazım! O can bize lazım!"

Artamonov, Morozov'u koltuk altlarından yakaladı, havaya kaldırdı. Duygulanmıştı.

"Sağ ol delikanlı!" diye haykırdı, "seni ustabaşı yapacağım!"

Erkekler, bağırıp çağırdı, kahkahalar ortalığı çınlattı. İhtiyar dokumacı, iskelet kollarını havada sallıyor, "büyük adam o! Büyük adam!" diye bağırıyordu.

Ulyana, heyecandan yaşaran gözlerini kimseden gizlemeye kalkmadı. Yanaklarına dökülen sevinç gözyaşlarını sildi.

"Ne güzel, değil mi? dedi Natalya.

"Elbette..." diye cevap verdi Ulyana burnunu çekerek. "Tanrı onu başkalarına örnek olsun diye yaratmış."

"Babanızdan örnek alın, çocuklarım!" dedi bu kez Artamonov. "İşçilerin kalbine girmesini bileceksiniz..." Bak, görüyor musun, Piyotr?"

Yemekten sonra masalar temizlendi, erkekler, sopa çekişme, güreş gibi oyunlarla kuvvet gösterisi yaparken, kadınlar türkü söyledi. Artamonov bir oraya koşuyordu, bir oraya. Oynuyor, güreşiyor, herkesle eğleniyor, eğlendiriyordu. Şenlik, sabaha dek sürdü.

Güneş doğarken, Artamonov başta yetmiş kadar erkek, ellerinde kalaslar, tahtalar, ipler, ağızlarında türküler, ıslıklar büyük bir çıkartma yapan askerler gibi nehre doğru yürümeye başladılar. Doksanlık delikanlı da aralarındaydı.

"Bu işi de başaracak, görürsün..." diyordu Nikita'ya. "Tuttuğunu koparır o, bilmez miyim..."

Kırmızı bir canavarı andıran koca kazanı, kazasız belasız indirdiler mavnadan. Kafası kesilmiş bir boğaya benziyordu yerde duran kazan şimdi. Kalın halatlarla bağladılar, ve uzun uzun "haydaa, hoop!" çekerek ağaç kütüklerinin üzerine oturttular. Kazan, ileri geri sallanarak yola koyuldu. Kazanın kocaman ağzı, bir yığın neşeli adama şaşmış da bir karış açık kalmış gibi geldi Nikita'ya. Artamonov bir yandan kalasları itiyor, bir yandan da koca demir canavarın kırmızı gövdesini okşayarak, "haydi yavrum, az kaldı," diye konuşuyordu kendi kendine. Bir de, sarhoş sesi, "hep beraber, hooop," diye kumanda ediyordu işçilerine.

Fabrikaya yüz metre kadar kalmıştı ki, sallanıp duran kazan, bir yekindi, öndeki kalastan kurtuldu, yüzükoyun kuma kapaklandı. Nikita, kazanın, yuvarlak ağzından, babasının ayakları dibinde büyük bir toz bulutu oluşturan derin soluğun çıktığını görür gibi oldu.

Adamlar, öfkeyle toplaştılar, yerde yatan devin altına bir kalas sokmaya çalıştılar. Ama güçlerinin son zerresini tüketmiş bulunuyorlardı. Buna karşın, yaptıkları tek iş, koca kazanı kuma biraz daha derin gömmek olmuştu. Bütün emekleri boşa gitmişti. Artamonov elinde koca bir sopa, "haydi aslanlar, haydi," diye bağırıyor, kazanı kımıldatmaya çalışıyordu.

Kazan isteksiz isteksiz kımıldandı, sonra gene lökkedek oturdu kumlara.

Nikita, babasının kalabalıktan ayrıldığını, garip adımlarla uzaklaşmakta olduğunu gördü birden. Yüzünü buruşturmuş, bir eliyle boğazını, bir eliyle göğsünü tutmuş, gözleri görmüyormuş gibi sendeleye sendeleye yürüyordu. İhtiyar dokumacı yanında hoplayıp zıplıyor, "biraz toprak yut, toprak yut," deyip duruyordu.

Nikita babasına koştu. Artamonov boğulur gibi öksürdü, oğlunun ayakları dibine kan tükürdü.

"Damar çatladı galiba," dedi boğuk boğuk.

Yanakları kül gibi olmuştu. Gözleri korkuyla açılıp kapanıyor, çeneleri titriyordu. O iri, dimdik gövdesi, birden küçülmüştü sanki.

Nikita elini tuttu, "bir şey mi oldu?" diye sordu. Artamonov bir adım daha attı, Nikita'yı iteledi, "bir kan kazanını patlattım herhalde," dedi gene boğuk boğuk.

"Toprak yut dedim ya," diyordu ihtiyar.

"Yeter be! Çekil başımdan!" diye kekeledi Artamonov.

Gene tükürdü. Bu kez daha çok kan gelmişti. Buna şaşırdı İlya, başını kaldırdı, bakındı, "dere gibi akıyor," dedi. "Ulyana nerde?"

Nikita eve koşup haber verecekti ama babası sımsıkı tutmuştu omuzundan. Artamonov başını eğdi, insanların öfkeli haykırışları arasında kuma sürten ayağının sesini duymaya çabalar gibi yere bakarak yürüyordu.

Hızla akan bir ırmağın üzerinde, incecik bir tahta köprüde yürüyormuş gibi yavaş yavaş, eve doğru ilerlerken, "bu ne biçim iş?" diye mırıldanıyordu.

Ulyana kapıdaydı. Natalya uğurluyordu annesini. Nikita, kadının, Artamonov'u öyle görünce önce başta duran bir tekerlek gibi sağa, sola sallandığını, sonra birden bembeyaz kesildiğini gördü.

Artamonov'un beceriksiz adımlarla merdivene çıkıp, basamaklardan birine çöktüğünü ve durmadan kan tükürdüğünü görünce, "çabuk! Buz getirin!" diye haykırdı kadın.

Nikita, Vialov'un "buz dediğin ne ki, su... Su kanın yerini tutmaz, toprak yutsun..." diyen sesini bir düşteymiş gibi duyuyor, ama hiçbir şey yapamıyordu.

"Toprak yutsun..."

"Vialov, koş papazı çağır!"

"Tutun, kaldıralım, içeri götürelim!" dedi Aleksi. Nikita bir koluna girdi, ama sanki biri ayağından çekiyormuş gibi, yürüyemiyordu. Gözlerinin önünde yıldızlar uçuşuyordu.

Sonra birden, her şeyi açık seçik görmeye başladı, ve babasını kapıdan odasına kadar, gene de hayal görüyormuş gibi taşıdı.

Vialov, kara bir ata atlamış, bahçede dönenip duruyordu. Hayvan, kapıdan çıkmıyordu bir türlü, Sağa sola zıplıyor, koca ağzını havalara kaldırarak kişniyor, önüne çıkanı çil yavrusu gibi dağıtıyordu. Belki de, şimdi iyice yükselen Güneş'in göz kamaştıran ışıklarından ürkmüştü.

Sonunda koşmaya başladı at, ama istenen yöne değil, doğruca kırmızı dev kazana doğru ilerledi, kazana bir tekme indirerek sürücüsünü yere fırlattı, sonra hızla soluya soluya koştu, avluya döndü.

Başka biri, çocukları papaza koşturmayı akıl etti.

"Koşun bakayım, haydi..."

Aleksi, pencere pervazına ilişmiş, siyah sivri sakalıyla oynuyordu. Zaten güzel olmayan suratı, köylülerinkine hiç benzemeyen çizgileri, daha da çirkin, daha anlamsız görünüyordu şimdi. Gözlerini kırpıştıra kırpıştıra, odadakilerin başı üzerinden, yatakta mırıldanan Artamonov'a bakıyordu.

"Demek gücümü hesaplayamamışım..." diyordu Artamonov kısık kısık. "Eh, Tanrı böyle istemiş, n'apalım... Çocuklar, size emrediyorum, Ulyana'ya anneniz gözüyle bakacaksınız. Duyuyor musunuz? Ahh! Ulyana! Yabancıları çıkarın odadan..."

Ulyana, başucuna oturmuş, ha ağladı, ha ağlayacak, hastanın ağzına buz parçaları koyuyordu.

"Konuşup da kendini yorma," diye mırıldandı Ulyana. "Zaten yabancı yok."

Artamonov, buzları yuttu, derin bir soluk aldı. "Benim günahlarımı yargılamak size düşmez... ama bilin ki Ulya'nın bir suçu yok... Ananız gibi sahip çıkın ona... Natalya, sana karşı kaba davrandığım oldu, hakkını helal et... Çocuklar! Piyotr! Aleksi, kavga etmeyin birbirinizle. Adamlara... İşçilere karşı da iyi davranın. İyi insanlar hepsi... En iyisi... Sen, Aleksi, o gezdiğin kızla evlen. Gezip tozup bırakma..."

"Hayır, hayır, bizi bırakma!" diye haykırdı Piyotr. Diz çöktü.

Aleksi, omuzuna dokundu, "bir şey yok canım şimdi geçer, yarın da ayağa kalkar babamız..." dedi.

Natalya, bir bakır tasta buz kırıyordu. Bıçağın buzu sıyıran hışırtıları, tasın tıngırtılarına ve Natalya'nın hıçkırıklarına karışıyordu.

Nikita, kızın gözyaşlarının buzun üzerine damladığını görüyordu. Sarımsı bir Güneş ışığı uzun bir kurdele gibi daldı odaya; aynaya çarptı ve sonra titreyerek yere döküldü. Gece mavimsi duvar kâğıdının üzerindeki uzun bıyıklı Çinlilerin kırmızı suratları görünmez oldu Güneş'ten.

Nikita, babasının ayakucuna oturunuş, Artamonov'un ona da bir şey söylemesini bekliyordu. Ulyana Baymakov, erkeğinin gür kıvırcık saçlarını elleriyle tarıyor, ve ağzından sızan kanı, alnında, şakaklarında tomurcuklanan ter tanelerini siliyordu, durmadan. Artamonov'un bulanık gözlerine baka baka, dua eder gibi mırıldanıyor, duyulmayan sözler söylüyordu.

Bir eli kadının omuzunda, öteki dizinde zorlukla soluyan Artamonov, artık konuşmasına yardımcı olmayan dilini zar zor kımıldatarak, "Biliyorum," dedi. Biliyorum... Tanrı'ya emanet ol... Beni kendi mezarlığımıza gömün... oraya değil... Dromovlularla bir arada olmak istemiyorum..." Zorlukla konuşuyordu. Derin bir soluk daha aldı, "Aahh! Kendi ölümümü kendim hazırladım... Tanrım... Ne zorumaydı delikanlı gibi koca kazanı..."

O sırada, uzun boylu, yuvarlak omuzlu, sakalı İsa'nınkine benzeyen, üzgün gözlü bir papaz girdi içeri.

"Bir dakika daha ver bana peder," dedi Artamonov. Oğullarına döndü, "çocuklar, bölünmeyin!" dedi. "Birbirinizden ayrılmayın. Bö-

lünmeyi, parçalanmayı götürmez fabrika... Piyotr, en büyükleri sensin... Her şeyden sen sorumlusun... Anladın mı? Haydi, gidin şimdi..."

"Nikita," diye uyardı onu Ulyana.

"Nikita nerde? Nikita'ya iyi bakın... Haydi gidin... Sonra... Natalya da..."

O günün öğle sonrası, Güneş, cömert ışıklarını batıdan doğru saçtığı bir saatte, kan kaybından öldü Artamonov.

Başı azdan havaya kalkık, kaşları çatık, düşünüyormuş gibi yatıyordu orda. İyice kapanmamış olan gözleri, göğsünün üzerinde uysal birer kartal gibi kavuşmuş olan iri kollarına bakıyordu sanki.

Bu olay, ev halkını büyük acılara ya da korkulara gömmekten çok, şaşırtmış gibi geliyordu Nikita'ya. Ulyana Baymakov'dan başka herkes afallamış, ne yaptığını bilmez halde ortalıkta dolaşıyordu. Ölünün baş ucunda, hem de hiç ağlamadan oturan Ulyana, kendi canı da bedeninden ayrılmış gibi öyle duruyor, ne bir şey duyuyor, ne bir şey söylüyordu. Ellerini dizlerinde kavuşturmuş, gözlerini karbeyazı sakalların arasına yerleşmiş olan mermersi yüze dikmiş, kımıltısız oturuyordu.

Piyotr'un şaşkınlığı çenesine vurmuştu. Gereğinden çok konuşuyor, bir içeri, bir dışarı koşup duruyordu. Babasının yattığı odaya telaşla daldı. İçerde, manastırdan gelen şişman bir rahibeyle nöbetleşe *İncil*'den parçalar okuyan Nikita'yı görmezlikten gelerek, babasının yüzüne soran gözlerle baktı. Haç çıkardı ve iki üç dakika dikildi başında. Sonra hızla dışarı çıktı. İriyarı gövdesi, önce bahçede, sonra daha ötelerde görüldü. Bir şeyler arıyormuş gibi döneniyordu.

Aleksi, cenaze işleriyle uğraşıyor, gereksiz titizlikler gösteriyordu. Kalkıyor, dörtnala kasabaya iniyor, sonra dönüp geliyor, doğru babasının başında kendinden geçmiş bir halde oturan Ulyana'ya koşuyordu. Cenaze töreniyle ilgili sorular soruyordu ona.

"Hele daha vakit var," diye cevap veriyordu Ulyana. Kan ter içinde dönüp gidiyordu Piyotr.

Natalya geliyor, sakına çekine annesinin yanına yaklaşıyor, "biraz çay içsen bari..." diyordu.

"Hele daha vakit var..." diye cevap veriyordu gene Ulyana.

Babası hayattayken, onu sevip sevmediğini hiç düşünmemişti Nikita. Yalnızca korkuyordu ondan. Ama bu korku, kendisine karşı hiç de iyi davranmayan, kambur oğlunun ölü mü, sağ mı olduğunu bile aklına getirmeyen bu adamın işine sarılışına, çalışkanlığına saygı duymasına engel değildi. Ama şimdi, Nikita, babasını gerçekten seven tek evladın kendisi olduğunu düşünüyordu. Yemiyor içmiyor, düşünemiyordu. Öylesine güçlü bir adamın birden ölüvermesi yıkmıştı onu. Rahat soluk bile alamıyordu. Yalnızca bir köşede oturmuş, âyet okuma sırasının kendisine gelmesini bekliyor, rahibenin okuduğu bildik sözleri sessizce tekrarlayarak boş gözlerle etrafına bakınıyordu.

Ilık bir karanlık çöktü odaya. Yanan mumların sarı alevi, küçük canlı çiçekler gibi parıldıyordu. Odayı saran duvarlarda, uzun bıyıklı Çinliler canlıymış gibi duruyor, omuzlarına attıkları sırıkların ucuna geçirdikleri çay balyalarını taşıyorlardı. Her bir tabaka duvar kâğıdında on sekiz Çinli vardı. İkişer ikişer sıralanmışlardı. Bir sırası yukarı, tavana doğru çıkıyor, öteki, yere doğru iniyordu. Ay'ın, insana yağlıymış gibi gelen ışığı duvara vurunca, yeniden hayat kazanmış gibi daha çabuk inip çıkmaya başladılar.

Rahibenin tekdüze, hüzünlü sesi arasında birden bir fısıltı duydu Nikita.

"Hayır, ölmez, olamaz, Tanrım..."

Ulyana'nın sesiydi bu. Öyle büyük bir hüzün doluydu ki bu ses, rahibe, okumasını kesti, "öldü, sayın bayan. Tanrı'nın isteğine karşı gelinmez," diye cevap verdi ona.

Rahibenin bu katı sözlerine dayanamadı Nikita... Sağa sola çarparak odadan çıktı.

Tikon, Vialov, kapının önünde bir iskemleye çökmüş oturuyor, elindeki tahta parçasından kopardığı yongaları yere atıyordu. Yere düşenleri de ayağıyla iyice kuma gömüyor, topuğuyla bastırarak üzerlerini örtüyordu. Nikita'nın yanına geldiğini duymadı bile.

Nikita, onun yanına oturdu, sessizce izlemeye başladı. Dromov'un delisi Anton'u hatırladı. Saçı başı dağınık, aptal bakışlı, bir bacağı dizinden bükük, baykuş gözlü bir çocuktu Anton. Elindeki sopayla kumda daireler çizer, sonra bu alana çalı çırpıdan küçük kafesler yapardı.

Kafes iyice tamamlandıktan sonra da bir tekme vurur, deviridi yaptığını. Devirir, ayağıyla kumlara gömer, bir yandan da mırıldanırdı:

Ey, Hıristiyanlar
İsa dirildi...
Arabanın tekerleği
Gene devrildi...
Tra-la-lay-lom...

Vialov, ensesine konan sivrisineği yakalamak üzere kendi kendine bir tokat attı, ve "hey gidi dünya, hey..." dedi. Sonra elini dizine sildi, başını kaldırıp Ay'a,, sonra ırmağa baktı. Bir et yığını gibi duran kırmızı kazana çevirdi gözlerini... Ve öyle kaldı.

"Sinekler, bu yıl erken başladı..." diye devam etti dalgın dalgın. "Bak, az önce yaşıyordu bir sivrisinek... Şimdiyse..."

Nikita, sözünü bitirmesini istemedi. Gerisini duymaktan korkuyordu.

"Sen de onu öldürdün..." diye sözünü tamamladı Vialov.

Birkaç dakika sonra, ne yapacağını bilmediğinden, babasının yattığı odaya döndü gene. Rahibeden nöbeti devraldı, okumaya koyuldu. Kendi üzüntüsünü, âyetlerle dile getiriyordu. Kendinden geçmişti. Bu yüzden Natalya'nın odaya girdiğini duymadı. Sonra ansızın, onun o kırağı tanesi kadar berrak, tatlı sesini duydu.

Natalya yanında olduğu zamanlar, hiç beklenmedik, belki de korkunç bir şeyler söyleyeceğini sanır, kendini tutmaya çabalardı. Şimdi bile, onu odada görünce, ağzından bir şey kaçıracağı korkusuyla irkildi birden. Başını iyice önüne eğdi, kamburunu büsbütün çıkardı, ve seksen dokuzuncu sureyi, ilk kez görüyormuş gibi sözcükleri seçe seçe okumaya devam etti. İki kadının hıçkırıkları ılık ılık çarpıyordu kulağına.

"...Ben de boynundaki haçı aldım... Bundan sonra ben taşıyacağım onu..." diyordu Ulyana.

"Anneciğim, ben de yapayalnızım ama... Beni düşünmüyor musun?.."

"Yabancı bir yuvada, tek başına..."

"Daha ne kadar, ey Tanrı, saklayacaksın kendini? Daha ne kadar senin gazabının ateşi yanacak içimde?"

Nikita, hırsını *İncil*'den alır gibi, üzüntüsünü bu dualarla dile getirir gibi ateşli ateşli okuyordu. Ama aklı, okuduklarında değildi. Bir zamanlar duyduğu atasözü kulağında çınlıyordu şu anda. *"Hayattan nefret etmek, felaket, hayatı sevmekse, daha büyük bir felakettir,"* Natalya'nın üzüntüsünde, kendi mutluluğu için suçluyordu kendini.

Ertesi sabah, Barski, vali ve Ziteykin, arabayla geldiler. Ölünün başında dua edip haç çıkardıktan, birer birer eğilip selam verdikten sonra, Artamonov'un artık morarmaya başlayan yüzüne baktılar. Belki de ölmediğini düşünüyorlarmış gibiydiler. Artamonov'un apansız ölmesi, onları da şaşırtmıştı anlaşılan.

Sonra Ziteykin, insana iğne gibi batan sesi ve bakışlarıyla Piyotr'a sokuldu.

"Babanızı kendi mezarlığınıza gömecekmişsiniz, doğru mu bu?" dedi. "Bakın Bay Artamonov, bu Dromovluların çok gücüne gidecektir. Bizimle kaynaşmak istemiyormuşsunuz bize metelik vermiyormuşsunuz anlamına gelecektir. Böyle şey olur mu? Hem siz bizi seviyorsunuz, değil mi ya? Bu kasaba sizin de kasabanız, değil mi ya?.."

Aleksi, dişleri arasından "kov şunları!" dedi ağabeyine.

Barski de Ulyana'ya asılıyordu. "Dostum," diyordu, "hiç böyle şey olur mu? Bu bize hakarettir?"

Ziteykin, Piyotr'un ağzını aradı.

"Rahip Gleb'den mi çıktı bu fikir?... Sizin ne düşündüğünüzü bilmem ama, babanız, bölgenin en büyük fabrikatörüydü, yeni bir kuruluşun kurucusuydu, kasabamızın seçkin kişisi, sevgili dostuydu. Onunla gurur duyardık. Başka mezarlık sözünü duyunca sayın emniyet müdürü bile şaştı, 'onlar Ortodoks değil mi peki?' diye sordu..."

Piyotr, onun sözünü kesip bir şeyler söylemek istiyordu ama Ziteykin bırakmıyordu ki, adam dır dır ötüyordu. Sonunda, babasının öyle vasiyet ettiğini söyleyebildi Piyotr ve Ziteykin, bu sözü duyunca balon gibi söndü, sustu birden.

"Aa, o başka elbet," dedi. "Vasiyet, ne olursa olsun yerine getirilmelidir... Eh, mezarı başında son görevimizi yerine getiririz biz de..."

Bu ziyaretin asıl amacının mezarlık meselesi olmadığı belliydi.

Ziteykin, odanın bir başka yerine, Ulyana'yla Barski'nin hararetli hararetli konuştuğu köşeye doğru ilerledi.

Barski, Ulyana'yı köşeye sıkıştırmış, durmadan konuşuyor, kadın da sağına soluna bakarak öflüyor, püflüyordu. Derken birden, "ööf!" diye bağırdı kadın. "Çekil başımdan Tanrı aşkına! Saçmalayıp durma!"

Dudakları titriyordu kadının. Başını gururla kaldırdı, bu iyi gün dostlarının çevirdiği dolabı açığa vurur bir tavırla, "Piyotr," diye seslendi. "Bu adamlar, Pomiyalov ve Voroponov'la birlikte fabrikayı satın alacaklarmış. Sizi satmaya razı etmem için bana yalvarıyorlar! Rüşvet bile vereceklermiş!.."

Aleksi, kapıyı göstererek, "baylar," dedi. "Derhal bu evi terk ediniz!"

Ziteykin, zoraki öksürmelerle gırtlağını temizledi, Barski'yi dirseğiyle dürterek, kapıya doğru yanaştı.

Ulyana, sandığın üzerine çökmüş, hıçkırıyordu. "Adamın adını silmek istiyorlar yeryüzünden..." diyordu ağlaya ağlaya.

Aleksi, yapmacık bir gururla başını kaldırdı, Artamonov'un yüzüne baktı.

"Bu pis insanlara benzemektense, kafamı taşlarda parçaların, daha iyi!" diye söylendi.

"Tam da pazarlığa oturacak zamanı buldular," dedi Piyotr da. O da babasına bakıyordu.

Natalya, Nikita'ya yaklaştı, "neden böyle suskunsun?" diye sordu. "Sen de bir şey söylesene?"

Birinin kendini düşünmesi, hele bu birinin Natalya olması çok sevindirdi Nikita'yı. Gülümsemekten kendini alamadı. "Ne yapabilirim ki... Biz... ikimiz..." diye kekeledi bir an.

Sözünü bitiremedi. Çünkü Natalya, dalgın bir tavırla yanından uzaklaşmıştı bile...

Kasabanın bütün kalburüstü kişileri geldi cenazeye. İnce uzun, yakışıklı, sinekkaydı traşlı, beyaz favorili emniyet müdürü, topallaya to-

pallaya Piyotr Artamonov'un yanında yürüyordu. Söyleyecek söz bulamıyormuş, ama konuşmak zorundaymış gibi, iki kez, tam tamına aynı sözleri tekrarladı Piyotr'a:

"Saygıdeğer Prens Georgi Ratski, sayın pederinizi çok övmüştü bana. Ve rahmetli, her haliyle bu övgüye layık olduklarını ispatladılar."

Biraz yürüdükten sonra, tabutu yokuş yukarı taşımanın çok güç olduğunu söyledi Piyotr'a. Elindeki sırığı başkasına aktardı, sonra bir gölgeliğe çekilerek, tören yürüyüşü yapan askerleri izliyormuş gibi durdu orda. Kasabalıların ve işçilerin önünden bir bir geçişini izledi.

Sıcak bir gündü. Güneş, sarı ve yeşil ışıklarını cenaze kalabalığının üzerine saçıyor, insanların rengârenk giysilerini daha parlak, daha göz kamaştırıcı hale getiriyordu. İki alçak tepeyi aştıktan sonra yavaş yavaş üçüncüye doğru ilerlediler. Asırlık, yaşlı bir çınar ağacının eğri büğrü dallarının gölgelediği topraklarda, gökyüzüne doğru uzanan haçların altında birkaç yalnız mezar vardı. Ayaklarının altındaki kumlu toprak, ağır ağır gıcırdıyor, yaprakların arasından sızan Güneş ışınları altında, pırlanta tanecikleri gibi pırıldıyordu. Başlarının üzerinde ilahi okuyan papazların ve kilise korosunun sesleri, bulut bulut yükseliyordu. Deli Anton kalabalıktan kopuk, en arkada seke seke yürüyor, iri gözlerini ayaklarından ayırmıyordu. Kaşları yok gibiydi Anton'un. Bakışları dalgındı. Arada bir eğiliyor, çalı, çırpı topluyordu yerden. Bunları koltuğunun altına sıkıştırıyor, bir yandan da o insanın içine işleyen sesiyle kendine göre bir ilahi okuyordu.

Ey, Hıristiyanlar
İsa dirildi...
Arabanın tekerleği
Gene devrildi...

Bazı dindarlar, onu azarlıyor, çenesini tutmasını söylüyorlardı. Emniyet müdürü, işaret parmağını sallayarak küçük bir çocuğu paylar gibi, "şşşt, sus bakayım!" diyordu.

Deli Anton'ı sevmezdi Dromovlular. Anton, Moğollardandı. Kâfir sayılırdı. Bununla birlikte, ondan korkarlar, Şeytan'ın elçisi sayarlardı onu. Bu yüzden, cenaze töreni başlamadan önce, Anton'u bahçede görünce telaşlanmışlar, hele masaların çevresinde kendine özgü tekerle-

melerinden birini söylediğini duyunca, "Artamonov'un oğullarının başına bir bela daha gelecek," diye yorum yapmışlardı.

Rüzgârın fırıldağı
Şeytan'a kucak açtı
Sel taşırdı ırmağı
Aycö kızı ağlattı

"Bunların başına gelecek var... Artamonovların..."

"Yaa... Şeytan bahçelerinde dolaşıyor..."

Bu fısıltılar Piyotr Artamonov'un kulağından kaçmadı. Birkaç dakika sonra Tikon Vialov'un deliyi bir ağacın altına kıstırmış, sorguya çektiğini gördü.

"Aycö ne demek, ha, ne demek?" diye soruyordu Vialov.

"Bilmiyor musun? Nerden bileceksin, aptal! Anlamazsın ki! Defol! Çekil, çekil bakayım!" diye kovdu onu Deli Anton.

Bir yıl, güzün dağdan boşalttığı seller gibi çabuk geçti. Önemli bir gelişme olmadı. Yalnız, Ulyana Baymakov'un saçları ağardı, alnında ve şakaklarında kırışıklıklar belirdi.

Aleksi, bir hayli değişti. Başkalarına karşı daha nazik, daha anlayışlı davranıyordu artık. Gerçi aynı zamanda, daha bir aceleci, daha bir sabırsız olmuştu. Şaka yapıyorum diye, iğneli iğneli sözler söylüyor, kahkahalarıyla çevresindeki herkesi kamçılıyordu sanki. Piyotr Artamonov, Aleksi'nin fabrikaya karşı tutumunu değiştirmesine de üzülüyordu. Sonunda kendi elleriyle öldürdüğü ayıya yaptığı gibi, üstüne üstüne gidiyordu işlerin. Gözünü hırs bürümüştü.

Bir de, garip bir mülkiyet tutkusu edinmişti. Kibar beylerin kullandığı eşyalardan hoşlanıyordu artık. Ulyana'nın ona verdiği saatten başka bir yığın gereksiz, güzel olsa bile kullanım değeri olmayan sanat eserleriyle doldurmuştu odasını. Oynayan köylü kızlarını canlandıran inci boncukla işli bir tablo bile vardı aralarında.

Aslında para biriktirmesi gerekirken, neden böyle şeylere para harcıyordu acaba? Modaya uygun giyinmeye de özen gösteriyordu. Pahalı pahalı giysiler alıyor, sakalını bıyığını özenle düzeltiyor, ya-

naklarını her gün traş ediyordu. O kaba köylü görünümünden eser kalmamıştı.

Piyotr, bir yabancı gözüyle bakmaya başladı ona. Pek tanımlayamadığı bir değişiklik vardı yeğeninde ama, neydi, anlayamıyordu. Ondan sakınıyor, gözlemci bir tutumla inceliyordu. Güveni azalmıştı.

Piyotr'un, işe olan yaklaşımı, insanlara olan yaklaşımı gibi yavaş, kuşkulu ve ürkek olmaya başlamıştı. Ayaklarını sürüye sürüye yürümeyi, insanlardan kaçmayı, ayı gibi gözlerini kısa kısa bakmayı huy edindi. Bir şeyin yanına yaklaşınca, o şey yok olacakmış gibi korkuyor sanılırdı. Öyle uzak duruyordu her şeyden.

Fabrikanın işleri canına tak edip de, şöyle tek başına oturup düşünmeye başlayınca, garip, soğuk bir bulutun üzerine çöktüğünü, onu, yaşanan dünyadan ayırdığını hissederdi. İşler karıştığında, fabrika, taştan yapılmış, ama nasılsa canlı bir canavara benzerdi gözünde. Bu canavar, yerde sürüne sürüne ilerliyor, gölgesi kanat gibi örtüyordu yeryüzünü. Ve kuyruğu —yani fabrikanın bacası— bu yere kapaklanmış canavarın havaya kalkık tek uzvuydu. Burnu kısacık, ama yukarı kıvrık ve kurnazdı. Pencereleri, gündüzleri buzdan yapılmış dişler gibi parlar, geceleri demir kazmalar gibi görünürdü. Öfkeden kızarmış, patlamaya hazır bir canavardı bu fabrika... Ve ona öyle geliyordu ki, bu fabrikanın asıl amacı, kilometrelerce kumaş dokumak değil, ona, Piyotr Artamonov'a hayatı zehir etmekti. Gizli bir dolaplar çeviriyordu bu fabrika ona karşı...

Babasının ölüm yıldönümünde, mezarlıkta yapılan âyinden sonra, aile, Aleksi'nin o dayalı döşeli, süslü püslü odasında toplandı. Bir prens tavrıyla, ateşli bir konuşma yapacakmış gibi öksürdü, yutkundu Aleksi.

"Babam, bizim birbirimizden ayrılmamamızı, aileyi parçalamamamızı istemişti," dedi. "Ama bu evin içinde mahpuslar gibi yaşıyoruz."

Nikita, yanında oturan Natalya'nın, bu söz üzerine birden dikeldiğini, şaşkın, ama tertemiz bakışlarını kayınbiraderine çevirdiğini gördü.

Aleksi, birden nazikleşen sesiyle sürdürdü söylevini.

"Aslında, birbirimize ayak bağı olmadan sürdürebiliriz yaşantımızı, değil mi? Fabrika, hepimizin malı, ama hepimiz, ayrı ayrı kendi hayatımızı kurmak zorundayız, değil mi?"

"Ee, sonra?" diye sordu Piyotr. Bitkindi. Gözleri dalgın, uzaklara bakıyordu.

"Olga Orlov'la olan ilişkimi biliyorsunuz," dedi Aleksi. "Onunla evlenmek istiyorum... Hatırlar mısın, Nikita, sen nehre düştüğünde tek o üzülmüş, yardım etmek istemişti?"

Nikita başını salladı. Natalya'ya öyle yakın oturmuştu ki, kendinde değildi. Ağzını açası yoktu şu anda. Değil ağzını açmak, ağız açanları dinlemek bile istemiyordu. Az önce, Natalya, Aleksi'nin sözleri üzerine irkildiğinde dirseğine dokunmuştu da kambur gülümsemiş, yüzü kızarmış, gözlerini masanın altına kaydırarak kızın bacaklarını aramıştı. Dünya umurunda değildi artık...

"Olga'yla ben, tam birbirimize göreyiz," diye devam etti Aleksi. "Ondan çok hoşlanıyorum. Ama evlenince ayrı eve çıkalım istiyorum. Natalya'yla pek anlaşamaz gibime geliyor."

Ulyana, gözlerini kaldırdı masadan. Üzgün bakışları ve bitkin sesiyle, Aleksi'nin imdadına koştu.

"Olga'yı iyi tanırım," dedi. "Becerikli bir kızdır. Elinden her iş gelir. Okumayı da sever. Çocukluğundan beri bir başına hem kendine, hem de sarhoş babasına baktı. Yalnız, biraz dikkafalıdır. Natalya'yla geçinebileceğini sanmam ben de..."

"Ben herkesle geçinirim," dedi Natalya. Alınmıştı.

Piyotr, karısına yan yan baktı, sonra Aleksi'ye dönerek, "tabi, senin bileceğin iş bu," dedi.

Aleksi, Ulyana'ya döndü, evini satın almak istediğini söyledi. "Artık sana gerekli değil ki o ev..."

"Sen bizimle otursun ana," dedi Piyotr.

"Eh, haydi ben gideyim," dedi Aleksi. "Gidip Olga'ya müjde vereyim. Çok sevinecek bu işe..."

Aleksi gittikten sonra, Piyotr, Nikita'nın omuzuna vurdu, "ne o?" dedi. "Uyuyor musun? Sen ne dersin bu işe? Arpacı kumrusu gibi düşünüyorsun..."

"Aleksi akıllılık ediyor, diye düşünüyordum..."

"Öyle mi? Görürüz bakalım... Sen anne, sen ne diyorsun bu işe?"

"Eh, iyi ediyor elbet," diye cevap verdi Ulyana. "Gerçi geçinip geçinemeyeceklerini bilemem... Olga'nın sağı solu belli olmaz... Ne bileyim, bazen biraz kaçık olduğunu bile düşünürüm ben o kızın..."

"Oh, oh, oh! Aileye bir de deli katılıyor, desene..." dedi Piyotr.

"Yani deli demek istemedim de..." dedi Ulyana. Gözleri her şeyin karmakarışık olduğu karanlık bir noktaya bakar gibiydi. Dolaşık bir yumağı gözleriyle çözmeye çalışıyordu sanki. "Kurnaz bir kız... İhtiyarın bir yığın değerli eşyası vardı... Olga kaçırıp sakladı hepsini mesela... Benim eve getirirdi... Babası satıp da içkiye yatırmasın diye... Akıllı kız. Karanlıkta birer birer taşırdı antikaları. Ben de anmağan verirmiş gibi Aleksi'ye verirdim. Aleksi'nin odasındaki her şey onundur. Çeyizi yani... Bazıları bayağı değerli, pahalı şeyler... Gene de pek sevmiyorum Olga'yı... Isınamadım nedense. Hep kendi bildiğini okuyor..."

Kayınvalidesine arkası dönük oturan Piyotr, bahçeye bakıyordu. Sığırcıklar, cıvıl cıvıldı. Ordan oraya koşuyor, ağaçları, yaprakları, çiçekleri kışkırtıyorlardı. Vialov'un sözlerini hatırladı birden. "Sığırcıkları hiç sevmem," demişti. "Şeytan'a benziyor hepsi..." Ne aptal adamdı şu Vialov... Aptal olduğu için herkesin dikkatini çekiyordu ya..."

Bu arada, sesinin tonunu hiç değiştirmeden —yani belki de biraz isteksiz bir tavırla— Olga Orlov'un annesinin bir soylu karısı olduğunu, keyfinin istediğince yaşadığını, daha kocası ölmeden Orlov'la düşüp kalktığını ve sonra da beş yıl, onunla sevişiğini anlatıyordu. Aklının başka yerlerde olduğu belliydi ama.

"Akıllı bir adamdır Orlov. Beceriklidir. İyi bir marangoz olduğu gibi iyi bir saat tamircisidir de... İç içe giren bebeklerden de yapar, tahta oyma heykeller de yapar... Bende bir tane olacak... Çıplak bir kadın heykeli... Olga'ya sorarsanız, annesinin heykeliymiş o. Sonra kocası öldü, Orlov'la evlendi kadın. Evlenir evlenmez de öbür dünyayı boyladı. Sarhoş sarhoş yüzmek için nehre girmiş ve boğulmuş."

"İşte, aşk diye buna derler," dedi birden Natalya.

Ulyana sitemli bir bakış baktı kızına.

"Aşktan değil, sarhoşluktan söz ediyoruz yanılmıyorsam," dedi Piyotr.

Ses soluk kesildi. Herkes Natalya'ya bakıyordu. Nikita, Orlovların öyküsünün ona dokunaklı geldiğini anladı. Sinirli bir tavırla, masa örtüsünün püsküllerıyle oynuyordu Natalya. O sade, sevimli yüzü, kızarıp bozarıyor, hiç tanımadık, bilinmedik bir öfkeyle yanıyordu.

Yemekten sonra, Natalya'nın penceresinin altındaki leylak ağacının dibinde otururken, Piyotr'un sesini duydu Nikita.

"Çok akıllılık ediyor Aleksi," diyordu ağabeyi.

Natalya, az önceki öfkesine sevgilisini ve doymamışlığını katarak, "Evet, hepiniz de çok akıllısınız!" dedi.

"İçinizde bir ben aptalım! Doğru söylüyor Aleksi, hepimiz birer mahpusuz burda. Ben bir mahpusum..."

Nikita'nın içi ezildi. Acıdı sevdiğine. İki elini, oturduğu sıranın tahtasına geçirdi. Görünmez bir güç, havalara kaldırıyordu onu. Bir yerlere götürüyordu. Ama nereye? Kulağında, sevdiği kadının sesi çın çındı. Dayanılmaz bir istek uyandırıyordu bu ses içinde.

Natalya saçlarını örüyor, yatmaya hazırlanıyordu kocası söze başladığında. Genç kadının yüreğini tutuşturan ve onu söylediğini bilmez hale getiren sözlerin ardından, birden duvara dayanmış, için için ağlamaya başlamıştı. Duvarı avuçlayan elleri, her an uzanıp önüne geleni yırtıp parçalamaya hazır bir dişi aslanın elleriydi. Onu kimse tutamazdı artık. Sözler, hıçkırıklarla boğuluyor, ama Natalya konuşuyordu. Şaşkın kocasına, içindekini, dışındakini döküyordu bir bir. Bu evde bir yabancıydı hâlâ. Hiç kimsenin sevmediği, bir hizmetçi gibi davrandığı zavallı bir yabancı...

"...Hem, sen beni sevmiyorsun," diye devam etti. "Hiç konuşmuyorsun benimle. Tek yaptığın, o koca gövdeni, kaya gibi üstüme oturtmak... O da canın isterse... Benim canım istiyor mu, ne istiyor, umurunda değil... Aklına esti mi, biniyorsun üstüme! Konuşmak yok, tatlı bir çift söz yok, nasılsın ey Allah'ın kulu, iyi misin, yok! Ne istersin, sen de insan mısın, yok! Ben senin karın değil miyim? Ne eksiğim var? Söyle, ne eksiğim var? Bak, annem nasıl sevdi babanı... İmreniyordum onların aşkına! Yüreğim çıkıp çatlayacak gibi oluyordu..."

"Sen de beni öyle sevsene?" diyebildi Piyotr yalnızca. Pencerenin pervazına dayandı, karısının ezik yüzünü, odanın loşluğu içinde seçebilmek için büyük bir güç harcıyordu. Söylediklerini anlamsız buluyordu. Bununla birlikte, pek de haksız değildi karısı. Üzülmekte, sıkılmakta haklı görüyordu onu. Ve karısının bu haklılığından garip, tanımlanması güç bir gurur duyuyor gibiydi. Onun bu isyanının tek kötü yanı, isteklerinin yerine getirilmesinin gerektirdiği güçlükler, ve belki de sık sık tekrarlanacak bu türden tartışmalardı. Karısını doygunluğa kavuşturmaktan, bu tartışmalara son vermekten daha önemli işleri vardı Piyotr'un.

Natalya, sırtında beyaz, bol geceliği, olduğu yerde duruyor, ileri geri sallanıyordu. Onu incitmeye sakınır gibi hafifçe saran beyaz kumaş, genç kadın bir salıncakta sallanıyormuş gibi bir aşağı, bir yukarı uçuyordu sanki. Sesi bir alçalıyor, bir yükseliyor, kadınsı hıçkırıklarla süsleniyordu.

"Bak, Aleksi nasıl sevdi Olga'sını... Aleksi'yi sevmek de zor değil ki... Neşeli, yakışıklı, şık giyimli... Bir de kendi haline bak! Ağzını açıp tek bir güzel söz söylemezsin kimseye. Gülümsemek desen, sana hiç uğramaz... Ömrümde görmedim güldüğünü. Ah, Aleksi'yle ne güzel anlaşabilirdim oysa... Ne güzel konuşabilirdim onunla! Ama nerdee... Kamburu taktın peşime değil mi? Aleksi'yle görüşüp konuşuyor muyum diye başıma gözcü koydun o iğrenç yaratığı..."

Pencerenin altında duran Nikita, başına bir balyoz iniyormuş gibi, omuzlarını kıstı, kamburunun altına saklandı. Sonra birden koşmaya başladı, bahçenin karanlığına sığındı. Ağaç dalları önünü kestiyse de, onları ite kaka ilerliyordu.

Bu arada, Piyotr dikeldi. Natalya'nın yanı başında durdu. Örülü saçlarını tuttu, başını kaldırdı, kızın gözlerini kendi gözlerine dikti.

"Aleksi'yle anlaşabilirdin, ha?" diyordu dişleri arasından.

Öylesine şaşkındı, karısının bu sözleri karşısında öyle bir afallamıştı ki, ona kızamıyordu bile. Vurmak istiyor, vuramıyordu.

Demek karısı gerçeği söylemekten çekinmemişti. Hayat çekilmezdi onun için... Hayatın çekilmezliğini anlıyordu da, gerisine aklı ermiyordu. Aklı başında yoktu bu Natalya'nın. Ve onun aklını başına getir-

mek gerekiyordu. Kadının kafasını duvara vurmaya başladı bunu gerçekleştirmek için. Bir yandan da söyleniyordu.

"Demek Aleksi'yle ha? Seni gidi hayasız kadın Aleksi'yle ha?"

"Bırak beni, bırak yoksa bağırırım! Bırak beni!"

Öteki eliyle gırtlağına sarıldı. Öyle bir sıkıyordu ki, mosmor olmuştu kızın yüzü.

"Kaltak!" diye bağırdı Piyotr.

Natalya boğulur gibi bir ses çıkarınca, bir kez daha vurdu kafasını duvara, sonra bıraktı, çekildi.

Kocasının pençesinden değil de, duvardan kurtulmuş gibi oldu Natalya. Doğru beşiğe yürüdü. Bebek epeydir ağlıyordu. Karısı onu çiğnemiş de yürümüş gibi geldi Piyotr'a. Gözlerinin önünde, bir avuç gökyüzü bir sağa, bir sola sallanıyor, bu pırıltılı mavilik içinde yıldızlar oynaşıyordu.

Karısı bebeği almış, gelmiş yanına oturmuştu. Elini bir kaldırsa, bir tane patlatabilirdi ona. Kadının yüzü, ölü gibiydi, taş kesilmişti kadın. Ama yanağından yuvarlanan başıboş gözyaşları, ölünün canlı olduğunu kanıtlıyordu.

Bebeği emziriyordu. Bakışlarını donuklaştıran gözyaşları arasında köşede bir yerlere dalmıştı gözleri. Öyle bir dalmıştı ki, çocuk memenin ucunu yakalayamıyor, yakalayınca da hemen kaçırıyordu da, Natalya bunun farkında değildi. Bebek, ahlayıp ıhlıyor, başını sağa sola döndürüyordu memeyi ararken.

Piyotr, hayatın gerçekleriyle ansızın karşılaşmış rüyada bir adam gibi döndü, "memeni tut be kadın! Görmüyor musun yavrucak çırpınıyor," dedi.

"Sinekten farkım yok bu evde..." diye mırıldandı Natalya. "Kanatları koparılmış bir sinek..."

"Kaç parça olacağım peki? Dünyada iki Piyotr Artamonov yok! Ben de yapayalnızım, görmüyor musun?"

Asıl söylemek istediği bu değildi ama Piyotr'un. Hatta, gerçek duygularını anlatmaktan çok uzak sözler çıkmıştı ağzından. Bunun farkındaydı. Aslında, karısını yatıştırmak, ve öfkesinin yaratacağı tehlikeleri önlemek için gerçekleri dile getirmeliydi. Tartışılmaz gerçekle-

ri. Böylece, saçma sapan yakınmalar yerine, anlayışlı bir söz, anlayışlı bir bakış bekleyebilirdi ondan. Hayatın, yalnız kadınlık duygularını doyurmak olmadığını, zorlukları yenmek, yüklenilen sorumlulukları yerine getirmek için çalışmak gerektiğini anlatmalıydı ona. Kadının, bebeğini fırlatırcasına beşiğine atışını izledi.

"Çalışmaktan imanım gevriyor benim," dedi sonra. "Koskoca bir fabrika bu, mısır tarlası değil! Patates çapalamaya benzemez fabrika işletmek. Kafa ister... Sen de kalkmış daha ilgi bekliyorsun benden. Kimin için çalışıyorum sanıyorsun?"

Böyle sert konuşarak karısını söylediklerine pişman edeceğini sanmıştı belki. Ama baktı Natalya'da ses soluk yok, yüzünde yumuşama yok, kendi sesini yumuşatarak sürdürdü konuşmasını.

"Fabrika işletmek kolay değil," dedi gene. Ama söyleyecek başka söz bulamadı. Bir şeyler daha geveledi ama pek duyulmadı. Sesi giderek alçalıyordu. Sonunda konuşmanın anlamsız olduğuna karar verdi. Natalya, ona arkasını dönmüş, beşiği sallıyordu. Onu dinlemiyordu zaten. Tikon Vialov'un bağrışı onları bu sıkıntılı durumdan kurtardı.

"Bay Artamonov! Bay Artamonov!" diye sesleniyordu bahçeden.

Piyotr pencereye koştu, "ne istiyorsun?" diye sordu ona.

"Biraz gelir misiniz!" dedi bahçıvan. Hemen gitmesini buyuran kararlı bir soruydu bu.

"Pis herif!" diye söylendi kendi kendine. Sonra Natalya'ya, "görüyorsun ya," dedi. "Gece bile rahat yok bana! Bir de kalkmış zırlıyorsun!"

Vialov, kapıda bekliyordu. Şapkası elindeydi. Gözleri yuvalarından fırlamıştı. Ay ışığının iyice aydınlattığı bahçede dolaştırdı bakışlarını. Kendilerini kimsenin gözleyip dinlemediğinden emin olunca, çok önemli bir açıklama yapmaya hazırlanan kişilere özgü bir tavırla konuştu.

"Bay Nikita'yı az önce ipten indirdim... Kendini asmış..."

Piyotr, bunu duyunca olduğu yere yığıldı. Yer yarılsaydı, yerin dibine girerdi o anda.

"Neden ama? Niçin?" diye kekeledi.

"Oturma, oturma," diye homurdandı Vialov bu kez. "Seni istedi... Bekliyor."

Piyotr, yerinden kımıldamadı. Kımıldayamadı.

"Neden acaba? Bunun anlamı ne acaba?" diye fısıldıyordu şaşkın şaşkın.

"Haydi, gel, gidip bakalım, seni istiyor," dedi gene Vialov. Piyotr'u kolundan tuttu, kaldırdı, merdivenleri indirdi.

"Hamamlıkta..." dedi. "Soyunma odasında... Tavandaki kirişlerden birine asmış ilmiği... Ben yetişmeseydim, gidecekti zavallı..."

Piyotr, yürümesini durdurdu, "ama neden?" diye sordu gene. "Babamın ölümüne mi üzülüyor dersin?"

Bahçıvan da durdu, yüzünü ona çevirdi, gözüne gözüne bakarak, "işler öyle sarpa sardı ki, kadının çamaşırlarını alıp kokluyordu..." dedi.

"Ne çamaşırı be! Neler saçmalıyorsun gene?"

Piyotr'un çıplak ayakları toprağı kazıyordu sinirden. Bahçıvanın köpeği birden ahududu dalları arasından çıktı, kuyruğunu sallaya sallaya genç adamı süzmeye koyuldu. Piyotr da ona bakıyordu. Ayakları yürümüyordu. Kardeşinin yanına gitmeye korkuyordu. Yüreği bomboş, kafası bomboştu. Nikita'ya ne söyleyeceğini bilemiyordu.

"Siz de ayakta uyuyorsunuz," diye söylendi Vialov. Piyotr konuşmuyordu. Vialov daha neler söyleyecekti acaba?

"Senin karının çamaşırlarını kokluyor, senin karının!" dedi Vialov. "Natalya çamaşır yıkayıp da ipe astı mı, hiç kaçırmıyor!"

"Ama neden? Dur bir dakika..." Büsbütün afallamıştı Piyotr. Köpeğe bir tekme savurdu. Kambur bir gölgenin ipte asılı çamaşırları öptüğünü gözünün önüne getirmeye çalıştı. Tiksintiyle tükürdü yere. Yapılacak başka ne vardı ki? Ama hızla yeni bir düşünce belirdi kafasında. Vialov'u omuzlarından yakaladı, hırsla sarstı adamı.

"İkisini... İkisini birlikte gördün, değil mi, söyle, gördün, değil mi?" diye haykırdı.

"Ben, her şeyi görürüm," diye cevap verdi Vialov. "Senin karının hiçbir şeyden haberi yok. Farkında bile değil yani..."

"Yalan söylüyorsun, değil mi?"

"Neden yalan söyleyeyim? Beni ödüllendirecek değilsin yalan söylediğim için."

Sonra, Piyotr'un etrafını saran karanlığı yırtar gibi, bütün hikâyeyi anlattı patronuna. Nikita'nın bu büyük ve umutsuz aşkı, nasıl yıllardır içine gömdüğünü anlattı.

Bahçıvan doğru söylüyordu. Çünkü kendisi de, Nikita'nın mavi bakışlarında bir gariplik seziyordu epeydir. Natalya'ya gösterdiği aşırı ilginin, ona hizmet etmekten zevk duyduğunun farkındaydı.

"Demek öyle..." diye fısıldadı. Sesli düşünüyormuş gibi konuşuyordu. "Onun davranışlarına anlam vermeye vaktim olmadı ki hiçbir zaman..."

Sonra Vialov'un koluna girdi. "Haydi, yürü," dedi.

Nikita'yla yüz yüze gelmeye çekiniyordu. Hamamlığın dar kapısından içeri girerken Vialov'un arkasında kaldı. Karanlıkta daha kardeşini seçemeden, titreyen sesiyle, "Nikita, neden yaptın bunu?" diyebildi.

Kambur, cevap vermedi. Belli belirsiz seçilebiliyordu karanlıkta. Pencerenin yanındaki kerevete uzanmıştı. Solgun bir ışık karnını ve ayaklarını aydınlatıyordu.

Piyotr, bu yarı aydınlık gölgenin kımıldadığını, kamburunu duvara yaslayıp, başını omuzları arasına iyice gömerek oturduğunu gördü. Gömleği baştan aşağı yırtılmış, biçimsiz göğsünü açığa çıkarmıştı. Başındaki saçlar ıslaktı. Çenesinde karanlık bir pırıltı gördü Piyotr.

"Çenen kanıyor," dedi. "Bir yere mi çarptın?"

"Hayır," diye cevap verdi Vialov. Hiç gerekmediği halde yüksek sesle konuşuyordu. "Aceleyle ben kanattım çenesini, önemli bir şey değil." Bunu söyleyince de kenara çekildi Vialov.

Kardeşinin yanına gitmek çok güç geliyordu Piyotr'a. Kendi sesini tanıyamıyordu. Kendinde değildi. Ne diyeceğini bilemiyordu. Kulağıyla oynadı bir an. Bir iki adım yaklaştı kardeşine.

"Bu yaptığından utanmalısın..." dedi. "Tanrı'ya karşı geldin... Bunu yapmamalıydın..."

"Biliyorum," dedi titrek bir ses. Nikita'ydı bu. "Ama daha fazla dayanamadım... Sizden ayrılacağım... Bir manastıra gireceğim... Buna izin ver, n'olur Piyotr? Duyuyor musun, yalvarıyorum!"

Öksürdü. Boğazı düğümlendi. Sustu.

Piyotr yumuşamıştı. Kambur kardeşine acıyordu. Gene de söyleyecek söz bulamıyordu.

"Natalya meselesine gelince," dedi sonunda, "Şeytan'a uymuşsun, ne diyeyim..."

"Tikon, Tikon!" diye haykırdı Nikita. Boğuk boğuktu sesi. "Ama Tikon, hani söylemeyecektin? Hani söz vermiştin? Bari Natalya bilmesin... Tanrı aşkına, yalvarırım ona söylemeyin... Güler. Kahkahalarla güler bana... Dayanamam... Acıyın bana. Bundan sonra ölünceye dek Tanrı'ya hizmet edeceğim, unutmayın... Sizin için de dua edeceğim... Ona hiçbir şey söylemeyin... Yalvarırım. Tikon, bütün suç sende Tikon..."

Nikita, gözlerini kocaman açmış, bir noktaya dikmiş mırıldanıyordu böyle. Bir süre sonra sözleri anlaşılmaz oldu. Korkunç bir görünümü vardı kamburun.

"Bu olay olmasaydı kimseye söylemezdim," dedi Vialov. "Natalya'ya hiçbir zaman söylemeyeceğim, bilesin. Ben, kendi hesabıma söylemem yani..."

Piyotr, büsbütün yumuşamış, hatta biraz da utanmıştı.

"İsa'nın üzerine yemin ederim ki ben de söylemeyeceğim," dedi.

"Sağ olun," diye derin bir soluk aldı Nikita. "Artık gönül rahatlığıyla gidebilirim manastıra." Öyle sakin, öyle hareketsizdi ki, uykuda konuşuyor sanılabilirdi.

"Acıyor mu?" dedi Piyotr.

Nikita cevap vermedi.

"Boğazın diyorum, acıyor mu?"

"Yok, acımıyor. Haydi siz gidin artık."

Piyotr, "sen yanında kal," diye fısıldadı Vialov'a yanından geçerken.

Bahçeye çıktığında, terleyen toprağın baygın kokularını içine çekti Piyotr ve içindeki acıma duygusu, beklenmedik kuşkulara dönüştü birden.

Ayaklarının ucuna basa basa yürüyordu. Çakıl taşlarının çıkardığı ses, rahatça düşünmesine engel olacakmış gibi geliyordu şu anda. Kafasını toparlamalıydı. Beynine akın eden düşünceleri ayırıp ayıklama-

lı, neyin ne olduğuna karar vermeliydi. Öyle de çoktu ki bu düşünceler... Sanki kendi kafasından çıkmıyor, onun içinde oluşmuyor da, dışardan bir yerlerden, gecenin karanlığından doğru geliyordu bu kötü düşünceler. Vın vın uçan yarasalar gibiydiler. Biri uçuyor, biri konuyor, Piyotr hiçbirini yakalayamıyor, biçimlendiremiyordu. Yalnız, kendisine dolaşan ya da onu içine alan, ilmikler, düğümler, kördüğümler, Natalya, Aleksi, Nikita, Tikon Vialov önünde zıp zıp zıplıyor, elini uzatıp yakalamasına, durdurmasına fırsat kalmadan ordan oraya atlıyorlardı. Sonra bunlar —düğümler, ilmikler, insanlar— halka olup dönenmeye başlayınca, onu ortalarına aldılar... Piyotr'un başı dönüyordu.

Yalnız bir tek düşünce belirgindi kafasında: Kayınvalidesi hemen onların evine taşınmalıydı. Aleksi de çıkıp gitmeliydi. Natalya'yla biraz daha çok ilgilenmeliydi. "Bak, nasıl birbirlerini seviyorlar," demişti... Onun da sevilmeye ihtiyacı var. "Ama gene de, o boyun, aşktan değil, akılsızlıktan girdi ilmiğin içine... Neyse, Nikita'nın manastıra gitmek istemesi iyi oldu... Bu dünyada onu mutlu edecek hiçbir şey yok... İyi, iyi... Gitsin. Şu Vialov da ne akılsız... Daha önce söyleseydi ya..."

Bunları düşündü, ama hiç rahatlamadı. Az önceki düğümler, yumaklar, zincirler gene çevresinde dönüyor, utanç uyandırıyordu içinde, korku uyandırıyordu. Ve bu duygularla, gecenin koyu karanlığında bir şeyler seçecekmiş gibi derin derin bakıyordu.

Uzaklardan, fabrika evlerinin arasında bir aydınlık noktadan, mahmur, ama hayat dolu, sevgi dolu bir türkü duyuluyordu. Sivrisinekler, havada vızır vızırdı. İçindeki kötü duyguları, belki de yersiz kuşkuları hemen çıkarmak, ayağının altında ezmek istiyordu. İyi şeyler düşünmeye zorluyordu kendini, ama olmuyordu bir türlü.

Yatak odasının altındaki leylak ağacının dibine nasıl geldiğini anlamadı. Az önce Nikita'nın oturduğu yere çöktü, başını elleri arasına gömdü, kara toprağa dikti gözlerini. Uzun bir süre, ayaklarının altındaki toprak, patlama noktasına varmış bir balon gibi şişinceye dek durdu öyle.

Doğrusu, Nikita'nın toprağın dilinden iyi anladığı bir gerçekti. Şimdi manastıra gidecek, oranın bahçıvanı olacaktı. Eh, hiç değilse çok sevdiği topraktan ayrılmamış oluyordu böylece.

Natalya'nın yanına geldiğini fark etmedi. Genç kadın önünde duran topraktan fışkırır gibi belirdiğinde, irkildi. Korktu bir an için.

"Kusura bakma, demin ağladım, üzdüm seni," dedi Natalya.

Bunu duyunca rahatladı Piyotr.

"Zarar yok canım," dedi büyük bir suçu hoş görüyormuş gibi. "Bağışlamak Tanrı'ya özgü... Hem, ben de sana bağırıp çağırdım..."

Karısının ilk adımı attığına gerçekten sevindi Piyotr. Şimdi onu yatıştıracak bir şeyler söylemeli, gönlünü almalıydı.

"Sıkılmakta haklısın," dedi. "Pek öyle şen şakrak değil evimiz. Ne eğlencemiz var, hiç... Babam, eğlenceyi işinde bulurdu. Onun görüşüne göre dilencilerle beylerin dışında kalan tüm insanlar, işçiydi. İşçiden başka insan tanımazdı. "İnsan çalışmak için yaşar," derdi. "İş, her şeyden, herkesten üstündür, en büyük mutluluktur," derdi..."

Sözlerini ölçe tarta konuşuyordu. Yanlış bir şey söylemekten sakınıyordu. Bu arada, sözlerini bir başkası konuşuyormuş gibi dinliyor, çok becerikli bir işadamına, önemli bir kişiye benzetiyordu kendini. Bununla birlikte, çok yüzeysel konuştuğunu, düşüncelerini ayrıştırmadan, öylesine dile getirdiğini, yani asıl kafasındakileri söyleyemediğini anlıyordu. Çok derin bir uçurumun kenarında oturuyordu sanki ve sürekli kendisini izleyen, ve "gerçekleri söylemiyorsun," diye fısıldayarak ona gözdağı veren bilinmedik bir kişi, fiskede aşağı atacaktı onu. Yüreği ağzındaydı.

Tam bu anda, Natalya başını kocasının omuzuna yasladı, ve "ölüm bizi ayırıncaya dek benimsin sen," diye fısıldadı. "Bunun bir anlamı yok mu senin için?"

Birden kollarını doladı karısının boynuna. Sımsıkı sarıldı, ve onun tatlı, sıcak fısıltılarını dinledi.

"Ben senin karınım, seninim... İnsan tek çoluk çocuk sahibi olsun diye mi evlenir? Doğur doğur, çekil bir kenara... Seni hiç sayan olmasın, seven olmasın, olur mu? Beni hiç adam yerine koymuyorsun. Ben çocuk makinesi miyim tek? Ha, Piyotr? Bana karşı yakınlık göstermiyorsun hiç. Benden daha yakın kim var sana? Kötü gününde yarana merhem olacak kimin var, söyle?"

Natalya onu kaldırıp havalara uçuruyormuş gibi geldi Piyotr'a. Sevinçten, mutluluktan uçuyordu. Gevşemişti, gücü kuvveti kalmamıştı bir anda. Tatlı bir yorgunluk duyuyordu.

Sonra birden toparlandı, karısına bir kez daha sevgiyle sarıldı, az önce yaşadığı olayı onunla paylaşmak istedi.

"Söylemem diye söz verdim ama, dayanamayacağım", diye başladı ve her şeyi bir bir anlattı. Vialov'un söylediklerini de anlattı. "İpte asılı çamaşırlarını öpüyormuş... Düşün artık ne büyük çılgınlık! Nasıl oldu da bir şey anlamadın sen? Sana belli etmedi mi?"

Karısının omuzları, kolunun altında ürperdi bir an. "Ona acıyor mu acaba?" diye düşündü Piyotr.

Natalya umursamaz bir tavırla cevap verdi onun kuşkularına. "Hiç fark etmedim bana o gözle baktığını!" dedi. "Meğer ne sinsiymiş. Kamburlar kurnaz olur derler ya, doğruymuş demek!"

Artamonov, bu sözler üzerine, karısının rol yapıp yapmadığını sordu kendi kendine.

"Ama sana karşı sevgi gösteriyordu, yakınlık gösteriyordu."

"Canım, ne çıkar bundan?" diye cevap verdi Natalya. "Tulun da sevgi gösteriyor bana."

"Hadi canım, sen de... Tulun bir köpek alt tarafı..."

"Eh, sen de Nikita'yı başıma bekçi köpeği gibi dikmedin mi? Kayınbiraderimle beni gözlesin diye? Ha? Ben kör müyüm sanıyorsun? Ah, ne iğrenç, ne korkunç gelirdi o kambur bana, her an peşimde, her an başımda..."

Natalya'nın gerçekten öfkelendiği, incindiği belliydi. Konuşurken titriyor, sinirli parmakları kolunun yeniyle oynuyordu. Ama bu öfke gereğinden fazla göründü Piyotr'a. Belki de sevgiden doğan bir öfke, ya da yapmacık bir gösteriydi bu. Nikita'nın intihara kalkıştığını söyleyerek son darbeyi indirdi.

"Az önce Tikon ipten indirdi onu," dedi. Bu sözünün karısının üzerindeki etkisini ölçe tarta, "kendini asmış..." diye devam etti. "Şimdi hamamlıkta yatıyor."

Natalya, kocasının kollarının ağırlığı altında hafifçe sıçradı, "Ah, olamaz... Nasıl yaptı bunu... Tanrım!" diye mırıldandı.

"Demek gerçekten üzülecek kadar seviyor onu," diye düşündü Piyotr.

Ama Natalya, birden başını arkaya atarak hıçkırmaya, üzüntüsünü doğuran nedenleri dile getirmeye başladı. Piyotr'un kuşkuları dağılır gibi oldu.

"Nedir bu başımıza gelenler! Babanın ölümünden beri konu komşunun dilinden düşmedik, şimdi ne der elâlem? Herkesin ağzında sakız olacağız... Tanrım, nedir bu çektiğimiz... Biri sokak kızıyla evlenir, biri kendini asar... Çilemiz bitmeyecek mi hiç?.. Ah, Nikita Artamonov, ne kötü ruhlu bir insansın! Neden yaptın bunu bize! Biz sana ne yaptık ki? Hain yarattık!"

Piyotr, rahat bir soluk aldı bu sözler üzerine ve tuttuğu o narin omuzları bastırdı. "Üzülme," dedi. "Kimsenin haberi olmaz. Vialov'un ağzı sıkıdır. Hem Nikita'yı da seviyor. Ekmek yediği kapıyı tekmeleyecek değil ya... Ne de olsa bizim işçimiz... Nikita da manastıra kapanacak..."

"Ne zaman?"

"Bilmiyorum, ama gidecek."

"Hemen gitsin, hemen! Bu olanlardan sonra onun yüzüne bakamam ben."

Piyotr, ne durdu ne düşündüyse, "git bir bak istersen," dedi.

Ama iğne batırılmış gibi fırladı Natalya, "aaa, işte bunu yapamam!" diye haykırdı. "Hayır! Korkarım!"

"Korkacak ne var?" dedi Piyotr.

"Kendini asan bir adamın karşısına nasıl çıkarım? Korkarım ben! Ne yaparsan yap, ne dersen de, gidemem..."

"Peki, peki, haydi, yatalım," dedi Piyotr. "İkimiz de çok yorulduk bugünlük bu kadar üzüntü yeter."

Karısıyla yan yana yürürken, bugünün ona hem iyilik, hem de kötülük getirdiğini düşündü Piyotr Artamonov. Derin ve önemli bir meseleyi ustalıkla çözmüş olmanın gururunu duyuyordu. Çoktandır içini kemiren bir kuşkudan, kolayca sıyrılabilmiş, kimseye de bir şey belli etmemeyi başarmıştı. Karısıyla Nikita arasında bir şey yoktu demek. İçi rahattı.

"Elbet, bana en yakın sensin," diye avuttu Natalya'yı. "Başka kimim var bu dünyada? Bak, bunu hiç aklından çıkarma, sana en yakın olan da benim... Böyle birlik içinde olursak, kimse gölgeleyemez mutluluğumuzu..."

İntihar gününden on iki gün sonra, gün doğarken, Nikita Artamonov, elinde çıkını, sırtında torbası, ıssız ve kumlu yola koyulmuş, gidiyordu. Ailesinin onu nasıl uğurladığını bir an önce unutmak ister gibi acele acele, kaçar gibi çıktı evden.

Herkes, mahmur gözlerle, uykusuna doyamadan kalkmış, mutfağın yanındaki yemek odasında toplanmıştı. Geleneğe uygun olarak hepsi de ciddi ve somurtuk birer yüz takınmıştı. Kimsenin de, söyleyecek içten bir sözü olmadığı, Nikita'ya söylenecek hiçbir tatlı sözün kimsenin dilinin ucuna bile gelmediği, apaçık belliydi.

Yalnız, Piyotr Artamonov gülümsüyor, kardeşinin bir dediğini iki etmemeye hazır davranışlarda bulunuyordu. Başarılı bir iş çevirmiş usta bir işadamını andırıyordu bu haliyle.

"Eee, biz Artamonovların da dua edecek bir adamı olacak bundan böyle..." diyordu. "Hepimizin günahlarını sen bağışlatırsın artık, Nikita."

Natalya, buz gibi soğuk, tüm dikkati fincanlarda, çay dolduruyordu. Küçük kulakları gözle görülür derecede kızarıyor, odaya girip çıkarken, kaşlarının çatıldığı görülüyordu. Annesi, bir düş âleminde yaşar gibi suskundu. Arada bir parmağını ıslatarak şakağına dökülen ak saçları kulağının arkasına yerleştiriyordu.

İçlerinde bu işe tek şaşan, Aleksi'ydi. Omuzlarını kısıp kısıp, "ama Nikita, neden durup dururken böyle bir karar verdin?" diyordu. "Nasıl oldu böyle birdenbire? Şaştım doğrusu..."

Aleksi'nin yanında, ufak tefek, sivri burunlu bir genç kız olan Olga Orlov oturuyordu. Eleştirel yüreğini saklamaya hiç gerek görmeden, kara kaşlarını çatarak, Nikita'nın hiç de hoşuna gitmeyen bir biçimde süzüyordu onları bir bir. Gözleri, yüzüne oranla çok iriydi. Bakışları çok keskindi, terbiyeli bir genç kıza yakışmayacak biçimde sağda solda dolaşıyordu.

Herkesin ortasında oturmak çok çekilmez geliyordu Nikita'ya. Bir de, acaba Piyotr sırrını ötekilere söyler mi diye düşünüyordu. Şu sarılıp koklaşma işini de bir an önce bitirselerdi de, kurtulsaydı...

İlk vedalaşan Piyotr oldu. Kalktı, Nikita'nın yanına gitti, kollarını ona doladı ve adeta bağırır gibi ama yapmacık bir babacanlıkla, "eh, haydi sana güle güle sevgili kardeşim..." dedi.

Ama Ulyana Baymakov onu durdurdu. "Ne oluyorsun?" diye sıçradı yerinden. "Dur bakalım...Önce konuşmadan oturacaksın bir süre. Sonra dua edeceksin, ondan sonra helalleşirsin kardeşinle. Manastır uğurlaması böyle yapılır."

Çabucak oturdu Piyotr. Herkes duasını yaptı. Piyotr gene kalktı, "bizi bağışla," dedi. "Mektup yaz, ne kadar para yatıracağını bildir. Hemen göndeririz. Ağır işler yüklenme. Güle güle... Bizim için dua et sık sık..."

Ulyana, haç çıkararak onu kutsadı, üç kez alnından ve yanaklarından öptü, sonra herkesi şaşırtan gözyaşlarını dökmeye başladı. Kendini tutamamış bir hali vardı.

Aleksi, güzelce sarıldı kardeşine, sonra gözlerinin içine baka baka, "Tanrı seni korusun!" dedi. "Hepimiz, kendi yolumuzda gideceğiz elbet. Senin de yolun açık olsun. Gerçi... Senin bu ani kararının nedenini anlayamıyorum bir türlü, ama senin de bir bildiğin vardır... Haydi, güle güle."

En son Natalya vedalaştı. İyice yaklaşmadan durdu, ellerini göğsünde kavuşturdu, eğildi, ve "Güle güle Nikita..." dedi. Üç bebek emzirmişti ama gene de göğüsleri dik dikti.

Uğurlama töreni böylece bitti.

Hayır, bir de Olga Orlov vardı sırada. O ateşli, ama odun gibi katı elini uzattı, Nikita'nın avucuna gömdü. Yakından daha da belli oluyordu yüzünün ne yavan, ne soğuk bir yüz olduğu.

"Sahi, manastıra mı gidiyorsun?" diye sordu aptal aptal. Ve böylece Nikita'yla vedalaşmış oldu.

Bahçede, daha otuz kişi, otuz kadar yaşlı dokumacı, onun hayır duasını almak, ve uğurlamak için bekliyordu. Sağır bir ihtiyar olan Boris Morozov başını sallaya sallaya bağırıyordu:

"Askerler bir, keşişler iki! Tanrı'nın en sevgili kuludur bunlar!"

Nikita, mezarlığa gitti, babasıyla da vedalaştı. Mezarın önünde diz çöktü, ama dua etmedi. Hayatındaki bu büyük değişikliği düşünüyordu. Güneş yükseldiğinde, Nikita'nın sırtındaki kamburunu aydınlattı ve çiğle yıkanmış mezarın çimenleri üzerine, bahçelerindeki köpek kulübesininki gibi biçimsiz, koca bir gölge düştü. Nikita, mezarın üzerine kapandı, "Hoşça kal babacığım," dedi. Tatlı sabah sessizliği içinde boş boş yankıdı sesi. Sonra, birden gözleri yaşla doldu, küçük bir kız çocuğu gibi ağlamaya başladı. Artık eskisi gibi çın çın çıkmıyordu sesi. Bu gerçeği bir kez daha yaşamak, dayanılmaz bir acıyla doldurdu yüreğini. Boynuna geçirdiği ipin anısıydı bu boğuk ses ona.

Tikon Vialov'u gördüğünde bir hayli uzaklaşmıştı mezarlıktan. Omuzunda küreği, belinde baltası, yolun kenarındaki yeşil çitin başında nöbette bir asker gibi duruyordu Vialov.

"Gidiyor musun?" diye sordu.

"Evet, gidiyorum. Sen ne yapıyorsun burda?"

"Bir üvez fidanı çıkarayım dedim... Kulübemin önüne, pencerenin dibine ekeceğim..."

Bir süre konuşmadan durdular. Suskun suskun baktılar birbirlerine. Sonra Vialov'un dolu gözleri, uzaklara çevrildi.

"Demek gidiyorsun... Haydi, biraz geçireyim seni."

Gene öyle sessiz, yürüdüler. Konuşacak söz bulamıyordu ikisi de.

"Çok çığ düşüyor," dedi Vialov. "Hayra alamet değil bu. Kuraklık gelir bunun ardından, açlık gelir..."

"Allah göstermesin."

Vialov bir şey söyledi, ama anlayamadı Nikita.

"Ne dedin?" diye sordu umursamaz bir tavırla. Hep olağandışı sözler beklerdi bu adamdan. Onu kötümserliğe sürükleyecek kötü sözler...

"Bakarsın gösterir, diyorum," dedi Vialov. "Tanrı'ya güven olmaz..."

Söylediği bu değilmiş de, tekrarlamaktan sakındığı için böyle konuşmuş gibi geldi Nikita'ya.

"Ne demek istiyorsun?" dedi. "Sen Tanrı'ya inanmıyor musun yani?"

"Neden inanayım?" dedi Vialov sakin sakin. "Şu sırada yağmur gerek bize. Bu çığ, mantarları bile kurutur. İyi bir yönetici, geleceği önceden düşünür, değil mi?"

Nikita derin derin göğüs geçirdi, başını salladı.

"Bazen saçmalıyorsun, Tikon," dedi. "Kötü şeyler düşünüyorsun."

"Yoo, benim düşüncelerim iyidir. Gözlerimle düşünmem ki."

Hiç konuşmadan bir elli altmış adım daha gittiler. Nikita yere bakıyor, uzun gölgesini izliyordu. Vialov adımlarına tempo tutar gibi baltaya vuruyordu eliyle.

"Bir yıl sonra falan seni görmeye gelirim Nikita, ha?"

"Gel. İlginç bir adamsın sen."

Vialov, şapkasını çıkardı, durdu.

"Eh, haydi hoşça kal, Nikita Artamonov." Eliyle başını kaşıdı, "Doğrusu üzülüyorum gidişine," dedi düşünceli bir tavırla. İyi yürekli bir adamsın... Baban, akıllı bir adamdı... Sen, duygulu... nasıl desem... senden hoşlanmıştım yani. Haydi, kendine iyi bak."

Elindekileri yere fırlattı, kamburunu sallayarak sırtındaki torbayı dengeledi Nikita ve tek söz etmeden sarıldı Vialov'a. İri kollarını boynuna doladı.

"Eh, anlaştık öyleyse," dedi Vialov. "Seni görmeye geleceğim."

"Sağ ol," diye cevap verdi Nikita.

Yolun, ormana doğru keskin bir dönüş yaptığı noktada arkasına baktı. Vialov, şapkası kolunda, yere diktiği küreğine dayanmış, yolun ortasında duruyordu. O yoldan başka kimsenin geçmesine izin verme-yecekti sanki. Sabah rüzgârı, çirkin kafasının üzerindeki saçları ele geçirmiş, sağa sola üfürerek oynuyordu onlarla.

Uzaktan bakıldıkça, Deli Anton'dan farksızdı Vialov. Nikita adımlarını hızlandırdı. Aklı, insanın içine sıkıntı veren Vialov'daydı. Onun o garip türküsünü aklından silemiyordu bir türlü.

Ey, Hıristiyanlar
İsa dirildi...
Arabanın tekerleği
Gene devrildi...

İKİNCİ BÖLÜM

ARTAMONOVLAR, kiliseyi ancak babalarının dokuzuncu ölüm yıldönümüne yetiştirdiler, ve ona İlyas Peygamber'in adını vererek kutsadılar.

Yedi yıl sürmüştü kilisenin yapımı. Bütün kabahat, Aleksi'deydi. "Tanrı bekler, acelesi yok," diyor, kilise için alınan tuğlaları, başka inşaatlara kullanıyordu. Bir keresinde fabrikanın üçüncü kısmına, bir keresinde de hastane inşaatına gitmişti kilisenin tuğlaları.

Açılıştan sonra, mezarlığa gidip, babayla birkaç torunun yattığı aile mezarlığı başında bir anma töreni yapıldı. Sonra, kalabalık yavaş yavaş dağıldı. Artamonov ailesi babalarıyla baş başa bırakıldı. Daha sonra, Ulyana Baymakov'un mezarın başında, ağacın altında tek başına oturduğunu, bilerek görmezlikten geldiler. Saygıyla yanından uzaklaştılar. Aceleleri yoktu nasılsa. Bugünün onuruna kilise adamlarıyla, dostlarına, işçilere verecekleri ziyafet, saat üçte başlayacaktı.

O küskün, boz günlerden biriydi. Gökyüzü, güzmüş gibi çatılmıştı kaşlarını. Islak bir rüzgâr, ölgün bir beygir gibi soluyor, ağaçların başlarını yalıyordu. Yağmur, yağdı yağacaktı. Yıkanmaktan solmuş kırmızı bir kurdele gibi uzanan kumlu yolun ucunda, gergin gergin toprağa yapışmış bir elin kızarık parmakları gibi duran fabrikaya, işbaşına giden adamlar, ordan oraya atılan oyuncaklara benziyordu.

Aleksi, içinden asa yerine koyduğu bastonunu havada salladı, "Aah, babam bu günleri görseydi..." dedi. "Oğullarının çalışıp işleri ilerlettiğini görünce ne mutlu olurdu, kim bilir..."

Piyotr, kardeşinin sözlerini onaylamak zorunda kalmamak için sözü değiştirme çabasıyla, ne söyleyeceğini düşündü bir an.

"Çar'ın katledilişine çok üzülürdü ama," dedi.

"Bana kalırsa pek umursamazdı. Kolay kolay üzülenlerden değildi babam. Hem, neden üzülsün, Çar'ın kafasıyla değil, kendi aklıyla yaşardı."

Aleksi, hiç gerekmezken şapkasını başına iyice yerleştirdi. Döndü kadınlara bir göz attı. Ufak tefek, ama biçimli bir görünümü olan karısı, sade, siyah bir elbise giymiş, ezile ezile tersine dönmüş köstebek yuvaları gibi çukurlaşmış kum yolda ilerliyordu. Arada bir ayağı takılıyor, o da durup mendilini çıkarıyor, gözlüklerini siliyordu. Bir köy öğretmenini andırıyordu bu haliyle. Bir iki adım arkasında yürüyen Natalya, toplamıştı bugünlerde. Siyah, uzun ipek giysisinin kol ağızlarıyla omuzları boncuk işlemeliydi. Kızıla çalan kumral saçlarını, koyu eflatun bir tül örtüyordu.

"Natalya her gün biraz daha güzelleşiyor," dedi Aleksi.

Piyotr cevap vermedi.

"Ee, Nikita gene gelmedi babamın ölüm yıldönümüne..." dedi bu kez Aleksi. "Bize darıldı mı dersin?"

Böyle önemli günlerde göğsü ve ayağı ağrıyordu Aleksi'nin. Topallıyor, bastonuna dayanarak yürüyordu. Bu korkunç hüzünlü günün ve bir ölüyü anmak üzere yapılan törenin yarattığı somurtuk havayı dağıtmak gerekti... Her konuda inatçı olan Aleksi, ağabeyini konuşturmaya kararlıydı.

"Kaynanan rahatça ağlamak için geride kaldı," diye devam etti. "Hiç unutamıyor babanızı. İyi bir kadın şu Ulyana. Arkada kalıp ona göz kulak olmasını tembihledim Vialov'a... Belli etmeden kollayacak onu. Son günlerde iyice içine kapandı, kimseyle görüşmüyor, konuşmuyor... Biraz da hastaymış galiba, ha?"

"Eee, kolay değil," dedi Piyotr düşünceli düşünceli.

"Hayrola, düş mü görüyorsun sen? Ne o kolay olmayan?"

Piyotr, gene öyle dalgın, başını çevirdi, yolun kenarından yükselen diken kaplı tepeye baktı. "Vialov'u sepetleyeceğim," dedi.

"O niye?" diye haykırdı Aleksi. Şaşırmıştı. "Açıkyürekli, güvenilir bir adam... Tembel de değil üstelik?"

"Değil ama aptal," dedi Piyotr.

Kadınlar yanlarına geldi o sırada.

"İlya'yı liseye göndersin diye Natalya'yı kandırmaya çalışıyorum," dedi Olga kocasına. Sesi tatlı, ve o küçük yapısından beklenmeyecek kadar güçlüydü.

Natalya hamileydi. Semiz bir ördek gibi yalpalaya yalpalaya yürüyordu. Yaşça Olga'dan büyük olduğunu belirtmek isteyen bir ses tonuyla, yavaş yavaş, genzinden konuşuyordu.

"Bana sorarsanız bu liseler çok zararlı bir salgın hastalıktan başka bir şey değil. Elena mektuplarında öyle garip sözcükler kullanıyor ki, bir tanesini bile anlamıyor insan..."

"Herkes okula gitmelidir, herkes!" dedi Aleksi.

Şapkasını çıkardı, terleyen alnını ve vakitsiz dökülen saçlarının çıplak bıraktığı kafasını sildi. Saçsız olan kısım, alnından arkaya doğru uzanıyor, yüzünü çok daha uzun gösteriyordu.

Natalya, soran gözlerini kocasına çevirdi bir an, "bana kalırsa Pomiyalov haklı," "İnsan, öğrendikçe insanlıktan çıkıyor."

"Doğru," dedi Piyotr.

"Gördünüz mü..." diyecek oldu Natalya. Kocasının onu desteklediğine sevinmişti. Ama Piyotr'un düşünceli başı, başka bir dünyadaymış gibi sallandı, "herkes okula gitmelidir," diye tamamladı sözünü.

Aleksi'yle Olga güldüler. Natalya yanlarına gitti. "Ne gülüyorsunuz?" diye çıkıştı. "Mezar başından geliyoruz, ne çabuk unuttunuz!"

Yengelerinin koluna girdiler, adımlarını hızlandırdılar.

Ama Piyotr geride kaldı. "Annemi bekleyeyim," diye düşündü.

Şu Tikon Vialov denen yaratık, etine girmiş koca bir diken gibiydi. Anına töreni başlamadan önce, mezarın başında, Piyotr fabrikaya bakmış da, kendi kendine, böbürlenmek için değil, tek gördüğü gerçeği dile getirmek için, "fabrika nasıl da büyüdü!" demişti.

Vialov, sanki gölgesiymiş gibi yanı başında bitmiş, o umursamaz, ve eski bir yol işçisi olmanın verdiği sabırlı sesiyle, "tıpkı bir mahzendeki küf gibi..." demişti. "...kendi kendine büyüdü."

Piyotr, cevap vermedi. Arkasını dönüp bakmadı bile sesin geldiği yöne. Ama kendisine apaçık hakaret eden bu adamın iğneleyici sözleri bir hayli canını sıktı. "Besle kargayı, oysun gözünü," dedi içinden.

"Çalış, çabala, yüz kişinin karnını doyur, çoluğunu çocuğunu doyur, geceni gündüzüne kat, sonra da akılsızın biri gelsin, bu koca fabrikanın, sahibinin emeğiyle, zekâsıyla değil de, kendi kendine büyüdüğünü söylesin... Aptal! Deli be! İnsanların ruhuna, işlenen günahlara ilişkin saçma sapan şeyler de söylüyor... Evet, deli bu adam."

Artamonov, yolun kenarındaki ağacın gölgesine oturdu. Kulağıyla oynayarak, bir keresinde Olga'ya "kendi ruhuyla uğraşacak vakit olmadığından" yakındığını hatırladı.

Öyle bir soru sormuştu ki Olga onun bu sözü üzerine, ne diyeceğini şaşırmıştı Piyotr.

"Yani senin ruhun senden ayrı bir yerde mi yaşıyor?" demişti.

Piyotr, bu sözlerde kadınsı bir şaka sezer gibi olduysa da, Olga'nın kuşlarınkine benzeyen keskin bakışlarında, gözlüğünün camları ardında parlayan gözlerinde böyle bir işaret okuyamadığından, toparlanıp, "anlamadım?" demişti.

"Ben de anlamıyorum," diye cevap verdiydi Olga. "İnsan kendi ruhundan, komşusundan söz eder gibi, anasız babasız bir öksüzden söz eder gibi konuşur mu?"

"Anlamıyorum," diye tekrarladı Piyotr. Bu sözüyle, genç kadınla konuşma, dertleşme isteği de yok olmuştu. Çok anlaşılmaz bir kadındı şu Olga. Bir türlü kaynaşamamıştı aileyle. Ama gene de, onun sadeliğini seviyordu Piyotr. Ve ne gariptir ki, bu sadeliğin altında, anlayışlılıktan çok, kurnazlık yatıyor gibi geliyordu ona.

Tikon Vialov, tümden çekilmez bir adamdı. Onun o koca kafası üzerine oturmuş iri gözleri, kıvırcık saçları arasına saklanmış, kafasına yapışık iri kulakları gözüne batardı hep. Hele o kıvırcık sakalı, iriyarı olduğu halde çevik bir kuş gibi hareket edişi, dayanılmazdı... Adamın soğukkanlılığı da sinirine dokunur, belki de imrendirirdi onu. Vialov'un bir bahçıvan ve bekçi olarak güvenilir, becerikli biri olması bile öfkelendiriyordu Piyotr'u.

Vialov, makine gibi çalışıyordu. Ne yapıp ne edeceğini söylemek, ona iş buyurmak gereksizdi çoğu zaman. İşindeki bu ustalığı bile dokunuyordu Piyotr'a. Dahası, adamın her geçen gün Artamonovlar fabrikasına biraz daha kök salması, kendini bu dönen çarkın kaçınılmaz bir dişlisi gibi görmesi, çileden çıkarıyordu onu. Nedense, köpekler ve

atlar gibi, çocuklar da hoşlanıyordu ondan. Şimdi zincirlenmiş olan, ve bu yüzden de hırçınlaşan yaşlı av köpeği Tulun, Vialov'dan başka kimseyi yaklaştırmazdı yanına. Piyotr'un en büyük oğlu İlya da, dikkafalı bir çocuk olmasına karşın, anasından babasından çok, Vialov'un sözünü dinlerdi.

Vialov'u gözü önünden uzaklaştırmak için işini değiştirmeye kalkmış, kilise, ya da orman bekçiliği yapmasını önermişti ona. Ama Vialov, o koca kafasını iki yana sallamış, "ben o işleri yapamam," demişti. "Benden yoruldunsa, dinlenmen için bir aylık izin ver. Gidip Bay Nikita'yı görürüm..."

"Benim dinlenmem için ona izin..." diye düşündü Artamonov.

Nasıl da sakin söylemişti bu sözleri! Bu sözler, aptalca ve küstahça söylenmiş olan bu sözler, bataklıkların ötesinde terk edilmiş bir ormanda yaşayan Nikita'nın anılarıyla birleşiyor, büyük bir kuşku uyandırıyordu Piyotr'un kafasında. Belki de Vialov, ona söylediğinden çok şey biliyordu Nikita hakkında. Boynundan ipi çıkardığında, bir başka utanç verici durum daha görmüştü de, ona söylemiyorlardı. Artamonovların başına başka belalar da gelecekti de, bekliyordu belki Vialov. Adamın ışıldayan gözleri, "bana ilişme, ihtiyacın olacak," der gibiydi.

Vialov, üç kez gitmişti manastıra. Sırtına bir torba vurur, eline bir çıkın alır, hiç acelesi yokmuş gibi yola çıkardı. Her şeyde olduğu gibi, bastığı toprağı da lütfen çiğniyormuş gibiydi. Manastır dönüşünde, gene öyle isteksiz adımlarla Piyotr'a yaklaşır, sanki büyük bir sırrı varmış, bir şeyler gizliyormuş gibi haber getirirdi.

"Kendisi iyi," derdi. "Çok seviyorlar onu orda. Gönderdiğin armağanlar için sana teşekkür etmemi istedi."

"Sana neler anlattı?" diye sordu Piyotr.

"Bir keşiş ne anlatır ki?"

"Olsun, söyle, neler konuştunuz?"

"Tanrı'dan konuştuk, havadan sudan, yağmurlardan konuştuk. 'Yağmurlar vakitsiz bastırdı,' dedi o. Sivrisineklerden yakınıyor. Çok sinek var orda. Seni sordu..."

"Ne sordu?"

"Seni düşünüyor.... Acıyor."

"Neyimiz varmış acınacak? Niye acıyormuş?"

"Her şey... Yani siz durmadan koşturuyorsunuz. Kendisi, olduğu yerde duruyor... Sizin çok çalıştığınıza, yıprandığınıza üzülüyor."

Aleksi, kahkahalarla güldü bu sözler üzerine. "Ne saçma!" dedi.

Vialov'un gözbebekleri, gözlerinde yüzüyor gibiydi. Kımıl kımıldı. Yüzündeki anlam değişti.

"Canım, ben ne bileyim ne düşünüyor. Ben yalnız onun dediklerini söylüyorum. Sade bir adamım ben."

"Sadesindir, sadesindir," dedi Piyotr. "Deli Anton kadar sade..."

Rüzgâr, tatlı sabah kokularıyla sardı Piyotr Artamonov'u. Güneş, bulutlar arasındaki dipsiz bir delikten başını uzattı. Piyotr, Güneş'e baktı, gözleri kamaştı. Ve gene, öncekinden daha derin düşüncelere daldı.

Nikita'ya karşı bir kırgınlık duyuyordu elinde olmadan. Manastıra bir milyon ruble yatırmış, ölünceye kadar kendisine ayda yüz seksen ruble ödenmesini şart koşarak, fabrikadaki hissesini kardeşlerine devretmişti.

Bu haber geldiğinde, "Ne o?" diye homurdanmıştı Piyotr. "Bize bağış mı yapıyor."

Aleksi, memnundu ama. "Onun paraya ne ihtiyacı var, canım?" demişti. "Din kardeşlerinin poposunu mu şişirecek? Biz burda iş güç sahibiyiz, çoluk çocuk besliyoruz. İyi etmiş, aferin."

Natalya duygusallığını burda da ortaya koydu.

"Ne düşünceli adam..." dedi. "Bize karşı işlediği suçu unutmamış." Bunu söylerken gözünden damlayan yaşı, al yanağından sildi. "Elena'ya çeyiz yaparız onun hissesini."

Ama Nikita'nın bu kararı, Piyotr'un içine işlemişti. Kardeşinin manastıra çekilişi yeterince dedikodu doğurmuştu kasabada. Kimse de Artamonovları pek övmüyordu.

Piyotr, Aleksi'yle iyi geçiniyordu. Neşeli kardeşinin işlerin hafifini üstlenmesi, onların anlaşmasını engellemiyordu. Nizgorod Fuarı'na, fabrika adına katılma görevi Aleksi'nindi. İki kez Moskova'ya gitmişti fuar zamanı. Döndüğünde, Moskova'nın sanayi kralларının nasıl ya-

şadığını anlatmıştı Aleksi. Anlata anlata bitirememiş, Piyotr da anlatılanları bir türlü unutamamıştı.

"Öyle bir yaşıyorlar ki, prensler yanlarında halt etmiş."

"Prens gibi yaşamaktan kolay ne var..." diye iğneledi onu Piyotr. Ama Aleksi anlamadı, heyecanla sürdürdü konuşmasını.

"Bir işadamının evi, saraydan farksız olmalı," dedi. "Moskova'dakilerin öyle... Çocukları da sonuna kadar okuyorlar. İşadamı dediğin öyle olmalı."

Bir hayli yaşlanmıştı ama, gençlik ateşi hepten sönmemiş olacak ki, kartal gözleri ışıl ışıl yanıyordu.

"Neden senin suratın hep bir karış?" diye sordu ağabeyine bir keresinde. Sonra da ona akıl verdi. "İş hayatını hafife alacaksın. İş sıkıntıyı sevmez."

Piyotr, Aleksi'nin babasına çok benzediğini, onun birçok huyunu aldığını bildiği halde, anlayamıyordu onu çoğu kez.

"Ben hasta bir adamım," derdi ikide bir. Gene de kendine iyi bakmaz, durmadan içer, sabahlara kadar kumar oynardı. Sokak kadınlarıyla düşüp kalktığı da apaçık ortadaydı. Bu adam hayatta neye önem veriyordu acaba? Ne kendine, ne de yuvasına metelik vermediği meydandaydı. Ulyana Baymakov'dan aldığı ev dökülüyordu, elden geçmesi, onarım görmesi gerekliydi ama Aleksi'nin umurunda değildi. Çocukları cılız cılız doğmuş, biri hariç hepsi de beş yaşına basmadan ölüp gitmişti. Hayatta kalabilen Miron da, sevimsiz, kuru kemik bir şeydi. İlya'dan üç yaş büyüktü. Aleksi de, karısı da, işe yaramaz eşyalara meraklıydılar. Evleri, beylerin konaklarında bulunan türden süslü püslü, ama kullanım değeri olmayan öteberiyle doluydu. Natalya'ya, çini kakmalı garip bir dolap, annesine de kocaman bir maroken koltukla kamelya ağacından yapılmış, bronz tokmaklı bir karyola armağan etmişlerdi. Olga, iyi nakış işlerdi, o boncuklu tabloları hep o yapmıştı, ama gene de, Aleksi köylere gittiğinde karısının yaptıklarına tıpatıp benzeyen işlemeli örtüler alıp geliyordu!

Aleksi, bir sürü çekmecesi olan oymalı bir masa armağan etti bir gün Piyotr'a.

"Bu kadarı ziyan..." diye çıkıştı kardeşine.

"Şuna bak, şiir gibi," dedi Aleksi. "Bu gibi ince işleri yapmıyorlar artık. Moskavalı işadamları ağızlarının tadını biliyorlar!"

"Gümüş biriktir bari. Asillerin bir yığın gümüşü olurdu evlerinde!"

"Hele dur... Daha neler alacağım... Moskova'ya gideyim..."

Aleksi'nin anlattıklarına bakılırsa, bu Moskova'daki insanlar kafadan sakat olmalıydı. İşleri güçleri çalışıp para kazanmak değil, asillerin yaşayışını taklit etmekti. Bu yüzden asillerden ne alabilirlerse alıyor, yığıyorlardı evlerine. Koca bir konaktan, küçücük bir fincana kadar, asillerin hayatına girmiş ne varsa, topluyorlardı.

Piyotr, kardeşinin evine konuk gittiğinde, kendi evinden daha rahat ettiğini fark ederdi. Bu durum gücüne gidiyordu. Aslında, Olga'nın nesini beğenmişti şu kardeşi, anlayamıyordu. Natalya'nın yanında küçücük bir besleme gibi duruyordu. Ama o, Natalya gibi kandillerden korkmuyor, üniversite öğrencilerinin, intihar edenlerin yağından parafin yaptığına inanmıyordu. Sesi hoştu. Gözlerindeki gözlükler, bakışlarındaki sıcaklığı örtemiyordu. Öte yanda iş meselelerinde çocuksu bir umursamazlık gösteriyor, hiç oralı olmuyordu. Ve buna çok sinirleniyordu Piyotr.

Oturup konuştukları olurdu ara sıra.

"...Yani senin aklına uyacak olsak, kimseyi suçlamayacağız bu dünyada, öyle mi?" diye çıkışmıştı bile Piyotr bir keresinde.

"Yok, bazı insanlar suçludur gerçekten, ama ben insanları yargılamayı sevmem..." diye cevap vermişti. Ve Piyotr, onun bu sözüne hiç inanmamıştı.

Kocasına karşı, ondan bir iki yaş büyükmüş gibi davranıyor, ondan daha akıllı olduğuna inanıyordu. Aleksi, onun bu tutumunu umursamıyor, "teyze," diye takılıyordu karısına. Ve son zamanlarda sabrı taşmış, "eee, yeter artık, teyze!" diye azarlamaya başlamıştı onu. "Ben, hasta bir adamım, azıcık şımartsana beni?"

"Yeterince şımarttım," diye cevap verdi Olga ve Piyotr'un, kendi karısının yüzünde görmekten hiç hoşlanmayacağı bir gülüşle güldü kocasına.

Natalya, örnek bir eş, akıllı bir ev kadınıydı. Çok güzel hıyar turşusu, mantar salamurası yapar, mevsimin en nefis reçellerini kaynatır-

dı. Hizmetçileri de, birer saat gibi çalışırdı. Sıcak ilgisini, kaymak tutan süt gibi gidererek yoğunlaşan sevgisini hiç esirgemezdi kocasından. Çok özenliydi, titizdi.

"Banka iflas etmesin?" derdi kocasına. "İyi bir banka mı bizimki?"

Ne kadar paraları var, ne durumdalar, hep sorardı. Eline para geçtiğinde, yani kocası ev masrafını verdiğinde, yüzü birden ciddileşir, kiraz dudakları kasılır, çatık kaşlarının gölgesi gözlerine düşerdi. Renk renk pis kâğıt parçalarını sayarken, kısa parmaklarını iyice gerer, paralar, birer sinek gibi uçuverecekmişcesine dikkat kesilirdi.

Piyotr'u okşamalarıyla dinlendirdiği bir gece, yatakta uzanık, "bak ne diyeceğim," dedi kocasına. "Bütün kazancımızı Aleksi'yle mi bölüşüyorsun? Seni aldatmadığından emin misin? Beceriklidir o! Olga desen obur! Böyleleri ellerinden geleni ardına koymazlar, dikkatli ol."

Kendini hep dolandırıcılar arasında sanıyordu Natalya. "Vialov'dan başkasına güvenim yok," diyordu.

"Öyleyse bir aptala güveniyorsun," dedi Piyotr.

"Aptalsa bile, bilinçli bir aptal..."

Nizgorod Fuarına ilk kez birlikte gittiklerinde, yerli mallar panayırını nasıl bulduğunu sordu Piyotr.

"Çok ucuz, çok ucuz," diye cevap verdi. "Bolluk içinde yüzüyor buralılar. Her şey de bizim ordakinden ucuz..." Hemen neler alacaklarını sıralamaya başladı. "Otuz kilo sabun, bir sandık mum, bir çuval şeker, bir çuval da kesme şeker alalım..."

Sirke gittiklerinde, cıyak cıyak bağırmış, akrobatlar gösteri yaparken gözlerini kapamıştı.

"Aah, hiç utanmıyorlar! Neleri var, neleri yok meydanda! Ay, ay, ay! Ben bakamam bunlara! Ya bebeğe dokunursa? Keşke getirmeseydin beni böyle korkulu şeylere... Karnımdaki oğlandır belki de."

Böyle anlarda, Piyotr Artamonov, karısının bu görmemişliği karşısında ne diyeceğini bilemez, kaskatı kesilirdi. Büyük bir sıkıntı sarardı yüreğini. Bu sıkıntı, içinde dünyanın en aptal ve yağlı balığı sazandan başka canlının barınmadığı Vataraşka Irmağı'nın kaygan suları gibi yapış yapıştı.

Evlilikleri boyunca akşam duasını unuttuğu bir gece olmamıştı Natalya'nın. Her gece duasını bitirdikten sonra, yatağa devrilir, tombul vücudundan gereken zevki almaya zorlardı kocasını. Teni, içinde çömlek çömlek, turşu, salamura, füme balık ve jambon bulunan bir kiler gibi kokardı. Piyotr, onun bu açlığını aşırı bulur, karısının sevgisinden yıldığını hissederdi.

"Bırak Allah aşkına," dedi bir gece, "turşu gibiyim."

"Uyu öyleyse, Allah rahatlık versin," diye cevap verdi Natalya. Ve döndü, hemen uyuyuverdi. Bir şeye şaşmış gibi çatık kaldı kaşları. Dudaklarında sönük bir gülümseme vardı. Yapışmış gibi sımsıkı kapalı gözleri, daha önce hiç görmediği bir şeyi görüyormuş gibiydi.

Böyle akşamlarda, Piyotr'un açıkça ve yüreği sızlayarak karısını istemediğini anladığı anlarda, kendini zorlar, Natalya'nın ilk oğullarını doğurduğu mutlu günü, erkeğini bir an önce mutlu etmek için çırpınan ananın, doğum sancılarıyla kıvrandığı saatleri hatırlamaya çalışırdı.

Kaynanası korkuyla şaşkın, bir karış açık ve yaşlı gözlerle onu doğum odasına götürdüğünde, sancılar başlayalı on dokuz saat olmuştu. Oda, havasızdı. Natalya, avuçlanmaktan, tepinmelerden buruş buruş olmuş yatağın içinde kıvranıyordu. Gözleri, ıkınmaktan dışarı fırlayacak gibi olmuştu. Saçı başı darmadağın, terden sırılsıklamdı. Tanınacak halde değildi kadıncağız.

"Piyotr, sevgilim... Ölüyorum... Oğlan olacak Piyotr; Ölüyorum! Oğlan olacak, elveda..." diye bağırıyordu. Hayvan ulumasını andırıyordu acılı sesi.

Dudakları, ısırılmaktan kanamıştı. Şişmişti. Hemen hemen hiç kımıldamıyordu. Sözler, gırtlağından değil de, karnından geliyordu sanki. Patlama noktasına gelmiş bir balon gibi şişkin, tepe gibi yığılı karnından. Yanakları da şişmişti. Ve dudakları arasından, ısırılmaktan şişmiş koca bir dil görünüyordu. Saçını başını yoluyordu Natalya. Bir hayvan gibi uluyarak, kurtulmasına izin vermeyen gizli bir güçle savaşır gibi çırpınıyor, "Oğlaaaan!" diye inliyordu.

Rüzgârlı bir gündü. Bahçedeki vişne ağacı sallanıp hışırdıyor, gölgesi camlarda oynaşıyordu. Piyotr, ağacın eğilip doğrulduğunu görüyor, sesini işitiyordu.

"Perdeleri çekin! Gözünüz kör mü?" diye bağırdı odadakilere. Pencerede oynaşan gölgeler, bu korkunç olayı izleyen insanlar gibi geldi ona. Bu düşüncesinden, ve Natalya'nın "ah" "of"larından bir an önce kurtulmak için, dışarı attı kendini.

Yarım saat kadar sonra, sevinçten dili tutulmuş, mutluluktan yorulmuş kaynanası, bir kez daha getirdi onu doğum odasına. Karısının baş ucuna yürüdüler.

Natalya'nın gözleri ışıl ışıldı bu kez. Kendini Tanrı'ya adamış kutsal bir peygamber gibi mutluydu yüzü.

Piyotr eğildi, yanağını karısının omuzuna yasladı, "sevgili ana," dedi. "Bu çektiklerini ölünceye dek unutmayacağım... Oğlan doğurmak kolay değilmiş, ha? Yaşayasın sen!"

Ona "ana" deyişi bu ilkti. Ve bu sözcük, Piyotr'un tüm korkusunu, tüm mutluluğunu dile getiriyordu. Natalya gözlerini kapadı, tombul, ama dermansız eliyle, zayıf zayıf okşadı kocasının başını.

Yüzü çiçek bozuğu, iri burunlu ebe, çocuğu kendi doğurmuş gibi gururla tuttu, "tosuncuk!" dedi.

Ama Piyotr'un gözü oğlunu görecek halde değildi. Gözleri çukur çukur olmuş karısının, bir cesedi andıran yüzüne bakıyordu.

"Ölmeyecek, değil mi?" dedi.

"Ölmek mi?" diye cevap verdi ebe. "Kadınlar bu kadarla ölseydi, ebeler ekmek yiyemezdi."

Bu tosuncuk, dokuz yaşını sürüyordu şimdi. Uzun boylu, sağlıklı bir çocuktu. Adı İlya'ydı. Derin bakışlı iri gözleri maviydi, hafif yukarı kalkık burnun üzerinde, geniş bir alnın altına yerleşmişlerdi. Aleksi'nin annesiyle Nikita'nın gözlerine benziyorlardı.

Bir yıl sonra, ikinci erkek evlat, Yakov dünyaya geldi. Ama geniş alınlı, yay kaşlı İlya, beş yaşından beri, evin en önemli kişisiydi. Bir değil, yüz oğlan gelse, onun yerini alamazdı. İyice şımartılmıştı. Kimsenin sözünü dinlemez, dilediğini yapardı. Dediği dedik bir çocuktu. Kimsenin aklından geçmeyecek yaramazlıklarda ustaydı. Bu hali, babasında gurura benzer bir duygu uyandırıyordu.

Bir gün, oğlunu ahırların orda, eski bir tekneye, araba tekerleği çakmaya çalışırken buldu Piyotr.

"Ne olacak o?"

"Gemi."

"İşlemez ama."

"Ben işletirim," diye cevap verdi çocuk. Babasına meydan okur gibiydi. Piyotr, bu işin olmayacağını boşuna anlattı oğluna. Ne söylediyse dinletemedi. Kendi babasının huylarını almıştı bu çocuk.

İlya, dediğini mutlaka yapardı. Ama iki tekerlekle bir eski tekneyi bir araya getirip gemi yapamadı. Bununla birlikte, teknenin iki yanına kömürle tekerlekler çizerek, nehre çekti, suya girdi, ve tabi, hemen çamura oturdu. Teknenin içi suyla dolmuştu ama, İlya'da korkudan eser yoktu.

"Heey! Kadınlar!" diye seslendi kıyıda çamaşır yıkayan kadınlara. "Gelin beni burdan kurtarın, yoksa boğulurum da görürsünüz..."

Natalya, tekneyi kırdırdı, yakacak odun yaptı. İlya'ya da güzel bir sopa çekti. O günden sonra da gözünü bu yaramazdan ayırmadı.

İlya, o günden sonra, kendisinden iki yaş küçük kardeşi Tanya'ya baktığı gibi, boş gözlerle baktı annesine.

Cıva gibi bir çocuktu; yerinde duramazdı. İşten hoşlanan, bir küçük adamdı İlya. Ya bir tahta parçası yontar, ya odun keser, ya da bir şey kurar, bir şey onarırdı. Bunu gören babası, daha da gururlanır, "bu çocuk adam olacak. Hep yeni buluşlar peşinde," derdi.

Kimi zaman, günler geçer, babasının varlığını umursamazdı İlya. Sonra ansızın, gökten zembille iner gibi, fabrikaya gelir, babasının dizine oturur, "bana bir masal anlat," derdi.

"Şimdi işim var ama. Vaktim yok..."

"Benim de vaktim yok."

Babası gülümser, kâğıtları bir yana iterdi.

"Pekâlâ öyleyse. Bir zamanlar, bir köylü varmış..."

"Köylüleri biliyorum. Gülünç bir şeyler anlat bana."

İşte bunu beceremezdi Piyotr. "Koş anneannene git," derdi.

"O hep aksırıyor."

"Annen?"

"O da beni yıkar."

Piyotr gene güldü. Bu çocuk onu güldürecek bir şey söyleyebilen tek varlıktı dünyada. İçten, yürekten gülerdi onun sözlerine.

"Öyleyse Tikon Vialov'a giderim ben de," dedi bir gün İlya. Ve babasının dizinden inmeye kalktı. Piyotr onu tuttu.

"Vialov ne anlatıyor sana?"

"Her şey."

"Örneğin?"

"O her şeyi biliyor. Baltık kıyılarında yaşamış. Büyük büyük gemiler yapıyorlar orda..."

Bir gün düştü, yüzünü paraladı. Natalya hem pataklıyor, hem de, "damlarda işin ne!" diye bağırıyordu. "Bir yerini kıracaksın! Kambur olursun sonra, bak!"

İlya hiddetinden mosmor kesildi, ama hiç ağlamadı. Yalnız, "beni böyle döversen, daha kötü olur ama, ölürüm," dedi. "Resmen ölürüm."

Natalya, Piyotr'a söyledi bunu. Kocası yalnızca güldü, "dövme," dedi. "Bana gönder bir kabahat yaparsa."

İlya gelmiş, kapı eşiğinde duruyordu. Elleri arkasında kavuşuktu.

Piyotr, hiç şaşkınlık göstermeden, belki de biraz tatlı bir sesle, "ne kabahat yaptın?" diye sordu.

"Ben aptal değilim," diye karşılık verdi İlya.

"Ama anneni üzüyorsun?"

"Ama beni dövüyor. Tikon diyor ki, yalnız aptallar dayak yer, diyor."

"Tikon da kim oluyor? Tikon kendisi..." Ama nedense, Tikon'a aptal demeye çekindi Piyotr. Ne diyeceğini de bilmediğinden, kalktı, eşikte duran küçük yaratığı keskin bakışlarla süzerek bir aşağı, bir yukarı yürümeye başladı.

"Sen de kardeşini ara sıra dövüyorsun."

"Çünkü o aptal da ondan. Hem, ben vurunca acımıyor ki. Şişman o."

"Şişmanlar dayak mı yer hep yani?"

"Obur o..."

Piyotr, oğlunu eğitmeyi beceremediğini, ve oğlunun, onun bu eksikliğini fark ettiğini biliyordu. Belki de en iyisi kulağını çekip gönder-

mekti. Ama eli varmıyordu. O üstüne titrediği sevgili kafayı incitmek elinde değildi. Dünyada bir şeye değişmeyeceği mavi gözlerin beklerli bakışları altında, çocuğu suçlu bulmak bile elinde değildi. Ona verecek bir ceza da aklına gelmiyordu bir türlü.

Bütün suç, Güneş'teydi. Çünkü İlya, hava güneşli oldu mu, hemen bir yaramazlık yapardı.

Oğluna, öğüt yollu birtakım beylik sözler söylerken, kendisinin de aynı sözleri dinlediği günleri hatırladı Piyotr. Bir kulağından girer, bir kulağından çıkardı babasının öğütleri. Hiçbir iz bırakmazdı. Üstelik, sıkıcı olur, ve kısa bir süre için, ürkütürlerdi onu. Oysa iyi bir dayak, hak edilmiş bile olsa, kolay kolay unutulmazdı. Bunu da çok iyi biliyordu Piyotr. Ama gene de bir fiske dokunamıyordu sevgili oğluna.

Öteki oğlu Yakov, tombul, pembe yanaklıydı. Annesine çekmişti. Durmadan ağlardı. Yanaklarını şişirip tombul yumruklarını gözlerine göme göme ağlamaya başladı mı, bu işten çok hoşlandığı sanılabilirdi. Çekingen bir çocuktu. Çok yemek yerdi. Üstelik oburdu. Patlayacak kadar yedikten sonra, ya yatar uyur, ya da. "Anneee, canım sıkılıyor," diye sızlanmaya başlardı.

Kızı Elena, yalnız yazları eve gelirdi. Alımlı bir genç kız olmuştu, evdekilere yabancıydı.

İlya, yedi yaşına geldiğinde. Rahib Gleb'e okuma dersi almaya gönderildi. Ama çocuk, memurlardan Nikonov'un oğlunun, Kutsal Kitap yerine, *Ana Dilimiz* adlı resimli bir kitaptan ders çalıştığını görünce, "dilim acıyor," dedi babasına. "Ben okula gitmeyeceğim."

Neden sonra, babasının tatlı sözlerle oğlunu sıkıştırması üzerine, "Pavel Nikonov'un başkasının dilini değil, bizim dilimizi öğrendiğini" söyledi.

Ama kimi vakit, bu cıva gibi çocuk, bir şeye mi öfkelenirdi neydi, tek başına gider, tepedeki çam ağacının dibine oturur, Vatarakşa'nın donuk yeşil sularına çam kozalakları atardı.

"Canı sıkılıyor," diye düşünürdü babası. Kendisi de, haftalar, ya da aylarca fabrikanın işlerine gömüldükten sonra, ansızın ne olduğu belirsiz düşüncelerin yoğun bulutları arasında kaybolurdu bazen. Canını sıkan şeyin ne olduğunu bilemez, patlayacak gibi olduğunu sezerdi tek.

Aslında onu üzen, içini karartan, fabrikanın günlük işleri, günlerinin gecelerinin renksizliği, tekdüzeliğiydi. Böyle günlerde, biri ona yan baksa, ya da yalnızca selam verse, hatırını sorsa öfkelenir, çılgına döner, en tatlı sözleri bile ters anlar, kavga çıkarırdı.

Gene böyle canının sıkıldığı bir günde, Tikon Vialov'a sinirlendi.

Vialov, Bayan Baymakov'un dirseğini tutmuş, "biz Vialovlar, kalabalık aileyiz," diyordu.

"Git onlarla otur," diye gürledi Piyotr. "Ne duruyorsun?"

Kaynanasını kolundan tuttu, çekti onun yanından. Vialov, hiçbir şey demedi, sessizce çekildi. Ama Piyotr, sorusunun cevabını almak istiyor, "neden onlarla oturmuyorsun?" diye soruyordu boyuna. Bahçıvan, renksiz gözlerini kıstı, kayıtsız bir tavırla, "çünkü onlar yok," dedi. "Hepsinin canına okudular."

"Ne demek istiyorsun? Kim kimin canına okudu?"

"İki kardeşimi Sivastopol'a gönderdiler. Orda savaşta öldü ikisi de. Ağabeyim köylü isyanına katıldı, kardeşlerimin yanına gitti. Babam... babam da biraz isyan falan yaptı... Patates yemeye dayanamadı. Zorla patates yedirirlerdi bize. İşkenceye yatırdılar ihtiyarı. Kaçmaya kalktı. Irmağın üzerinde koşarken buz kırıldı, boğuldu öldü. Sonra anamın iki çocuğu daha oldu. İkinci kocası Vialov'dan. Balıkçıydı. Biri ben, biri de kardeşim Sergey.

Ağlamaktan gözleri şiş şiş olan Ulyana, "peki kardeşin nerde?" diye sordu.

"Onu da öldürdüler."

"Ölü duası okur gibi anlatıyorsun," diye homurdandı Artamonov.

"Bayan Baymakov merak etti de..." diye cevap verdi Vialov. "Biraz üzgündü de..."

Sözünü tamamlamadan eğildi, yerden bir çalı aldı, öte yana fırlattı. Birkaç dakika konuşmadan yürüdüler.

"Peki kardeşini kim öldürdü?" diye sordu Artamonov ansızın.

"Kim öldürür? Bir başka adam elbet," diye cevap verdi Vialov. Gene öyle umursamaz görünüyordu.

Bayan Baymakov göğüs geçirdi. "Bazen de şimşek öldürür," diye ekledi.

"Bazen de şimşek öldürür..."

Sıcak yaz günleri geldi. Dünya'nın üstüne gerili buram buram gökyüzüne, dumanlı sarı, acımasız, kavurucu bir sessizlik çöktü. Her yerde yangın çıkıyordu. Ormanlarda, çalılıklarda, yangın çıkmadığı gün yok gibiydi.

Bazen, kuru bir rüzgâr esiyor, vahşi bir ıslıkla ağaçlardan yaprakları koparıp, geçen yılın paslı sarı çam yapraklarını kucağına alarak kumla birlikte havalanıyor, küçük odun parçalarını, ördek, kaz tüylerini de sürükleyerek uçuyordu. İnsanların giysilerini soyacakmış gibi saldırıyordu üstlerine. Ormana koşuyor, yangınları yelpazeliyordu bu kavurucu rüzgâr.

Fabrikada, uzun bir hastalar listesi vardı. Artamonov, çıkrık ve bobin sesleri arasında, derinden gelen öksürükler duyuyor, makinelerin başında, bitkin, öfkeli yüzler, isteksiz isteksiz hareket eden işçiler görüyordu. Üretim azalmış, malın kalitesi, gözle görülür biçimde kötülemişti. Boşa çalışılan, ya da işsiz geçen günler giderek artıyor, erkekler içkiye, kadın ve çocuk işçiler, aylaklığa vuruyorlardı kendilerini.

Marangozlardan biri, çocuk yüzlü Serafim, şimdi boyuna minik tabutlar yapıyordu. Serafim, bu dünyada gününü doldurmuş yaşlı kullara da, solgun çam tahtalarından barınak yapmıyor değildi ara sıra.

Aleksi, bir eğlenti düzenlenmesini istiyordu.

"Bir şenlik düzenleyelim! İşçiler kendilerine gelsin biraz!"

Karısıyla birlikte, fuara gitmek üzere yola çıkarken, "sen bir eğlenti yap," diye önerdi Piyotr'a. "Bak nasıl canlanır hepsi. Neşe, her derde devadır. Bir kahkaha, bir yıl uzatır insanın ömrünü!"

"Hazırlan!" dedi karısına Piyotr. "Her şeyin en iyisi en güzeli..."

Natalya kendisine iş çıktığı için homurdanır gibi oldu.

"Nee?" diye çıkıştı Piyotr.

Natalya, önlüğünün ucuna burnunu silerek, "peki, peki," dedi kocasına. Sesli sesli de hımkırarak, ağzıyla söyleyemediği sözleri söylemiş oldu.

Eğlenti, küçük bir âyinle başladı. Âyini derin bir huşu içinde yöneten Rahip Gleb, her geçen gün biraz daha zayıf, biraz daha sağlıksız görünüyordu. Çatlak sesi, garip eski sözcükleri kendinden geçik bir bi-

çimde dile getirirken, son sözlerini söyleyen öldü ölecek bir hastayı andırıyordu.

Veremli dokumacıların solgun yüzleri, gergindi. Mezarlara dikilmiş birer haç gibi duruyordu hepsi. Kadınların çoğu, açık açık ağlamaktan sakınmadı. Ve Rahip, üzgün ve süzgün gözlerini gökyüzünde sandığı o cennete çevirdiğinde, kalabalığın başları da yukarı kalkıyor, duman duman yanan göğe bakıyorlardı. Bu iyi yürekli rahibin, gökyüzünde, kendisini tanıyan, ve dualarına kulak veren birini gördüğüne inanıyorlardı kuşkusuz.

Âyinden sonra kadınlar masaları fabrika evlerinin bulunduğu sokağa taşıdılar. Fabrikanın makineleşmiş insanları, tahta çanakların başına çökerek kolları sıvadılar. Her on kişiye, bol yağlı koyun etiyle erişteden yapılmış dolu dolu bir çanak yemekle, birer fıçı evde mayalanmış bira, ve gene evde demlenmiş votka düşüyordu.

Bitkin işçilerin keyfi, az sonra yerine geldi. Dünya'nın üzerine yanan bir yorgan gibi örtülü suskunluk, Artamonov köyünden kırlara, ormanlara yükselen çın çın kahkahalar, çanaklara vuran tahta kaşıkların çıkardığı sesler, çocukların gülücükleri, kadınların çığlıkları ve gençlerin fısıltılarıyla yok oldu gitti.

Bu zengin sofranın başında tam üç saat oturdular. Sonra sarhoşları evlerine geçirdiler. Gençler, iki dirhem bir çekirdek giyinmiş Serafim'in etrafına toplandı. Mavi çizgili gömleği ve lacivert çizgili pantolonu, yıkanmaktan silme mavi olmuştu. Ucu kalkık küçük kırmızı burunlu yüzü, kendinden geçmişliğini yansıtıyor, daha gençliğini yitirmemiş gözleri, pırıl pırıl parlıyordu. Bu küçük, neşeli tabutçunun kendi de, adı gibi meleğe benziyordu.(*) Kutsal bir neşe, canlılık okunuyordu yüzünde. Santurunu kemikli dizlerine yerleştirmiş, bir sıraya oturmuştu. Yabani turp kökü gibi esmer, kıvrık parmaklarını tellere dokundurarak kör bir dilenci gibi burnundan mırıldanarak, çook uzaklardan geliyormuş gibi duyulan bir türkü tutturdu.

(*)Serafim: İsrafil

Gelin, a dostlar, gelin
Benim türkümü dinleyin.
Bir keyfe bin keyf katarken
Kafanızı da işletin...

Burda durdu, ve aralarında kendi uzun boylu, güzel gözlü kızı Zinayda'nın da bulunduğu genç kızlara göz kırptı bir. Sonra sesini az daha yükselterek coştu.

İsa Cennet'te oturmuş
Cennet ışığa boğulmuş...
Mis kokulu ıhlamurun
Püfür püfür gölgesinde
İsa, bir tahta kurulmuş
Taht ıhlamurdan yapılmış

İsa'nın bir kesesi var
Kendi altın, ipi gümüş...
Zenginlere, varsıllara
Avuç avuç dağıtıyor
Altınları, gümüşleri
Kese tükenmek bilmiyor
Zenginler doymak bilmiyor...
İsa'nın bağışlayan eli
Bir türlü durmak bilmiyor...
Zengine ödül veriyor
Ulu İsa, büyük İsaaaa!
Çünkü, zengin, bir zengindir
Yoksulları sevindirir.
Varsıl, yoksulları sever
Vermeyi bilen zengin elini
Öpüp başına koyan fakiri...
Yalnız yoksulları sever
İsa'nın zengin kulları...

Kızlara gene bir göz kırptı, ve daha hızlı, daha oynak bir türkü çalmaya başladı. Kızı, bir çengi gibi ellerini uzattı, başının ardında kenetledi, memelerini sallaya sallaya, babasının çalgısına eşlik ederek şıngır şıngır oynamaya, söylemeye başladı.

Zenginden altın alanın
Bacağını kırar İsa
Bir gümüş kabul edeni
Cehennemde yakar İsa...
İnciye göz diken varsa,
Gözüne perde indirir...
Ulu İsa, büyük İsaaa!

Santurun sesiyle Zinayda'nın oynak türküsü, delikanlıların ıslıklarını bastırıyordu. Derken, evli bekâr, bütün kadınlar türküye katıldı.

Kıyıya yanaştı koca bir gemi
Getirdi kızlara hediyeleri...

Zinayda, büsbütün coştu, tepine oynaya bağırmaya başladı.

Paşka'dan, Palaşka'ya
Don gömlek patiskası
Teryoşka'dan Poşka'ya
Bir çuval aşk namesi...

İlya Artamonov, arkadaşı Pavel Nikonov'la yan yana, bir kereste yığınının üzerine çökmüştü. Nikonov, zayıf, cılız bir çocuktu. İncecik boynunun üzerinde, garip, yaşlı başı, rahatsızmış gibi duruyordu. Saçı seyrekti. Ve korkak, boz gözleri, bir sağa bir sola sallanan solgun yüzleri izliyordu.

Bu küçük tabutçudan hoşlanıyordu İlya. Gitarının tımbırtısı ve gülünç, cılız sesi tatlı geliyordu ona.

Ama adamın, aylardır oynamaya can atıyormuş da, ancak şimdi fırsat bulmuş gibi coşmuş, kendinden geçmiş kızı, az önce oynamaya fırlayan kırmızı buluzlu Zinayda, her şeyi altüst etti.

Öyle bir oyun tutturdu ki, bütün erkekler coştu. O güzel gitar sesi, tatlı türküler, erkeklerin ıslıklarına, kalabalığın gürültüsüne, kaynaşmasına boğuldu.

Bu çengi kılıklı kıza karşı hemen bir öfke duydu İlya. Nikonov, kulağına eğilip de söyleyeceğini söyleyince, büsbütün iğrendi kadından.

"Biliyor musun, Zinayda sokak kadınıdır... Herkesle yatar... Senin babanla bile... Gözlerimle gördüm, kızı sıkıştırıyordu baban."

İlya, anlamamış gibilerden, "nasıl sıkıştırmak yani?" diye sordu.

"Anlarsın ya..." dedi çocuk.

İlya gözlerini yere indirdi. Erkeklerin kızları neden sıkıştırdığını bilirdi. Böyle bir soru sorduğu için kendi kendine kızıyordu şimdi.

"Yalan," diye kaşlarını çattı, ve çocuğun fısıltılarını dinlemedi hiç.

Nikonov, sık dayak yediğinden, korkak bir çocuktu. Onun bu miskinliğinden, ürkekliğinden, ve fabrikada çalışan işçi kızlar hakkında anlattıklarından hiç hoşlanmazdı İlya. Ama güvercin avlamakta ustaydı arkadaşı ve İlya, güvercinlere bayılırdı. Bir de, bu cılız çocuğu, afacan işçi çocuklarından korumak hoşuna giderdi. Üstelik, Nikonov, gördüğü şeyleri anlatmayı iyi bilirdi. Hep kötü şeyleri görse, hep kötü şeyler anlatsa bile, iyi bir bilgi kaynağıydı. Onun bu huyu, hep insanlardan yakınan Yakov'a benziyordu.

Birkaç dakika sonra eve gitti İlya. Evdekiler, tozlu ağaçların sıcak gölgesine oturmuş, çay içiyorlardı. Konuklar, büyük masadaydı. Rahip Gleb, mühendis Koptiyev, çingene gibi kıvırcık saçlı, asık suratlı katip Nikonov... Nikonov, yüzünü sabunla ova ova soldurmuş, iyice anlamsız, silik bir yüz edinmiş gibi duruyordu. Bıyıkları arasında gelişigüzel oturmuş küçük bir burnu, kubbe gibi bir alnı vardı. Ancak gülmeleri arasında seçilebilen küçük gözleri, her gülüşünde, çizgi çizgi etlere gömülürdü.

İlya, babasının yanına oturdu. Bu asık suratlı adamın, o şımarık bobinci kızla ilişkisi olduğuna inanamıyordu. Babası, hiç konuşmadan elini oğlunun omuzuna attı. Herkes sıcaktan bunalmıştı. Ter içindeydiler. Kimsenin konuşası yoktu. Yalnız Koptiyev'in tiz sesi, soğuk bir kış günü gibi berrak, duyuluyordu arada bir.

"İşçi mahallesine gidelim mi?" diye sordu İlya'nın annesi.

"Gideceğiz," dedi Piyotr. "Ben gidip hazırlanayım."

İlya, içeri giren babasının arkasından koştu, merdivenlerde durdurdu onu.

"Ne istiyorsun yavrum?" diye sordu babası tatlı tatlı.

Ama İlya, ne istediğini bilmiyordu ki? Babasının yüzüne baktı baktı, "Zinayda'yı sıkıştırdığın doğru mu, yalan mı?" diye sordu birden.

Babasının bu sorudan korktuğu izlenimi uyandı İlya'da. Buna hiç şaşırmadı. Babası, ürkek bir adam olduğundan, herkesten korkması doğaldı. Pek konuşkan bir baba olmaması da, bu yüzdendi zaten. Babasının kendisinden bile korktuğunu düşündüğü zamanlar vardı. Bu da o zamanlardan biriydi işte. Ve çocuk, korkan babasını yüreklendirmek için, "ben inanmıyorum, yalnız sordum, yalan olduğunu senden de duymak için," dedi.

Baba, ite kaka soktu oğlunu içeri. Çalışma odasına götürdü, kapıyı sımsıkı kapadı, ve bir aşağı bir yukarı dolaşmaya başladı. Öfkeliymiş gibi burnundan soluyordu.

"Gel buraya," dedi büyük Artamonov. Masanın başında dikiliydi. Küçük Artamonov, söyleneni yaptı.

"Demin ne dedin bakayım?"

"Ben demedim, inanmadım. Pavel söyledi..."

"İnanmadın, ha?"

Artamonov, püfleyerek öfkesini dışarı çıkardı. Oğlunun kurşun kafasına, ciddi, sert yüzüne bakıyordu. Kulağını çekti, ama bu yaptığının iyi mi, yoksa kötü mü olduğuna karar veremedi pek. İlya'nın kendi yaşındaki aptal bir gevezeye inanması iyi miydi, kötü müydü, bunu da bilemedi. Kendi inançsızlığını, babasınınkiyle perçinlemek istiyordu demek. Çok akıllı çocuktu şu İlya...

Piyotr, oğluna ne diyeceğini, nasıl diyeceğini kestiremedi. Onu dövmek de istemiyordu... Ama gene de babalığını belli edecek bir şeyler yapmalıydı. Sonunda, en kolay, en ağır cezanın onu pataklamak olduğuna karar verdi. Bu kararla, hiç de güven uyandırmayan elini kaldırdı. oğlunun taze, kıvırcık saçlarına yapıştı, çekti.

"Aptalların sözüne kulak asmak yok! Anlaşıldı mı?" diye bağırdı. Sonra bir tokat indirdi. "Haydi defol!" dedi çocuğa. "Git gözüm görmesin! Odandan çıkmayacaksın!"

Çocuk, başını eğdi, kapıya doğru yollandı. O kafa, onun değildi sanki, öyle sarkmıştı yana doğru.

Artamonov, oğlunun arkasından baktı, ağlamadığına için için sevindi. Demek bir yeri acımamıştı. Böylece kendini avuttuktan sonra,

öfkeli görünmek çabasıyla, "inanmıyormuş! Şuna da bak! Kimi kandırıyorsun!" diye gürledi. "Ben sana gösteririm!"

Hem bunları söylüyor, hem de çocuğu hesabına üzülmekten kendini alamıyordu. Oğlunun gururu incinmişti, biliyordu. Bu yaptığından hiç hoşlanmadı. "Ona bu ilk vuruşum," dedi kendi kendine, ve etli, kıllı pençesine nefretle baktı. "Ama ben daha onuma basmadan en az yüz sopa yemiştim babamdan..."

Bu düşünce de avutmadı onu. Pencereden baktı. Bulanık suda yüzen bir damla yağı andıran güneşe kaldırdı gözlerini. İşçi mahallesinden gürültüler geliyordu. Çıkıp şenliğin gerektiği gibi yapılıp yapılmadığını görmeliydi. İsteksiz adımlarla yürüdü.

Yolda, Nikonov'la karşılaştı. "Senin o üvey oğlun, İlya'nın kafasına aptal fikirler sokuyor," diye çıkıştı.

"Ben onun cezasını veririm," diye atıldı kâtip. "Bir güzel döverim!"

Patronunun hoşuna gidecek bir iş yapmaya hazır, istekli bir uşağı andırıyordu bu haliyle.

Piyotr, adama yan yan bakarak, çok bayağı olduğunu düşündü. "Evet, kulağını bük biraz," dedi. "Dilini tutsun."

Eğlenenler, patronla yanındakini neşeli bağrışlarla karşıladılar. Herkes, sarhoş sarhoş gülüyor, patronlarına yağcılık ediyorlardı. Yeni çarıklarını giymiş, beyaz ayak bezlerini Mordovlar gibi kırmızı şeritlerle bağlamış olan Serafim, elinde çalgısı, ağzında övgüsü Artamonov'a yaklaştı.

Bakın, bakın kim geliyor?
Eli kolu dolu dolu
Bize neler getiriyor?
Nesi varsa hepsini
Ayağımıza seriyor...

Ak sakallı, rahip görünümlü Morozov, tok sesiyle, Serafim'i destekliyordu.

"Doğrusu çok cömerttir patronumuz. Sağ ol, Artamonov, bizi ihya ettin!

Bir başka işçi, Mamayev, coşkuyla bağırıyordu.

"Artamonovlar adamlarına beyler gibi davranır!"

Nikonov da, Koptiyev'e, herkesin duyacağı bir sesle, "gel de, böyle patronun işine dört elle sarılma," diyordu.

"Annee, itiyorlar beni!" diye dırlanıyordu Yakov. Puanlı, pembe ipek bir gömlek giymişti Yakov. Annesi elinden tutmuş, bir kraliçe gibi kadınlara gülümsüyor, "bak, küçük ihtiyar nasıl oynuyor," diye avutuyordu oğlunu.

Gök mavisi giysiler giymiş marangoz yorulmak bilmiyor, sıçrayıp zıplayarak maniler okuyordu.

Coş ayağım, tepin dur,
Çarık çizmeden yeğdir,
Kadının evlenmişi
Bekârından tatlıdır!

Artamonov'un övgüler dinleyişi bu ilk değildi. Ve bu övgülerin her bir sözcüğünü hak ettiğine inanıyordu. Gene de duygulandı, keyifli keyifli sırıttı.

"Sağ olun çocuklar, teşekkür ederim! El ele verip ağız tadıyla yaşıyoruz... Sayenizde, sayenizde..." dedi.

İlya şu anda burda olsaydı, ne iyi olurdu... Babasına yapılan övgüleri kendi kulağıyla duyar, onun işçiler tarafından ne çok sevildiğini anlardı.

Bol keseden bir şey atmak, adamlarının sevgisine böylece karşılık vermek ve büyüklüğü karşısında gözlerini yaşartmak istedi. Bir an için kulağını kaşıyarak düşündü.

"Çocuk hastanesi genişletilecek!" diye bağırdı sonra elini havada sallayarak.

Serafim, iki kolunu iki yana açtı, havada sıçradı.

"Duydunuz mu?" dedi. "Haydi, patronumuza! Yaşasın! Yaşasın! Yaşasın!"

Adamlar hep bir ağızdan bağırmayı beceremediler ama, gene de katıldılar Serafim'in "yaşasın"larına.

Etrafı kadınlarla sarılı Natalya çok duygulanmıştı. "Haydi yavrularım, gidin iki üç fıçı bira daha getirin," dedi çocuklarına. "Tikon'a söyleyin versin."

Bu kadınların sevincini bir kat daha arttırdı. Nikonov'sa, sakalını okşayarak bilgiç bilgiç konuşuyordu.

"Piskopos olsa, bunca cömert davranmazdı!"

"Anneee, terledim," dedi Yakov.

Ama kara sakallı, olgun eriği andıran iri gözlü bir işçi, ateşçi Volkov, bu neşeyi söndürmediyse bile, biraz gölgeledi. Adam, Natalya'nın yanına sokuldu, elinden tuttuğu küçük bir çocuğu çekeliyordu. Çocuk sıcaktan bayıldı bayılacaktı. Küçük gövdesi çıban içindeydi.

"Peki, ben n'olacağım?" dedi adam. Aklı başından gitmişti. Bir çılgın gibi bağırıyor, elini kolunu sallıyordu. "Karım öldü. Bu sıcaktan öldü zavallıcık! Bana da bu armağanı bıraktı... Şimdi ben n'olacağım?"

Çılgın gözlerinden, sarıya çalan yaşlar boşalıyordu. Kadınlar iteleyerek Natalya'dan uzaklaştırdılar onu. Onun adına özür dileyen bir halleri vardı.

"Sen ona bakma," diyorlardı. "Görüyorsun, deli. Karısı sürtüğün biriydi. Üstelik veremdi. Kendisi de hasta, sen ona aldırma."

"Çocuğu alın onun elinden!" diye buyurdu Artamonov.

Bir sürü kadın eli, birden çocuğa uzandı. Ama Volkov, ağza alınmayacak bir sözü savurarak uzaklaştı ordan.

Bununla birlikte, eğlencenin genel havası iyiydi. Herkes neşeliydi. Bir bayram günü kutlanıyordu sanki. İşçiler arasında yeni yüzler seçen Artamonov, "gittikçe çoğalıyor işçiler," diye böbürlendi kendi kendine. "Babam bugünleri görebilseydi!"

"İlya'yı vakitsiz cezalandırdın," dedi birden Natalya. "Halkın seni ne çok sevdiğini kendi gözleriyle görseydi çocuk!"

Artamonov ses çıkarmadı. Sinsi bir bakış baktı Zinayda'ya. On on iki kızı sıralamış, halay çekiyor, ince sesiyle de coşkun coşkun çınlatıyordu ortalığı.

Bana bir bakış baktı
Geldi kalbimi yaktı...
Gözleri konuşuyor,
Öpücükler istiyor...

"Kaltak," dedi kendi kendine Artamonov. "Şarkısı bile kaltak!"

Saatini çıkardı, baktı, nedense bir yalan uydurdu.

"Eve kadar gideyim," dedi. "Aleksi'den telgraf gelecekti."

Çocuk, sandalye tepesine diz çökmüş, dizlerini pencereye dayamış, bulanık, pembemsi göğe bakıyordu. İkindi güneşi içeri dolmuş, odanın tüm tozunu gözler önüne sermişti. Tavanda asılı büyük bir kafesin içindeki ardıç kuşu, sarı gagasını temizliyor yatmaya hazırlanıyordu.

"Küstün ha?" dedi Piyotr.

İlya döndü, yavaşça sandalyeden indi.

"Saçma sapan sözlere kulak verince ne oluyormuş, gördün mü?" dedi gene Piyotr.

Oğlu, başını öne eğdi. Babasının onu dövdüğünü hatırlatmak için böyle yaptığını anladı Artamonov.

"Ne öyle başını sarkıtıyorsun?" dedi, "kaldır başını bakayım?"

İlya kaşlarını kaldırdı, ama babasına bakmadı. Ardıç kuşu, kafeste zıplıyor, hafif hafif öterek tünekten tüneğe atlıyordu.

"Küstü," dedi Artamonov içinden. Çocuğun yatağına oturdu, yastığıyla oyaladı ellerini.

"Gevezelikleri duymazlıktan gelmelisin," dedi.

"Ama elimde mi?" diye cevap verdi İlya. "İnsan konuşulanı duymamazlıktan gelebilir mi?"

Çocuğun ciddi ve tatlı sesi, hoşuna gitti Artamonov'un. Kendi sesini yumuşattı, yüreklenmişti birden.

"Bırak konuşsunlar! ama sen dinleme. Duyduğunu unut! Baktın biri kötü sözler söylüyor, hemen unut!"

"Sen kötü söz duyunca öyle mi yaparsın?"

"Ee, tabi. Duyduğum her şeyi hatırlasaydım, ne olurdu benim halim!"

Yavaş yavaş, kolay anlaşılır sözcükleri özenle seçerek konuşuyordu. Gene de fazladan birkaç söz ettiğinin farkındaydı. Sonunda, sade ve anlaşılır sözlerin kafasında yarattığı karmaşa, onu şaşırttı, göğüs geçirerek kesti söylevini.

"Gel yanıma bakayım," dedi.

"İlya sakınarak ilerledi babasına doğru. Artamonov, çocuğu dizleri arasına aldı, kendi elini yavaşça onun geniş alnına bastırdı. Sonra çocuğun babasının gözüne bakmamakta inat ettiğini iyice anlayarak öfledi.

"Çok dikkafalısın," dedi. "Bana bak bakayım?"

Sonunda İlya, babasının gözlerinin içine baktı. Bakmasaydı daha iyiydi ama; çünkü, "neden beni dövdün? diye hesap sordu ondan. "Pavel'e inanmadığımı söyledim ya?"

Büyük Artamonov hemen cevap vermedi. Çocuğunun bir anda, sihirli bir değneğe dokunmuş gibi kendi düzeyine çıktığını hayretle gördü. Ya bir büyüğün düzeyine çıkarak ya da büyüğü kendi düzeyine indirerek onunla akran olmakta ustaydı oğlu. "Yaşından çok ilerde," diye düşündü. Sonra, oğluyla bir an önce barışmak için çabuk çabuk konuştu.

"Benim dayağım ne ki? Daha küçüksün, çok şeyler öğreneceksin... Babam beni nasıl döverdi, bir görseydin... Annem de döverdi hem. Seyis de döverdi, kâtip de... Alman kasap bile döverdi beni... Babanın vurduğu yerde gül biter... Sen şükret ki yabancıdan dayak yemek zorunda değilsin... Elin tokadı ağır oluyor..."

Pencereyle kapı arasında bir aşağı bir yukarı yürüyerek konuşuyor ve sözlerini bir an önce bitirmek istemesine karşın, oğlu bir şey soracak korkusuyla susmamaya çalışıyordu.

"Burda insan bir yığın gereksiz dedikodu duyuyor," diye mırıldandı. Çocuğun yüzüne bakmadı bunu söylerken. Sonra karyolaya dayanmış duran oğluna, aklına gelen ilk öğüdü veriyormuş gibi, "seni liseye yollayacağım," dedi. "İster misin?"

"Evet."

"Eh, ben de yollarım öyleyse..."

Çocuğu azıcık okşamak isterdi, ama ona engel olan bir şeyler vardı. Kendi babası, ya da annesi onu hiç okşar mıydı, hatırlayamadı. Böyle gönlünü aldıktan sonra ne söylerlerdi, hatırlayamadı.

"Haydi, çık oyna bakalım," dedi. "Ama Nikonov'un oğluyla arkadaşlık etmeyi bıraksan iyi olur."

"Kimse sevmiyor onu."

"Sevilecek bir yanı yok ki. Kötü yürekli bir çocuk o."

Artamonov çıktı, kendi odasına girdi. Pencerenin başında dikildi, düşüncelere daldı. Bu çocuğu şımartıyordu. Eğitmeyi beceremiyordu işte... Bacak kadar çocuğun, babasına saygısı yoktu. Ondan hiç korkmuyordu...

Fabrika mahallesinden gürültü, patırtı, kızların neşeli kahkahaları yükseliyordu. Konuşmaların uğultusu, akordeonun gıcırtılı sesine karışıyordu. Bahçe kapısından, Vialov'un sesi duyuldu.

"Sen niye böyle evdesin, evlat? Dışarda eğlenti varken evde oturulur mu?.. Okula mı gideceksin? İyi, iyi... *Boş bir kafa, boş bir kovan gibidir, işe yaramaz...* Seni arayacağım ama... Çok özleyeceğim..."

"Yalan! Asıl ben özleyeceğim onu! Pis herif! Patronun oğluna yaltaklanıyor!" diye bağırmak isterdi Artamonov. Ama kendini tuttu.

İlya'yı, liseye hazırlamak üzere, Rahip Gleb'in okul müdürü ağabeyinin yanına gönderdiklerinde, gerçekten büyük bir boşluk duydu yüreğinde Piyotr. Ev, birden boşalmış gibiydi. Yıllardır alıştığı ve o mavi ışığı sönüverse, gecenin hangi saati olursa olsun birden uyandığı kandili, yatağının baş ucunda duran aziz ikonunun kandili sönmüştü sanki.

İlya, evden ayrılmadan önce yaramazlıklar yapmıştı ki, ardında kötü anılar bırakmak istediğinden, özellikle böyle davrandığı sanılırdı. Annesine öyle bir karşılık verdi ki bir gün, kadın gözyaşlarıyla ağlamaya başladı. Yakov'un bütün kuşlarını kafeslerinden saldı. Kardeşine bırakacağına söz verdiği ardıç kuşunu da, Nikonov'a armağan etti.

"Ne oluyor sana böyle?" diye sordu babası. Ama İlya cevap vermedi, başını yana düşürmekle yetindi. Oğlu, kendisiyle alay ediyormuş gibi geliyordu Piyotr'a, ve unutmak istediği şeyleri hatırlatıyordu.

Bu küçük adamın, kalbinde ne büyük yer tuttuğuna şaşıyordu Piyotr. "Babam da beni böyle düşünür müydü acaba?" diye soruyordu kendi kendine. Anılarının bu soruya verdiği cevap inandırıcıydı. Babasının kendisine yakın olduğunu, onu sevdiğini duymamıştı hiç. Evin reisi gözüyle bakardı babasına. Aleksi'yi, büyük oğlundan çok seven, ona daha çok ilgi gösteren bir baba...

"Acaba ben babamdan daha yufka yürekli miyim?"

Artamonov, bu soruya cevap vermek istiyor, ama kendisinin yufka yürekli olup olmadığına karar veremiyordu. En olmadık anlarda aklına gelen bu düşünceler, rahatsız ediyordu onu.

Fabrika, giderek büyüyor ve yüzlerce gözüyle izliyordu onu. Yüzlerce göz, iş bekliyordu ondan, ilgi bekliyordu. Durmadan çalışmasını istiyordu fabrika. İlya aklına gelince, fabrikayla ilgili her şeyi unutuyor, sonra da işleri toparlamak için büyük çaba harcaması gerekiyordu.

İlya'nın gidişiyle oluşan boşluğu doldurmak için elinden geleni yapıyor, küçük oğluyla ilgileniyor, ama bir türlü rahat edemiyordu. Yakov'un, İlya'nın yerini tutamayacağı, ona hiç benzemediği gün gibi ortadaydı.

"Baba, bana bir keçi alsana," dedi bir gün Yakov. Hep bir şeyler isterdi bu çocuk.

"Keçiyi ne yapacaksın?"

"Üstüne bineceğim."

"Binecek başka şey bulamadın mı, oğlum? Keçiye yalnız masallardaki cadılar biner."

"Ama ablam bana resimli bir kitap vermişti, orda, akıllı bir çocuk, keçinin üzerine binmiş, gidiyordu..."

"İlya olsa o resme hiç inanmazdı," diye düşündü Piyotr. "Bana cadıları anlat," diye tuttururdu."

Yakov'un işçi çocuklarıyla sık sık kavga etmesi de hoşuna gitmiyordu. Gider çocukları azdırır, sonra da, "beni dövüyorlar," diye yakınırdı.

İlya da durmadan kavga çıkarır, dövüşürdü çocuklarla. Ama kimseden yakınmazdı. Hem, dayağın çoğunu kendisi yediği halde ağzını açıp da, "beni dövüyorlar," dememişti bir kere.

Ama Yakov, gözlerini kırpıştırıp, burnunu çekerek, ağzındaki lokmayı çiğnemeyi sürdürmüş, hiçbir şey olmamış gibi davranmıştı.

Bu olaydan birkaç gün sonra, Artamonov, onun sözleri ağzında geveleye geveleye bir şeyler anlattığını duydu.

"Gördüm," diyordu. "Onun üstüne saldıracağını anladım hemen... Arkasından doğru yaklaştı, yaklaştı, sonra... bir vurdu ki, görecektin!"

Pencereden bakan Artamonov, Yakov'un yumruğunu sıkmış, heyecanlı heyecanlı Nikonov mendeburuyla konuştuğunu gördü. Oğlunu

çağırdı, o çocukla oynamasını yasakladığını söyledi. Biraz öğüt verecek, bir iki söz edecekti ama, gözlerinin mavimsi akına, garip garip parlayan gözbebeklerine bakarak göğüs geçirdi, itti oğlunu. "Defol," dedi, "boş gözlü!"

Yakov, kaygan bir yerde yürüyormuş gibi özenle çıktı odadan. Dirseklerini böğürlerine bastırmış, avuçlarını da ağır bir şey taşıyormuş gibi açmıştı.

"Beceriksiz ve aptal," diye karar verdi Artamonov.

Artık iyice büyümüş, ama hiç de konuşkan olmayan kızının da, Yakov'unkine benzer, katı bir yanı vardı. Yattığı yerde kitap okumak, kahvaltıda reçelleri silip süpürmek ve yemekten sonra ekmek parçalarını parmakları arasında ezerek bir karış suratla oturmak, ya da çorbadan bir sinek çıkarıyormuş gibi kaşığı tabağa sürtüp durmaktan başka işe yaramazdı. Etli, kırmızı ve çok güzel olan dudaklarını, bir genç kıza yakışmayacak biçimde büzerek, annesini eleştirirdi ikide bir.

"Artık kimse böyle yapmıyor," derdi. "Bunların modası geçti."

Babası birgün, "ee, bayan Doğrucubaşı, çamaşırlarının yapıldığı ketenin nasıl dokunduğunu görmek istemez misin?" diye sordu ona.

"Nasıl isterseniz," diye cevap verdi.

Giyindi kuşandı, Aleksi amcasının armağanı güneş şemsiyesini aldı, babasının buyruğuna uyarak peşinden gitti. Yürürken giysisinin bir yere, bir kimseye değmemesine özen gösteriyordu.

Birkaç kez aksırdı, işçiler 'çok yaşayın efendim, dediklerinde, başını, odun gibi sallayıp, kızarınakla yetindi. Ne bir gülümseme, ne de bir çift söz...

Artamonov, fabrikayı anlattı ona, kumaşların nasıl dokunduğunu gösterdi. Ama kızının hiç oralı olmadığını, anlattıklarını dinlemeyip, bundan sonra nereyi göreceğini düşündüğünü ve bu gezme işini bir an önce bitirmeye sabırsızlandığını görünce sustu. Kızının işe karşı bunca ilgisiz davranması çok üzmüştü Piyotr'u. Gene de, dokuma atölyesinden çıktıklarında, "nasıl buldun?" diye sordu ona.

Üstünü başını silkeleyerek, "çok tozlu," diye cevap verdi kız.

"Daha bir şey görmedin," dedi babası gülümseyerek. Sonra kızın eteğiyle oynamasına dayanamayarak sesini yükseltti, "ama ne durup

durup eteğini kaldırıyorsun öyle?" diye bağırdı. "Bahçe temiz ve eteklerin yere değmeyecek kadar kısa!"

Eteğini tuttuğu başparmağıyla işaret parmağını yavaşça ve ürkek ürkek araladı, özür diler gibi, "her taraf yağlıymış gibi geliyor da," dedi.

Her şeyi böyle iki parmağıyla, ucundan tutmasına sinir oluyordu Piyotr. Bir keresinde kendini tutamamış, "bana bak," demişti, "iki parmakla çok şey tutulmaz hayatta! Eline ne olmuş!"

Yağmurlu bir günde, elinde kitap divana uzanmıştı kızı. Artamonov yanına oturdu, ne okuduğunu öğrenmek istedi.

"Bir doktoru anlatıyor," dedi kız.

"Haa, bilimsel bir kitap yani."

Sonra eğilip kitaba baktı, "neden yalan söylüyorsun?" diye kükredi. "Şiir bu! Ne zamandan beri bilimsel kitaplar şiirle yazılıyor!"

Hemen oracıkta bir yalan uydurdu kız ve bir doktoru kandırmaya çalışan Şeytan'ın masalını anlattı. Bir Alman doktor varmış da...

Artamonov, kulağıyla oynaya oynaya oturdu yanına. Anlattığı masalın başını sonunu, anlamını kavramaya çabalıyordu. Ama kızının, bir öğretmen tavrıyla konuşması, öyle çekilmez, öyle dayanılmazdı ki, masal bir kulağından giriyor, ötekinden çıkıyordu.

"Doktor ayyaş mıymış yani?" diye sordu.

Sorusunun kızını utandırdığını görünce, cevabını beklemeden, "ne saçma!" dedi öfkeli öfkeli. "Hepsi uydurma. Doktorlar Şeytan'a inanmaz! Nerden buldun bu kitabı?"

"Mühendis verdi."

Artamonov, Elena'nın, gri mavi kedi gözleriyle, boşlukta bir yerlere baktığını, dalıp dalıp hayal kurduğunu hatırladı ve onu uyarmayı gerekli gördü.

"Koptiyev sana göre değil," dedi. "Fazla oynaşma onunla."

Evet, Elana da, Yakov da daha durgun, İlya'dan daha az akıllıydı; bu gerçek, her geçen gün biraz daha aydınlanıyordu. Oğluna karşı duyduğu sevginin büyümesi yerine, Nikonov'un oğluna karşı duyduğu nefretin giderek arttığını fark etmedi. Bir gün, ona yolda rastladı. "Bu uğursuzun yüzünden dövdüm oğlumu," dedi içinden.

Çocuğun görünüşü bile midesini bulandırmaya yetiyordu. Yuvarlak omuzluydu Pavel. Kafası, incecik boynu üzerinde boştaymış gibi duruyordu. Çocuğun koşması bile, korkak bir hırsızın kaçışını hatırlatırdı Artamonov'a.

Pavel, bütün gün çalışırdı. Üvey babasının çizmelerini, giysilerini temizler, ormandan odun kırar getirir, su taşır, mutfaktan kova kova bulaşık suyu taşır döker, küçük kardeşinin bezlerini derede yıkardı. Bir serçe gibi telaşlı, üstü başı kirli, hırpani olan bu çocuk, herkese ve herşeye yılışık yılışık güler, anasından uşak doğmuş gibi yaltaklanırdı. Sürekli kuyruk sallayan bir köpeği andırıyordu. Hele Artamonov'u uzaktan görse, o kaz boynunu kırar, kafasını göğsüne yapıştırır, yerlere dek eğilerek selam verirdi.

Artamonov, bu çocuğun yağmurda çamurda, kışta kıyamette odun kırdığını, ellerini ısıtma çabasıyla arada bir hohladığını, bir ayağı havada, bir ayağı yerde seke seke kaçan bir ördek gibi koştuğunu görünce, nerdeyse sevinirdi. Pabucu boyuna ayağından çıkardı yürürken. Çocuk, bazen iki elini göğsüne gömer, bir şarap şişesi açacağı gibi büküle büküle öksürürdü.

Hamamlığın çatı arasında iki çift güvercin beslediğini öğrenen Artamonov, Vialov'a kuşları salmasını ve çocuğu da bir daha oraya çıkarmamasını söyledi. "Damdan düşer, kemiklerini kırar sonra... Baksana üflesen yıkılacak..." diyordu.

Bir akşam, kâtibin odasına girdiğinde, çocuğun yere yapışmış, elinde çakıyla yere dökülen mürekkebi kazıdığını, yırtık bir çulla yeri ovduğunu gördü Artamonov.

"Kim döktü o mürekkebi?"

"Babam."

"Sen dökmedin mi?"

"Yemin ederim ben dökmedim efendim."

"Öyleyse neden titriyorsun?"

Çocuk olduğu yerde büzüldü, başını, inecek bir yumruğa hazırlar gibi öne düşürdü, cevap vermedi.

Artamonov, bakışlarıyla ezdi onu ayağının altında, sonra keyifli bir tavırla, "böyle sürünmek sana çok bile!" dedi.

Bir an düşündü, bıyık altından güldü sonra. Bu kadarcık çocuğa da düşmanlık beslenir miydi. Koca bir adama yakışır mıydı bu? "Tanrım, ne yapıyorum ben?" diye sordu kendi kendine. Umursamaz bir tavırla, belki de ne yaptığını bilmeden, bakır bir beş kopeklik attı yere.

"Git kendine kurabiye al bununla," dedi.

Çocuk, parmak yerine kullandığı kirli küçük kemiklerini uzattı, sakına sakına aldı parayı. Para elini yakacakmış gibi ucundan tutuyordu.

"Üvey baban çok dövüyor mu seni?"

"Evet."

"Ee, n'apalım," dedi Artamonov. "Herkes dayak yer."

Birkaç gün sonra, Yakov, Pavel Nikonov'un kendisini dövdüğünden yakındığında, hemen oğluna inandığından, hiç durup düşünmeden, kâtibine, "şu senin üvey oğluna bir temiz sopa çek!" diye buyurdu.

"Peki efendim!" dedi kâtip. Buyruğunu anında yerine getirmek üzere, odadan çıktı.

Yazın, İlya eve geldi. Bir garip giyinmiş, saçlarını kısa kestirmişti. Alnı daha açılmış, daha göze çarpar olmuştu böylece. Büyük oğlu İlya'nın da inatçılığı elden bırakmayarak şu sefil Pavel piçiyle arkadaşlık ettiğini görünce çok öfkelendi Artamonov, Pavel'e karşı duyduğu kin büyüdü.

İlya, insanı rahatsız edecek derecede kibarlaşmıştı. Annesiyle de babasıyla da "siz" diye konuşuyordu. Eller cepte, bir konuk gibi dolaşıyordu evde. Yakov'a takılıyor, onu ağlatmacasına alay ediyordu. Ablasını da kızdırıyordu; sonunda ayağındaki pabucu kafasına fırlatıyordu Helena. Ama pabuç, boşluğu dövüyordu elbet. Kısaca, bir başka olmuştu İlya Artamonov kente gideli.

"Ben sana demedim mi," diyordu Natalya kocasına. "Herkes öğrenmenin kötülük getireceğini söylüyor... Okumanın sonu felaket..."

Artamonov ses çıkarmıyor, oğlunu ilgiyle izliyordu. Ona kalırsa, İlya bütün bu şakaları, can sıkıntısından, hiç istemeden yapıyordu. Özellikle kötü davranıyordu onlara.

Güvercinler, gene hamamlığın damında yaşamaya başladı. İlya'yla Pavel, güvercinlerle oynamadıklarında, Nikonov'la birlikte bacanın dibinde oturarak saatlerce konuşurlardı.

İlya'nın geldiği ilk günlerde, "ee, anlat bakalım," demişti Artamonov. "Neler yapıyorsunuz kentte? Bir zamanlar ben sana anlatırdım başımdan geçenleri, şimdi sıra sende?"

İlya, hiç düşünmeden, umursamaz ve kayıtsız bir tavırla, öğretmenlerini nasıl kızdırdıkları üzerine hiç de ilginç olmayan birkaç söz etti.

"Neden kızdırıyorsunuz öğretmenleri?"

"Onlar bizim canımıza okuyor da ondan."

"Hımmm. Pek aklım ermedi bu işe. Ev ödevlerinde güçlük çıkıyor mu?"

"Yok. Hepsi kolay."

"İnanayım mı?"

"Karneme bak," diye omuz silkti İlya. Bu arada gözleri göklerde dolaşıyordu.

"Nereye bakıyorsun?"

"Çaylağa!"

Büyük Artamonov göğüs geçirdi.

"Pekâlâ. Haydi git, oyna bakalım. Anlaşılan canını sıkıyorum senin," dedi.

Kendisi de çocukken, babasının onunla konuşmasından sıkılırdı.

"Öğretmenlerini kızdırıyor," diye düşündü. "Kilisede kamçı yerken aklıma gelmezdi benim hocayı kızdırmak. Şu kör olası hayat, gençlere karşı hoşgörülü davranıyor... Genç nesil nayatı hafife alıyor..."

Okula dönmeden önce, tek bir isteği olduğunu söyledi İlya. Başka hiçbir dileği yoktu.

"Baba, n'olur izin ver Pavel Nikonov güvencinlerini bizim hamamlığın çatısında büyütsün..."

Artamonov, belli belirsiz gülümsedi, "herkesi memnun edemez ki insan," diye cevap verdi.

"Demek izin veriyorsun!" diye atıldı İlya. Kendi kendine böyle karar vererek kalktı, "gidip söyleyeyim Pavel'e. Ne sevinecek, bilsen..."

Artamonov, oğlunun, bir küçük sıçanı sevindirmek için bu kadar uğraşırken, kendi öz babasının hayatına ufacık bir neşe bile getirmeye çabalamamasına alındı.

İlya gittikten sonra, kâtibin üvey oğluna karşı duyduğu kin, büsbütün arttı. Artık, evde olsun, işte olsun, Dromov'da kasabada olsun, gözünün önünden gitmedi Pavel Nikonov. Bu küçük yaratık, bir yolunu bulup Artamonov'un öfkesini kabartmak için, o ince kemiklerini Artamonov'un öfkesiyle sulamak için, aklına geliyordu. Aklından çıkmıyordu yani.

Bu arada Pavel Nikonov, serpiliyordu. Büyüyordu. Bir küf yığını gibi, ikindi gölgesi gibi büyüyor, her yere sığıyor, sinsi bir Şeytan yavrusu gibi Artamonov'un karşısına çıkıyordu hep.

Tatlı bir güz günü, örümcek ağları, havada sallanırken, bahçeye çıktı Artamonov. Yorgundu. Neşesizdi. Akşam inmek üzereydi. Yağmurların yıkadığı, rüzgârların tertemiz süpürdüğü yeşilimsi gökyüzünde, bitkin güz Güneş'i, sıcaklığını yitirmiş, soluyordu. Tikon Vialov, çalışıyor, dökülen sarı yaprakları tırmıkla bir köşeye topluyordu. Yaprakların tatlı hışırtısı havayı dolduruyor, ağaçların ardından fabrikanın mırıltıları duyuluyordu. Bacadan tüten kara duman, hımbıl hımbıl göğe yükseliyor, havanın şeffaflığını bozuyordu. Bahçıvanı görmeyi, onunla konuşmayı önlemek için, başka yöne yollandı Artamonov. Hamamlığa doğru ilerledi. Kapı aralıktı. "O pis yaratık burda olmalı," diye düşündü.

Kapının aralığından usulca içeri baktı. Orada, karanlık bir köşede, sırada oturmuş, başını açık bacaklarının ortasına eğmiş olan düşmanını gördü. Bacakları uzanık ve gergindi. Bir başına, cinsel isteğine boyun eğiyordu çocuk. Bir an için hoşlandı bundan Artamonov, ama hemen sonra, Yakov'unu, İlya'sını düşündü. Düşmanının, böyle kötü şeyleri oğullarına da öğretebileceği korkusuyla ürperdi.

"Hey, ne yapıyorsun, küçük mendebur?" diye fısıldadı.

Nikonov'un eli, tekdüze hareketini durdurdu ve birden havaya kalktı. Vücudu sıradan kaydı, ağzı açıldı ve incecik bir sesle vınlar gibi inledi. Sonra kendini bu dev adamın ayaklarına attı.

Artamonov, büyük bir zevkle, sağ ayağını geriletti, çocuğun göğsüne bir tekme indirdi. Durdu. Çocuktan çıtırtıya benzer bir ses ve ince bir çığlık duyuldu. Bu çığlık, çocuk yan yatarken yavaşça söndü.

Tekmesinin, epeydir midesini bulandıran bir yığın kirli paçavrayı yüreğinden çıkarıp döktüğü duygusuna kapıldı Artamonov. Bir an için

rahatladı. Ama hemen sonra, arkasını dönüp bahçeden yana baktı, kulak kesildi ve kapıyı kapadı.

Yerde yatan cisme eğildi, "haydi, kalk bakalım," diye fısıldadı sesli sesli. "Gel benimle."

Çocuğun bir kolu ileri uzanık, öteki dizinin altında kıvrıktı. Ayaklarından biri ötekinden çok daha kısa görünüyordu. Artamonov'a doğru emeklemiş gibi duruyordu. Ama bu ileri uzanık kol, hiç de doğal olmayan biçimde, korkunç derecede uzundu. Artamonov sendeledi, kapının koluna tutundu. Şapkasını çıkararak, astarıyla alnını kuruladı. Birden ter boşanmıştı.

"Kalk haydi, kalk, kimseye söylemem," diye fısıldadı gene. Ama bunu söylerken, çocuğu öldürmüş olduğunu çok iyi biliyordu.

Çocuğun tahtalara dayalı yanağının altından koyu, karanlık ve tozlu bir kan dereciği uzanıyordu.

"Öldürdüm onu," dedi kendi kendine.

Ağzından çıkan bu basit sözcükler, onu birden sağır etti sanki. Şapkasını ceketinin cebine tıktı ve haç çıkardı. Ayaklarının dibinde iki büklüm, acınası çocuğa aptal aptal, anlamsız gözlerle bakıyordu. Bu korkunç görünüm karşısında, olayın bir kaza olduğunu nasıl söyleyeceğini saptamaya çalışıyor, sözcükleri kafasında eviriyor, çeviriyordu. "Kapıyı açtım, arkasındaymış... Kapı çarptı. Evet, evet, kapı çarptı. Ağır bir kapısı vardır bizim hamamlığın, bakın..."

Döndü, az önce çocuğun oturduğu sıraya çöktü. Arkasında, elinde süpürgesiyle Vialov bitmişti bir anda. Renksiz gözlerle çocuğa bakıyor, mermiyi andıran uzun kafasını kaşıyarak düşünüyordu.

Artamonov, iki eliyle sıranın kenarına yapışınış, "şey..." diyordu. Fısıldamıyordu artık. Ama Vialov hemen sözünü kesti, "zaten zayıftı, beceriksizdi de... Kaç kez söyledim şuraya tırmanma diye..." dedi. Gözleri çocuktaydı daha.

"Ne dedin?" diye atıldı Artamonov. Yüreğinde, korkuyla umut birbirine karışmıştı.

"Kafanı kıracaksın, dedim ona. Hem, siz de söylemiştiniz, değil mi efendim? İnsan boyundan büyük işlere kalkışmamalı. Bayıldı mı ne?"

Bahçıvan eğildi, çocuğun bileğini tuttu, nabzını dinledi. Sonra boynunu tuttu, parmağını yanağında gezdirdi, sonra elini, kibrit çakar gibi yukardan aşağı hareket ettirerek önlüğüne sildi.

"Bana sorarsanız ölmüş," dedi. "Zaten ne canı vardı ki, değil mi efendim?"

Vialov, hiç heyecanlanmamış gibi konuşuyor ve her zamanki gibi yavaş hareket ediyordu Artamonov ona inanmadı. Bu sözlerin ardından gerçek suçlamasının gelmesini bekliyor, böyle tatlı tatlı konuşarak onunla alay ettiğini sanıyordu.

Vialov, tavrını hiç değiştirmeden, başını yukarı kaldırdı, tavanda hazırlanan güvercin tuzağına, o küçük dikdörtgen deliğe baktı. Kuşların sesine kulak verdikten sonra, gene öyle umursamaz bir tavırla, "şu deliğe çıkardı hep," dedi. "Bir ayağını sıraya, ötekini de kapı tokmağına dayar, ordan kapının üzerine tırmanırdı. Sonra da deliğin kenarına tutunup kendini yukarı çekerdi. Ama zavallı kolcuklarında güç yok ki... Küt, aşağı... Vah vah... Kalbini de kapının köşesine çarpmış düşerken herhalde."

"Nasıl oldu, görmedim," dedi Artamonov. Bir yandan da içini dolduran suçluluk duygusuyla meseleyi örtbas etmeye çabalıyor, kafasında tahminler yürütüyordu. Adam yalan mı söylüyordu acaba? Alay ediyor da olabilirdi. Ya da ağzındaki baklayı yokluyordu belki? Belki de işin aslını anlayamayacak kadar aptaldı Vialov, ve hiçbir şeyin farkında değildi...

Son varsayımı gerçeğe en yakın olanıydı ona göre. Adamın aptal olduğu her halinden belliydi. İşte, şimdi de alnını bir şeye çarpıyormuş gibi ikide bir kafasını geri geri sallıyor, bir yandan da derin derin göğüs geçirerek konuşuyordu.

"Şu Allah'ın işine bak... Böyle bir yaratığa neden can verir sanki... Neyse, gidip anasına haber vereyim. Üvey babası ölüsünü bile kaldırmaz. Çocuk fazlalıktı onun için..."

Artamonov, bahçıvanın sözlerini kuşkuyla dinliyor, yalan söyleyip söylemediğini ele verecek bir ipucu sezmeye çabalıyordu. Ama Vialov, her zamanki gibi suya sabuna dokunmaz, vurdumduymaz bir adam tavrıyla konuşuyordu.

Dışardan gelen sese kulak verdi, "hah!" dedi birden.

Ölenin anası, oğlunu azarlamaya hazır, "Pavel, Pavel," diye sesleniyordu.

Vialov, çocuğun yanağına dokundu, "al, işte Pavelciğin," dedi. "Gözyaşlarını hazırla bakalım..."

Artamonov, bu adamın aptal olduğuna iyice inanmıştı artık. Şapkasını cebinden çıkardı, şöyle bir düzeltti, ve bahçeye çıktı.

Piyotr Artamonov, daha iki üç hafta, yüreği ağzında yaşadı. Korkusu, her gün yeni, bilinmedik bir gözdağıyla çıkıyordu karşısına. Her an kapısı açılacak, ve Vialov gelip, "ben her şeyi biliyorum," diyecekti.

Ama görünüşte, işler yolundaydı. İşçiler, çocuğun ölümü karşısında, herhangi bir ölüm olayı karşısında takınacakları tavrı takındılar. Görevlerini yaptılar. Ölümlere, doğumlara alışıktılar.

Nikonov, soluk boynuna kara bir kravat bağladı. O ovulmuş gibi duran suratında, uzun zamandır beklediği, hak ettiği ödülü sonunda almış, alçakgönüllü bir adam tavrı belirdi.

Öldürülen çocuğun uzun boylu, at suratlı, iskelet yüzlü anası, ne ağzını açıp bir şey söyledi, ne de bir damla gözyaşı döktü oğlunun cenazesinde. Yalnızca, çocuğun başındaki dantel örtüyle, başındaki çelenkle oynadı, gözlerini örten iki gıcır bakır kopeği göz çukurlarına bastırdı ve mekik dokur gibi alışkın, bilinçsiz hareketlerle çabuk çabuk haç çıkardı durdu. Kolu, bu haç çıkarma işinden öylesine yorulmuştu ki, Artamonov bile, kadının kilisede iki kez kolunu kaldırmaya davranıp bitkinlikten gerisin geri düşürdüğünü fark etti.

Evet, işlerin bu bölümü, pürüzsüz geçti, gitti. Nikonovlar, cenaze masraflarına katkıda bulunan patronlarına uzun uzun teşekkür ettiler; ya da nasıl teşekkür edeceklerini bilemediler. Aslında, Vialov'un kuşkusunu kabartmamak için çok az para vermişti Artamonov.

Ama gene de, bahçıvanın göründüğü kadar aptal olmadığını ve hamamlıkta, özellikle biraz daha aptal davrandığını düşünüyordu Artamonov. Hamamlığın, Vialov'a önemli oyunlar sergileyişi ve adamı Piyotr'un hayatına iyiden iyiye karıştırışı ilk değildi. Bir uğursuzluk vardı bu hamamlıkta. Burayı yaksa mı, ne yapsaydı? Ya da yıksa, tahtalarını parçalatsa, kışın sobada yaktırsaydı... Aslında, tahtaları çürümüş, harap bir yapıydı da. Yeni bir hamamlık yapmak gerekiyordu... Bahçenin başka bir köşesine, değişik bir hamamlık...

Vialov'u daha yakından izliyor, adamın her hareketine dikkat ediyor, ama eskisinden değişik hiçbir şey göremiyordu. Tikon, eski Tikon'du. Gene öyle isteksiz, elinde olmadan ve tek başkalarının dediğini yerine getirmek için yaşıyor gibiydi. Adam lütfen yaşıyordu sanki. Gene eskisi gibi az konuşuyor, işçilere, başlarında polismiş gibi sert davranıyordu. Fabrikada kimse sevmiyordu onu. Kadınlara da özellikle kaba, azarlar gibi söz söylüyor, yalnız Natalya'ya başka türlü davranıyordu. Ama öyle, metresiymiş gibi değil, hısımıymış, halası, ya da ablasıymış gibi yakınlık gösteriyordu.

Piyotr, karısının ağzını aradı, onun, düşmanıyla arasındaki bu yakınlığın nedenini anlamaya çalıştı.

"Neden Vialov'a karşı gerektiğinden çok tatlı, iyi davranıyorsun, söyler misin?" dedi bir keresinde.

"Eh, artık aileden sayılır, değil mi?" diye cevap verdi Natalya. "Yıllardır yanımızda."

Vialov'un eşi dostu olsaydı, onlarla toplanıp bir yerlere gitseydi, ya da bu yeryüzünde bir kimi, kimsesi olsaydı, adamın ne olup ne olmadığı anlaşılırdı az çok. Oysa, marangoz Serafim'den başka dostu yoktu Vialov'un. Kiliseye gider, büyük bir aşkla dua ederdi, ve nedense, ağzını öyle bir açardı ki, Tanrı'ya bağırıp çıkışıyor sanılırdı. Kimi vakit, bahçıvanın parlayan gözlerine bakar, ve birden kaşlarını çatardı Artamonov; o renksiz gözlerde fırlamaya hazır birer bomba görür gibi olurdu. O anda, herifin gırtlağına sarılıp oracıkta gebertesi, ya da belki, dut ağacı gibi silkeleyip, "konuş!" diye haykırası gelirdi. "Söyle söyleyeceğini de bitsin!"Ama Vialov'un gözbebekleri, dolu gözlerinde erir gibi olur, ve kemikli yüzünün taşsı umursamazlığı, Artamonov'un tüm kuşkularını dağıtırdı.

Deli Anton hayattayken, onu sık sık bahçıvanın bekçi kulübesinde, ya da dış kapının yanındaki sırada Vialov'la yan yana otururken görürdü. Hele bir gün, Vialov deliyi sorguya çekerken rastladı onlara Artamonov.

"Sustur şu saçmalıkları da, şu *aycö*'nün anlamını söyle bana. İyi düşün, kim bu *aycö*?"

"*Aycööö!*" diye sevinçle bağırdı Anton. Vialov'a cevap vermek yerine, '*aycö*'lü türküsünü söylemeye başladı.

Ey, Hıristiyanlar
İsa dirildi...
Arabanın tekerleği
Gene devrildi...

"Çenen tutulsun," dedi Vialov.

Rüzgârın fırıldağı
Şeytan'a kucak açtı,
Sel taşırdı ırmağı
Aycö kızı ağlattı...

"Ne sorguya çekiyorsun zavallıyı?" diye çıkıştı Artamonov. Kendisinin de anlam veremediği bir öfkeye bürünmüştü birden.

"İnsan dilinde olmayan sözlerini açıklasın istiyorum."

"Haydi ordan, sen de! Allah'ın delisi akıllı sözü edecek değil ya."

"Delilerin de kendilerine göre bir mantığı vardır," diye cevap verdi Vialov.

Bu Vialov, gerçekten aptaldı. Onunla konuşmaya değmezdi. Yürüdü gitti Artamonov. Kafasını yormadı.

Gene bir gece, gözüne uyku girmediği karanlık, sıkıntılı bir gece, bu ağır yükü artık taşıyamayacağını düşündü Artamonov. Natalya'yı uyandırdı, ve olanı biteni anlattı.

Ağzını açmadan dinledi Natalya. Gözlerini kırpıştırdı durdu. Kocası sözünü bitirince de, esneye esneye konuştu.

"Oysa ben düşlerimi hep unuturum..."

Sonra birden aklına birşey gelmiş gibi uyandı, "ah, inşallah Yakov böyle kötü alışkanlıklar edinmez," dedi.

"Ne etmez?" diye sordu Artamonov. Şaşırdı, ama az sonra, karısı, oğlunun bu tür alışkanlıklar edinmesinden ne çok korktuğunu iyice anlatınca, kulağını çekiştirerek karısıyla neyi konuşup, neyi konuşmaması gerektiğini hâlâ öğrenmemiş olduğuna kızdı. Natalya, kocasına, daha güzel düşler dileyerek horlamaya başlayınca, düşünüp durmakta, kendini yemekte olan Piyotr'un kafasında güzel bir şimşek çaktı.

Soğuk bir geceydi. Tipi, bağırarak, ıslıklar çalarak evi sarıyor, dönüyor, gene sarıyordu. Kendi benliğiyle başbaşa kalan Piyotr, içinden gelen seslere kulak veriyordu tek. Daha doğrusu, onları duymadan edemiyordu. Ama aklına gelen bir fikir, cinayete, bambaşka bir görünüm kazandırdı.

Oğlu İlya'yla arkadaşlığı tehlikeli sonuçlar doğuracak olan ahlâksız bir çocuğu öldürmüştü. Çocuğuna karşı duyduğu sonsuz sevgi işletmişti ona bu cinayeti. Onu ne kadar çok sevdiğini, o gece anlamış, ve bu yüzden ahlâkı bozuk bir çocuğu öldürmüştü.

Çocuğa karşı duyduğu anlamsız, sebepsiz kin, anlam kazandı birden. Bu kini sokacak bir kılıfı vardı şimdi. Yada daha doğrusu, onu cinayete sürükleyen nefretini haklı çıkaracak bir neden vardı. İçi az da olsa rahatladı. Ama gene de, bu yükten, tümüyle kurtulmak istiyordu. Kurtulmak, ve yükü başka birinin omuzlarına yüklemek...

Bu önemli günahı, öyle sıradan günahlarla bir tutmamış olmak için, kiliseye gitmek yerine, Rahip Gleb'i evine çağırtarak günah çıkarmaya karar verdi.

İnce uzun, yuvarlak omuzlu rahip, akşam üstü geldi, köşede bir sandalyeye ilişti. Daracık gövdesini, mümkün olan en karanlık, ve en dar köşelere sıkıştırırdı hep rahip. Belki de, kendi utangaçlığını gizlediğini sanıyordu böylece. Oysa, asıl utanması gerekenler, durmadan günah işleyen tanrı kulları değil miydi?

Eski, kara cübbesi, oturduğu maroken koltukla hemen hemen aynı renkte olduğundan, pek seçilemiyordu. Koca koltukta, bir avuç yüz görünüyor, ve arkadaki duvar da karanlık, ve gün çekilmek üzere olduğundan, suratın onun suratı olduğu anlaşılmıyordu pek. Saçla karışık sakalın örttüğü şakaklarında, erimekte olan kar taneleri, cam tozları gibi görünüyordu. Rahip, her zamanki gibi, kemikli yumruğunu, seyrek, ama uzun sakalına dolamıştı.

Artamonov, asıl konuya bir türlü giremediğinden, genel konulardan söz ediyor, halkın ahlâkının bozulduğunu, eski göreneklerin artık umursanmadığını, işçilerinin, tembellik, sarhoşluk ve ahlaksızlıkla onu nasıl sinirlendirdiğini anlatıyordu. Bu konuda konuşacak başka şeyi kalmadığında, gene bir sustu, aşağı yukarı yürümeye koyuldu. Bu sı-

rada, rahibin bulunduğu karanlık köşeden, bir yakınmaya çok benzeyen sözcükler ırmağı akmaya başladı.

"Kimsenin halkı düşündüğü yok. Öte yanda halk, kendi sorumluluğunu bilmiyor. Kendini yönetmekten aciz. Okumuş yazmışlar deseniz... Şey, elbet bunu söylemek bana düşmez ama, Rusya'da eğitim görmüş kişi az, çok az... Eğitim görmüş kişiler de gerçek hayatla ilişkisini kesmiş, halk kitleleriyle bağını koparmış. Halkın yaşadığı hayatı yaşamıyorlar. Onun günlük yaşantısına giremiyorlar. Yapmak istedikleri çok şey var, var ama, doğruyu, iyiyi bilmiyorlar onlar da. Bilmeyince de, böyle ayaklanma, başkaldırma gibi işlere kalkışıyorlar. Böyle işlere kalkışınca da, hükümetten baskı görüyorlar elbet. Yani, nereden baksanız, elle tutulur adam yok Rusya'da. Bütün bu gevezelikler arasında, kendini duyuran, tüm insanların bilincine seslenen, ve büyük bir ustalıkla bu bilinci uyandırmaya çalışan gür bir ses çıktı ama. Bilirsiniz, yazar ve düşünür Tolstoy. Eşsiz bir adam. Yürekli de... Ama... Şey, Ortodoks Kilisesi hoşlanmadı ondan, ne yaparsınız?..."

Böyle uzun uzun Tolstoy'dan konuştu rahip. Artamonov iyice anlamıyordu ama, rahibin içini çeke çeke karanlığın içinde titreyen bir çan gibi durmadan çınlayan sesi, sözünü ettiği o eşsiz adamı bir efsane kahramanı gibi anlatması, onu kendinden geçirdi. Rahibi çağırma nedeni aklındaydı, ama bu kez, garip bir acıma duygusu doldurdu yüreğini. Dromov'un zavallı yaratıklarının, Rahip Gleb'i Tanrı'nın elçisi —ne de olsa biraz karışmış, oynatmış bir rahip— olarak gördüklerini biliyordu. Çünkü Rahip Gleb, kendi çıkarlarını düşünmez, herkese karşı anlayışlı, sevecen davranır, aynı zamanda da, âyinleri başarıyla yürütür, ve çünkü cenaze törenlerinde katı yürekleri bile yufka yapacak kadar duygulu, coşkun ilahiler okurdu. Dromov'un zavallı, yoksul yaratıkları, bu yüzden severlerdi Rahip Gleb'i işte.

Bütün bunlar doğaldı Artamonov'a göre. Rahip dediğin böyle olurdu. Dromov kodamanlarıyla memur takımının, Rahip Gleb'den hoşlanmadığını düşününce, adama karşı garip bir yakınlık duydu. Ancak, insan ruhunu yönlendiren bir adamın, biraz da sert olması gerekiyordu. İnsanın içine işleyen, insanda günah işleme korkusu uyandıran bir sesi olmalıydı rahip dediğinin. Artamonov, Rahip Gleb'in, böyle güç-

lerden yoksun olduğunu biliyordu. Onun o kararsız, sakıngan sözlerini dinlerken, birden sözünü kesti, "Peder Gleb," dedi. "Büyük Yortuda oruç tutmayacağımı söylemek için çağırdım sizi."

"Neden?" diye sordu rahip düşünceli düşünceli. Sonra sorusuna cevap beklemeden, "her koyun, kendi bacağından asılır," dedi.

Rahip Gleb, Tikon Vialov gibi, umursamaz bir tavırla konuşuyor gibi geldi Artamonov'a. Rahip, çok yoksul olduğundan çizmelerinin üzerine lastik çekmemişti, bu yüzden de kaba köylü çizmelerinin içtiği kar suyu, küçük bir gölcük yaptı oturduğu yerde. Su içindeki ayaklarını garç garç oynattı, ve halinden yakınmasız, ama hayattan yakınmalı sesiyle sürdürdü konuşmasını.

"Şu dünyanın haline bakıyorum da, tüm kötü şeyler arasında tek bir dayanak noktası buluyorum kendime: Hayatın tüm kötülükleri, giderek çoğalırken, aynı zamanda tek bir noktada toplanıyor. Onları yenmemizi kolaylaştırmak istiyor sanki hayat. Hep böyle olmuştur. İlkin bir kötülükler yumağı oluşur... Bu yumağa mil de diyebiliriz... Sonra, makaraya iplik sarılır gibi, bir yığın kötülük, o mile takılı makaranın üzerine dolanır. Dağınık kötülükleri yenmek zordur... Ama hepsi bir arada oldu mu, adaletin kılıcını indirip, birden kesebilir insan ipliği..."

Bu sözcükler, Artamonov'un aklından çıkmadı hiç. Yeni bir avuntu bulmuştu kendine. Çünkü Nikonov, kötülükler yumağıydı onun için. Tüm kötü düşünceleri, o yaratığın etrafında toplanmıyor muydu? Demek günahının bir kısmını haklı olarak oğluna yükleyebilirdi. İçi rahatladı bunu düşününce. Derin bir oh çekti, ve günah çıkarmak yerine, rahibi çay masasına çağırdı.

Yemek odası aydınlık ve rahattı. Ilık havayı, leziz kokular doldurmuştu. Masanın üzerinde duran semaver, kudurgan bir at gibi kaynıyor, buharlar çıkararak soluyordu. Bayan Bayımakov, koltukta oturmuş, dört yaşındaki torununa tekerleme söylüyor, parmaklarıyla oynuyordu.

İyi Şimşek Tanrısı
Armağan dağıtıyor.
Piyotr babaya,
Bir hasır şapka.

Nikita amcaya
Denizler Krallığı.
İlya dedeye
Bir altın mızrak...

"Putperestlik aşılıyor çocuğa," diye söylendi Rahip Gleb. Aynı anda özür diler bir tavırla gülümsedi ve masaya oturdu.

Akşam yattıklarında, Natalya, Piyotr'a Aleksi'nin döndüğünü söyledi. Onu görmüştü.

"Moskova'ya deli oluyor," dedi. "Korkuyorum doğrusu."

O Yaz, Natalya'nın pembe, düzgün cildinde küçük kırmızı kabarcıklar, sivilceler oluştu. Ufacık, belki de önemsiz şeylerdi ama, Natalya üzülüyordu gene de. Haftada iki kez, yatmadan önce yüksük otu merhemi sürünüyordu. Şu anda, aynanın karşısına geçmiş, iki eliyle birden ovunuyordu. İri memeleri, hareketlerine uyarak kımıldanıyor, geceliğinin ince kumaşını iteliyordu.

Piyotr, ellerini başının altında kenetlemiş, sakalını tavana dikmiş, yan gözle Natalya'ya bakıyor, onun bir makine olduğunu düşünüyordu. Süründüğü merhem, haşlanmış balık gibi kokuyordu burnuna.

Natalya, sonunda duasını da fısıldayıp yatağa girdi. Her akşamki gibi kocasına sırnaşıp, etli gövdesini onun zevklerine sunduğunda, Piyotr gözlerini kapamıştı. Uyumuş gibi görünerek karısının isteğine cevap vermekten kurtuldu.

"Mil..." diye düşünüyordu. "Ben milin üzerine takılı makara. Dönüyorum... Makaraya ne sarılıyor? Ne dolanıyor benim üzerime? Vialov delisi ne derdi, 'insanoğlu iplik eğirir, Şeytan ondan çuval dokur...' Deli saçması..."

Aleksi'nin çabalarıyla Artamonov fabrikası iyiden iyiye gelişti ve nehrin taa ötelerindeki kumlu bayırlara dek uzandı. Toprak, altın sarısı değildi artık. Kumlu topraklar, artık iyice ezildiğinden, güneş ışınları altında ışıl ışıl yanmıyor, derinlerden yeryüzüne fışkıran yeşil ayrık otlarına bile zor geçit veriyordu. Ancak bahardan bahara yabani otlar parlak yeşil renklerini etrafa yayıyor, sinirotu yapraklarını yol kenarlarına yayıyor, dulavratotu koca kulaklarını sarkıtıyor, bahçedeki ağaçlar, çiçek tozlarını etrafa saçıyordu. Güzün, yollar ağaçların sarı

yapraklarıyla doluyor, çürüyen yapraklar, ayakların altında, fabrikanın çevresinde kaygan bir gübre oluşturuyordu.

Fabrikanın homurtusu giderek yükseliyor, mekikler mırıldanır, miller yüzer yüzer döner, tezgâhlar türkü söylerken, dertler artıyordu. Makineler, bütün gün üflüyor püflüyor, derin derin soluyorlardı. Ve bütün bunların üzerine, tülden bir bulut gibi örtüyordu kendini emek. Emeğin tatlı mırıltısı...

İnsanın, bütün bunların sahibi olduğunu düşünmesi, ne güzeldi... Bu çarkı döndürmek, döndüğünü görmek, ne güzeldi... Piyotr'un koltukları kabarıyordu.

Ama Piyotr Artamonov'un, bitkinlikten, dünyaya geldiğine pişman olduğu günler de vardı. Hele son zamanlarda, bitkin olmadığı gün, yok gibiydi. Çocukluğunun güzel günlerini düşlüyordu Piyotr. Köyünü, geniş yataklarında sere serpe uzanan nehirlerini, memleketinin sade çiftçi yaşantısını düşlüyordu. Sanki görünmez pençeler, onu yakalamış, durmadan döndürüyordu. Bütün gün durmadan uğuldayan fabrika, kulaklarıyla birlikte kafasını da dolduruyor, günlük işler, başka şey düşünmesine fırsat vermiyordu. Fabrika bacasından çıkan dumanlar, bir burgu gibi gökyüzünü oyuyor, kovalarla can sıkıntısı, ve hüzün akıtıyordu üzerine.

Böyle duygulara kapıldığında —saatlerce ya da günlerce— özellikle işçilerinden alırdı öfkesini. Giderek daha güçsüz, daha isteksiz çalışıyorlardı sanki. Artık o köylü çalışkanlığını, tuttuğunu koparırlığını yitirmişti işçileri. Kadın gibi dırdır etmeye, buluttan nem kapmaya, burunlarından kıl aldırmaz olmaya başlamışlardı. Güvenilir olmaktan çıkmış, sorumluluk tanımaz olmuştu hepsi. Kimsenin umurunda değildi fabrika. Herkes kendi çıkarını kolluyor gibiydi. Oysa yıllar önce, babasının günlerinde, bütün işçiler birlik içindeydi. Bir aile gibiydiler. Şimdiki gibi içki içmez, sövüp saymazlardı. Burunları böyle havada değildi.

Şimdi, daha canlı, daha güvenliydi işçiler. Küçük dağları kendileri yaratmış gibi davranıyorlardı. Kendilerini akıllı sanıyorlar, ama işe gelince en umulmadık sakarlıkları yapıyorlardı. Birbirlerine karşı da dostluk beslemiyor, şaşılası bir çekememezlik içinde onun bunun ku-

yusunu kazmakla uğraşıyorlardı. Hele delikanlılarla genç kızlar, büsbütün azmışlardı. Saygı nedir bilmiyorlardı. Artamonov fabrikası, genç köylü neslini çabucak değiştirmiş, bambaşka bir yeni nesil üretmeye başlamıştı gerçekten.

Ateşçi Volkov, insanların nasıl değişebileceğine iyi bir örnek sayılabilirdi. Adamı akıl hastanesine göndermek zorunda kalmışlardı sonunda. Daha dün, yani beş yıl önce, sağlığından ve yakışıklılığından, gücünden kuvvetinden başka hiçbir şeyi yoktu. Onu işe alıp adam etmeye çalışmışlardı. Hemen bir yıl sonra, karısı yoldan çıktı, adam kadını dövmeye başladı, derken kadıncağız vereme yakalandı; şimdi, ikisinden de hayır yoktu işte. Artamonov, adamlarının hızla eriyip gittiğine, şöyle, ya da böyle çalışamaz hale geldiklerine tanık oluyordu. Beş yılda, dört cinayet işlenmişti. İkisi kavgada, biri kan davasında öldürüldü. Birinde de, orta yaşlı bir dokumacı, kıskançlıktan mekikçi kızlardan birinin kafasını kesti. Kavga edilmedik, kan dökülmedik günler sayılıydı.

Bütün bu olanlar, Aleksi'nin umurunda değildi pek. Piyotr, kardeşinden hergün biraz daha uzaklaşıyor, onu büsbütün anlamaz oluyordu. Becerikli, şakacı marangoz Serafim'in huyları vardı onda. Dünya batsa umurunda değildi. Kazancın artmasına sevindiği gibi, cinayetlerin artmasına da seviniyordu sanki. Serafim de, bir yandan çoluğa çocuğa düdük yapar, ok, yay yapar, bir yandan da tabut yapar, ve bu iki işten de aynı derecede zevk alırdı.

Aleksi'nin kartal gözleri, işlerin yolunda gittiği inancıyla pırıl pırıldı. İşler iyi gidiyordu ve hep öyle gidecekti ona sorarsanız. Keyfine diyecek yoktu. Mezarlıkta üç tepeciği vardı. Üç çocuk gömmüştü. Miron, hayatta kalan tek oğluydu. Çirkin bir çocuktu bu. Takır takır kemikleri aceleyle bir araya getirip, doğuvermiş izlenimi veren, zayıf, kuru bir oğlandı. Sürekli parmaklarını çıtlatır, tek kemiklerden oluşmuş gövdesi hep tıkırdıyor, bebek çıngırağı gibi ses çıkarıyor izlenimi verirdi. Daha on üç yaşındayken gözlük takmaya başladı. Gözlükler, uzun karga burnunu daha kısa, insanın içine işleyen parlak, açık renk gözlerini gölgeli gösteriyordu. Elinden kitap düşmezdi. Sanki anasının karnından kitapla çıkmış gibi sımsıkı tutar, gözlerini dayar okurdu eli-

ne geçeni. Anası babasıyla akranıymış gibi konuşur, üstelik onların yanlışlarını doğrularını tartışırdı. Aleksiler bundan hoşlanıyordu. Ama Piyotr, yeğeninin kendisini hiç sevmediğini de bildiğinden, tartışmaya hiç yanaşmıyor, onu hemen azarlayarak susturuyordu. Oğlanın bundan alındığı yoktu elbet. Bu, büsbütün kızdırıyordu Piyotr'u.

Aleksi'nin ev yaşantısında, düzen yoktu, ciddiyet yoktu. Artamonov'a göre, kendi eviyle kardeşinin evindeki yaşam arasındaki benzerlik, bir panayırla bir manastır arasındaki benzerlik kadardı. Aleksi'yle karısının Dromov'da hiç dostu yoktu. Ama gene de, pazar ve bayram günlerinde, onların o antikalarla tıklım tıklım, nalbur dükkânı gibi dolu evlerinde, bir araya gelen bir yığın beş para etmez adam bulurlardı nasılsa. Alaylı gülümsemeleriyle altın dişlerini sergileyen fabrika doktoru Yakovliyev, çenesi düşük, sarhoş, kumarbaz mühendis Koptiyev, üniversiteden polis gücüyle atılmış bir genç kız olan ve Miron'a özel dersler veren bilmem kim ve gitar çalıp sigara içen kalkık burunlu karısı... Bunlardan başka, bir yığın döküntü Aleksi'nin evinde toplanır, kiliseye, hükümete kafa tutarlardı. Hepsi de kendini dünyanın en akıllısı sanırdı. Artamonov, bunların gerçek insanlar olmadığına inanır, ve büyük bir kuruluşun ortağı olan Aleksi'nin, bu insanlarda ne bulduğunu bir türlü anlayamazdı. Onların gevezeliklerini dinlediğinden, Rahip Gleb'in, insanların çok şey istediğinden, ama asıl istenecek şeyin ne olduğunu bilmediklerinden yakınmasını hatırlıyordu.

Bu istenecek asıl şeyin ne olduğunu sormaya bile kalkmamıştı; çünkü onun "iş ve çalışmak" olduğunu çok iyi biliyordu kendince.

Kardeşinin en sevdiği dostu, şu çenesi düşük çingene Koptiyev'di anlaşılan. Koptiyev, hep sarhoş dolaşırdı, ama elle tutulur bir yanı vardı adamın. Belki de akıllıydı bile.

"Haydi, haydi, boş sözleri bırakın bakalım," derdi ikide bir. "Felsefe karın doyurmaz. Sanayiden haber ver sen! Sanayi bir, uygulamalı bilim iki! Gerisi boş!"

Hem onun akıllı olduğunu düşünür, hem de zararlı görürdü Artamonov.

"Şu Koptiyev denen adamdan sakın," dedi kardeşine bir gün. "Böyleleri tehlikelidir..."

Piyotr'un bu sözleri, Aleksi'yi çok şaşırttı.

"Koptiyev mi? Amma da yaptın. Adamdan ne istiyorsun? Aklı başında, gücü yerinde. Yorulmak bilmez, dur otur bilmez. Ha babam çalışır. Onun gibi bin adamımız olsa keşke!" Sonra bir gülümsedi Aleksi' "bir kızım olsa, ona verirdim," dedi. "Hiç kaçırmazdım!"

Piyotr, homurdanarak uzaklaştı kardeşinin yanından.

Kardeşinin evine gittiğinde, iskambil oynamadığı zamanlar, bir yatak kadar geniş koltuğa tek başına oturur, konuşanları izler, kulağıyla oynar, hiçbirinin düşüncesine katılmaz, ama gene de, nasıl katılınacağını, ya da tartışmaya girmek için gereken sözleri bilmediğine hayıflanırdı. Çünkü, fabrikanın yaşça büyük ortağı olmasına karşın, kimse onu takmazdı. Tartışmalara katılmayışının başka nedenleri de vardı. Bu nedenleri çok iyi bilmiyordu kendisi, ama, konuşmayı beceremezdi pek. Kırk yılda bir ağzını açması gerektiğinde, büyük bir çabayla bir iki söz ederdi nasılsa.

"Bakın, bu konuda Rahip Gleb bana bir keresinde prens..." diye söze başlamıştı bir akşam, ama Koptiyev, sözünü ağzına tıkadı.

"Canım prensten bize ne? Hem, sizin gibi bir adam, prens sözünü ağzına alır mı hiç! Sizin Prens Ratski, Rus köylüsünün son nefesinden başka nedir ki..."

Koptiyev, işaret parmağını saygısızca Piyotr'a doğrultarak sürdürdü konuşmasını. Arada bir gözlerini öteki dinleyicilere çeviriyor, kendisine evsiz barksız çingeneler gibi boş kafa sallayanlara dırdır ediyordu.

"Güve bunlar be!" diye söylendi Piyotr kendi kendine. "Asalaklar!"

Bir başka akşam, *"İş, ayı değildir, ormana kaçmaz* sözü pek doğru değil," dedi. "İnsanın üstlendiği iş, ayı gibidir, onu pençeleriyle sarar. Eh, insanı yakalayan bir ayı neden ormana kaçmak istesin? Ayı insanın pençesinde değil, insan ayının pençesinde yani... Değil mi efendim?"

"Hah, işte! Buyrun!" diye atıldı Koptiyev. "Asıl kötülükler burdan çıkıyor ya. Kim söylemiş bu sözü, soruyorum, kim söylemiş?"

Aleksi de, "hayrola ağabey, Vialov'un fikirlerini aşırıyorsun bakıyorum?" diye takıldı ona.

Bu söz, Piyotr'a çok dokundu. Eve döndüğünde, karısına, Elena'ya göz kulak olmasını tembihledi.

"Şu Çingene Koptiyev, kızımıza asılıyor. Aleksi de tutuyor o herifi. Elena yağlı kuyruk, ama ona göre değil. Sen bir an önce uygun bir koca ayarla kıza..."

"Burda nerde öyle uygun bir damat..." diye dertlendi Natalya. "Kente gitmek gerek. Hem, daha dur, yaşı ne başı ne..."

"Sen yaşı kuruyu düşünürken kuş kafesten uçacak ama, ne haber?" dedi Piyotr sırıtarak.

Natalya çapkın çapkın güldü bu söze.

Piyotr Artamonov, ara sıra işten güçten sıyrılıp, fabrikayı kuşatan sihirli çerçevenin dışına çıktığında, kendini, insanlara karşı duyduğu bir düşmanlık, ve özünden hoşnutsuzluk bulutunun içinde buluyordu. Her şey, her yer duman dumandı gözünde. Bu bulutu yarıp parıldayan tek bir nokta vardı: oğluna karşı duyduğu sevgiyi kucaklayan ışık. Ama bu ışık bile küçük Nikonov'un ölümüyle gölgelenmişti. O cinayetin yükü, iyice içine kapamıştı Artamonov'u. Kimi zaman İlya'ya bakarken, "seni kötülüklerden korumak için neler yaptım, bak," demek geliyordu içinden.

Nikonov'u, oğluna kötü şeyler öğreteceği için öldürdüğü düşüncesi, cinayetten bir saniye önce belirmişti Artamonov'un kafasında. Ve Artamonov, bu gerçeği kendinden sağlayacak kadar zeki, ya da kurnaz değildi. Aynı zamanda, cinayete anında uydurduğu bu kılıfın, kendi suçunu haklı çıkaracak tek neden olduğunu biliyordu. Nikonov'u öldürmüştü, çünkü oğluna kötü şeyler aşılamasını önlemek zorundaydı. Böyle düşünerek kendini haklı çıkarıyordu ama, İlya'yla konuşurken, Nikonov adını ağzına almaya bile cesaret edemiyordu. İşlediği cinayeti ağzından kaçırmaktan korkuyordu. Bu korkusunu da, yapılan bir kahramanlığın sözünün edilmemesi gerektiği biçiminde yorumluyor, vicdanını rahatlatmaya çalışıyordu böylece.

Bu arada İlya hızla gelişiyordu. Gelişiyordu ama, eğri bir gelişmeydi bu. Piyotr, ne olduğunu pek anlayamıyordu ama, bir gariplik vardı İlya'da. Değişmişti. Annesine karşı daha anlayışlı davranıyor, karşılık vermiyor, artık okula başlayan Yakov'la kavga etmiyor, küçük

kız kardeşi Tatyana'yı gerçek bir ağabey gibi koruyordu. Ablası Elena'ya gene takılıyor, ama onu eskisi gibi üzmüyordu. Her sözünde bir merak, kuşku, ya da düşünceli bir hava seziliyordu. Nikonov'un yerini Miron almıştı. İki kuzen, sıkı fıkı dost olmuşlardı. Durmadan bir şeyler anlatıyor, büyük adamlar gibi ellerini kollarını sallayarak konuşuyor, birlikte ders çalışıyor, kitap okuyorlardı. Yedikleri içtikleri ayrı gitmiyordu kısacası.

İlya, pek evde oturmuyordu. Kahvaltıda bir görünür, sonra hemen kente, amcasının evine, ya da Miron ve Goritzvetov adında saçı başı dağınık, esmer bir çocukla ormana giderdi. Bu Goritzvetov ufak tefek, sinsi, ısırgan otuna benzeyen bir çocuktu. Yalpalayarak yürürdü. Gülünç bir biçimde yan bakan gözleri, şaşı gibi görünürdü.

"Bula bula o çıfıtı mı buldun arkadaşlık edecek?" diye azarladı onu bir gün Natalya.

"Çıfıt, sövgüdür, anneciğim. Üstelik Yahudiler de bizim gibi insandır," diye cevap verdi İlya. "Hem biliyorsun, Rahibimiz Gleb'in yeğenidir Goritzvetov. Yani o da Rus. Akıllı bir Rus. Okulumuzun en çalışkan öğrencilerinden..."

Natalya dudak büktü, "Hıh," dedi, "Çıfıtlar nerde olsa sivrilirler!"

"Öyle mi dersin?" dedi İlya tatlı tatlı. "Bak, Dromov'da dört Yahudi var, eczacının dışında hepsi de yoksul."

"Neresi dört tane, dört yüz tane de çıfıt yavrusu var... Sağa bak çıfıt, sola bak çıfıt. Vorgorod çıfıt kaynıyor. Fuarda...

Natalya daha konuşacaktı, ama İlya ciddi ciddi başını iki yana sallayarak kesti annesinin sözünü.

"Çıfıt demek hiç hoş değil," dedi.

Natalya mosmor oldu. Kaşığını öfkeyle fincan tabağına çarptı.

"Bana terbiye mi veriyorsun aklınca?" diye bağırdı. "Ben konuşmasını bilirim. Kör müyüm yani? O çıfıtın herkese sırnaştığını, Vialov'la bile sıkı fıkı olduğunu görmüyor muyum? Çıfıtlar yılışık olur zaten. Ve yılışık insanlar tehlikelidir. Benim bir tanıdığım vardı da..."

"Yeter!" diye kükredi birden Piyotr. Natalya kocasına baktı, ağladı ağlayacaktı.

"Sana ne oluyor Piyotr?" dedi. "Kendi evimde istediğim gibi konuşamaz mıyım?"

İlya kaşlarını çatmış oturuyordu.

"Seni bu dünyaya ben getirdim, unutma," dedi Natalya oğluna.

"Çok teşekkür ederim," dedi İlya. Boş fincanını öfkeyle ileri itti.

Piyotr, oğluna yan gözle baktı, kulağını kaşıyarak gülümsedi.

Natalya'nın, oğlundan korkuyormuş gibi konuştuğu belliydi. Gaz lambasından korktuğu gibi, Olga'nın ona armağan ettiği süslü bir kahve değirmeninden —patlayıverecek diye— korktuğu gibi korkuyordu oğlundan. Böyle düşündü Artamonov. Aslında kendisi de, bu aptalca korkuya benzer bir korku duyuyordu oğluna karşı. Garip bir çocuktu bu İlya — ona bakarsan, oğlanların üçü de bir garipti. Şu bahçıvanda ne buluyorlardı sanki? Oturup saatlerce konuşuyorlardı Vialov'la. Ama ne konuşuyorlardı?

Bir akşamüstü, Artamonov'un kulağına Vialov'un bilgiç köylü sesi geldi.

"İnsanın ne kadar az şeyi varsa, o kadar hafif olur. Orada haklısınız. Ama o gökteki açılar meselesine aklım ermedi. Gökte açı olur mu hiç? Duvar var mı ki, açı olsun?"

İki öğrenci kahkahayla güldüler Vialov'un bu sözlerine. İlya'nın gülmesi kısa ve yumuşak, Miron'unki kuru, ısırgan. Goritzvetov'un gülmesiyse, isteksizdi.

Vialov kendisine gülündüğünü birden anlamış gibi, "Heey, durun bakalım," dedi çocuklara. "Gülünecek ne var bunda? Ciddi meseleler konuşuyoruz!"

Vialov, sözcükleri tane tane çekerek, o karmaşık fikirlerini sıralıyordu. "Siz gençler, insanlığa ilişkin ne varsa öğrenmelisiniz. İnsanoğlunun aslını astarını, insanın ne olduğunu, nereye gittiğini... Bunun için de merak etmeyi öğrenmek gerek. Bir de sözcüklerin anlamını. Her bir sözcüğün nerden geldiğini, ne anlama kullanılacağını iyi bilmelisiniz. Bakın, size bir örnek. *Koneçno, koneçno* diyorsunuz günde yüz kere. Ve 'elbet, elbet,' dediğinizi sanıyorsunuz. Oysa aslında, bu sözcük *'nihayet', 'sonunda'* anlamına gelir. Ve gerçekte, hiçbir şeyin sonu yoktur!.."

Vialov, bundan sonra Piyotr'un sık sık duyduğu sözleri tekrarladı. "İnsanoğlu iplik eğirir, Şeytan ondan çuval dokur. Bu böyle gider, sonsuza dek..."

Çocuklar, gene güldü. Vialov da onlarla birlikte kıkırdadı. Sonra elini şöyle bir salladı, "Aah, siz öğrenciler, acemi bilginler..." dedi.

Akşamın loşluğunda, çocuklar, güneştekinden daha küçük, daha az belirgin, az önemli, ve Vialov nedense daha iri, daha büyük görünüyordu. Ve gevezelikleri, gündüzünkünden daha aptalcaydı sanki.

İlya'nın Vialov'la böyle sık sık konuşması, Artamonov'un bahçıvana karşı duyduğu sevgisizliği arttırıyordu. Soyut birtakım korkular uyanıyordu yüreğinde.

"Şu Vialov'da ne buluyorsun?" diye sordu oğluna.

"İlginç bir adam."

"Nesi ilginç? Aptallığı mı?"

"Aptallık da tanınmalı, anlaşılmalıdır," dedi İlya.

Artamonov, bu cevabı beğendi. "Doğru," dedi. "Hepimiz aptalca yaşıyoruz."

Kendi ağzından çıkan bu sözlerin, Vialov'unkilere çok benzediğini fark etti birden.

İlya, büyük umutlar uyandırıyordu onda. Fabrikanın bahçesinde, hafif hafif ıslık çalarak, elleri cebinde dolaşan, dokuma tezgâhlarının önünde volta atan, ya da hızlı adımlarla işçi mahallesine yürüyen oğluna baktıkça, onun ilerde büyük bir adam olacağına, Artamonov fabrikalarının başına geçip dünyayı parmağında döndüreceğine inanıyordu. "Üstelik, benden başarılı olacak. Çünkü işin içinde büyüyor. Bize koşumları taktılar, ne olduğunu anlamadan arabaya koştular..." diyordu kendi kendine.

Yalnız bir şey vardı, İlya sokulgan ve güler yüzlü değildi. Konuşurken bile, sözcüklerini çok önceden hazırlamış gibi söyleyeceğini söyler, keserdi. Ve sözleri, konuşmaya devam isteği uyandırmazdı insanda. "Biraz soğuk," diye düşünüyordu Piyotr. Ama çenesi düşük Goritzvetov, ya da tembel, uyuşuk Yakov'a benzeyeceğine, ya da çocuksu tavırları küçümseyen, kitapsı tavırları huy edinen, bir devlet görevlisi gibi burnu havada, kitapların, özel —ve de değişmez— hayat yasaları saptadığını ve bu yasalardan asla çıkılmaması gerektiğini sanan Miron gibi olmaktansa, soğuk olması daha iyiydi.

Tatil günleri çabucak geçti ve okullular, yol hazırlıklarına başladılar. Nasıl olduysa, Yakov'a öğüt vermek Natalya'ya, İlya'ya ayrılış sözlerini söylemek de Piyotr'a düştü. Natalya, uzun uzun konuştu oğluyla, ama Artamonov, İlya'ya söyleyecek söz bulamıyordu. Ne yani, sivrisineklerden oluşan bir bulut gibi onu saran iş sorunlarını, böyle bir dünyada yaşamanın çekilmez olduğunu mu anlatacaktı oğluna? Genç bir delikanlıya, üstelik, yarın öbürgün bu sorunların ortasına atılması beklenen bir çocuğa bunlar söylenmezdi...

Piyotr Artamonov, yorgundu, bıkkındı. Bir değişiklik istiyordu. Özlediği, aradığı bir şey vardı, ama neydi? Mevsimlerin, kimseye danışmadan getirdiği yağmurlardan, karlardan, çamurlardan, ya da yazın sıcağından, tozundan başka bir şeylerin hayatına karışmasını istiyordu.

Aradığını buldu sonunda. Ya da, aradığı onu buldu.

Bir gün, ağaçlıklı bir yerde, ağaçların yerini, daha evlerin almadığı, insanların pek uğramadığı tenha yollarda, korkunç bir temmuz sağanağına yakalandı. İri dolu taneleri, gök gürlemeleri ve şimşekler, bulutları yırtıyor, hızla iniyordu yeryüzüne. Ağaçların arasındaki dar yolu izleyerek karanlıkların örttüğü sel sularına girdi araba. Artamonov'un öfkesi yağmurunkine karışıyor, yere düşen dolu taneleri toprağı delik deşik ediyordu. Atların ayakları bastıkları yerden zor çıkıyor, tekerlekler, eriyen toprağın içine batıyordu. Dingiller, yerle bir olmuştu. Soğuk, mavi bir ışık, bir an için yeryüzünü aydınlattığında, arabanın altındaki toprağı sürükleyen sel suları, Artamonov'a gözdağı verircesine parlıyordu. Bu aydınlık anlarda, sağa sola, dört bir yana eğilen yüksek, kara birer dev gibi sallanan ağaçları, yağmurun puslu perdesi ardından görüyordu Artamonov. Görüyor, ve bu ağaçların üstüne üstüne geldiği korkusuna kapılıyordu.

Karanlıkta görünmeyen atlar, hızlı hızlı soluyor, en büyük çabalarını harcayarak, arpa boyu yol gidiyorlardı. Arabanın şişko sürücüsü Yakim, ürkek ve sakıngan bir sesle onları yatıştırmaya çalışıyordu. Atlar, ayaklarını son bir kez kaygan çamura daldırdılar ve durdular.

Ormanı buz takırtılarıyla dolduran dolu da kesildi. Ama hemen arkasından, milyonlarca berrak damlalarıyla yapraklara çarpan ve karanlığı öfkeli homurtusuyla dolduran yağmur başladı.

"Şurda Popovların evi var," dedi Yakim. "Oraya kadar yürümeye gayret edeceğiz..."

Ve böylece, Artamonov, dışardakinin tersine kuru, ve yumuşak bir ışığın aydınlattığı sıcacık bir odada, başka birinin giysileri içinde buldu kendini. Bir düş görüyordu kaba kaba. Gümüş renkli, pırıl pırıl bir semaver, soba başına yumulmuş bir kedi gibi mırlıyor, uzun boylu, ince bir kadın, kumral saçlarının taçlandırdığı tatlı asil bir gülümsemeyle çayları dolduruyordu. Koyu renkli, bolca bir giysi vardı sırtında. Açık renkli, belki de bulut rengi gözleri, solgun yüzünün üzerinde pırıl pırıldı.

Kadın, çok olağan bir şeyden söz eder gibi, yakınmasız, tatlı, ağırbaşlı bir sesle, kocasının yakında öldüğünü, mülkünü satıp kasabaya taşınmak ve orada bir anaokulu açmak istediğini anlattı Piyotr'a.

"Kardeşinizin önerisi bu," dedi. "Kardeşiniz ilginç bir insan. Akıllı, capcanlı pek başkalarına benzemiyor."

Artamonov gırtlağını temizledi, sakıngan bakışlarını odada gezdirdi. Kıskanmıştı kardeşini. Gençliğinde babasıyla gezerken, birçok bey evine girmiş çıkmış, ama hiçbirinde onun bu kadar ilgisini çeken, onu içine saran bir hava görmemişti. O tür evlerde, her şey, eşyalar da, insanlar da, tedirgin etmişti onu. Oysa burda, tatlı bir sıcaklık vardı. Eşyalar abartmasız, ama tam gerektiği gibi, ve sıcaktı. Kadının, kardeşinden söz eden sesi bile sımsıcaktı...

Sedef abajurlu bir lamba, masanın üzerindeki fincanlarla çay kaşıklarını beyaz bir ışıkla aydınlatıyor, sımsıkı arkaya bağlanmış saçlarıyla masanın başında oturan küçük kızın gözleri üzerine yeşil bir gölge düşürüyordu. Kızın önünde açık bir defter vardı. Ucu sivri bir kalemle, bir şeyler yazıyor, çiziyor, ve kendi kendine mırıldanıyordu. Mırıltısı öyle yumuşaktı ki ama, konuğun, annesinin söylediklerini duymasını engellemiyordu.

Oda, büyük değildi, ve ağzına dek eşyayla dolmuştu. Ama her şey, topraktan bitmiş gibi doğal görünüyordu. Güzel bir bütün oluşturuyor-

du eşyalar, bununla birlikte, her şey, bir başına bir anlam taşıyor, duvardaki üç büyük tablo gibi ayrı ayrı şeylerden söz ediyordu. Piyotr'un karşısında duran resim, boynunu gururla döndürmüş görkemli bir kısrağı gösteriyordu. Gür yelesi, inanılmayacak kadar, nerdeyse yerlere dek uzundu.

Bu evdeki her şey, şaşılası rahatlıktaydı. Eşyalar, insanın içini rahatlatıyor, ve evin hanımının tatlı sesi, uzaklardan gelen duygulu bir türkü gibi dalgalanıyordu havada. İşte, böyle bir çevrede, ömrünün sonuna dek rahat, huzur içinde, kimseye kötülük etmeden yaşayabilirdi insan. İnsanın böyle bir karısı olsa, ona saygı duyar, oturur günün sorunlarını paylaşırdı onunla.

Bu arada, kara göklerden, bu odanın dışındaki bir dünyanın öfkesini bağıran mavimsi şimşekler, verandanın camlarından içerlere uzanıyor, oda kapısının yukarlarında, yarımay biçiminde işlenmiş renkli camlara çarparak varlığını haykırıyordu. Ama fırtına, artık umurunda değildi Piyotr'un. Gök gürlemelerini duymuyordu bile.

Gün doğmadan yola çıktı. İçinde, tatlı bir rahatlık, ve bu güzel geceyi yaratan bulut gözlü sakin kadının nerdeyse bedeninden ayrılmış peşinden gelen hayalini kucaklayan tatlı bir huzur vardı.

Sel sularının açıp doldurduğu parlak çukurlarda, Güneşin altın ışıkları ve rüzgârın parçaladığı koyu boz bulutlar yansıyordu şimdi. Böyle bir dünyada yaşamak için neler vermezdi Piyotr...

Üzgün ve doymamış yüzünü daha iyice kızıtmamış Güneş'e çevirdi, "yaşamak diye buna denir işte," dedi kendi kendine.

Ne düşündüyse, bu olaydan söz etmedi karısına. Aleksi'den de sakladı o kadınla tanıştığını. Ama birkaç hafta sonra, kardeşinin evine gittiğinde Bayan Popov'u Olga'yla bir kanapede oturur görünce, kıpkırmızı oldu.

Aleksi, ağabeyinin koluna girerek konuğunun yanına götürdü Piyotr'u.

"Sana sevgili ağabeyimi tanıtayım, Vera," dedi.

"Biz tanışmıştık," diye gülümsedi Bayan Popov elini uzatırken.

"A -a! Nasıl olur?" diye şaşırdı Aleksi, "ne zaman tanıştınız? Piyotr, neden bana söylemedin?"

Piyotr, kardeşinin şaşkınlığında garip bir suçlama sezer gibi oldu ve nedense, sakalı durduk yerde titremeye başladı. Nereye koyacağını bilmediği elini kulağına götürdü, "Şey... Unuttum..." diye kekeledi.

Ama Aleksi, ağabeyi gibi meseleyi geçiştirmek şöyle dursun, kurcalıyordu.

"Şuna bakın! Kızardı! Görüyor musunuz? Vay canına! Verdiği cevaba bakın. Unutmuş! Sakalıma anlat sen o unutma masallarını! Böyle bir kadını bir tanıyan bir daha unutur muymuş? Bakın bakın, kulakları da kızardı... Şişiyor, kulakları şişiyor!"

Bayan Popov hiç alınmadı bu sözlere, tatlı tatlı gülümsedi yalnızca.

Uzun kristal kadehlerden buz gibi bal likörü içtiler. Bu özel Rus içkisi, Bayan Popov'un Olga'ya bu gelişinde getirdiği armağandı. Rengi, kehribar sarısıydı. İnsanı kendine getiriyor, damakları tatlı tatlı gıdıklıyor, ve Piyotr'un dilinin ucuna, şaşılası sözcükler getiriyordu. Ama Piyotr, kendine de yabancı olan bu sözcüklerle ne yapılacağını bilmez, şaşkın dururken, Aleksi, susmuyordu.

"Yok, yok Vera Popov... Bana sorarsanız, satmakta acele etmeyin. Doğaya, sessizliğe âşık birini bulmalısınız. Kentin gürültüsünden yılmışlar için eşsiz bir sığınak, güzel bir cennet sizin eviniz. Sıradan bir alıcı, verse verse ne verir? Toprak büyük değil, ağaçlık bölge küçük... Haydi diyelim ağaçlarımız güzel, ama buralarda tavşandan başka kim var ormana düşkün?"

"Evi satmayın," dedi birden Piyotr. Gözleri kadehindeydi.

"Ama neden?" diye sordu Bayan Popov düşünceli bir tavırla. Hiç heyecanlı görünmüyor, yavaş yavaş likörünü yudumluyordu. Hafifçe göğüs geçirdi. "Başka çarem yok ki."

Piyotr, Olga'nın delici bakışlarından rahatsız oluyordu. Dudaklarını gere gere gülmesini tutması da hoşuna gidiyor değildi. Kaşlarını çattı, kadehini birden başına dikerek içkisinin tümünü yuttu ve Bayan Popov'a suskunluğuyla cevap verdi.

Bu olaydan iki gün sonra, Aleksi, ipotek karşılığı bayan Popov'a para vereceğini söyledi Piyotr'a.

"Mülkünün değeri yedi bin gümüş ruble kadar. Sonra eşyalara..."

"Bu işe girme," diye sözünü kesti Piyotr.

"Nedenmiş? Ben maldan anlarım. Ne para vereceğimi de iyi bilirim..."

"Girme dedim" dedi gene Piyotr.

"Peki ama neden?" diye haykırdı Aleksi. "Yanıma bir antikacı alırım, fiyat biçecek birini alırım..."

Piyotr, başını iki yana sallıyordu. Kardeşini bu işten caydırmak için yeterli bir nedeni yoktu. Bir neden uydurmaya da aklı yetmeyince, "gel ortaklaşa girelim bu işe," dedi. "Yarı yarıya."

Aleksi gülümseyerek, ağabeyinin gözünün içine baktı.

"Havalandın bakıyorum?"

"Eh, demek havalanma zamanım gelmiş," dedi Piyotr.

"Dikkatli ol, fazla yaklaşma!" diye uyardı onu Aleksi. "Ben denedim, hiç yüz vermiyor."

Vera Popov'la iki üç kez görüştükten sonra, onu düşlemeye başladı Artamonov. Yepyeni bir dünya yarattı kendine. Olağanüstü bir şeyler olacak ve onu Popov'la bir araya getirecekti. Hiç ayrılmamacasına... Ve hemen o anda, şaşılacak derecede kolay, rahat ve güpgüzel bir yaşantı başlayacak, içersi tatlı bir sıcaklığa bürünecekti. Yaptıkları işten hoşlanmayan bir yığın insan olmayacaktı çevrelerinde. Hoşnutsuzluk yaratacak bir şeyler bulmakta usta insanlar, yakınan, dırdır öten, yalan söyleyen ya da onu kandırmaya çalışan insanlar olmayacaktı. Giderek artan düşmanlıkları, kinleri, öfkeleri kadar içini karartan yapmacık gülümsemeler, yalandan poh pohlamalar da olmayacaktı. Pencereden baktıklarında gördükleri de değişik olacaktı elbet. Her şeyden önce, yağa bulanmış kırmızı bir örümcek gibi yayılan ve durup dinlenmeden ağını ören Artamonov fabrikası görünmeyecekti. Büyük bir erkek kediye benzetti kendini. Şöminenin başına yumulmuş keyifli bir kedi. Yanında kendisini seven bir kadın, kendisini okşamaya hazır tatlı bir kadın... Başka hiçbir şey istemezdi Artamonov, ama hiçbir şey...

Bir zamanlar, Nikonov'un oğlu nasıl hayatında karanlık bir nokta olmuş, ve o noktanın çevresinde en büyük güçlükler, en büyük kötülükler toplanmışlarsa. Vera Popov, kapkaranlık bir dünyanın içinde, parıldayan bir yıldız gibi duruyor, yalnız güzellikleri, mutlulukları topluyordu çevresinde. Yaşama sevgisi geri dönüp gelmişti Piyotr'un.

Kadının evine ve mallarına değer biçmeye giden kardeşine ve ufak tefek, yaşlı, gözlüklü ve kurnaz bakışlı adama katılmadı. Ama Aleksi

ipotek kâğıtlarını hazırlayıp döndüğünde, "Hisseni bana sat," sözüyle karşıladı onu.

Aleksi birden afalladı. Daha dün çekişe çekişe kabul ettirmişti ağabeyine bu işi. Şimdi birdenbire ne olmuştu?

"Bana bak," dedi sonunda. "Ben bayılmıyorum ipotekle para vermeye. Bana sorarsan borcunu ödeyemeyecek, malları bizim verdiğimiz paradan çok daha fazla ediyor. Bu durumda senin bana az da olsa fazla para vermen gerek hisseme karşılık."

Buna da peki dedi Piyotr. Aleksi kaşlarını çattı, "sana iyi şanslar," dedi. "İşini biliyorsun doğrusu."

Kendi de aynı düşüncedeydi. Kendi kendine güzel bir armağan sunmuş, sevdiği kadının hayatını satın almıştı.

"Natalya'ya bir şey söyleyeyim mi?" diye sordu Aleksi. Bir yandan da göz kırpıyordu.

"Nasıl bilirsen öyle yap," dedi Piyotr ters ters.

Aleksi, soran gözlerle baktı ona, "Olga'ya sorarsan, Vera Popov'a âşık olduğunu düşünüyor," dedi.

"O beni ilgilendirir."

"Neyse canım, üzülme. Bizim yaşımızdaki erkekler zaman zaman havalanır böyle. Eğlenmek bizim de hakkımız, değil mi ya?"

Piyotr, büsbütün öfkelendi, "sen benim işlerime burnunu sokma!" diye bağırdı kardeşine.

Çok geçmeden Piyotr, Olga'nın kendisiyle daha senli benli, hatta biraz saygısızca ama bir şeyler bildiğini sezdirir bir sır ortağı tavrıyla konuştuğunu fark etti.

"Aleksi sana bir şeyler mi çıtlattı?" diye sordu. "Neler uydurdu benle Vera Popov hakkında?"

Olga, pamuk elleriyle Piyotr'un saçlarını okşadı. "Benden çıkmaz, merak etme," dedi. "Kimse bilmeyecek."

"Hiç kimse hiçbir şey bilemeyecek!" diye haykırdı Piyotr. Yumruğunu da dizine indirdi bunu söylerken. "Benden başka kimse bilmeyecek. Sen anlayamazsın benim duygularımı. Kimse anlayamaz. Ona da bir şey söyleyeyim deme, pişman ederim seni!"

Nasıl böyle sert konuştuğuna Piyotr'un kendi de şaştı. Ama aslında doğruydu söyledikleri. Anlaşılır duygular değildi Vera Popov'a karşı duyduğu. Bedensel bir istek duymuyordu ona karşı. Düşlerinde, yarattığı o hayal dünyasında, bir dişi yerine koymuyordu onu. Güzel bir evin, görkemli rahatlığını tamamlayacak kaçınılmaz bir nesneydi bu kadın. Onun içinde solumadığı ev, isterse saray olsun, yaşanası değildi. Onsuz hayat dürüst değildi, tatlı değildi, çekilesi değildi.

Kadın Dromov'a taşındıktan sonra, Aleksi'nin evinde daha sık görür oldu onu. Ve bir gün, aklı başından gitti.

Olga, hastalanmıştı. Vera Popov yatağın baş ucunda hasta bakıyordu. Bluzunun kolları sıvanmıştı, su dolu bir kaba eğiliyor, havluyu ıslatıyor, çömeliyor, doğruluyordu. Şaşılacak derecede güzeldi vücudu. Küçük memeleri, yeni olgunlaşan bir genç kızınkiler gibiydi. Sallanmıyorlardı. Anlatılmaz, düşünülmez bir çekicilik akıyordu kadından. Piyotr, kapı ağzında kakıldı kaldı. Kaçamak bakışlarını kadının beyaz kollarında, bacaklarının hiç pörsümemiş kıvrımlarında, kalçalarında dolaştırdı. Ve birden, karşı konulmaz bir istek duydu kadına karşı. Tatlı bir his ayaklarını yerden kesti, kadının kendine sarılan kollarını boynunda hissediyordu.

Hasta yatağının yanında bulunan Vera Popov, döndü, selamladı onu. Piyotr, beceriksiz bir mırıltıyla kadına cevap verdi ve hemen pencerenin yanına gitti, oturdu. Soluk soluğaydı. Heyecanını sezdirmemek için hastayla ilgileniyormuş gibi yaptı.

"Geçmiş olsun Olga. Ne oldu sana böyle?"

Hayatında ilk kez bir kadın onu böyle kendinden geçiriyor, bir bakışla çileden çıkarıyordu. Böyle bir duyguyu hiç tatmamıştı daha önce. Korktu. Kötü bir şeyler olacakmış, elinde olmadan büyük günahlar işleyecekmiş gibi korktu. Bu şaşkınlık içinde, arabacıyı doktora yollamayı akıl etti ve kendisi, daha bir saniye durmadan çıktı, fabrikaya doğru yürümeye başladı.

Şubatın son günlerinden biriydi. Erimekte olan karlar, havanın bir kar fırtınasına hazırlandığını haber veriyordu. Kirli, boz renkli bulutlar, alçaklara inmiş, gökyüzünü kaplamıştı. Uzay ortadan yok olmuş,

bulutlar, ters çevrilip Piyotr'un kafasına geçirilmiş bir fincan gibi birbirine kenetlenmişti. Bu fincanın içinden nemli, soğuk bir toz dökülüyor, sakalına, bıyıklarına çöküyor, soluk alışını güçleştiriyordu.

Suya dönüşmekte olan karlara basarken, kendini ezilmiş, parçalanmış hissediyordu Artamonov. Ayağının altındaki karın çıkardığı garç garçlar, kendi yüreğinin çıkardığı garip seslerdi sanki. Nikita'nın kendini öldürmeye kalktığı o gece, ve küçük Nikonov'u öldürdüğü o gün de böyle duygular doldurmuştu yüreğine. O iki olayın birbirine çok benzemesi, ikisinin de ölümle ilgili olması, ve ikisinin de bugünküne benzer duygularla dolu olduğunu hatırlaması, içinde bulunduğu durumu daha da ürkünç yapıyordu. Bu kez dikkatli olmalı, başına gelecek kötülükleri önlemeye çalışmalıydı.

Bayan Popov gibi bir hanımefendinin, onun metresi olamayacağı apaçık ortadaydı. Kadın istekli olsa bile, kendinde onu çekecek güç yoktu. Dahası, şimdi düşündükçe, kadına karşı duyduğu bedensel isteğin birden alevlenip Bayan Popov'u başka kadınlardan hiçbir ayrılığı olmayan bir kadın haline soktuğunu görüyordu. Kadınların ne mal olduğunu çok iyi bilirdi. Bir metresin de, durmak bilmez ve de tatsız okşamalarının, artık onu hiç heyecanlandırmayan karısınınkilerden daha iyi, ya da daha değişik olacağını sanmak, yersiz bir iyimserlik olurdu doğrusu.

"Ne istiyorsun yani?" diye sordu kendi kendine. "Çapkınlık mı yapacaksın? Harama mı heveslendin? Karın dururken..."

Böyle içinden çıkılmaz durumlara düştüğünde, başında kara bulutlar dolaştığında, sorununu çözmek yerine, sıyrılıp kurtulmayı yeğlerdi hep Artamonov. Kara bulutları kaldırıp arkasına koymak, ve bir daha hiç ardına bakmadan yürüyüp gitmek isterdi. Bir tehlikeyle karşılaşmak, baharın ilk günlerinde, kapkaranlık bir gecede, üstü ince bir buz tabakasıyla kaplı bir ırmakta yürür gibiydi. Ayakların altındaki ırmak, derindi, korkunçtu. Çocukluğunda yaşamıştı böyle bir olay ve o gün, bu gündür, en büyük korkularını, o karanlık buzlu geceye benzetir, ürperirdi. Kemiklerine dek titrerdi.

Birkaç gün, böyle sersem sersem dolaştı. Uykusuz bir gecenin sabahında, erkenden bahçeye çıktığında, bekçi köpeği Tulun'un, karlar

üzerinde, kanlar içinde yattığını gördü. Hava, yerdeki kanları katran gibi kara gösterecek kadar karanlıktı daha. Ölü hayvanın kıllı gövdesini ayağıyla itti Artamonov. Köpek döndü. Hayvanın sırıtık yüzü ve yuvasından fırlayan tek gözü, onu iteleyen insanın ayağına baktı.

Artamonov döndü, bahçıvanın kulübesinin alçak kapısını iterek eşikte durdu.

"Köpeği kim öldürdü?" diye sordu.

"Ben," diye cevap verdi Vialov. Yukarı doğru diktiği aralık parmakları üzerinde bir çay tabağını dengelemeye çalışıyordu.

"Sebebini sorabilir miyim?"

"Gene birini ısırdı da."

Vialov dengeleme oyununu sürdürüyor, umursamaz bir tavırla cevap veriyordu patronuna.

"Kimi ısırdı?"

"Zinayda'yı... Serafim'in kızını."

Artamonov, bir an konuşmadan durdu, düşündü, "köpeğe acıdım," dedi sonra.

"Köpek kısmına acınmaz," diye cevap verdi Vialov. "Elimde büyüdü. Zincire vurulduğundan beri bana bile havlar oldu. Ee, haksız da değil hayvan. İnsanı bile zincire vursan kudurur..."

"Doğru," dedi Artamonov. Kapıyı sımsıkı kapadı ve yürüdü gitti. Demek Vialov'un doğru denecek sözler ettiği oluyordu bazen...

Biraz bahçede durdu, fabrikanın mırıltısını dinledi bir süre. Taa ötede, karanlığın ortasında sarı bir yama gibi, donuk bir ışık parlıyordu. Serafim'in evinde ışık vardı. Ahır duvarına bitişikti bu ev. Ahırın duvarı sayılmazsa üç duvarı vardı.

Artamonov ışığa doğru yürüdü, pencereden baktı. Zinayda, sırtında tek bir gömlek, masanın başında oturmuştu. Lambanın solgun ışığı altında eğilmiş, dikiş dikiyordu.

Piyotr, içeri girince kız, hiç başını kaldırmadan, "bir şey mi unuttun?" diye sordu.

Sonra gözlerini kaldırdı. Elindeki dikişi masanın üzerine fırlattı. "Hay Allah!" diye haykırdı. Şaşkın bir gülümseme vardı yüzünde. "Ben de babam geldi sandım..."

"Bana bak," dedi Artamonov. "Tulun seni ısırdı mı?"

"Kız, nerdeyse böbürlenir bir tavırla, "oo, hem de nasıl!" dedi. Bir ayağını sandalyeye koydu, eteğini kaldırdı. "Bak!"

Artamonov, dizin altında bir sargı bulunan beyaz bacağa baktı, kıza yaklaştı, ve derinden gelen değişik bir ses tonuyla, "sabah karanlığında ne yapıyordun oralarda?" diye sordu. "Söyle bakalım!"

Kız, soran gözlerle baktı ona bir an. Sonra hemen bütün bu soruların bir bahane olduğunu birden anladığını belirten çekingen bir gülümsemeyle eğildi, lambayı üfledi.

"Kapıyı kilitlesek," dedi.

Yarım saat sonra, Piyotr Artamonov, hızlı adımlarla fabrikaya doğru yürüyordu. Tatlı bir yorgunluk çökmüştü üzerine. Kulağını mıncıklıyor, ikide bir tükürerek düşünüyordu. Keyifliydi. İşçi kızın utanmasız okşamalarını bir kez daha duydu bedeninde. Şaşkınlıkla gülümsedi. Ne de güzel beceriyordu bu işleri işçi kız... Birini ustalıkla kafese koyup, ondan yararlanmış gibi sevindi.

Arı kovanından bal almaya dalan bir ayı gibi dalmıştı artık işçi kızların arasına. Önceleri, onların, yılışık, utanmasız sözlerini ve davranışlarını yadırgadı Artamonov. İşçi kızların yaşantısı, hiç tanığı olmadığı yepyeni bir dünya seriyordu gözleri önüne. Gizlileri saklıları yoktu bu insanların. Uzaktan, eski püskü, değersiz gibi görünen bir kutu, Artamonov'a ağzını açmış, utanmadan uzak, serilmişti önüne. Zinayda'yla arkadaşlarının aşk dediği utanmasız davranışları anlatan türküler duydu burda. Ağlayan türküler, inleyen türküler, neşeliler, açık saçıklar... Tadı, hafif acıya çalan garip bir içkiyi yudumluyordu Artamonov. Ama içtiği, alkolden daha keskin, daha etkili bir şeydi. Çabucak sarhoş ediyordu insanı.

Serafim'in ahırlara dayanmış kulübesine, işçilerin "kurt kapanı" adını taktıklarını öğrendi. Zinayda'nın takma adı, "Tulumba'ydı. Marangoza sorarsanız evi bir "manastır"dı.

Ocağın altında duran kerevete oturur, o elinden düşmeyen gitarını önce boynuna, sonra omuzlarına dolayıp kucağına sarkıttığı işlemeli şala yerleştirirdi. Kıvır kıvır saçların kocaman yaptığı başını şöyle bir

arkaya atar, şarkı söylemeye hazırlanırdı. Yanakları al al, bakışları capcanlı olurdu böyle zamanlarda.

"Haydi, neşelenin rahibelerim!" diye bağırırdı şarkıya başlamadan önce. "Bunların hepsi birer rahibe, değil mi efendim? Şeytan'a hizmet ediyorlar! Ben, onların başındaki nöbetçi... Rahip de diyebilirsiniz... Karnım boş, cebim delik! Şuraya bir ruble atıverin bayım? İnsan dünyaya neşelenmek için gelir! Bir rubleye bin neşe!"

Parayı alıp ayak bağına tıkıştırır, gitarına eğilerek başlardı söylemeye:

Kadın gitmiş cehenneme
Kızarmış buz istemeye
Şeytan kapmış küreğini
İndirmiş beyaz tenine!

"Nerden de bulursun böyle manileri?" dedi patron. Her seferinde söyleyecek değişik bir mani bulmasına şaşıyordu.

Eski kurt Serafim, Artamonov'a cevap bulmakta da ustaydı ama.

"Ben bir eleğim, efendim. Sadece bir elek. İçime gübre doldursan, eler bir şarkı çıkarırım sana. İşte ben böyle bir adamım efendim. Elek gibi bir adam!"

Sonra da şu öyküyü anlattı:

"Kutuzovlarla Bay Yapuşkin adlı bir ayyaştan öğrendim ben bunları bayım. Kimse ömründe görmemiştir böyle garip insanlar... Bu Yapuşkin dediğim de, benim gibi ayyaştı. Beydi, ama yoksul numarası yapardı. Kurnaz bir adamdı anlayacağınız. Sırtına bir heybe atar, dilenci gibi gezerdi yoksulların, köylülerin arasında. Duyduğunu, gördüğünü de bir bir yazardı. Böylece defterler dolusu yazmış, almış bunu imparatora götürmüş. 'Buraya bakın, majesteleri,' demiş, 'bakın köylülerimiz neler düşünüyor.' İmparator defterlerden birini almış, birazını okumuş, meseleyi anlamış hemen. Ve de serfleri azat etmiş. Sonra da bu adama fiske dokunulmamasını, yalnızca Suzdal'a gönderilmesini ve orada kendisine içebildiği kadar votka verilmesini emretmiş. Paralar devletten elbet. İmparator, işini bilir, değil mi efendim? Anlıyorsunuz, Yapuşkin köylünün bütün sırlarını biliyor, İmparatorun işine gel-

meyen bir yığın şey biliyor. O yüzden sürgüne göndermiş adamı. Yapuşkin, ölesiye içmiş. Ve ölmüş..."

"Bana kalırsa uyduruyorsun," dedi Artamonov.

"Kadınların dışında kimseye yalan söylemem ben, efendim," diye cevap verdi Serafim. "Bizim meslekte yalan söylemek yoktur."

İhtiyarın sözlerinden şaka mı, ciddi mi olduğu anlaşılmıyordu. Son söylediğinin etkisini bekler gibi biraz durdu, sonra devam etti.

"Yalan söylemek için, doğruyu bilmek gerekir efendim. Ben, yalan söyleyemem, çünkü gerçekleri bilmem. Yani şunu demek istiyorum efendim, şey demek istiyorum... Ben, çok gerçekler gördüm bu dünyada ve şöyle bir özdeyiş uydurdum kendime: *Hakikat kadına benzer. Gençken güzeldir."*

Gerçekleri bilmiyorsa da, beylere ilişkin bir yığın hikaye biliyordu ihtiyar. Onların eğlencelerini, neye sevindiklerini, neye üzüldüklerini, nice zalim, nice zengin olduklarını biliyordu. Onlara ilişkin bir şey anlattığında, hep şu sözlerle bitiriyordu hikâyesini: "Ama şimdi onların saltanatı sona erdi... Uçurumdan aşağı yuvarlandılar. Kendilerinde değil hiçbiri... Artık öbür dünyaya hazırlanıyorlar!"

Bunları söylerken, parmağıyla bir kafasının üzerinde, bir de yerde birer yuvarlak çizdi.

"Fazla ileri gittiler!" dedi. Sonra bir göz kırptı, gitarını tıngırdattı.

Bizim beyler eskiden
Tıkınırmış kilerden
Şimdi ıkınan beyler
Sıfırı tükettiler

Serafim, soyguncular, cadılara köylü ayaklanmalarına, büyük aşklara ilişkin hikayeler de bilirdi. Korkunç ejderlerin, avuntusuz dulları gece yarıları nasıl korkuttuğunu bilirdi. Ve bütün bunları öyle bir güzel anlatırdı ki, ele avuca sığmaz kızı bile, susar oturur, bir çocuk heyecanıyla dinlerdi onu.

Zinayda'nın azgın aşk oyunlarının altında, bir işadamının kurnazlığını sezdi Artamonov ve bundan hiç hoşlanmadı. Küçük Nikonov'un, oğluna uydurduğu yalan aklına geldi. Çocuğun içine mi doğmuştu, ne?

"Neden bu kızı seçtim sanki?" diye sordu kendi kendine. "Nice güzel kızlar var işçiler arasında... İlya ilişkimizi öğrenirse yandığımın resmidir."

Zinayda'nın olsun, arkadaşlarının olsun, gülmelerini, eğlenmelerini, bir askerin aldığı buyruğu yerine getirişindeki çaresizliğe benzer bir görev anlayışı içinde yaptıklarını da görüyordu Artamonov. Gösterdikleri utanmazlığın, kendilerini ve karşılarındakini kandırmak için takınılmış yapmacık bir tavır olduğunu sanıyordu bazen.

Çok geçmeden, Zinayda'nın paraya olan tutkusu, doymak bilmezliği bıktırdı onu. Kızdaki para hırsı, babası Serafim'in açgözlülüğünü bastırıyordu. Hem, Serafim, parasını Tenerif denen kırmızı şaraba yatırırdı. — Nedense 'şalgam şarabı' derdi buna o.— Bir de, sarımsaklı sucuk, reçel ve kurabiye alırdı Artamonov'un topladığı bahşişle.

Bu şen şakrak, delişmen ihtiyar, Piyotr'un hoşuna gidiyordu. Becerikli, çalışkan bir işçiydi üstelik. Hem, Serafim'in herkes tarafından sevildiğini, işçiler arasında "gam dağıtıcı" olarak ünlendiğini biliyordu Artamonov. Bu takma adda, alaydan çok gerçek payı görüyordu. Alay bile olsa, tatlı, ihtiyarın dünyayı umursamazlığına, cömertliğine uygun bir alaydı. Bu yüzdendir ki, Serafim'in Tikon Vialov'la arkadaşlık etmesinden hoşlanmıyor, iki ahbabın birbirinde ne bulduğunu bir türlü anlayamıyordu. Hele bu son günlerde, Vialov, Artamonov'un hoşnutsuzluğunu büsbütün arttırmıştı. Onu sinirlendirmek için elinden geleni yapıyordu sanki bahçıvan.

Vialov, yirmi yıldır hizmet ediyordu Artamonovlara. Bu yirminci yılındaki isim gününde. Natalya özel bir kutlama yapmak istedi.

"İnsan düşünüyor da, Vialov gibileri parmakla sayılacak kadar az..." dedi kocasına. "Yirmi yıldır en küçük bir kötülüğünü görmedik. Bitmeyen bir mum alevi gibi düzenli, kusursuz...

Bahçıvana özel bir saygı göstermiş olmak için, isim günü armağanlarını kendi eliyle götürdü Piyotr. Serafim de, bayramlıklarını giymiş, arkadaşını kutlamaya gelmişti. Piyotr kulübeye girdiğinde önde Serafim, arkada Vialov, saygıyla karşıladılar patronlarını.

"Benden sana bir kol saati, hanımdan da elbiselik kumaş... dedi Artamonov. "Biraz da para."

"Parayı istemem," diye mırıldadı Vialov. "Sağ olun."

Artamonov'a Serafim'in getirdiği Tenerif şarabından bir bardak sundu. İhtiyar Serafim söz söyleme fırsatı bulur da kaçırır mı, hemen açtı çenesini.

"Bay Piyotr," diye başladı. "Bizim değerimizi biliyorsunuz. Eh, biz de sizin kıymetinizi biliriz elbet. Ayı, balı sever, demirci demir döver demişler. Beyler bizim ayılarımızdı, sizse demircisiniz. Ee, kolay değil, işler büyüdü. İş büyüdü, dert büyüdü..."

Serafim'in sözünün burasında, gümüş saatini evirip çevirmekte olan Vialov, "insanın böyle bir işi oldu mu, sırtı yere gelmez," dedi. "Fabrika, demir parmaklık gibidir, çukurun kenarına yaklaştıkça parmaklığa varır, tutuna tutuna ilerlersin."

"Doğru be!" dedi Serafim. Bu sözlerden hoşlanmıştı nedense. "Doğru söyledin. Yani parmaklık olmasa düşer insan çukura.

"Haydi ordan siz de," diye elini salladı Artamonov. "Uzaktan davulun sesi hoş gelir. Siz ne anlarsınız fabrika sahibi olmaktan!"

Tikon'un sözleri bir çıkmaza sokmuştu Piyotr'u ama kendisini o çıkmazdan çıkaracak sözleri bulamıyordu. Vialov hep böyle bir düşünceye saplanır, inatla kelime oyunları yaparak büyük sözler ederdi. Artık sinirlendiriyordu bu adam Artamonov'u. Bahçıvanın koca bir taş gibi duran kafasına, saçlarına sürülü biryantine baktı. Kulağıyla oynamaya, burnundan solumaya başladı. Onları susturacak bir cevap bulmalıydı.

Serafim, patronuna yardımcı olmak ister gibi, "elbet, çeşit çeşit iş var dünyada," dedi. "İyisi var, kötüsü var..."

"Bıçağın keskini iyidir ama, gırtlak bundan hoşlanmaz," dedi Vialov.

Artamonov, Vialov'a sövüp saymamak için kendini zor tutuyordu.

"Gene tutturdun bir 'iş', saçmalıyorsun," dedi. "Söylediklerinden de bir şey anlaşılmıyor..."

Vialov, masanın altında bir yerlere bakıyordu dalgın dalgın. "Ee, herkes anlayamaz bunları..." dedi.

Serafim, gene araya girdi.

"Bay Piyotr, zararsız işlerden söz ediyor Vialov... Zararsız işleri sever kendisi..."

"Sen sus, Serafim, bırak kendi açıklasın sözlerini."

Vialov, gözünü daldırdığı yerden hiç kaldırmadan elini başına götürdü, tepesindeki el kadar kelinde gezdirdi.

"Kabil'e ün sağlayan işi, ona Şeytan öğretmiş," dedi.

"Bir bilmece daha yumurtladın," dedi Serafim. Elini de dizine vurdu.

Artamonov kalktı, "bak, bu sözüm kulağına küpe olsun," dedi. "Anlamadığın şeylerden konuşma."

Öfkeyle çıktı kulübeden Artamonov. Şu bahçıvan çok oluyordu artık. Sepetlemenin zamanı gelmişti. Geçiyordu bile. Yarın, hemen yarın yol verecekti ona. Yok yarın olmazsa, bir haftaya kadar mutlaka halledecekti bu işi.

Fabrikaya döndüğünde, Bayan Popov'un kendisini beklediğini gördü.

Kadın, soğuk bir tavırla, sanki ilk kez karşılaşıyorlarmış gibi selamladı Piyotr'u, oturdu, şemsiyesini tak diye yere dayadı, ve borcunun faizini birden ödeyemeyeceğini söyledi.

"Önemi yok," dedi Artamonov. Ama kadının yüzüne bakmadı bunu söylerken.

"Ertelemeye razı olmazsanız, evi satabilirsiniz," dedi kadın. Piyotr'un sözlerini hiç duymamıştı sanki.

Kadının sesinden, öfkeli olduğu anlaşılıyordu. Şemsiyesini bir kez daha yere vurarak kalkmasıyla kapıdan çıkması bir oldu. Öyle ki, Piyotr daha başını kaldırıp kadına bakmadan kapı kapanmıştı bile.

"Darıldı," diye düşündü Piyotr. "Ama ne yaptım ben ona?"

Bir saat kadar sonra Olga'nın karşısına geçmiş, şapkasını koltuğa çarparak bağırıyordu.

"Git söyle, ne parasını isterim, ne de faizini! Anlaşıldı mı? Ondan alacağım iki kuruş faizle zengin olacak değilim! Hiç tasalanmasın, anlaşıldı mı?"

Renkli ipek çileleriyle küçük boncukları renklerine göre ayırmakta olan Olga bir an için düşündü, sonra yavaş bir sesle, "ben anlıyorum," dedi. "Ama onun anlayacağını hiç sanmıyorum."

"Anlat öyleyse! Sen ne güne duruyorsun?"

"Sağ ol," dedi Olga. Gözlükleri ışıldadı; Piyotr, gözlerinin bu camsı gülüşüne çok sinirlendi.

"Şakanın sırası değil!" diye bağırdı. "Kendi domuzumu onun çayırında otlatacak değilim! Yanlış anlaşılmasın, öyle bir niyetim yok!"

"Seni gidi köylü seni," diye göğüs geçirdi Olga. Saçları sımsıkı ardında toplu başını da iki yana salladı.

"Benimle alay edip durma!" diye bağırdı bu kez Piyotr. "Ağzından çıkanı kulağın duymuyor!"

"Acaba?"

Olga, başı derde girmiş bir kardeşle konuşur gibiydi aslında. Amacı Piyotr'la alay etmek değildi. Ve Piyotr, bunu biliyordu. Gözlüklerin altında sevecen bir pırıltıyla kendisine bakan gözlerin, üzüldüğü belliydi. Ama bu içtenlik, daha da öfkelendirdi onu. Meseleyi iyice aydınlatmalıydı, ama bunu anlatacak sözleri bulamıyordu. Pencerenin pervazında dizili begonya saksılarından başını kaldırmış etli yapraklara baktı. Kırmızı pembe çiçek kümeleri arasında, vahşi hayvanların kulakları gibi dikilmişti yeşil yapraklar.

"Evine acıyorum," dedi. "Çok güzel bir ev. Hem, orada doğmuş..."

"Hayır, Riazan'da doğmuş."

"Fark etmez. O eve alışmış. Hem benim ruhum, ilk kez orada gerçek huzuru buldu."

"İlk kez yeniden canlandı yani," diye düzeltti Olga.

"Fark etmez," dedi gene Piyotr.

Kendisinin bile anlayamayacağı bir yığın şey daha söyledi. Olga, dirseklerini masaya dayadı, sonuna dek dinledi onu. Daha bir şey söyleyemeyeceğini anlayınca, "şimdi sen beni dinle," dedi.

Ve Natalya'nın, işçi kızla arasında olan biteni bildiğini, gözyaşları içinde Olga'ya dert yandığını söyledi.

"Hiç etkilenmedi Piyotr. "Vay kurnaz tilki," dedi sırıtarak. "Bildiğini hiç sezdirmedi bana. Kalktı sana ağladı ha? Vay canına! Ama arkandan söylemediğini koymaz, biliyor musun?" Sonra biraz düşündü, "Zinayda'nın takına adı 'Tulumba'," dedi. "Doğru ad takmışlar, içimdeki bütün pislikleri çekti boşalttı."

"Aman, pis pis konuşma," diye yüzünü buruşturdu Olga ve göğüs geçirdi. "Sana bir gün, ruhunun üvey evladın olduğunu söylemiştim, hatırlar mısın?" dedi. "Doğruymuş Piyotr, sen Şeytan'dan korkar gibi kendinden korkuyorsun..."

Yarasına dokunmuştu böyle söylemekle. "Fazla ileri gidiyorsun," dedi. "Karşında çocuk mu var? Sana içimi döküyorum, bak? Başka kime gidip dert yanabilirim? Natalya'yla konuşacak değilim herhalde. Onunla ciddi bir şey konuşamaz insan. Bazen onu dövesim geliyor. Ama sen... Amaaan, kadın değil mi, al birini vur birine!"

Bunları söyledikten sonra çabucak şapkasını giydi ve çıktı. Karısı aklına gelince suskun bir çaresizlik çöküyordu üzerinde. Epeydir aklından çıkarmıştı Natalya'yı. Evde dolaştığının farkında bile değildi. Gerçi, her gece, yüce Tanrısı'yla fısıldaştıktan sonra, her zamanki gibi erkeğine sokuluyordu Natalya... Ama Piyotr, belki bunun bile farkında değildi...

"Hem biliyor, hem de kuzu gibi sokuluyor bana... Vay canına!" dedi kendi kendine. "Domuz karı!"

Karısı, ezbere bildiği bir yoldu onun için. Gözleri bağlı bile olsa, hiç sendelemeden yürüyebileceği bir geçit. Onu düşünmek istemiyordu. Natalya'nın annesini aklına getirdi. Bayan Baymakov yavaş yavaş ölmekteydi. Şiş gövdesi, şekilsiz, morarık yüzüyle bir koltuğa yığılı, öyle oturuyor, giderek artan bir düşmanlıkla bakıyordu ona hep. Bir zamanlar çok güzel olan gözleri, donuktu, dolu doluydu şimdi. Acınası gözyaşları süzülüyordu yanaklarından. Büyük dudakları hareket ediyor, ama felçli dili, o dudaklar arasından girip çıkıyor, tek bir söz oluşturamıyordu. Yarı ölü, yarı canlı olan sol elinin parmaklarını Piyotr'un elinde gezdirirdi tek. Her şeyi anlıyor, kızına acıyordu.

Zinayda'yla arasındaki çirkin ilişkiye son vermek hiç kolay olmadı. Ondan ayrıldığı anda, fabrika kızının onu sarhoş eden tatlı anılarının yanı başında, içini kemiren düşünceler de belirdi kafasında. Yepyeni bir Piyotr Artamonov doğmuştu sanki, ve eskisiyle yan yana, ilkinin ardına saklanmış olarak yaşıyordu. Yeni ortaya çıkan bu ikinci Artamonov'un giderek gerçekten varmış, elle tutulabilirmiş gibi bir

hal aldığını ve onun, asıl Piyotr Artamonov'un yapmakla yükümlü olduğu bir yığın işi engellediğini görüyordu. Öteki Artamonov, düşünceye dalma fırsatlarını hiç kaçırmıyor, kimi zaman köşe başında bekleyen bir fırtına gibi kopuveriyor, asıl Artamonov'un kulağına olmadık sözler fısıldıyordu:

"Beygir gibi çalışıyorsun. Paraları mezara mı götüreceksin? Ölünceye dek seni besleyecek paran var. Artık işleri oğluna devret. O küçücük çocuğu da oğlun uğruna öldürmedin mi? Sonra kibar bir hanımefendiye abayı yaktın... Kadınlarla düşüp kalktın..."

Bu düşünceler onu sardığında, hayat daha karanlık ve daha çekilmez görünüyordu.

İlya'nın nasıl birdenbire büyüdüğünü anlamadı bile. Bunun gibi, Elena'nın nasıl evleniverdiğini de fark etmedi. Natalya, Vogorod'dan kara bıyıklı, ufak tefek bir çocuğa vermişti kızı. Damadın babası kuyumcuydu.

Artamonov'un fark etmediği başka olaylar da vardı. Bir haziran günü, kopacak bir fırtınayı haber veren öğle sıcağında kaynanası ölmüştü. Fırtına ilk gümbürtülerine başladığında kadını yatırıyorlardı.

"Kapıları camları kapatın!" diye haykırdı Natalya ve elleriyle kulaklarını örttü. Annesinin dev bacaklarından biri yataktan kaydı, topuğu küt diye döşemeye indi.

Piyotr Artamonov, kapıdan giren oğlu İlya'yı ilk bakışta tanımadı doğruyu söylemek gerekirse. Endamı düzgün, kurşuni elbiseli yakışıklı bir delikanlıydı bu. Şimdi biraz zayıflayan esmer yüzünde, kişiliğini simgeleyen küçükçe bıyıkları vardı. Yakov, lise forması içinde büsbütün şişman, büsbütün iri görünüyordu. Babasına benziyordu daha çok. Çocuklar, babalarını selamladılar, oturdular.

Bürosunda bir aşağı bir yukarı yürümekte olan Artamonov, "ee, işte anneanneniz öldü," dedi.

İlya hiç ses çıkarmadı, bir sigara yaktı. Yakov, yeni değişen, kalınlaşan sesiyle, "iyi ki tatile rastladı," dedi. "Yoksa ben gelemezdim."

Küçük oğlunun bu aptalca sözlerini duymazlıktan gelen Artamonov, İlya'ya bakıyordu. Çizgileri bir hayli değişmişti. Daha kesin, da-

ha kararlı bir anlam vardı yüzünde. Kara saçlarının küme küme düştüğü alnı, pek büyük değildi. Mavi gözleri, çukura kaçmıştı.

Bu aklı başında, efendi kılıklı genci bir zamanlar saçlarından tutup dövdüğünü düşündü Piyotr. Hem, daha dün saçını çektiği küçücük çocuğun böyle delikanlı oluvermesine sevindi, hem de böyle saygın bir gencin saçını çekmiş olduğuna üzüldü.

Yakov, her zamanki şişman bodur görünümünü korumuşsa da, boy atmış, daha irileşmişti. O pırıltılı gözleri hiç değişmemiş, çocuksu ağzı, yaşının getirdiği bu gelişmeden hiç etkilenmemişti.

"Kocaman olmuşsun, İlya," dedi Artamonov. "Artık şu bizim fabrikaya bir el atsan... İki üç yıla kadar da benim işleri yüklensen?"

İlya, elindeki deri sigaralıkla oynuyordu. Sigaralığın bir köşesi yırtıktı. Oraya tırnağını takıyordu durmadan. Başını kaldırdı, babasının ta gözlerinin içine baka baka, "ben daha okuyacağım," dedi.

"Daha çok var mı?" diye sordu Piyotr.

"Dört beş yıl kadar."

"O-hoooh! Ne okuyorsun böyle?"

"Tarih."

Oğlunun sigara içmesini hoş karşılamamıştı Artamonov. Üstelik, o eski püskü sigaralık da sinirini bozuyordu. Daha iyisini alacak parası mı yoktu oğlunun! Altın bir tabaka bile alabilirdi istese. Dahası, İlya'nın okumayı daha bırakmayacağından da hoşlanmamıştı hiç. Hele bunu gelir gelmez ve de böylesine kararlı bir biçimde söylemesi iyice canını sıkmıştı. Pencereden fabrikanın bacasını gösterdi parmağıyla Piyotr. Dumanlar berrak gökyüzünü karartıyordu. Gene o yönden, işleyen tezgâhların yakınmalı homurtusu duyuluyordu.

"İşte sana tarih!" dedi Piyotr. "Gökyüzüne yükseliyor."

Bunları söylerken, İlya'yı etkilemeye çalıştığını ele veren yumuşak bir ses tonuyla konuşuyordu.

"Bizim işimiz, dokumacılıktır, tarihçilik değil. Elli yaşındayım, bak. Artık biraz dinlenmek istiyorum."

"Miron'a devredin işleri, ya da Yakov'a," dedi İlya. Babasının yumuşak sesinden etkilenmişe benzemiyordu. "Hem, Miron mühendis oluyor, tam size göre..."

Elini pencereden çıkardı, sigarasının külünü silkeledi İlya.

"Miron benim oğlum değil ama," dedi Artamonov. "Yeğenim... Neyse, başka zaman konuşuruz bunları..."

Çocuklar dışarı çıktı. Artamonov, gözleriyle izledi onları bir süre. Şaşırmıştı. İncinmişti. Demek babalarına söyleyecek hiçbir şeyleri yoktu... Onunla paylaşmak istedikleri hiçbir şey... Beş dakika oturmuş, aptalca sözler söylemiş, uykulu uykulu esnemişlerdi tek. Biri odayı sigara dumanına boğmuş ve babasını yüreğinden yaralamıştı hemencecik. İşte, bahçedeydiler şimdi.

"Gel gidip nehre bakalım!" dedi İlya.

"Yok," diye cevap verdi öteki. "Ben yorgunum. Yol yorgunluğu ne de olsa."

Piyotr, bu konuşmaları duydu. "Nehir yarın da orda, öbür gün de," diye düşündü. "Kaçmıyor ya! Hem gidip annelerini avutmak dururken nehri düşünmenin sırası mı!"

İçine düştüğü sorunları, ya değiştirip kendine uydurmak, ya da yarı yolda bırakıp kaçmak alışkanlığında olan Piyotr Artamonov, oğluna bir hafta izin verdi kafasında. Bir hafta işten güçten söz açmadı.

Bu bir hafta içinde, İlya'nın işçilerle arkadaşıymış gibi konuştuğunu, gece yarılarına dek Vialov ve Serafim'le sohbet ettiğini gördü. Hemen hemen her akşam, yemekten sonra kapıda buluşuyorlardı. Bir akşam, Vialov'un o iğrenç, sönük sesini duydu. Her zamanki gibi aptal aptal konuşuyordu.

"Yoksulluk, yokluktan gelir. Hiçbir şeyi olmayan insanın, hiçbir şeyi yoktur. Böyle bir kimse de, yoksuldur. Ama Bay İlya, aslında, açgözlü insanlar olmasa, dünyadaki şeyler, herkese yeter, değil mi?"

Serafim, tavuk gibi gıdaklıyor, "bu meseleyi daha önce konuştuk ya... Doğru dedik ya..." diye bilgiçlik taslıyordu.

Yakov'un durumu daha açık, Piyotr'a göre daha anlaşılırdı. Delikanlı tezgâhların arasında dolaşıp kız tavlıyor, ya da ahırın damına çıkarak, öğle tatilinde nehre girip yıkanan kızları dikizliyordu.

"Bizim horoz ötmeye başladı," diye düşündü Artamonov. "Serafim'e bir ruble sıkıştırayım da göz kulak olsun çocuğa... Yoksa bir hastalık falan kapar başıma..."

Günlerden salıydı. Renksiz, suskun bulutlar alçaktan uçuyorlardı. Sabahın erken saatlerinde, ahmak ıslatan yağmur yağmış, ta öğleye doğru ortaya çıkan Güneş, fabrikaya ve iki nehrin çatalına isteksiz bir bakış bakarak bulutların ardında kaybolmuştu. Natalya pembe yanaklarını, kuş tüyü yastıklara nasıl gömüyorsa, Güneş de öyle sıkkın, gömüldü boz bulutların arasına.

O akşam, çaydan önce, Artamonov, Yakov'a ağabeyinin nerde olduğunu sordu.

"Bilmem, az önce kumsalda bir ağacın altında oturuyordu."

"Git çağır onu... Yok, yok, vazgeçtim... Nasıl geçiniyorsunuz ağabeyinle? İyi anlaşıyor musunuz?"

"Fena sayılmaz."

"Haydi, haydi, söyle, açık konuş."

Yakov başını öne eğdi, bir an için düşündü, sonra, "bazı şeylerde farklı düşünüyoruz..."

"Ne gibi şeylerde?"

"Her şeyde..."

"Mesela?"

"Mesela, o kitapların dediğini yapar, ben kafamın dediğini. Gördüğümü, düşündüğümü yaparım yani..."

"Hmmm..." diyebildi tek Artamonov. Söyleyecek başka söz bulamadı.

Artamonov, omuzuna bir palto attı, Aleksi'nin armağanlarından biri olan bastonunu aldı. Bastonun ucunda, malakit taşından yapılma küreği kavramış gümüş bir kuş pençesi vardı. Kapıdan çıktığında, elini alnına dayayarak çevreye bir baktı ve nehre doğru yürümeye başladı. Gerçekten de, beyaz giysileri sırtında, bir ağacın dibine uzanmış yatıyordu İlya. "Kum, nemli bugün," diye düşündü Artamonov. "Kafasız çocuk nezle olacak..."

Hiç acele etmeden, oğluna neler söyleyeceğini ölçe biçe yürüyor, ayağının altında yeşil otları eziyordu. Çocuk, yüzü koyun uzanmış, kalın bir kitap okuyor, arada bir parmağıyla izliyordu satırları. Ayak seslerine başını çevirdi, babasına baktı. Sonra elindeki kalemi kitabın ara-

sına koydu, gürültüyle kapattı koca cildi. Oturdu. Ağacın gövdesine sırtını verdi, tatlı bir bakışla süzdü babasını. Büyük Artamonov, yokuş çıkmaktan soluk soluğa kalmıştı. Biraz dinlendikten sonra, oğlunun yanındaki çıplak, kıvrık bir ağaç köküne ilişti.

"Bugün fabrikadan söz etmeyeceğim," dedi. "Gel biraz gevezelik edelim."

Ama İlya, ellerini dizlerine kenetleyerek, babasının yüreğini okur bir tavırla, "evet , baba," dedi. "Kararım kardır. Ben kendimi bilime adayacağım."

"Papaz mısın sen kendini adıyorsun?" dedi Artamonov. "Tanrı'dan buyruk almış gibi konuşuyorsun."

Oğluyla çekişmeden, tatlı tatlı konuşmak istiyordu. Ve aklınca şaka yapmıştı. Ama nedense sesi istediğince tatlı çıkmadı. Buna canı sıkıldı. Bastonunu hızla kuma daldırdı. O anda, anlayamadığı, kimsenin de anlayamayacağı bir şey oldu: İlya'nın mavi gözleri, laciverte döndü birden, düzgün kaşları çatıldı. Alnına düşen saçları arkaya attı, gene o kararsı sesiyle, "ben fabrikatör olmayacağım," dedi. "Bana göre değil bu iş...

"Vialov'dan epey şey öğrenmişsin," diye oğlunun sözünü kesti Artamonov. Ve sözünün etkisini yumuşatmak için yılışık yılışık güldü.

Oysa İlya, hiç umursamadı babasının sözlerini. Ve neden fabrikatör, ya da herhangi bir kuruluşun sahibi olmak istemediğini açıklamaya çalıştı. Bir on dakika kadar, uzun uzun konuştu. Öyle sözler söylüyordu ki, babası, gerçeğin kırıntılarını gördüğünü yadsıyamadı anlattıklarında. Ama bu düşüncesini yalnız kendisine söyledi, ve öyle suskun dinledi oğlunu. Dinledi, ama İlya'nın ne de olsa bir çocuk olduğuna, aklının bir karış havada bulunduğuna inancı değişmedi.

"Hele biraz dur bakalım." dedi sonunda. Bastonunu oğlunun ayakları dibine, kuma sapladı. "Pek öyle düşündüğün gibi değil bu mesele. Saçma düşüncelere saplanmışsın sen. İnsanlar, yönetilmeye muhtaçtır. Başımızda yöneticiler olmadan yaşayamayız. Sonra, kazanma hırsı olmasa, işin ucunda kazanç olmasa, kimse çalışmaz. İnsan bir işe başlarken, 'elime ne geçecek, çıkarım ne olacak?' diye düşünür ilkin, değil

mi? İşte dünyanın çarkını döndüren, bu 'çıkar'dır oğlum. Ne demişler? 'Ye kürküm ye dünyası.' Atalarımız boşuna konuşmamışlar, 'azizler bile Tanrı'ya dua ederken cennetteki yerini düşünür.' Ya da, 'pezevenk para almasaydı peygamber olurdu.' Sonra... 'Makinenin mıdesi yok ama yağ ister.' Soluk almak bile parayla bu dünyada, oğlum..."

Nasılsa, hiç şaşırmadan, heyecanlanmadan konuşuyor, atasözlerini de yerli yerinde kullandığına seviniyordu. İyi ki dili dolaşmamış, üstelik akıcı bir dille konuşmasını becermişti. Sözlerinin iyi etki yapacağına güveniyordu şimdi. Bir babanın, oğluyla konuşması gerektiği gibi yetkin, aklı başında bir konuşma yapmıştı.

Oğul, susuyordu. Yerden avuçladığı kumları bir o eline, bir ötekine aktarıyor, sararmış çam iğnelerini ayıklıyor, avucuna doldurup üflüyordu. Ağzını açmayacakmış gibi duruyordu. Ama ansızın, yapmakta olduğu işi hiç durdurmadan, şunları söyledi babasına:

"Bütün bu söylediklerin, benim düşüncelerimi değiştirmek için yeterli neden değil baba. Bu işler böyle gitmez. Senin dediğin akla hizmet etmenin zamanı çoktan geçti."

Büyük Artamonov, bastonuna dayanarak doğruldu. Oğlu ona destek olmaya davranmadı hiç.

"Yani demek istiyorsun ki, babanın söyledikleri yanlış?"

"Öyle demedim. Ama başka doğrular da var."

"Saçma. Doğru yalnız bir tanedir! Yüz tane doğru olmaz!" Bastonunu fabrikaya doğru salladı baba, ve, "işte!" dedi. "İşte senin *doğru*'n! Büyük baban başlattı bu işi, baban hayatını bu fabrikaya koydu. Şimdi sıra senin. Sonra oğlunun, sonra torununun, sonra onun torununun! Bu işin sonu yok. Ne demek istiyorsun sen, ben çalışıp didineceğim, sen de hazır para yiyeceksin? Öyle yağma yok! Başkasının emeğini sömürmemek gerek diyen sen değil miydin? Ben de isterim hazır yemeyi! Yok, öyle yağma yok! Tarihmiş! Tarih karın doyurur mu? İçine tüküreyim ben öyle tarihin! Hem, sen nerden çıkardın bu tarih zırvasını? Neye yarar bu tarih dediğin? Yok oğlum, yok, boş gezenin boş kalfası olmana göz yumamam ben!.."

Sözünün burasında, biraz fazla ileri gittiğini düşündü, ve yumuşamaya karar verdi.

"...Eh, anlıyorum, Moskova'da kalmak istiyorsun, haklısın... Orada hayat daha güzel, daha eğlenceli. Aleksi amcan da..."

İlya kitabını aldı, üzerindeki kum tanelerini üfledi.

"Lütfen okula dönmeme izin ver baba," dedi.

"Ölsem yapmam böyle bir şey!" diye haykırdı baba. Ve bastonunu fırlattı attı. "Sakın bir daha duymayayım!"

Bu söz üzerine İlya ayağa kalktı, karşısında babası yokmuş, hiç kimse yokmuş gibi ilerlere bakarak, "peki öyleyse," dedi. "Sizin izniniz olmadan okuyacağım demek..."

"Hele bir dinleme sözümü!" diye kükredi birden Piyotr.

"Kişi, dilediği gibi yaşama özgürlüğüne sahiptir," dedi İlya.

"Sen kişi falan değilsin ulan! Sen benim oğlumsun! Yüzündeki bu terlememiş tüyler bile benim ulan! Ne kişisi sayıklıyorsun sen!"

İlya'nın yüzünün kızardığını, ellerinin titrediğini gördü Artamonov. Ellerini pantolonunun cebine sokarak titremesini gizlemeye çalıştığını gördü. Sonra oğlunun kötü sözler, unutulması imkânsız sözler söyleyeceğinden ve onu büsbütün kaybedeceğinden korkarak başka bir dala atladı.

"Senin yüzünden bir adam bile öldürdüm... belki..."

Bu 'belki' sözcüğünü sonradan eklemişti, çünkü ağzından çıkan sözleri hiç ağzına almaması gerektiğini hatırlamıştı birden. Hele böyle bir anda, ve de kendi kafasında olmayan bacak kadar çocuğa söylenecek söz değildi bu. "Şimdi kim olduğunu soracak," diye düşündü. Ve hemen bayır aşağı inmeye, oğlunun yanından uzaklaşmaya başladı.

Sonra oğlunun, kulaklarını sağır eden şu sözlerini duydu:

"Tek bir adam öldürmedin sen! Bak, işte koca bir mezarlık, senin ve senin fabrikanın öldürdüğü insanlarla dolu! Onların hepsini sen öldürdün!"

Artamonov durdu, arkasına baktı. İlya kitabı tutan elini, boz bulutlara uzanan mezar haçlarına doğrultmuştu. Daha birkaç dakika önce, gene fabrikasına ilişkin kötü sözler duyduğunu hatırladı. Ölüm üzerine, cinayet üzerine söylediği ve aslında kendisine bile söylememesi gereken kötü sözleri hatırladı. Oğlunun, ve de kendisinin söylediği bu

sözleri duymamış olmak için yapmayacağı şey yoktu. Bütün bu sözlerin etkisini oğlunun aklından da silip götürmek için ne yapacağını bilmiyordu şu anda. Elindeki bastonu havada salladı, İlya'yı korkutacaktı aklınca.

"Ne diyorsun sen, bacaksız?"

İlya bir ağacın ardına siper aldı. "Kendine gel!" diye bağırdı. "Beni de öldüreceksin!"

Artamonov'un savurduğu baston, ağacın gövdesine çarptı ve ikiye bölündü. Elinde kalan parçayı fırlatıp attı. Kırık parça, yeşil malakit topuzu yukarı gelecek biçimde İlya'nın ayakları dibine, kuma saplandı.

"Sana hela temizleteceğim!" diye bağırdı oğluna. Ve sendeleyerek uzaklaştı. Düşüncelerinin, makineye sıkışmış dolaşık bir mekik gibi çırpındığını hissediyor, kendisinin de anlayamadığı sövgüler geveliyordu ağzında.

"Kovacağım onu. Evlatlıktan reddedeceğim. Yokluğa dayanamaz döner gelir. İşte o zaman helaları temizleteceğim ona. Evet, evet, yufka yürekli olmamalı..."

Kafasında dönen dolaşık mekiğin ipliklerini parça parça koparıyor, ama aynı zamanda doğru bir davranışta bulunmadığını düşünüyordu. Fazla ileri gitmişti. Kendini oğlunun gözünde küçük düşürmüştü.

Oka Irmağı kıyısına indi, böyle düşüne düşüne bitkindi. Dik yamaca çöktü, alnındaki ter tanelerini sildi ve aşağıya, bir avuç küçük balık sularla birlikte koşuyordu. Yukardan, suyun yüzüne sayısız iğne batırılıyormuş gibi görünüyordu. Sonra büyük bir sazan göründü. Yüzgeçlerini kurumla açarak biraz yüzdü, sonra yan döndü, küçük kırmızı gözünü bulutlu göklere çevirdi. Ağzından pırıltılı baloncuklar çıkardı.

Artamonov, işaret parmağını balığa doğru sallayarak, "seni helada pişirmezsem..." diye gözdağı verdi ona. Sonra da sağa sola bakarak anlamsız sözlerinin etkisini arandı.

Irmağın sakin akışı, onun öfkesini de yatıştırmıştı. Ilık, boz sessizlik, yavaş yavaş içilen içki gibi sersemletiyordu Artamonov'u. Anlaşılmaz olayların karşısında duyulan şaşkınlıktan doğan garip bir aptallık çökmüştü içine. En çok şaştığı şey, öylesine sevdiği, hiç aklından çı-

karmadığı, yirmi yıldır üstüne titrediği oğlunun, birkaç kısa dakika içinde yüreğinden sıyrılıp çıkıvermesiydi. Yüreğini parçalamış, sonra da çıkıp gitmişti İlya. Artamonov, gerçekten de, oğlunu tam yirmi yıldır düşündüğünü, sevdiğini sanıyor, buna içten inanıyordu. Her geçen gün, onun umuduyla, sevgisiyle yaşamış, her evladın verebileceğinden çok başka şeyler beklemişti ondan. "Saman alevi gibi yandı, söndü," dedi kendi kendine. "Neden böyle oldu?"

Boz gökyüzü, azıcık pembeleşti. Bir kenarda, yeni dokunmuş kumaşın üzerindeki pırıltıyı andıran bir avuç parlaklık göründü. Sonra bir lokma Ay... Hava nemliydi. İnce bir sis bulutu, duman duman emekliyordu nehrin üzerinde.

Artamonov, yatak odasına girdiğinde Natalya geceliğini giymiş, sol ayağını, yusyuvarlak sağ dizi üzerine yerleştirmiş, kaşlarının hareketini, yaptığı işin ritmine uydurarak ayak tırnaklarını kesiyordu. Kocasına yan yan baktı.

"İlya'yı nereye yolladın?" dedi.

"Cehenneme" dedi Artamonov ve soyunmaya başladı.

"Bugünlerde burnundan kıl aldırmıyorsun," diyerek göğüs geçirdi Natalya.

Artamonov cevap vermedi. Öfkeli adımlarla ordan oraya yürüyor, öflüyor, pöflüyordu. Yağmur, camları dövmeye başlamıştı. Bahçede ıslak bir fısıltı dolaşıyordu.

"İlya okumayı pek seviyor," dedi karısı.

"Böyle anaya böyle evlat," diye püfledi gene Piyotr.

Kadın göğüs geçirdi, haç çıkardı, ve yatağa girdi. Piyotr, söylenmesini sürdürüyordu.

"Ne biçim anasın? Ana mısın, öküz mü, belli değil! Çocukların seni saymıyor. Saygı bile öğretemedin onlara. Hiçbir şey öğretemedin! Varsa yoksa yiyip içip yatmak."

Başı yastıklara gömülü Natalya, boğuk boğuk, "kim gönderdi onu okula? beni dinlemedin ki..." dedi.

"Sus!" dedi Piyotr. "Kes sesini!"

Kendisi de sesini kesti. Ve Nikita'nın diktiği vişne ağacının yapraklarına çarpan yağmur damlalarının sesini dinledi. "Kambur en iyisini yaptı," diye mırıldandı sonra kendi kendine. "Ne çocuk, ne fabrika. Yalnız arıları var. Aslında arı beslemek bile fazla... Bal isteyen, arar bulur..."

Natalya, incecik bir buz tabakası üzerinde yatıyormuş gibi yavaşça döndü, sıcak yanağını Piyotr'un omuzuna yasladı.

"İlya'yla kavga mı ettin?" diye sordu.

Olup biteni anlatmaya utandı Piyotr. "Büyükler küçüklerle kavga etmez," dedi. "Çocuk dediğin ne ki, kovarsın gider."

"Dromov'a gitti."

"Döner. Kimse babasının hayrına ekmek vermez ona. Bırak burnu sürtsün biraz... Tilkinin dönüp geleceği yer kürkçü dükkânı... Haydi, uyu şimdi. Kafamı şişirme."

Biraz durdu düşündü, "Yakov'a söyle okula gitmesin," dedi.

Gene biraz düşündü, "öbür gün fuara gidiyorum. Nizgorod fuarına... Duyuyor musun, hey?"

"Duydum... Pekâlâ..."

Gözlerini kapadı. Bu kez kendi kendine konuşmaya başladı. "Dünya tersine mi döndü, ne oldu?" diye sordu. İlya gözünün önünden gitmiyordu. Yüksek alnını, insanı dayanılmaz bir aşağılamayla süzen gözlerindeki pırıltıyı hâlâ görüyordu karşısında. "Bacak kadar şey, babasına karşılık veriyor," dedi kendi kendine. "Hesabını kestiği bir işçiyle konuşur gibi konuştu benimle. Kendisine avuç açan bir dilenci gibi kaldım karşısında..."

Aralarındaki bu beklenmedik, ve Artamonov'a göre anlamsız kırıklık, şaşkına çevirmişti onu. Sanki İlya daha önce düşünmüş taşınmış, kararını vermiş de çıkmıştı karşısına. Oğlunu azarlayan o değildi de, oğlu onu terslemişti sanki. Ama neden böyle yapsındı İlya? Onun kesin, suçlamalı sözlerini, tavrındaki kararlılığı gözünün önüne getirdi. "Miron iti soktu bu fikirleri onun kafasına. İşin insana zararlı olduğu düşüncesini de Vialov'dan kaptı. Aptal herif! Akılsız çocuk! Hocalarını bulmuş... O kadar oku, dirsek çürüt, sonra da gel cahil moruktan ders al! Okuyacakmış... Okudu da ne oldu, ne öğrendi? İşçi sınıfına

acımayı mı? İşçilere acı, ama babana hiç acıma! Hıh! Sonra da tereyağı gibi üste çık!"

Bir yandan düşünüyor, bir yandan da İlya'nın içinde uyandırdığı aşağılık duygusunun giderek büyüdüğünü hissediyordu. Büsbütün öfkelendi şimdi. "Hepiniz önümde diz çökeceksiniz!" diye haykırdı yüreği.

Derken Nikita geldi aklına. Nikita da kaçmış, sakin bir köşeye yerleşmişti. Hepsi de, onu, Piyotr Artamonov'u beygir gibi arabaya koşmuş, işin başına dikmiş, kaçmışlardı. Hemen bu düşünceyi doladı kafasına. Hayır, hayır, doğru değildi bu... Çünkü, Aleksi kaçmamıştı işte. İşini seviyordu, babası gibi o da fabrikayı seviyor, evladı gibi esirgiyordu onu. Mesela, bir gün, işçiler içmiş içmiş, kavga çıkarmışlardı da, Aleksi'ye işçilerin artık bozulduğunu söylemişti Piyotr.

"Haklısın, eskisi gibi değiller..."

"Onları kışkırtan bir şey var... Hepsi tek bir gözle bakıyorlar dünyaya sanki."

"Doğru," dedi gene Aleksi. Ve gülümseyerek ekledi: "Hani senin düğününde babam askerlerle güreşiyordu ya, işte o zaman da Tikon Vialov o senin dediğinki gibi bakışlarla bakıyordu babama. Sonra da kalktı, babamla güreşti, hatırlıyor musun?"

"Aman canım, saçmalama," dedi Piyotr. "Vialov da adam mı yani?"

Aleksi, ciddi bir tavırla sürdürdü konuşmasını.

"Son günlerde işçilerin kötüleştiğini taktın kafana, farkındayım. Ama ahbap, bundan sana ne? Rahipler, öğretmenler düşünsün insanları... Doktorlar, hükümet adamları düşünsün... İnsanların selametini, iyiliğini, kötülüğünü düşünmek onların işi, anlıyor musun? İnsanları mutlu etmek, onların görevi, senin benim değil. Yani, onların ticaret aracı, insanlar. Bizler, onların müşterileriyiz. Bak dostum, her şey biraz biraz kötülüyor, kokuşuyor, bozuluyor. Örneğin sen, yaşlanıyorsun. Ben de öyle. Şimdi kalkıp da, gencecik bir kıza, 'bak kardeşim, sakın sevişeyim deme, bir gün ihtiyar bir kocakarı olacaksın,' der misin? Ha?"

"Vay canına! Doğru söylüyor be," diye düşündü Piyotr. "Akıllı adam şu Aleksi!"

Piyotr, böyle düşündü ve sonuna kadar dinledi kardeşinin ateşli, ve ara sıra atasözleriyle süslediği konuşmasını. Cevap yerine de baş sallamakla yetindi.

Nikita'yı düşündü sonra. Babaları, Nikita'nın hepsinin dert ortağı olacağını, başları belaya girdiğinde kamburun onları koruyacağını söylemişti. Oysa Nikita, bir kadın çamaşırıyla başını derde sokmuş, bir daha da kurtaramamıştı.

O yağmurlu gecede pek çok şey düşündü büyük Artamonov. Acı düşüncelerinin biri bitmeden biri başlıyor, hepsi de bir üflemelik sigara dumanı gibi dağılıp dağılıp uçuyor, havada birbirine ekleniyordu. Bu düşüncelerin arasına, belki de dışarda yağan ısrarlı yağmurun doğurduğu yepyeni fikirler karışıyor, ama Artamonov ne yapsa, ne düşünse, yaptıklarını haklı çıkaracak bir sonuca varamıyordu.

Aklına bu garip düşünceleri sokan o bilinmeyen kişiyle konuşur gibi, "nasıl beni suçlarsınız?" diye sordu. Ama sorusuna cevap alamayınca, kendi kendine konuştuğunu anladı. Tan ağarırken, yepyeni bir fikir geldi aklına: Gidip manastırdaki kardeşini ziyaret edecekti. Dünyanın, insanı kışkırtan, kötülüklerle dolu havasından, günlük yaşantının sorunlarından uzak yaşayan biri, onun içini rahatlatacak bir şeyler söyleyebilirdi belki. Ona akıl verebilir, ne yapması gerektiğini söylerdi belki...

Ama iyi besili at, onu manastırın kapısına getirdiğinde, düzgün olmayan yollarda yaptığı uzun yolculuktan, arabanın sarsıntısından bitkin düşmüştü ve yola çıkarkenki kadar istekli değildi kardeşini görmeye şimdi. Rahata varmanın tek yolunun, böyle dünyadan uzak yaşamak olduğunu düşündü bir an. Başka ne akıl verebilirdi ona kardeşi? İnsan günlük yaşantıya karıştı mı, kurtuluş yoktu. Hıyar bile mahzende günlerce tazeliğini koruyabilir, Güneş'i görünce birden pörsür, bozulurdu.

Kardeşini dört yıldır görmemişti. Son karşılaşmaları da pek soğuk geçmiş, Piyotr bir an önce manastırdan çıkıp gitmeye bakmıştı. Kambur kardeşinin, hayatından memnun değilmiş gibi bir hali vardı o gelişinde. Yaptığı yuvayı beğenmemiş bir kuş gibi çırpınıyordu sanki. Ağabeyini gördüğünde, kabuğuna çekilen bir sümüklüböcek gibi sinmiş, konuşurken de pişman, kırık dökük bir sesle konuşmuş, Tan-

n'dan, kendisinden, evdekilerden söz etmek yerine, manastırın ihtiyaçlarından, hacılardan ve halkın yoksulluğundan söz etmişti. Konuşacak şey yokmuş da, zorunlu olduğundan öyle dereden tepeden konuşuyormuş gibiydi. İsteksizdi. Cansızdı. Piyotr ona para vermek istediğinde, "bana gerekmez, başrahibe ver," demişti.

Manastırın bütün rahipleri, Peder Nikodim'e karşı büyük saygı duyuyorlardı. (Nikita, manastıra girince, Nikodim adını almıştı.) İriyarı, uzun boylu, tek kulağı sağır olan başrahip, ormanda yaşayan vahşi bir yaratık gibiydi. Cüppe giymiş, rahip kılığına girmiş bir vahşi yaratık... Koyu renkli gözleri, Piyotr'un gözüyle karşılaştıkça onu rahatsız etmişti. Karşısındaki de sağırmış gibi yüksek sesle, "Peder Nikodim, bizim bu yoksul yuvamızın en güzel süsüdür," demişti.

Yüksek ağaçlarla çevrili küçük bir tepe üzerinde bulunan manastır, Artamonov'u, o korkunç çanlarının insanın içine kasvet getiren sesiyle karşıladı. Manastırın küskün insanlarını akşam duasına çağırıyordu aslında çan sesleri.

Fasulye sırığı gibi dimdik ve ince, yeni doğmuş bir bebek gibi yumruk kafalı kapıcı, başındaki solgun, buruşuk takkeyle, Artamonov'un önünde hafifçe eğildi, ve kekelemeye başladı. Kekemeydi.

"Peki efendim, buyrun," demeyi tamamladı sonunda.

Gökyüzünün yarısını kaplayan mavimsi bir bulut, manastırın üzerine asılıydı. Yakın çevredeki ağaçları ve kırları aşağı aşağı bastırıyor, yoğun, nemli bir sıkıntıya boğuyordu ortalığı. Sarı pirinçten çanların çıkardığı ses, bu sıkıntıyı dağıtmak şöyle dursun, büsbütün çoğaltıyordu.

Manastır hanının kapıcısı, özür diler bir tavırla, Piyotr'un getirdiği armağanlar sandığını gösterdi.

"Ben bunu tek başıma kaldıramam," dedi.

Kirli yumruğunu alnına bir iki vurdu, ıkına sıkına sandığı arabadan indirdi sonra da.

Piyotr yorgundu. Üstü başı toz içindeydi. Ayaklarını sürüye sürüye kardeşinin kiraz ve elma ağaçları arasına tıkılı beyaz hücresine yürüdü.

Ayakları geri geri gidiyordu. Daha kardeşini görmeden geldiğine pişman olmuştu. Fuara gitseydi ya buraya geleceğine... Ağaçların ara-

sından dolana dolana ve yollara yayılan ağaç köklerinin üzerinden yuvarlanan tekerleklerin sarsıntısıyla yaptığı yolculuk, kafasındaki yılgın düşünceleri karmakarışık etmiş, ona bıkkınlık vermişti. Şimdi, canı sıkılıyordu yalnızca.

"Kafayı çekip kızlarla eğlensem, bir şeyim kalmaz," diye düşündü.

Kardeşi, ıhlamur ağaçlarıyla çevrili bir köşede, bir sıraya oturmuştu. Karşısında yere çökmüş beş altı hacı, dikkatle ve kımıltısız, Peder Nikodim'i dinliyorlardı. Dükkânlarda satılan eski bir kartpostalı andırıyordu bu görünüm.

Dinleyenler arasında, kara sakallı, uzun paltolu bir tüccar da vardı. Bir bacağı sarılmıştı adamın. Ayağında lastik çizme vardı. Onun yanında, hadım edilmiş bir harem ağasını andıran yaşlı, şişman bir adam, asker paltosu giymiş uzun saçlı, elmacık kemikleri çıkık, gözleri çukura gömük bir genç, bir de Dromov'un ünlü serserisi ayyaş Murzin vardı. Murzin, kazık yutmuş gibi, dimdik, ama hakim karşısına çıkarılmış bir hırsız gibi sinikti.

"Doğru, doğru," diyordu kaba sesiyle. "Tanrı çok uzaklardadır."

İnce, beyaz asasıyla toprağı karıştıran Nikita, başını hiç kaldırmadan, sürdürdü konuşmasını.

"İnsan ne kadar çok kötülük yaparsa, Tanrı ondan o kadar uzaklaşır, daha yükseklere çıkar; çünkü kötülük, bizim kötülüğümüzdür, onu kaçırtır..."

Artamonov, bıyık altından güldü, "züğürt tesellisi," dedi içinden.

"...Tanrı, bizim kendisine inandığımızı bilir, ama eğer biz bu inancımızın gereklerini yerine getirmemişsek, inandığımız Tanrı'ya hizmet etmemişsek, Tanrı bizi ne yapsın? İnsanlar, birbirine yardım etmek zorundadır. Kardeşçe yaşamak zorundadır... Başka türlü nasıl gösterir insan sevgisini? Eh, Tanrı'ya dua etmezsek, onun bizden istediklerini yerine getirmezsek, nerede kaldı bizim Tanrı sevgimiz?"

Sözünün burasında gözlerini yerden kaldırdı Nikita. Ve hiçbir şey söylemeden kardeşine baktı bir süre. Yalnızca baktı. Sonra yavaşça, çok ağırmış da güçlükle kaldırıyormuş gibi asasını kaldırdı, birine vuracakmış gibi de indirdi, dayanarak ayağa kalktı. Başını göğsüne düşürdü, dinleyicilerine doğru haç çıkardı, ama Tanrısal bir şeyler söylemek yerine, "bakın, ağabeyim beni görmeye gelmiş," dedi.

Başı kabak, yaşlı bir adam, gözlerini kocaman açtı, kötü kötü baktı Piyotr'a. Sonra güçlü bir isteksizliğin verebileceği öfkeli hareketlerle kolunu ordan oraya götürerek haç çıkardı.

"Tanrı yardımcınız olsun," dedi Nikita ona.

Hacılar otlağa salınmış koyunlar gibi dağıldı. Ayağı sakat tüccarı yalnız bırakmadılar ama. İhtiyar bir koluna, fırıncı Murzin öteki koluna girdi, ona destek oldular.

"Ee, nasılsın bakalım," dedi Artamonov. "Beni kutsasana?"

Nikita, Piyotr'un uzattığı ele elini uzattı, ama öptürmedi. Kemikli eliyle, ağabeyinin elini itti, indirtti.

"Seni beklemiyordum," dedi. Hiç sevinmişe benzemiyordu bunu söylerken.

"İhtiyarlamışsın biraz," dedi Piyotr. Nedense utandı.

"Ee, hepimiz ihtiyarlayacağız bir gün. Ayaklarım da ağrıyor. Burası çok rutubetli."

Piyotr, kardeşine, kamburunun daha büyük olduğunu, sağ omuzunun şimdi daha yukarda göründüğünü, arkadaki kamburun ağırlığını çekemediğini söyleyecekti. Boyu daha da kısa görünüyordu bu yüzden. Enine genişletmişti zaman onu, ve bu haliyle çakıl taşı döşeli yolda sürünen kör bir örümceği andırıyordu.

Ama beyaz hücreye vardıklarında, o tertemiz odanın içinde birden irileşti Peder Nikodim. Bu haliyle daha ürkünçtü. Arkaya attığı başlığı, yarı çıplak kemikli kafasını açığa çıkardı. Bir ceset kafası gibi bembeyaz parlıyordu başı. Saçsız yerinde, deri de yokmuş gibi görünüyordu. Şakaklarında ve kulaklarının ardında, tutam tutam beyaz saç vardı. Yüzü de kemik kemikti. Rengi soluktu. Ve solgun gözleri, hiç ışık saçmıyordu. Bu gözler, yalnızca, o koca burnunun ucunu görüyordu sanki. Burnun altında titreyen dudaklar, sessizce kımıldıyordu. Ağzı da büyümüştü. Koca bir çizgi halinde yüzünü ikiye bölüyordu. Üst dudağının üzerindeki ağarık bıyıkları, bir tutam küf gibi duruyor, insanın içini ürpertiyordu.

Odaya giren tombul yanaklı ve aslında hamam tellağı olmaya uygun uşağa, söyleyeceklerini unutmuş da, zar zor hatırlatıyormuş gibi, yavaş, kısık bir sesle, "semaver... ekmek... bal," dedi. Peltek peltek konuşuyordu.

"Sesin mi çıkmıyor?" diye atıldı Artamonov.

"Yok. Dişlerim döküldü."

Beyaz boyalı bir sandalyeye çöktü.

"Ne var, ne yok?"

"İyilik."

"Tikon hayatta mı?"

"Evet. Neden sordun?"

"Epeydir gelmedi de."

İkisi de bir süre sustu bu konuşmadan sonra. Nikita, kolunu kaldırdı, masanın üzerine koydu. Cübbesi kâğıt üzerinde koşuşan hamamböceklerinin çıkarabileceği sesi çıkardı. Bu, Piyotr'u büsbütün sıktı.

"Sana armağanlar getirdim. Birine söyle sandığı içeri alsın. Şarap da var... Şarap içmenize izin var mı?"

Nikita göğüs geçirdi. "Kurallara pek uyulmuyor burda," dedi. "Başımız dertte. Hacılar çoğaldığından beri içerde içkiye alışanlar arttı. İçiyorlar... Ne yapsınlar? İş yok, güç yok... Aylaklık zehirliyor onları. Ee, rahipler de insan..."

"Sana akıl danışmaya çok hacı geliyormuş, ha?"

"Evet, geliyor... Yanlışlıkla tabi... Bana inandıklarından değil, çaresiz kaldıklarından dolaşıyor zavallılar. Manastır manastır gezip, hak ya da haklı adam arıyorlar. Nasıl yaşamaları gerektiğini araştırıyorlar. 'Bunca yıl yaşadık,' diyorlar, 'nasıl yaşanacağını daha öğrenemedik...' İnsanlar hakikate katlanamıyorlar..."

Kardeşinin sözleri kendisine de dokunduğundan, Artamonov sıkkın sıkkın mırıldandı: "İnsanların başına bir çoban gerek. Yufka yürekli olmayacaksın bu dünyada. Bak, serflik zamanı kimsenin derdi yoktu. Köleliğe katlanıyorlardı. Özgürlüğü kaldıramıyorlar..."

Nikita hemen cevap vermedi. Biraz düşündü, "başlarında çobanları varken, beyleri yani, başıboş değillerdi, yoldan çıkan olmuyordu," dedi. Sonra Piyotr'a baktı. Ve çabucak gözlerini yere indirdi gene.

Konuşacak bir şey yoktu aslında. İkisi de ne söyleyeceklerini bilmiyorlardı. Uzun, suskun aralarla, uşak semaveri getirinceye dek konuştular. Gelen ıhlamur balı tatlı tatlı kokuyor, sıcak çavdar ekmeğin-

den daha duman çıkıyordu. Yere çömelmiş, beceriksiz elleriyle sandığın kapağını açan genci izlediler. Sonra Piyotr, bir kavanoz havyarla birkaç şişe koydu masanın üzerine.

"Porto şarabı," diye şişenin üzerini okudu Nikita. "Bizim başrahip bu şarabı çok sever. Ağzının tadını bilir. Ayrıca da zeki, bilgili bir adamdır bizim başrahip."

"Bende bu yok işte," dedi Piyotr.

"Kendine yetecek kadar aklın var," dedi Nikita. "Bilgin de var. Daha neyi bilmek istiyorsun? Gerekenden fazlasını bilmek zararlıdır."

Nikita göğüs geçirdi. Söylediklerinin ötesinde bir şeyler anlatmak istiyordu sanki. Üstükapalı taş atıyordu ağabeyine. Masanın üzerinde duran sarı şişeli küçük gaz lambası ve köşedeki kutsal kandilin solgun ışıkları, sırtındaki cübbeyi, yağlı yağlı parlatıyordu. Şarabı iştahla içtiğini gören Piyotr, için için kıskandı kardeşini. "Ağzının tadını biliyor kambur," diye düşündü.

Nikita, dolu bardakları bir dikişte boşaltıyor, sonra da bir lokma ekmeği, solgun, ince parmaklarıyla bala batırıyor, yavaşça ağzına atıyordu. Kafasını bulduğunu belirten bir hareket görmedi şimdilik Piyotr. Çamurlu su gibi bulanık gözleri biraz parladı yalnızca. Ama bakışları, gene burnuna takılıydı.

Piyotr, sarhoş olmamaya özen gösteriyor, yavaş yavaş içiyordu. Kardeşinin kendisini bir ayyaş sanmasını istemiyordi hiç. Böyle içerken, Nikita'nın Natalya'yı hiç sormadığını hatırladı. Geçen gelişinde de sormamıştı. Utanıyordu demek. Hiç kimseyi sormuyordu ona bakarsan. Dış dünyayla ilişkisini kesmişti ya... Dürüstlüğün, iyiliğin simgesiydi o. Herkes gelip ona akıl danışıyordu.

Piyotr, sakalını ceketinin yakasına sürtüyor, kulağıyla oynuyordu gene sıkıntıdan.

"İyi ettin buraya yerleştin," dedi Nikita'ya. "Sessiz, sakin bir yer. İyi bir sığınak. Ha?"

"Eskiden öyleydi... Ama şimdi pek sakin sayılmaz. Çok gelen giden oluyor. Günün her saatinde randevum var hacılara..."

"Randevu mu? Dişçi gibisin yani?"

"Başka bir yere göçmek istiyorum. Daha uzak, daha sakin bir yere," dedi Peder Nikodim. Ve şişeyi bardağa eğdi yavaşça.

"Sakin yeri nerde bulacaksın..." dedi Piyotr. Sırıttı.

Kardeşi bardağı boşaltmış, paçavra gibi karamsı diliyle dudaklarını yalıyor, etsiz kafasını sallıyordu.

"Huzuru kaçan insanların sayısı, gün geçtikçe artıyor. Günün sorunlarından uzaklaşıp, bir yerlere saklanmak istiyor insanlar..."

"Ben pek fark etmedim," dedi Piyotr. Oysa aslında, "senden başka saklanan yok," demek gelmişti içinden.

"Onlar dertten kaçıyor, ama dertler, gölge gibi izliyor onları..."

"Çok şey söylemek istiyordu Piyotr. Bir yığın söz dilinin ucuna geliyor, ama nedense ses olup çıkmıyordu ağzından. Bağırıp çağırıp, kardeşini azarlamak bile istiyordu. Derken, İlya'yı hatırladı. Ve bu kez, diline gelenler, ağzından döküldü.

"İnsanlar kendi başlarını kendileri derde sokuyorlar. Herkes kendi bildiğini okumak istiyor. İnsan üstüne düşeni yapsa, kafasının dikine gitmese, dünya güllük gülistanlık olurdu."

Ama Nikita kendi düşüncelerine öyle derinlemesine dalmıştı ki, ağabeyinin ne söylediğini duymadı bile. Piramiti andıran kemikli gövdesini, derin bir uykudan uyanır gibi titretti birden. Cübbesi, kara kara kıvrıldı üzerinde. Dudaklarını büktü, nerdeyse öfkelenmiş gibi, bağıra bağıra kendi halinden yakındı.

"Buraya gelip reçete verir gibi nasıl yaşanacağını söylememi istiyorlar. Ben ne bileyim? Nerden bileyim? Anamdan akıllı doğmamışım her şeyden önce. Manastır beni fabrikasında üretip akıl makinesi diye ortaya koymamış! Ama başrahibe sorsan, ben buranın baş danışmanıyım! Ne danışmanı? Masum bir adamım ben! Suçsuz olduğu halde hüküm giymiş bir mahpus... Ben ne bileyim doğru nedir, yanlış nedir? Ama gel gör ki, başkalarına doğruyu öğretmeye mahkûm edilmişim... Ne yaptım da bu cezayı verdiler bana?"

"Yani aslında yakınıyor," diye düşündü Artamonov.

Gerçekten de, yakınmakta haklıydı Nikita. Burada yaşanmazdı. Daha önceki ziyaretlerinde, onun yakınmasını beklemiş, pişman olduğunu söyleyeceğini sanmıştı hep. Ama bu kez, kulağıyla oynayarak kardeşinin açık açık yakınmasına meydan vermeyecek bir şeyler söylemeye çalıştı.

"Kimse halinden memnun değil," dedi. "Herkes yakınıyor, ama yakınmak neye yarar?"

"Doğru dedin. Mutlu insan çok az bu dünyada." dedi kambur. Ve kandili yanık ikonanın bulunduğu köşeye çevirdi gözlerini.

"Hatırlarsın, zavallı babamız, senin, insanların dert ortağı olacağını söylemişti. Sen de onun dediğini yapıyorsun, değil mi?"

Nikita, dişsiz ağzını örten dudaklarını gererek gülümsedi, sonra ak sakalını eliyle sıvazlayarak gülüşünü sildi, gözlerini karanlığa çevirdi, Piyotr'un ürküp de değiştirmek istediği konuşmasına, bıraktığı yerden devam etti.

"Buradakiler, hem beni, hem buraya gelen hacıları, benim ermiş bir adam olduğuma inandırmaya çalışıyorlar. Eh, bu işletmenin işine geliyor böylesi elbet. Beni ne kadar çok şişirirlerse, o kadar çok hacı geliyor. Ne kadar çok hacı gelirse, o kadar çok para... Kendi çıkarlarına uygun bu. Ama sen gel, bana sor. Yoruluyorum. İşin içinden çıkamıyorum. Kolay değil, yüzü gülmeyen bir yığın adamın yüzünü güldüreceksin... Ama gülünecek şey değil bu. Ben bir insana ne verebilirim? Bu batası dünyanın nesini övebilirim? Sabırlı olun diyorum, umudunuzu yitirmeyin diyorum. Kimden ne umacaklar? Tanrı'nın, dünya umurunda değil... İşte şu fırıncı..."

"Ha, Dromovlu o," diye araya girdi Artamonov. Konuyu değiştirmek istiyordu hâlâ. "Sarhoş Murzin, değil mi?"

"...Tanrı'yı yargılayacağına inanıyor. Tanrı'dan hesap soracakmış. Ona göre, Tanrı, bu dünyanın sahibi, yöneticisi... Gel de çık işin içinden. Ne söylersin bu adama? Bugünlerde bir sürü kaçık geliyor böyle. Bir tane daha var, kafası kabak, gördün müydü bu akşam? Kötü bakışlı, kin kusan biri... Dünya'ya küsmüş. Öç almak istiyormuş... Derdi yüklenen geliyor. Ben ne söyleyebilirim onlara? Benim rahatımı bozmak için geliyorlar zaten, dertlerinden kurtulmak için değil..."

Peder Nikodim, durmadan konuşuyordu. Kardeşinin, daha önceki ziyaretlerindeki halini gözü önüne getiren Piyotr, onun bu kez daha güvenli olduğunu, gözlerindeki suçlu bakışın kaybolduğunu düşündü. Nikita'nın suçluluk duyması hep içini rahatlatmıştı onun. Suçluluk duygusu olan insanlar, hallerinden yakınmazdı çünkü. Ama şimdi, yakınmak bir yana, haksız yere suçlandığını da söylüyordu Nikita. Ve Piyotr Artamonov, kardeşinin, "beni mahkûm eden sensin!" diyeceğin-

den öyle korkuyordu ki, ne yapacağını bilmiyordu. Saatinin kösteğiyle oynuyor, kendini savunacak sözler arıyordu içinden.

"Evet," diye devam etti kambur. Yakındığı şeylerden için için hoşlanıyormuş gibiydi. "İnsanlar artık isyankâr oldular. Kötü kötü düşüncelere saplanıyorlar. Bir iki haftalığına genç bir bilgin gelmişti buraya. Gençti, bilgindi, ama aklı başında değildi. Bir şeyden korkuyordu. Ve neden korktuğunu kendi de bilmiyordu. Başrahip, benim kulağımı büktü, 'onu sadeliğinle etkilemeye çalış,' dedi. 'Şunu şunu de, şunu şunu deme.' Ama başrahibin söylediklerini akılda tutacak kafa var mı bende? Neyse, bu bilgin nerdeyse aklımı oynatacaktı. Saatlerce ve saatlerce konuşur, kullandığı sözcükleri anlıyor muyum diye hiç düşünmezdi. Varsa yoksa dırdır. Dırdır dırdır fikirlerini söyledi bana. Şeytan'ın bize hükmettiğini kabul etmek büyük bir yanlışınış. Bu olamazmış, çünkü o vakit, iki Tanrı olurmuş dünyada. İsa'yı inkar etmek olurmuş Şeytan'a inanmak. *İsa'nın kutsal gövdesinde, ölümsüzlüğün anlamını bulacaksınız,* diyen âyete ters düşermiş. Diyor ki, 'Tanrı tek olsun da, isterse boynuzlu olsun' diyor. Başka türlü yaşanmazmış. Derken nasılsa sustu, konuşmak bana düştü. Ama ben başrahibin bana söylediklerini unuttum ya, başladım ağzıma geleni söylemeye. 'İnsan, yaşadığı her gün, ölüme yaklaşır,' dedim ona. Sonradan başrahip bu sözüm için azarladı beni. 'Ne saçmalar yumurtladın ona?' dedi. Şu hale bak!.."

Piyotr, hikâyeyi eğlenceli buldu. Nikita'nın başarısızlığını görmek de ayrıca sevindirmişti onu. Kendine güven gelmişti.

"Tanrı'dan söz etmek kolay değil," diye homurdandı.

"Hayır, hiç kolay değil," dedi Nikita. Sonra yapış yapış bir sesle, ağzından zor çıkan sözcüklere basa basa, "hatırlar mısın," dedi. "Babamız, bizim basit birer işçi olduğumuzu, böyle lüks bilgilerin bize göre olmadığını söylerdi?"

"Hatırlıyorum," dedi Piyotr.

"Gel de başrahibe anlat bunları. Bana kitap okutmaya çalışıyor. Okuyorum verdiği kitapları, okuyorum ama gel sen bana sor... Kitap, çook çok uzaklarda uçsuz bucaksız bir orman benim için. Korkarım kitaptan. İncil okuyorum, hiçbir şey anlamıyorum. Kitap, bana göre de-

ğil. Bazı şeyler var ki, ne Allah'ın kitabı yazar ne kulun. Hergün yeni bir mezhep çıkıyor. İnsanoğlu, kendi uydurduğu, düşlediği, ya da kahve falında okuduğu fikirlere saplanıyor. Şu Murzin mesela..."

Nikita, bir bardak porto şarabı daha boşalttı, bir lokma ekmek attı ağzına. Sonra bir lokma ekmek içi daha kopardı, bunu masanın üzerine bastıra bastıra yuvarlamaya, ezmeye koyuldu.

"Başrahip, 'bütün kötülükleri doğuran insan zekasıdır,' diyor," diye devam etti Nikita. "Şeytan, insanın aklını bir köpek şekline sokmuş, kuduz bir köpek... İkide bir ona sataşırmış Şeytan. Köpek de havlarmış... Belki de doğrudur söyledikleri. Ama insan inanmak istemiyor... Bizde bir doktor var. Sade, kendi halinde, ama neşeli bir adam. O da başka türlü düşünüyor. Akıl, bir çocukmuş, ve her şeye bir oyuncak gözüyle bakarmış. Gördüğü her şey, eğlenceli bir oyuncak gibi gelirmiş ona. Ve onu eline alır, nasıl yapıldığını, neden yapıldığını anlamak istermiş. Bu arada bazı, oyuncakları da parçalarmış elbet..."

"Böyle konuşmalara girmek tehlikeli değil mi?" diye sordu ansızın Piyotr. Kardeşinin sözleri gene üzüyordu onu. Canını sıkıyordu. Öyle derin, öyle anlamlıydı ki, söyledikleri, onu şaşırtıyor, ürkütüyordu. Bir kez daha bağırıp çağırmak, Nikita'yı küçük düşürmek istedi. Ama kendini tuttu. "İçkidendir," diye düşündü. "Şarap dokundu ona. Ne söylediğini bilmiyor."

Küçücük odanın havası iyice kirlenmişti. Ağır bir kömür, ve gaz kokusu çökmüştü ortaya. Bu koku, Piyotr'un düşüncelerini uyuşturuyordu. Pencerenin önünde duran bir saksının hareketsiz yaprakları, demirden yapılmış gibi duruyordu. Bu arada, örümceğe benzeyen kardeşi, sessizce ve ısrarla ağını örmeye devam ediyordu.

"Bütün fikirler tehlikelidir. Özellikle basit olanlar. Mesela Tikon Vialov..."

"Kaçık."

"Yoo, yanılıyorsun. Çok kıvrak bir zekâsı var adamın. Önceleri onunla konuşmaktan korkardım. İsterdim, ama cesaret edemezdim! Ama babamın ölümünde, Tikon'un bazı davranışları çok dokundu bana. Sen, babamı benim kadar sevmezdin, biliyorsun. Ölümü ne seni, ne de Aleksi'yi etkilemedi pek. Oysa çok vakitsiz öldü adamcağız. Tikon, sizden çok üzüldü ama... Babamın başında dua eden rahibeye sinirle-

nişim, dualarını aptalca bulduğumdan falan değildi, biliyor musun? Tanrı'ya kızmıştım. Tikon bunu anladı. Ne dedi biliyor musun, 'bir sivrisinek bile yaşıyor da, insanlar vakitsiz gidiyor...' dedi."

"Saçmalıyorsun," dedi Piyotr. "İçkiyi fazla kaçırdın. Ne rahibesi, ne duası?"

Nikita, ağabeyinin sözlerini duymamış gibi sürdürdü konuşmasını. "Tanrı iyi bir adam olsa, ve söylendiği gibi bu dünyanın tek hakimiyse, yağmurları ekine ve insanlara yararlı olacak zamanlarda yağdırırdı. Böyle dedi Tikon. Bütün bu yangınların sorumlusu da insanoğlu olamaz, şimşek düşüyor, koca bir orman yanıyor. Demek Tanrı da kötülük yapıyor ara sıra... Mesela, Kabil neden adam öldürdü? İnsanoğlu ölümlü olsun diye mi? Dünyadaki kötülüklere ne ihtiyacı var Tanrı'nın? Kamburlara mesela, ne ihtiyacı var?"

"Ağzındaki baklayı çıkarıyor," diye düşündü Piyotr. Bıyık altından gülümsedi. Kardeşinin yalnızca Tanrı'dan yakınması içini rahatlatmıştı doğrusu. Kardeşlerinden, hısımlarından yakınmasındı da, kimden isterse yakınsındı.

"Şu Kabil meselesine akıl erdirmek imkânsız. Tikon bana bu gerçekleri söylediğinde altüst oldum. Babam öldüğü gün içime bir kurt düştü ve beni durmadan kemirdi. Manastıra kapanırsam kurt geberir diye düşünmüştüm. Ama nerdee... O düşünceleri aklımdan çıkaramıyorum bir türlü..."

"Eskiden hiç böyle konuşmazdın... Bana da bir şey söylememiştin...

"İnsan her şeyi birden anlatamaz. Belki de ölünceye dek kimseye söylemezdim bunları, ama şu hacılar canımdan bezdirdi beni. Durmadan soru sorup insanın aklını karıştırıyorlar. Onlarla konuşurken gözünü dört açacaksın, öyle ya, ya Tikonvari sözler kaçarsa ağzımdan? Şu Tikon, gerçekten zeki bir adam. Aslında onu seviyor muyum, sevmiyor muyum, karar vermiş değilim... Neyse... Seni de düşünüyor Tikon. 'Adamcağız çocukları için canını dişine takıyor, kimsenin umurunda değil,' diyor. 'Çocukları ona yabancı,' diyor."

"Bu da ne demek?" diye atıldı Piyotr. "Nerden biliyormuş oğlum için neler yaptığımı?"

"Biliyor. 'İşletme,' diyor, 'yıkılacak. Çürük...' diyor."

"Bu sözleri çok dinledik... Aptal herifi çoktan dehlemeliydim ama... Sırlarımızı biliyor..."

Artamonov, bu sözleri, Nikita'nın kendini astığı o geceyi hatırlatmak için söylemişti. Ama aslında, Nikonov'un çocuğunu öldürdüğünü düşünüyordu. Nikita, hiç oralı olmadı. Ağabeyinin ne demek istediğini anlamadı. Şarap dolu bardağı ağzına yaklaştırdı, bardağa dilini batırıp yalandı. Sonra madensi sesiyle devam etti: "Tikon da birinin ihanetine uğramış... O yüzden öyle kendini bırakmış..."

Kardeşini bir an önce susturmalıydı Piyotr. Konuyu değiştirmeliydi.

"Yani kısacası, artık Tanrı'ya inanmıyorsun, öyle mi?" dedi. Aslında daha iğneli bir şeyler söylemek niyetiyle açmıştı ağzını. Sözlerine kendi de şaştı.

"Bugünlerde Tanrı'ya kimin inanıp kimin inanmadığı belli değil" dedi Nikita biraz durduktan sonra. "Her kafadan bir ses çıkıyor... Ama genellikle Tanrı'ya inanıyor insanlar. İnsan bir şeye yürekten inanmışsa, onda mantık aramaz. Hani şu Tanrı'nın boynuzlu olmasını isteyen adam var ya..."

"Bırak bunları," dedi Piyotr. Sağına soluna bakındı. "İnsanın yapacak işi olmayınca, canı sıkılıyor, böyle şeyler saçmalıyor. Aylaklıktan hep. Bunları bir bir zincire vurmalı."

"Ama insan iki şeye birden inanamaz," dedi gene Peder Nikodim.

Çanlar, gene çalıyordu. Tekdüze vuruşlar, pencerenin camına iniyordu sanki. "Âyine gidiyor musun?" diye sordu Piyotr.

"Hayır. Fazla ayakta duramadığım için gitmiyorum âyinlere."

"Bize dua ediyor musun?"

Bu soruya cevap vermedi rahip.

"Eh, ben yatayım artık," dedi Piyotr. "Yolculuk yordu beni."

Gene bir şey demedi Nikita. Uzun kollarını oturduğu koltuğun kenarlarına yaydı. Omuzlarına gömülü kafasını yavaşça kaldırdı.

"Mitya! Mitya!" diye seslendi.

Kafasını gene içeri çekti. "Kusura bakma, unuttum," dedi. "Bana hizmet eden çocuk handa yatıyor. Ona çekilmesini söylemiştim. Senin-

le rahatça konuşalım diye... Burda herkesin kulağı deliktir. Fitnelemeye bayılırlar..."

Hana nasıl gidileceğini uzun uzun anlattı ağabeyine. Gereksiz ayrıntılara girdi sözü uzatmak için.

Sonunda, dışarı çıkabildi Piyotr. İnce ince çiseleyen yağmurun altında yürürken, kardeşinin, ondan ayrılmak istemediğini düşündü Artamonov. Ansızın yüreğine hiç yabancı olmayan o korkuya kapıldı gene. Bir uçurumun kenarında yürüyordu sanki, her an düşebilirdi. Adımlarını sıklaştırdı. Bir kolunu ileri uzatarak, karanlığın üzerine yağdırdığı sulu tozu parmaklarıyla hissetti. Gözünü uzaktaki fenerin donuk ışığından ayırmadan seke seke yürüyordu. Yüreği ağzındaydı.

"Yok, hayır," dedi kendi kendine. "Bunların hiçbir yararı yok bana... Yarın çıkıp gideceğim burdan. Ne rahipten hayır gelir, ne de kardeşten... Derdime derman olamaz hiçbiri... Ne oldu bana böyle? İlya dönecek... Ayağımı sıkı basmalıyım... Kimseden fayda yok. Aleksi'den örnek almalı... Hem, gözümü dört açmalıyım... Beni kazıklayabilir Aleksi..."

Aleksi'yi düşünmeye zorladı kendini. Çünkü ne Nikita'yı, ne de Tikon Vialov'u düşünmek istemiyordu. Manastırın hanındaki sert yatağa uzandığında, gene Nikita'yı ve bahçıvanı düşünmekte olduğunu fark etti. Kimdi şu Vialov denen adam? Her işte parmağı vardı. Gölgesini sızdırmadığı yer yoktu. Oğlunun çocuksu konuşmalarında Vialov'un düşünceleri vardı. Kardeşi bile Vialov'un fikirlerine kaptırmıştı kendini.

"İnsanlara akıl verecek adamı bulmuşlar tam..." dedi kendi kendine. "Nikita'da akıl mı var? Serafim kadar olamıyor... Basit bir marangoz ama insanları avutmada usta."

Uykusu yoktu. Sivrisinekler vızır vızırdı. Bitişik odadan üç kişinin konuştuğu duyuluyordu. Belki de fırıncı Murzin, ayağı sarılı tüccar ve haremağası kılıklı adamdı bunlar. "Kafa çekiyorlar," diye düşündü Piyotr.

Ara sıra, manastır bekçisinin düdüğü duyuluyordu. Sonra birden geç kalmış ve çok korkmuş gibi hızla çanlar çalmaya başladı. Rahipler, sabah âyinine koşuştular. Ve Piyotr, bu sesleri ninni bilerek uykuya daldı.

Nikita, sabahleyin Piyotr'un odasına geldiğinde, ağabeyiyle ilk karşılaştığı vakit nasılsa, aynı öyleydi. Kaçamak bir bakışla, onu tepeden tırnağa süzdü gene. Piyotr, onun bu üstten bakışını görmezlikten geldi. Çabucak elini yüzünü yıkadı, giyindi ve uşağa hemen bir araba bulmasını söyledi.

"Acelen ne?" diye sordu Nikita. Ama hiç şaşırmış görünmüyordu. "Birkaç gün kalırsın diye umuyordum."

"Nerdee... İş bırakmaz ki..."

Çay içtiler. Piyotr kafasındaki düşünceleri evirdi çevirdi. Nikita'ya neler sorması gerektiğini saptamaya çalıştı. Sonra söyleyecek bir şey buldu hiç değilse.

"Burayı beğenmediğine göre, bırakmak istiyorsun herhalde?" dedi.

"Ben istiyorum, ama bırakmıyorlar."

"Kim engel olabilir ki sana?"

"Ee, manastır... Kazançlı bir makineyim onlar için. Yararlıyım..."

"Hımm... Peki ne yapacaksın?"

"Gezgin rahip olurum belki."

"Bu ağrılı bacaklarla mı?"

"Hiç ayaksız dolaşanlar da var dünyada."

"Doğru, var," dedi. "Sürünenler," diye düşündü içinden de.

Bir süre ikisi de konuşmadı.

"Tikon'a selam söyle," dedi Nikita sonra.

"Başka kimseye selam yok mu?"

"Herkese..."

"Peki. Söylerim. Aleksi'yi hiç sormadın bakıyorum."

"Nesini sorayım? O işini bilir... İyidir mutlaka."

Nikita, başını başka yöne çevirdi, "yakında giderim burdan herhalde," dedi. Aleksi'yi gerçekten merak etmiyordu.

"Kışta kıyamette gidilir mi? Sakın ha!"

"Neden olmasın? Kış gezginleri var, yaz gezginleri var. Ben kış gezgini olurum..."

"Sen bilirsin," dedi Piyotr. Kardeşine bir tomar para uzattı.

"Sağ ol," dedi Nikita. "Değirmeni onarırlar bu parayla. Başrahibi görmeden mi gideceksin?"

"Vaktim yok, atı arabaya koştular..."

İki kardeş sarılmıştı. Nikita'ya sarılmak kolay olmuyordu. Peder Nikodim, Piyotr'u kutsamadı. Kutsayamadı daha doğrusu, çünkü tam elini uzatırken parmağı cübbesinin koluna takıldı. Piyotr, bu olayın bir rastlantı olmadığını düşündü.

"Dün akşam çok konuştumsa, hoş gör," dedi Nikita.

"Aaa, olur mu, biz kardeşiz," dedi Piyotr.

"Gece düşünce insan düşünmeye başlıyor..."

"Biliyorum... Neyse, hoşça kal..."

Manastır kapısından çıktığında, arkasına baktı Piyotr. Hanın beyaz badanalı duvarında, kardeşinin bir kaya parçasını andıran gölgesini gördü. "Hoşça kal," diye mırıldandı kendi kendine. Şapkasını çıkardı, uzaktan selamladı onu. Çiseleyen yağmur, bir tutam tuz gibi serpildi çıplak kafasına.

Yol, çam ağaçlarının arasında uzanıyordu. Etraf sessizdi. Saydam yağmur damlaları, donuk yeşil çam iğnelerine çarptıkça, ince, tatlı sesler çıkarıyordu yalnızca. Arabanın sürücü yerindeki rahip kendini iyice koyuvermiş, sallanıyordu. Arabayı çeken al atın kulakları nedense tüysüzdü.

"Ne biçim konuşuyor bunlar," diye düşündü Piyotr. "Tanrı yağmuru zamansız yağdırıyormuş! Bu düşüncenin altında kıskançlık, kötülük yatıyor... Bir de aylaklık... Dert yok, tasa yok, ne yapsınlar, saçmalıyorlar... Tasasız adam, sahipsiz köpek gibidir..."

Piyotr, sağına soluna bakındı. Ürperdi. Doğru söylüyorlardı. Yağmur yağacak zamanı iyi seçmemişti. O garip düşünceler, kurşun bir bulut gibi sardı onu gene. Ve onlardan sıyrılmak için her durakta votka içti.

Akşama doğru, bir kasabanın tüten bacaları, uzaklarda tek tük ışıklı koca bir bulut oluşturduğunda, horuldayan bir tren geçti önünden. Garip bir çığlık atarak istim koyuverdi, çevresini beyaza boğdu ve toprağın derinliklerine dalarak, küçük bir deliğin ağzında kayboldu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FUAR zamanı, kentte geçirdiği o çılgın geceleri, akla hayale sığmaz eğlenceleri düşündükçe, o günleri gerçekten yaşadığına bir türlü inanamıyor, garip bir korkuyla ürperiyordu Artamonov.

Gerçekten de, anılarının gözü önüne serdiği o unutulmaz âlemlerin, yapılabileceğine inanmak çok güçtü. Oysa kendisi, inleyen sazların, çınlayan seslerin kızdırdığı taştan oyma bir kazanın içinde saatlerce kaynamış, içkiyle, ve her şeyle sarhoş göbekli erkeklerin naralarına katılmış ve kendinden geçmişti.

Bu taş kazanı kaynatan, içindeki yemeği pişiren iriyarı, kıvırcık saçlı, silindir şapkalı, kuyruklu ceketli bir aşçıydı. Baykuş gözüne benzeyen iri, patlak gözleri, sinekkaydı traşlı mavimsi yüzünde, düşecekmiş gibi duruyordu. İri etli dudaklarını şapırdatarak kolunu Piyotr'un omuzuna atıyor, onu itip kakarak, bir şeyler söylüyordu.

"Çeneni tut be adam! Aklını kullan! Kutsal Rusya'yı doğurduk, vaftiz ediyoruz burda! Anlamıyor musun? Volga ve Oka Irmaklarına karşı kutsal bir vaftiz töreni!"

Adamın yüzü, gerçekten aşçıya benziyordu. Kılığıysa, zengin cenaze sahiplerinin kiraladığı meşale taşıyan o yaratıklarınkini andırıyordu. Piyotr, bu adamla kavga ettiğini, sonra belki de kanyak içtiğini hayal meyal hatırlıyordu. Evet, buzlu kanyak içmişlerdi. Adam, bir yandan içiyor, bir yandan da sarhoş dudaklarından sözcükler dökmeye uğraşıyordu.

"Anlamaya çalış, dostum... Rus ruhunun çığlığına kulak ver. Benim moruk, rahipti... Oğlunun böyle serseri olduğunu görse, mezardan fırlardı be!"

Adamın sesi kalındı. Konuşurken davul çalınıyor gibi gelirdi Piyotr'a. Yumuşak tımbırtıları hiç durmayan, duyulmadık sesler çıkaran bir davul.... Kimsenin aklından geçmeyen ama bir duyuldu mu, bir daha kolay kolay akıldan çıkmayan sözler söylerdi hep.

"Bedenin kokuşması! Şeytan'a karşı girişilen mücadele! Kötülüğün hakkını verin! Piyotr, ey dostum! Bedenin isyan ediyor! Günaha girmek istiyor! Günah işlemezsen, tövbekâr olamazsın. Tövbekâr olmazsan, huzura kavuşamazsın! Demek huzura kavuşmak için, önce günah işlemek gerek! Haydi dostum, ruhunu günahlardan arıt! Bedenimizi arıtmak için yıkanmaz mıyız? Ruhumuz da yıkanmak ister arada bir! Bırak şu güzel ve de kutsal Rus ruhunu, büyük ruhunu suların altına bırak! Bırak yıkansın!"

Bu sözler, Piyotr'u duygulandırdı, ayyaş gözleri dolu dolu oldu.

"Zavallıcık..." dedi. "Zavallı ruhçuğum benim... Öksüz ruhum... unutulmuş... bir köşede kalmış... Ruh da bakım ister, sevgi ister..."

Orda bulunanlar da hoşlandı aşçı kılıklı adamın konuşmasından. "Doğruuu!" diye haykırdılar. "İyi konuştuun!"

Kabak kafalı, kızıl sakallı bir adam vardı aralarında Yanakları alev alev, kulakları mosmordu. Tostoparlak etli gövdesini bir topaç gibi çevirerek kadın gibi çığlık çığlığa bağırıyordu.

"Yaşa Styopa! Ağzına sağlık! Sana hayranım Styopa! Ölesiye hayranım! Dünyada sevdiğim üç şey var sevgili Styopa: Sen, beyaz şarap ve hakikat! Ruhlar üzerine söylediğin hakikat!"

Derken, bu kadın kılıklı adam da gözyaşlarıyla ağlamaya ve şarkıya başladı:

Çivi çiviyi söker...

Piyotr, deli Anton'un şarkısıyla katıldı ona:

Ey Hıristiyanlar
İsa dirildi
Arabanın tekerleği
Gene devrildi...

Bu kara kıvırcık saçlı Styopa'dan o da hoşlanıyordu o zamanlar. Onun çığlıklarını coşkuyla dinliyordu.

Aslında, onun gaipten gelen sesleri andıran konuşması, Piyotr'u korkuturdu bazen. Adamın sözleri, tek bir odanın bir yanını zifiri karanlığa, öteki yanını Güneş'e boğar gibi hem ciddi, ürkünç, hem de tatlı gelirdi ona.

Özellikle "şarkıcının ruhu" deyimi çok hoşuma gidiyordu. İnsanı heyecanlandıran, duygulandıran bir şey vardı bu sözlerde. Onları duyduğunda, hep şu tablo belirirdi gözleri önünde: Bunaltıcı, sıcak bir iş günü. Dromov'da bir sokak. Her günkü gibi kirli. Ağarık bıyıklı, iskelet gibi bir adam. Ölüm gibi. Bitkin koluyla laternasının kolunu çeviriyor. Yanında on iki yaşlarında, mavi bir paçavraya bürünmüş küçük bir kız. Kız ayakta. Gözleri kapalı. Başı önünde. Titrek, kırık bir sesle Lermontov'un satırlarını türküye döküyor:

Ben hiçbir şey istemem
Ne köşk, ne saray, ne bal.
Yeter ki özgür olayım...
Sonra gel, canımı al...

Gözünün önünde bu tablo belirdiğinde, Artamonov, mor kulaklı adamın kulağına eğilir, *"Bir şarkıcının ruhu..."* derdi. "Tam üstüne bastı!"

"Styopa mı?" derdi zencefil sakallı adam. "Styopa her zaman doğru söyler! Yeryüzündeki tüm ruhların anahtarı vardır onda." Sonra iyice kendinden geçik, bir ileri bir geri sallanır, "Styopa!" diye bağırırdı, "insanlığın dostu! Haydi, bizi mutlu et! Sayın Avukat Paradzov! En çılgın batakhanelere götür bizi! Sana tam yetki veriyorum!"

İnsanlığın dostu denen adam, kendi kendini başkan ilan etmiş, kendilerini eğlence âlemlerinin kucağına atmış olan sanayicilerin çobanı olmuştu. Onun bulunduğu yerde, kulakları sağır eden müzik, yürekleri eriten şarkılar, insanları kudurtan oynak havalar olurdu mutlaka.

Bu çılgın müzikten, içi boş davula inen tekdüze tokmak sesleriyle, cıyak cıyak bağıran kırmızı borunun sesi kulaklarda kalırdı tek.

Boğuk sesli kadınların hüzünlü şarkıları duyulduğunda, içinde bulundukları meyhanenin taş duvarları, Piyotr'un üstüne üstüne gelir, onu boğardı. Oynak, kıvrak havalar söylenir ve renk renk giysili gençler çılgınca dans ederken, tatlı bir rüzgâr eser, onu boğan duvarları bir yelken gibi üfler açardı.

İşte böyle, kah boğulur, kah kuş olup uçarken, günler geçiyor, Piyotr Artamonov, âlemden aleme konuyordu. Yeni bir heyecan tatmıştı ölü ruhu. Ve bu coşkuya öyle bir kaptırmıştı ki kendini, ne yapacağını bilemiyordu. Değişik bir şeyler yapmalıydı. Sıradan insanların yapamayacağı, dünyayı şaşırtacak, insanların aklını başından alacak önemli bir şey...

Mesela bir adam öldürseydi... Sonra da çevresini saran insanlara teslim olsa, yere kapanıp sürüne sürüne büyük kalabalıkların önünden geçseydi. Sonra bu insanlar onu yargılasa, dünya kuruldu kurulalı kimseye verilmedik, büyük bir cezaya çarptırsalardı.

Bir gece, Velospit adlı bir şarkılı meyhaneye gittiler. Bir döner meyhaneydi burası. Müşterilerin oturduğu masalar, garsonlar, yavaş yavaş dönüyordu hep. Kuş tüyü dolu bir yastık gibi konuklarla ve gürültüyle dolu olan salonun köşeleri hareketsizdi tek. Bu köşelerin birinde tıkış tıkış çalgıcılar, ötekinde renk renk giysiler içinde kafaları tüylü, çiçekli kadın şarkıcılar, üçüncüsünde tavandan sarkan avizelerin ışığını yansıtan içki şişeleri ve bardaklarla dolu bar vardı. Dördüncü köşeye giriş kapısı yerleştirilmişti. İnsanlar akın akın geliyor, döner salondaki yerlerini alıyorlardı. Buraya ilk gelenler, düşmelerinden, döner salona ayak basarken kollarını iki yana açmalarından ve şımarık çığlıklarından belli oluyordu hemen.

İnsanlığın dostu Styopa, bu döner cenneti tanıtıyordu Piyotr'a.

"Aslında saçma, ama çok değişik ve güzel, değil mi? Döşeme, parmak uçlarına yerleştirilen bir tabak gibi, altı kiriş üzerinde duruyor. Kirişler bir kalasa bağlı. Kalasa ayrıca iki demir çubuk geçirilmiş. Gözleri bağlı iki beygir demirlere koşulmuş, dönüyorlar. Beygirler döndükçe biz de dönüyoruz. Gördün mü, ne kadar basit! Ama anlamlı, Piyotr'cuğum... Unutma ki, her şeyin iki anlamı vardır... Bir görünen, bir de gizli anlamı..."

Bunu söylerken, işaret parmağını tavana doğrulttu Styopa. Parmağındaki yüzüğün yeşil taşı kurt gözü gibi parladı.

Bu sırada, geniş omuzlu, cins köpek suratlı bir kodaman, Piyotr'un kolunu tutup sallamaya ve ceset gözüne benzeyen donuk gözleriyle yüzüne bakarak, sağır biriyle konuşur gibi bağırmaya başladı:

"Ama benim Dunya'm ne der bu işe, ha? Sen kimsin?"

Adam cevap beklemeden yanındakinin koluna yapıştı bu kez, "sen kimsin peki?" dedi ona da. "Ben de Dunya'ya ne söyleyeceğim şimdi? Ha?"

Sonra koltuğuna yığıldı adam, "Dunya'nın da canı cehenneme, hepsinin de!" diye bağırdı. "Haydi, kaptan, başka bir yere götür bizi!" Eliyle bağrına vuruyordu bunu söylerken.

Sonra, adamın arabacı olduğu anlaşıldı. Onları dolaştıran arabanın sürücüsü... Arabacıları onları, onlar da arabacılarını tanımayacak kadar kendilerinden geçmişlerdi. Cins köpek suratlı adam, önündeki boz atları kamçılıyor, yolda gördüğü herkese, "Paula Meyhanesi'ne gidiyoruz, buyrun! Siz de gelin!" diye bağırıyordu.

Yolda yağmur başladı. Arabada beş kişiydiler. Biri Piyotr'un ayakları dibine, yere yığılmış, bir şeyler geveliyordu.

"Beni aldattı. Ben de onu aldatacağım. Beni becerdi. Bende onu becereceğim... Anam avradım olsun..."

Bir meydana geldiler. Ekmek somunu gibi hafifçe yükselen meydanın ortasında araba devrildi. Piyotr yere yuvarlandı. Kafası ve dirseği taşlara çarptı.

Az sonra, ıslak çimenlerin üzerinde buldu kendini. Öyle oturmuş, zencefil sakallı mor kulaklı adamın bir cami avlusu çevresinde garip hareketler yaparak duvarlara tırmanışını izliyordu. Adam, sanki onu tutan varmış gibi çırpınıyor, saçını başını yoluyordu.

"Bırakın beni! Çekilin! Tatarlarla din kardeşi olacağım ben! Müslüman olacağım! Bırakın beni!"

Styopa koştu, adamın ayaklarını yakaladı, duvardan indirdi onu. Bu arada ezan okunmaya, Buharalı, Azeri ve Tatar Müslümanlar akın akın camiye gelmeye başlamışlardı. Sarı cübbeli, yeşil sarıklı bir ihti-

yar, elinde tuttuğu sopayı Piyotr'a doğru salladı, "Urus şeytanı!" diye bağırdı.

Bakır yanaklı bir polis, Piyotr'u ayağa kaldırdı, "sokakta gösteri yapmak, yasaktır," diye uyardı onu.

Bu arada birkaç açıkgöz arabacı geldi, sarhoşları teker teker arabalara doldurdu.

En öndeki arabada, Styopa —insanlığın dostu— ayakta durmuş, elini ağzına borazan etmiş, nara atıyordu. Yağmur durmuştu. Ama gökyüzü, gerçek hayatta hiç görülmedik bir karanlığa bürünmüştü. Arada bir şimşek çakıyor, kervansarayın görkemli yapısını bir an için aydınlatarak kara gökte büyük delikler açıyordu.

Araba, Batankur Kanalı üzerinden geçerken, at nalları altında boş sesler çıkaran tahta köprü, Piyotr'un ödünü koparmıştı. Köprünün çökeceğini, arabayla birlikte yukardan kara bir yılan gibi görünen derin sulara gömülüp öleceğini sandı Piyotr.

Artamonov, bu kopuk kopuk ve bir karabasana benzeyen âlemler içinde kendini buluyor, bu zevkten kudurmuş ve dünyanın tüm özgürlüklerini yalnız kendilerine bağışlayan insanlar arasında kaybolup gidiyordu. Yaptıklarını sonradan düşünmeye çalıştığında, yepyeni, bambaşka bir Piyotr buluyordu. Durmadan içen, hiç ayık gezmeyen, ve hep, olağanın dışında bir şeylerin olmasını bekleyen Piyotr... Bu Piyotr, her şeyden daha önemli, herkesten daha üstün, büyük bir şey yapmak istiyordu. Sonsuz, sınırsız bir acı, ya da masallarda bile görülmedik büyüklükte, sonsuz, sınırsız bir sevinç dünyasına dalsa, ve bir daha hiç çıkmasaydı...

Bu bambaşka âlemin, unutulmaz anılarından biri de, Paula Menotti adındaki kadınla geçirdiği günlerdi. O günleri düşündüğünde, korkunç bir ışık gözlerini kamaştırıyor, hiçbir şeyi görmez oluyordu.

Kadını, büyük, bomboş ve duvarları çıplak bir odada gözünün önüne getiriyordu. Odanın üçte biri, çeşit çeşit içki şişeleriyle, kadehlerle, çiçek dolu vazolar, meyve dolu tabaklar, havyar dolu gümüş kaseler ve buzlu şampanyalarla süslü bir masaya ayrılmıştı. On, on iki kadar sarışın, kabak kafalı, boz bakışlı adam masanın etrafında otururdu. Bir-

kaç boş koltuk vardı masanın çevresinde. Bu koltuklardan biri çiçeklerle süslenmişti. Styopa, odanın ortasında dikilir, altın tokmaklı bastonunu mum gibi havaya diker, bağırırdı:

"Pis domuzlar! Tıkınmayı bırakın artık! Masa kaçmıyor ordan!"

"Sen karışma be!" diye cevap verirdi bir başkası.

"Susalım, susalım!" diye haykırdı gene insanlığın dostu. "Burada ben emir veririm."

Tam bu sırada, oda birden kararırdı, ve aynı anda, dışardan donuk davul sesleri duyuldu. Styopa iki yana açılan oda kapısına yaklaştı, ardına dek açtı kapıyı. Göbeğine yerleştirdiği davulla bir ördek gibi paytak paytak yürüyen adam, içeri girdi. Davulu patlatacakmış gibi indiriyordu tokmakları bir yandan.

Ardından beş kişi daha girdi içeri. Hepsi de ciddi suratlı, ağırbaşlı görünüyordu. Öne doğru eğilmişlerdi. İki büklümdüler. Koca bir piyanonun ayaklarına bağlanan havlular, adamların boynundan geçirilmişti. At gibi çekiyorlardı arkalarındaki yükü. Siyah, parlak piyanonun üzerinde, çırılçıplak bir kadın vardı. Bembeyaz teni göz kamaştırıyor, utanmasızlığının verdiği rahatlık, ona bakanları ürkütüyordu. Sırtüstü yatmış, kollarını başının altında kenetlemişti. Siyah, uzun saçları, piyanonun cilalı tahtasının parlaklığı içinde eriyordu. Kadın masaya yaklaştıkça, vücudunun çizgileri daha belirgin oluyor, koltuk altındaki, bacak arasındaki utanmasız kıllar, masada oturanların gözünü alıyordu.

Piyanonun ayaklarındaki küçük tekerlekler gıcırdıyor, döşeme inliyor, davul, tok sesiyle gümbürdüyordu. Bu ağır saltanat arabasına koşulu adamlar önce durdu, sonra doğruldular.

Artamonov, şimdi herkesin gülmeye başlayacağını sandı. Böyle olursa olayın bir anlamı olacaktı ona göre. Ama tersine, masada oturanların hepsi, giysilerini bile hışırdatmamaya özen göstererek ayağa kalktılar ve yavaşça doğrulmakta olan çıplak kadından gözlerini hiç ayırmadılar. İlk bakışta, kadın, derin bir uykudan uyanıyor sanılırdı. Üzerine uzandığı siyah, cilalı tahta, karanlık gecenin bir parçasıydı sanki, ve kadın, yavaş, tembel hareketlerle bu karanlıktan sıyrılmıştı.

Bu beyaz, çıplak vücut, tatlı bir masaldan artakalan bir büyüye benziyordu.

Doğruldu, dağınık saçlarını ardına attı, ayağa kalktı. Siyah parlaklığın üzerinde beyaz toz lekeleri uçuşuyordu şimdi. Piyotr, kadının ayak parmaklarının okşayışıyla mırıldanan piyanonun sesini duyuyordu.

İki kişi daha girdi içeri. Beyaz saçlı, gözlüklü, yaşlıca bir kadın ve kuyruklu ceket giymiş bir adam. Kocakarı oturdu, sarı dişlerini açığa çıkaran bir gülüşle piyanonun siyah ve beyaz tuşlarına dokundu. Bu işaret üzerine, fraklı adam kemanını omuzuna yerleştirdi, tek gözünü kıstı, yayını kaldırdı ve kemanın telleri üzerinde gezdirmeye başladı. Kemanın inleyen sesi, piyanonun tok sesine karıştı.

Çıplak kadın, yılankavi bir hareketle dikeldi, saçlarını şöyle bir attı. Uzun, siyah saçlar, dimdik ileriye uzanan memelerinin kalkık uçlarını örttü. Müziğe uyarak sağa sola sallanmaya, yavaş, mırıltılı bir sesle şarkı söylemeye başladı. Sesi çook, çok uzaklardan geliyordu sanki.

Herkes susmuş, kadına bakıyordu. Başlar dimdik, ve azdan ileri uzanıktı. Bütün yüzlerde aynı ifade vardı. Gözleri kördü sanki hepsinin. Kör kör bakıyorlardı. Kadın, hiç de önemli bir şey yapmıyormuş, çıplak değilmiş, ve bu adamları büyüleyen hiç o değilmiş gibi, isteksiz, yarı uyur bir tavırla şarkısına devam ediyordu. Pırıl pırıl yanan kırmızı dudakları anlaşılmaz sözcükler döküyor, dolu gözleri, odadakilerin başları üzerinden, kimsenin göremediği bir noktaya bakıyordu.

Artamonov, bir kadın vücudunun bu kadar uyumlu, böylesine korkunç derecede güzel olabileceğini aklından geçirmemişti hiç. Kadın, yumuşak elleriyle, göğüslerini, kalçalarını avuçluyor, çıplak tenini sıvazlıyor, vücudunu kıvırıp dururken, başının usta hareketleriyle saçlarını oraya buraya atıyordu. Başın her hareketinde saçlar, vücudunun bir başka yerini örtüyor, yeni yeni istekler, yeni açlıklar doğuruyordu. Saçlar giderek sıklaşıyor, uzuyordu sanki. Çıplak vücudu da giderek daha büyük, daha ulu, daha parlak oluyor, gözleri kamaştıran bir ışık saçıyordu odaya. Öyle ki, insan bu çıplak kadından başka hiçbir şeyi göremiyor, gözlerinin daha önce hiçbir şey görmediğini, ondan başka bir şeyi göremeyeceğini sanıyordu.

Artamonov, o gece, o kadını izlerken, bir an olsun ona sahip olmak isteğini duymamıştı içinde. Kadın böyle bir istek uyandırmadı onda. Yalnızca yüreği yerinden oynadı, büyük bir korku duydu içinde ve göğsünü sıkıştıran garip bir sancı... Ama aynı zamanda, o garip korkuyla birlikte, önüne geçilmez istekle kıvranıyordu Piyotr. Kadının bir işaretine, kalkıp ayaklarına kapanmaya, ne derse, ne dilerse yapmaya hazırdı. Döndü, masada oturanlara baktı, hepsi de, koşa koşa giderdi bu kadının peşinden. Hepsi de onun ayaklarına kapanır, ne derse yapardı. Hangi erkek olsa bu kadına köle olmaya can atardı...

İçkinin verdiği sarhoşluktan kurtulmaya başladığında, kimseye görünmeden çıkıp gitmeye karar verdi. Ayıldıkça bu kararı güçlendi. Ama tam kalkacakken, birinin sesli sesli, "çarusa," diye fısıldadığını duydu. "Dipsiz çukur. Çarusa. Anlıyor musun?"

Artamonov, çarusanın ne olduğunu bilirdi. Ormandaki bataklıklarda, otların ipek gibi, yemyeşil bittiği alancıklara denirdi çarusa. Otların en güzeli, en yeşili buralarda yetişirdi. Ama insan buraya ayağını bastığı anda dibi olmayan bataklığa gömülür bir daha da hiç çıkamazdı.

Bunları düşünürken, kadına baktı, ve bir daha da gözlerini ayıramadı ondan. İnsanın içini saran o harikulade çıplaklığa daldı.

Kadının ağır, baygın bakışları Artamonov'a çevrildiğinden, bir düşten uyanır gibi ürperdi, başını eğdi, sonra gözlerini başka yöne çevirdi.

Yanında oturanlara baktı. Birer canavara benziyordu hepsi. Sarhoştular. Dromovlu yaratıklar, kilisenin tepesinden düşüp parçalanan boyacıya nasıl boş boş baktılarsa öyle bakıyorlardı hepsi kadına. Yüzlerinde aynı vahşi anlam, gözlerinde aynı boş bakışlar vardı.

Kara kıvırcık saçlı Styopa, pencere pervazına ilişmişti. Dudakları, yerinden kopmuş gibi sallanıyor, ağzından salyalar akıyordu. Titreyen eliyle ikide bir alnını siliyor, nerdeyse düşüp yere kapaklanacakmış gibi duruyordu. Piyotr ona baktığı sırada düğmeleri çözük gömleğinin kolluğunu çıkardı, yere fırlattı.

Kadının kıvrak hareketleri hızlanmıştı. Piyanonun üzerinden inmeye çabalıyorınuş, ama bunu başaramıyormuş gibi çırpınıyordu. Çığlık

çığlığa bağırıyormuş, acıyla kıvranıyormuş gibi ağzını açıyor, yüzünü biçimden biçime sokuyor, ama yalnızca boğuk, hızlı solumalarla karışık sesler çıkarıyordu. Ellerini ensesine kaydırarak saçlarını öne atıyor, eğiliyor, sonra kıvrak bir hareketle gene arkasında sallandırıyordu. Siyah saçları tutuyor, memelerini örtüp açıyor, dolgun bacaklarını titretiyordu. Bu titreyiş, odada bulunan erkeklerin de içini titretiyor, dayanılmaz bir vahşete boğuyordu onları.

Müzik, birden kesildi. Ve kadın yere atladı. İnsanlığın dostu Styopa kadını altın simden dokunmuş bir kumaşa sardı ve onunla birlikte ortadan kayboldu. Odadakiler bağırıyor, havlıyor, inliyor, alkışlıyordu. Ellerini birbirine vuracaklarına yanındakilere, sağa sola vuranlar, birbirine saldıranlar arasında gidip gelen beyaz giysili garsonlar, birer hayaleti andırıyordu.

Votka ve şarap su gibi akıyor, bardaklar tokuşuyor, boşalıyordu. Çölden çıkmış gibiydi hepsi. Boyuna içiyorlardı. İğrenç parmaklarını tabaklara daldırırken, sofra kurallarını hiçe sayıyor, kıtlıktan çıkmış gibi durmadan yiyorlardı. Yemliğe burunlarını sokmuş aç domuzlara benziyordu hepsi. Öyle kapanmışlardı yiyecek dolu masanın üzerine.

Bu kez bir grup Çingene daldı içeri. Ağızlarını yaya yaya şarkı söylüyorlar, göbek atıyorlardı. Masadakiler avuç avuç havyar, turşu, kadeh fırlattı bu yeni gelenlere. Onlar da, geldikleri gibi gittiler.

Styopa bir sürü kadınla kapıda göründü az sonra. İçlerinden ufak tefek, ama tombulca biri, Piyotr'un kucağına attı kendini. Şampanya kadehini Artamonov'un dudaklarına dayadı, öteki eliyle başka bir kadeh alarak, onunkine tokuşturdu. Birinin sağlığına içmesini istedi Piyotr'dan.

Bir güve kadar hafifti kadın. Adı Paşuta'ydı. Gitarın tellerini yavaş yavaş okşuyor, dokunaklı bir şarkı mırıldanıyordu.

Ben bir gece düşümde
Mavi bir gün görmüştüm
Dönmeyen gençliğime
Kara yaşlar dökmüştüm...

Son iki dizeyi söylerken, çın çın öten sesi birden ağlamaklı oluyordu.

Artamonov, nerdeyse bir baba şefkatiyle kadının saçlarını okşadı.

"Üzülme güzelim, ağlama yavrum... Daha dur bakalım! Genceciksin!" diye avutuyordu onu.

Ama gecenin daha sonraki saatlerinde, onu kollarına aldığında, gözlerini sımsıkı kapadı ve ötekini —Paula Menotti'yi— öptüğüne inandırdı kendini.

Azıcık ayıldığı o sayılı anlarda, bu şehvet düşkünü Paşuta'cığın, kesesinin dibine dari ektiğini şaşkınlıkla görüyor, "pis güve!" diye söyleniyordu kendi kendine.

Nizgorod fuarındaki kadınların, para sızdırmadaki ustalığı gerçekten şaşılacak şeydi. Erkeklerin cebini boşaltmak için olmadık şaklabanlıklar yapıyorlar, sonra da utanmasız, sarhoş gecelerinin kazancını aptalca çarçur ediyorlardı. Özellikle buna şaşıyordu Artamonov.

Cins köpek suratlı kodaman kürk tüccarının Paula Monetti'ye on binlerce ruble döktüğünü duymuştu. Adam, kadının her çıplak gösterisine üç bin ruble ödüyormuş.

Öte yanda mor kulaklı adam, yüz rublelik kâğıt paralarla puralarını yakar, kadının koltuk altlarına bozulmadık gıcır desteler tıkardı. Bunu gözleriyle görürdü Artamonov.

"Al bakalım Felemenk dilberi," derdi. "Bunlardan çok var bende."

Bütün kadınlara, "Felemenk dilberi" derdi morarık kulaklı.

Piyotr Artamonov, tüm öteki kadınlarda, gür ve de bol saçlı Paula'nın utanmazlığını seziyordu. Bütün kadınların aptal ve kurnaz olduğunu düşünüyordu Piyotr. Hepsi de para sızdırmakta usta, ve en çok da kendisine karşı saygısız, kabaydılar. Bütün kadınların ona düşman olduğunu düşündü. Karısını gözü önüne getirdi, "güveler!" dedi gene kendi kendine. Karısının bile ona karşı kaba davrandığını, azarlar gibi konuştuğunu hatırladı. Renk renk giysiler içinde karşısında dans eden kadınları gördü. Elini uzatsa dokunacakmış gibi capcanlı duruyordu hepsi karşısında. Belki de hiçbir zaman aklından çıkmayacaktı bu kadınlar. "Güveler!" diye söylendi gene.

Bütün bunların nedenini, niçinini anlayamıyordu. İnsanoğlu çalışıyor, çabalıyor, kendisini işine bağlayan halatlara sımsıkı asılıyor, dişini tırnağına takıp elinden geldiğince çok para biriktirmeye bakıyordu. Ve sonra, böylesine büyük güçlüklerle kazandığı paralarla sigaralar yakıyor, avuç avuç banknotu kadınların ayakları dibine seriyordu. Üstelik bu adamlar, adı sanı olan, şan ve şöhret sahibi büyük adamlardı. Hepsi de evliydi, çolukları çocukları, dev fabrikaları vardı...

"Babam olsaydı hiç böyle davranmazdı," diye düşündü. Bu düşüncesinden hoşlandı. Kendisini, bu yaşadığı rezil hayatın bir parçası olarak görmüyordu Artamonov. Elinde olmadan, istemeden düşmüştü bunların arasına. Bir izleyiciydi yalnız. Gene de, bunları düşünmek, yaşadığı hayatın saygın bir erkeğe yakışmadığını sezmek, alkolden beter bir etki yaratıyordu kafasında ve hemen alkole sarılıyordu. Çünkü yalnız içki silebilirdi bu rahatsız edici düşünceleri.

Bir karabasanı andıran bu pis eğlence âleminde tam üç hafta — Aleksi gelip onu ayıltana dek— yaşadı Artamonov.

Artamonov ailesinin başı, yerde, ince bir saman döşekte yatıyordu. Yanı başında bir buz kovası, kovanın içinde bir şişe kvas, yanında bir tabak lahana turşusu vardı. Turşunun üzerine yabanturbu rendelenmişti.

Paşuta, divana sırtüstü uzanmıştı. Ağzı, Natalya'nınki gibi yarı açık, kaşları çatılıydı. Aşağı sarkık beyaz bacağında mavi mavi damarlar göze çarpıyordu. Ayak tırnakları, balık pulları gibi parlıyordu.

Ve dışarda, yerli mallar fuarının binlerce ağzından yükselen gürültü...

Kafasına bir tokmak gibi inen sarhoş uğultular, ve midesini altüst eden abur cuburun doğurduğu ağrılar sızılar içinde kendinden geçmiş olan Artamonov, bir önceki gecenin tatlı dakikalarını bir kez daha yaşamak hırsıyla, düşleyip durur, keyifli keyifli gerinirken, karşısında yerden bitmiş gibi dikilen Aleksi'yi gördü.

Aleksi, bastonunu yere vurarak ona doğru eğildi ve söylenmeye başladı.

"Dünden beri seni arıyorum be adam! Bütün gün, bütün gece aramadığım yer kalmadı! Ne böyle kütük gibi yatıyorsun! Benim de canım var, bak, ben serilmiş miyim senin gibi? Oysa seni ararken biz de boş durmadık yani..."

Aleksi de içki kokuyordu. Garsonu çağırdı. Gazozlu kanyak ve buz istedi. Sonra divana yaklaştı, Puşata'nın omuzlarından tuttu.

"Kalk bakalım bayancığım!" diyerek sarstı onu.

Kadın bir türlü gözlerini açamadı. "Çekil başımdan be!" diye söyleniyordu uyku sersemi.

"Çekilecek olan sensin bayancığım," dedi Aleksi.

Becerikli bir zamparaya yaraşır biçimde kaldırdı kadını, oturttu. İyice uyanmadığını görünce, sarstı, kapıyı gösterdi.

"Haydi, mesai bitti!"

"Ona dokunma," dedi ordan Piyotr.

Aleksi gülümsedi, "merak etme," dedi. "Çağırırsak koşa koşa gelir gene."

"Ayılar," diye sövdü kadın. Ama artık kendine gelmiş, uysal uysal giyiniyordu.

Aleksi, bir doktor gibi buyruklar yağdırıyordu.

"Kalk bakalım Piyotr. Çıkar şu gömleğini. Al eline bir buz, ovun!"

Paşuta, buruşuk şapkasını yerden aldı, ve taranmamış saçlarına yerleştirdi. Sonra gitti, aynaya baktı. "Aman ne yakıştı!" dedi ve şapkayı çıkarıp yere fırlattı. Uzun uzun esnedi, "hoşça kal sevgilim! Unutma, Simanski Hanı'nda on üç numaralı odadayım."

Piyotr, kadına acıdı. Yattığı yerden, "birkaç kopek ver ona," dedi kardeşine.

"Kaç para vereyim?"

"Ver bir ellilik."

"Amma da bonkörsün," dedi Aleksi.

Kadının eline parayı sıkıştırdı, kapıdan geçirdi. Kapıyı da sıkıca kapadı.

"Sen de çok cimrisin," dedi Piyotr böbürlenerek. "Şu gördüğün şapkaya kaç elli verdi kızcağız!"

Aleksi, koltuğa kuruldu, ellerini bastonunda kavuşturdu, çenesini elleri üzerine koydu, ve bir polis tavrıyla, "konuş bakalım," dedi. "Nedir bu yaptıkların?"

"İçiyorum," dedi Piyotr. Kardeşinin yüzüne bakmadı. Elindeki buz topağıyla çıplak tenini ovuyordu bir yandan. Öksürür gibi yaptı, gırtlağını temizledi.

Aleksi, gene çenesi bastonunda dayalı, "sen bu atasözünü bilir misin?" dedi. "*İçkiyi fazla kaçır, ama aklını kaçırma.*"

"Ee, n'olacak yani?"

Aleksi kalktı, Piyotr'un başı ucuna çömeldi. Bir yabancı gibi baktı ona. Sesini hiç değiştirmeden, gene öyle soğukkanlı, gene polis tavırlı, sürdürdü konuşmasını.

"Daha ne olsun? Unuttun mu akşam olanları? Ya daha önceki akşam yaptıkların? Hakkında kaç kovuşturma açılmış, biliyor musun? Bir avukatın burnunu dağıtmışsın, bir polisi kanala atmışsın... Daha sayayım mı?"

Öyle çok şey saydı döktü ki Aleksi, Artamonov kardeşinin bütün bunları uydurduğunu sandı.

"Ne avukatı?" dedi. "Atıyorsun..."

"Hayır, atmıyorum... Bir de esmer bir adamı... Neydi adı..."

"Evet, dövüştük onunla. Ne olacak? Daha önce de dövüşmüştük." Yavaş yavaş ayılıyordu Piyotr.

"Peki namuslu insanlardan ne istiyorsun, söyler misin? Kendi ailene iftira ediyorsun?"

"Ne iftirası?"

"Karın için söylemediğini bırakmamışsın, Vialov'a sövmüş, bir yığın yalan uydurmuşsun... Bana ilişkin yalanlar da caba... Sonra bir çocuk sözü gevelemişsin ağzında, ağlamışsın... *'İbrahim ve İsak ve koyun...'* diye nara atmışsın. Ne demek oluyor bunlar?"

Piyotr, öfkesinden kuduruyordu. Bütün olanları kardeşinin öğrenmesi, kendisinin bile bilmediği olayları sayıp dökmesi hiç hoşuna gitmemişti. Bir koltuğa yumuldu.

"Hatırlamıyorum," dedi. "Sarhoştum..."

"Sarhoşluk geçer ama söylenenler kalır," diye bağırdı Aleksi. Nerdeyse azarlıyordu Piyotr'u. Topal bir at gibi, bir aşağı bir yukarı dolaşıyordu odada.

"İnsan sarhoş olduğu zaman asıl düşüncelerini söyler, biliyorsun," diye devam etti. "Sarhoş yüreğindekini döker. Anladık ama, bir ailede olan biten dört duvarın arasında kalır... Şu İbrahim Peygamber, kurban, İsak meseleleri neymiş, söyle bakalım? Neyse bunlar beni ilgilendirmez de, işin içine ediyorsun, farkında mısın? Beni de gülünç duruma düşürüyorsun. Hamamdaymış gibi soyunup dökünmüşsün iki tek atınca... Neyse ki eski tanıdıklarımdan Loktiyev yanındaymış da, kanyakla susturmuş seni. Bana telgraf çekti, koştum geldim. O söyledi bana bütün bunları. Önceleri herkes gülmüş sözlerine ama sonradan kulaklarını dikmişler elbet. Çevirdiğin işlerin aslını astarını öğrenip, orda burda anlatmak arayıp da bulamadıkları eğlence...Sen daha uyu!"

"Herkes sırrını döktü," dedi Piyotr. Biraz kendine gelmişti. Kardeşinin söyledikleri aklını başına getirmişti. Ama bu kez, duyduklarıyla sarhoş oluyordu.

"Herkes sırrını döktü ama, damla damla! Senin gibi birden boşalmadılar! Sen Loktiyev'e dua et, hepinizi sarhoş edip kendinden geçirmiş... Belki kimse hatırlamaz saçmalarını. Ama unutma, bir yığın dert sardın başına! Bu içki âlemlerini bıraksan iyi olur. Bu kez Loktiyev vardı, yarın bir düşmanın olur yanında. Hepimizi perişan edersin."

Piyotr koltuğuna sıkıca tutundu. Başını arkaya yasladı. Sokaktaki gürültülerin şiddetinden duvar sallanıyordu sanki. Piyotr'un duvara dayalı koltuğu da sallanıyordu. Hiçbir şey söylemedi. Duvarlardaki titreyişin kafasını karıştıran bulanık düşünceleri alıp götüreceğini umuyordu. İçinde bulunduğu korkudan sıyrılmayı bekledi böylece.

Kardeşinin anlattıklarından birini bile hatırlamıyordu. Aleksi'nin bu azarlayan tavrı çok ağır gelmişti ona. Sanki büyük olan kendisi değil de, kardeşiydi. Karşısına geçmiş yargıç gibi sorguya çekiyordu onu. Bir de, Aleksi'nin bir dakika sonra ne söyleyeceğini bilmemek rahatsız ediyordu Artamonov'u.

"Ne derdin var senin?" diye sürdürdü sorgusunu Aleksi. Gene aşağı yukarı volta atıyordu hep. "Hani Nikita'ya gidiyordun?"

"Gittim ya?"

"Ben de gittim. Telgraf çektim önce, burda yok dediler. Kalktım gittim. Herkes telaşlandı. Bulutlarda yaşamıyoruz, dostumuz var düşmanımız var... Öldürüldün falan diye meraklandık."

"İçime bir sıkıntı çöktüydü..." dedi Piyotr. Suçüstü yakalanmış bir çocuk gibiydi.

"Sen de kalktın, dünyaya ilan ettin bunu, değil mi? Senin adın Artamonov, oğlum! Koca bir Artamonov soyunu temsil ediyorsun. Ailenin ve koca fabrikanın şerefini beş paralık ettin. Bu kurban meselesi de ne oluyor? İbrahim Peygamber oğlunu kurban edememiş de falan da filan da... Sen Müslüman mısın be? Bir de çocuk gevelemişsin ağzında. Ne çocuğu bu, piçin mi var ne?"

Artamonov iki eliyle birden sakalını sıvazladı, sonra elini ağzına dayayarak, parmakları arasından konuştu.

"İlya... Hep İlya'nın yüzünden..."

Ve yavaş yavaş, karanlıkta ayak yordamıyla dar bir orman yolunda ilerler gibi, İlya'yla yaptığı kavgayı anlattı Aleksi'ye.

Çok konuşturmadı onu Aleksi. İlya adını duyunca rahat bir soluk aldı.

"Amaan, sen de! Ben de ciddi bir şey sanmıştım! Loktiyev de benim gibi düşünmüş... Demek İlya'ya üzülüyorsun... Bak, ağabey, darılma ama bir şey söyleyeceğim. Kasabada yaşayan orta tabaka biraz okuyup kendini yetiştirmek zorundadır. Sen pek cahil kalmışsın... Gençlere karşı biraz anlayışlı olmak gerek..."

Sonra oturdu, tüccar, esnaf tabakasının çocuklarının okuması, mühendis, memur, subay gibi önemli mevkilerde çalışması gereğini uzun uzun anlattı Piyotr'a.

Dışardan gelen gürültüler, kulakları sağır ediyordu. Tiyatroya akın akın seyirci taşıyan arabaların gürültüsü, gazoz, buz satıcılarının avazı çıktığı kadar bağırmaları, müzik seslerine karışıyordu. En dayanılmaz gürültü de Brezilyalıların, kanalın suları üzerine kurduğu demir profillerle camdan yapılmış pavyondan geliyordu. Burada çalınan müzik, davulların gürültüsüyle gök gümbürtüsünü andırıyordu. Davul sesleri, Paula Menotti'yi hatırlattı Piyotr'a.

Bir eliyle kulağını mıncıklar, ötekiyle gazoz bardağına bol bol kanyak doldururken, "içim sıkılıyor," dedi gene.

Aleksi, şişeyi elinden kaptı, "yavaş gel," dedi. "Gene zom olacaksın!" Sonra öğütlerini sürdürdü. "Bak, benim Miron mühendis oluyor. Neden engel olayım? Dışarı gitmek istiyor, neden engel olayım? Benim zararıma değil, yararıma bunlar. Yarın öbürgün oğullarımız yönetecek fabrikamızı. Unutma ki, bizim sınıfımız, en güçlü sınıftır bugün... Güçlü olmak zorundadır... Bunu aklından hiç çıkarma."

Ama Piyotr, aklına hiçbir şey sokmak istemiyordu. Aleksi'yi dinlemiyordu bile. Kendisinden yaşça daha küçük olan üvey kardeşinin nasıl olup da, kendisinden daha zengin, ve kuşkusuz daha akıllı kimselerin, ülke sanayisinin belli başlı kişilerinin saygısını kazandığını düşünüyordu. Öte yanda kambur kardeşi, bir manastıra kapanmış, akıl ve doğruluk dağıtarak ün kazanıyordu. Oysa kendisi, onu paramparça eden bir yığın rastlantının kurbanı oluyordu. Nedendi bütün bunlar, niçindi?

"Sonra, kendini haklı çıkarmak için başkalarına söver mi insan? Hiç hoş değil bu yaptığın," diyordu Aleksi. Şimdi daha yumuşak, belki de biraz sakıngandı sesi. "Taşkınlığın da fazlası zararlıdır... Aslında taşkınlık değil ya bu senin yaptığın... İnsanın enerjisi fazla olunca nereye harcayacağını bilmiyor. Bak, şu avukat... Anasının gözüdür aslında, ama neyin ne olduğunu bilir. Kafası iyi çalışır. Tabi, daha mı çalışmasın diyeceksin, koca adam, yaşını başını almış... Ama yaşlılar da gençler gibi taşkınlık yapar bazen. Aradaki fark şu: Gençler büyümelerinin, doğal gelişmelerinin dürtüsüyle harekete geçerken, yaşlılar, ya da bu herif gibiler, ceplerinin büyümesiyle ne oldum delisi olurlar. Hoş göreceksin... Bir de, bizim kadınlarımızın biraz aptal olduğunu kabul edeceksin. Yavandır bizim kadınlarımız, tuzu biberi yerinde değildir, bizim ağzımızı tadlandırmalarını beklemeyeceksin onlardan...Tabi, benim Olga başka... Kendine özgü bir kadındır o. Hani bazı kadınlar vardır, çok akıllıdır, olgundur. Aptalcasına akıllı... Hiçbir şeye kötü gözle bakmazlar, hep iyimserdirler... Olga bu kadınlardan işte. İnsan onu hiç öfkelendiremez, çünkü ne söylesen bir iyi yanını bulur kendine göre.

Dünyada hiçbir kötülüğün olmadığına inanır. Natalya için böyle konuşamazsın ama... Biliyor musun, ona 'ev makinesi' demekle tam üstüne basmışsın..."

"Sahi, öyle mi demişim?" diye sırıttı Piyotr. Kardeşinin ona biraz hak vermesi hoşuna gitmişti.

"Loktiyev böyle şeyler uyduracak kadar akıllı değildir."

Piyotr, daha neler söylediğini sormak isterdi Aleksi'ye. Ama ona unuttuğu şeyleri de hatırlatmaktan çekiniyordu. Aleksi'ye karşı bir hoşnutsuzluk, bir kıskançlık duygusu beliriyordu içinde. "Kör olası," diyordu içinden, "anasının gözü oldu başıma!"

Yarışta, kamçıyı yemiş ata benzer bir hal vardı Aleksi'de. Tilki gibi dönenip duruyordu. Av bekleyen kurnaz bir tilki... Hele şu çaylak gözü gibi parlayan gözleriyle, sinirden hep titreyen dudakları arasından görünen altın dişi, paşa bıyıklarını andıran kıvrık, kırçıl bıyıkları, sivri sakalı, hep atılmaya hazır birer pençe gibi gergin duran elleri, Piyotr'un sinirine dokunuyordu. Hele konuşurken havada ne olduğu belirsiz şekiller çizmesi... Şu sırtındaki kısa çelik renkli ceket, her işin altından kalkan kurnaz bir işadamı havası veriyordu ona. Bunları düşünürken, kardeşinden hemen kurtulmak için dayanılmaz bir istek duydu içinde.

"Uyumak istiyorum," dedi. Gözlerini kapadı.

"Evet, iyi olur," dedi Aleksi. "Bugün hiç dışarı çıkma. Yat uyu. Dinlen."

"Çocuk gibi davranıyor bana," dedi içinden Artamonov. "Kendi adam olmuş da..."

Kardeşinin ardı sıra kapıya dek yürüdü. Döndü, köşedeki lavabonun başına geldi. Aynaya gözü iliştiğinde, kakıldı kaldı bir an. Bu yüz, onun yüzü müydü? Hayır, başka biri, dilsiz biri duruyordu karşısında. Biraz ona benziyordu ama, kendisi olamazdı gördüğü. Saç baş darmadağın, yüz göz allak bullak, gözler dışarı fırlak... Korkuyormuş gibi... Karşısında duran yabancı, kırmızı elini, ıslak sakalında, sonra kıllı göğsünde gezdirdi.

Bir süre baktı bu yabancıya Artamonov. Ve aynadaki görüntünün kendi görüntüsü olduğunu kabul edemedi. Sonra acı acı güldü, ve bir avuç buz alarak boynunu ve göğsünü ovmaya koyuldu.

"Bir arabaya atlayıp Nizgorod'a gideceğim," diye karar verdi giyinirken. Ama kollarından birini ceketin koluna geçirmişken, vazgeçti, ceketi koltuğun üzerine fırlattı ve zile tüm gücüyle basarak uşağı çağırdı.

"Çay," diye buyurdu. "Demli olsun. Bir de tuzlu bir şeyler... Ve kanyak!"

Pencereden dışarı baktı. Dükkânların kepenkleri indiriliyordu. Sokakta, sıcak karanlığın yere doğru bastırdığı insanlar, sürünür gibi yürüyorlardı. Tiyatronun girişinde, beyaz, solgun bir ışık parlıyordu. Bir yerlerden şarkı söyleyen cırtlak kadın sesleri geliyordu. Evet, güve, onun içine girmiş, kemirmeye çoktan başlamıştı.

"Odayı toplayabilir miyim efendim?"

Sesin geldiği yöne döndü, tek gözlü ihtiyar kadın bir elinde süpürge, ötekinde paçavralarla kapıda duruyordu. Hiçbir şey demedi Artamonov. Dışarı çıktı. Kara gözlükler takmış bir adama rastladı koridorda. Aralık bir kapıdan başını uzatmış, "evet, gidebilirsin" diyordu adam.

Dünyası tersine dönmüştü. Her şey, onu düşünmeye zorluyordu. En sıradan sözlerde bile gizli bir anlam arar olmuştu birdenbire.

Az sonra, yuvarlak bir masanın başında oturur buldu kendini. Küçük bir semaver, fısıltılı sesler çıkararak kaynıyordu önünde. Başının üzerindeki lambanın şişesi, görünmeyen bir parmak ona boyuna dokunuyormuş gibi hafif hafif çınlıyordu. Kafası, ölesiye içmiş ayyaşların insana hiç benzemeyen gölgeleriyle, kırık dökük şarkı sesleriyle, Aleksi'nin diktatör sesli nutuklarıyla doluydu. Arada bir, bir çift gözün önünde parladığını fark ediyor, ama bunların bir insana ait olabileceğini algılayamıyordu. Bununla birlikte kafası bomboş ve pırıl pırıldı. Sanki küçücük ışık huzmeleri titreyerek kendilerine yol bulmuş kafasının içine girivermişti. Çevresinde uçuşan insan şekillerini, onun çok önemli bir şeyler düşünmesini engelleyen toz taneciklerine benzetiyordu.

Demli, sıcak çaydan bir yudum aldı. Sonra bir yudum kanyak. Ağzı yandı. Ama bir sarhoşluk vermedi bu ona. Sıkıntısını dağıtmak yerine büsbütün içini sıktı. Kalkıp gitmek istedi.

Aslında ne istediğini bilmiyordu. Zile bastı, garsonu çağırdı. Buluttan bir insan gölgesi belirdi önünde. Yüzü, saçı yoktu adamın. Kemik tokmaklı bir bastonu andırıyordu.

"Bana biraz yeşil likör getir Georgi," dedi. "Anladın mı yeşil likör nedir?"

"Evet efendim, Şartröz efendim."

"Senin adın Georgi, değil mi?"

"Hayır efendim. Konstantin efendim."

"Fark etmez. Haydi, çabuk ol!"

Garson likörü getirdiğinde, "Asker misin sen?" diye sordu Artamonov.

"Hayır efendim."

"Asker gibi konuşuyorsun."

"Bizim işimiz askerlik gibidir efendim. Buyruklara uymak gerekir efendim."

Artamonov bir an için düşündü, sonra elini cebine soktu, bir ruble uzattı garsona.

"Al bu parayı, buyruklara uyma bundan sonra. Sana buyruk verenin anasına söv, anlaşıldı mı? Beğenmezlerse de gider buz satarsın! Çıkarsın işten, anlaşıldı mı?"

Likör, pekmez gibi yapış yapış, amonyak kadar keskindi. Aklını başına getirdi bu içki. Meseleler aydınlanmaya başlıyordu kafasında. Kafasının içinde bir şeyler aydınlanırken, dışardaki sesler azalıyor, ayaklanıp havalara uçan, sonra da yavaş yavaş uzaklara giden tatlı solumalar, mırıltılar halini alıyor, böyle çekilip gidenler, sessizliği uyandırıyordu.

"Buyruklara uymak gerekirmiş," diye düşünüyordu Artamonov. "Kimin buyruğu? Ne buyruğu be? Ben patronum, uşak değil. Ben patronum... Acaba? Ya patron değilsem?"

Ama bu düşünceler gelip gelip kayboluyor, yerini korkuya bırakıyordu.

Birden karşısında gerçek düşmanı olduğuna inandığı bir adam gördü. Aleksi gibi dediğim dedik yaşayan öteki adamlar gibi rahat, iyi bir hayat sürmesini engelleyen, işte şu ablak suratlı, sakallı adamdı. Tam karşısında oturuyordu. Semaverin arkasında, hiç konuşmadan duruyor, sol eliyle sakalına yapışmış, çenesini destekliyordu. Karşısındaki adam, ona veda ediyormuş, ama aynı zamanda acıyormuş gibi üzgün üzgün süzüyordu Artamonov'u. Pişmandı... Evet, pişman olmalıydı, çünkü ağlıyordu. Kumral kirpiklerinden zehirli yaşlar akıyordu. Adamın sakalının bittiği yerde, gözünün altında, iri bir sinek, işine dalmış, hortumunu oynatıyordu. Sinek şakağına indi şimdi. Bir cesedin yüzünde yürür gibi yavaş yavaş, umursamaz bir tavırla ilerliyordu sinek, kaşın üzerinde durdu, eğildi, adamın gözüne baktı.

"Nasılmış, hayvan herif?" dedi Artamonov düşmanına. Ama öteki ne kımıldadı, ne de bir cevap verdi. Dudaklarını oynattı yalnızca.

"Ağlarsın, değil mi?" diye bağırdı bu kez Piyotr Artamonov. "Benim canıma okudun, başımı belaya soktun, şimdi geç karşıma zırla. Pişman mısın ha? Yaptıklarına pişman mısın?" İyice öfkelenen Artamonov, masada duran içki şişesini aldığı gibi karşısında duran yaratığın ince bir deriyle kaplı kafatasına parçalayıcı darbeyi indirdi.

Masanın üzerindeki semaverin yerde çıkardığı sese ve parçalanan aynanın şangırtısına koşuştular. Pek kalabalık değillerdi. Ama Artamonov'un karşısında iki küme duruyordu. İnsanlar bir, bir araya geliyor, bir ayrılıyorlardı birbirlerinden. Tek gözlü yaşlı kadın eğildi, semaveri aldı, sonra birden ayağa dikildi. Yerde oturan Artamonov bir düş âleminde gibi, uzaktan gelen sesler duyuyordu.

"Gece yarısı... Herkes uyuyor..."

"Aynayı da kırmış... Ne güzeldi oysa... Yazık..."

"Böyleleri iflah olmaz..."

Artamonov elini kolunu salladı, yüzer gibi hareketler yaptı.

"Şu sinek..." diye homurdandı yalnızca.

Ertesi gün akşama doğru, bacaksız Aleksi geldi, yapmacık bir telaşla, hastasını ölümden kurtaracak bir doktor ya da atına yarış kazandıracak bir seyis bilgiçliğiyle ağabeyini muayene etti. Sonra küçük, gülünç bir tarakla kendi bıyıklarını tarayarak, "çok şişmişsin," dedi.

"Bu halde eve gidemezsin. Hem, seni bir elden geçirelim kente gelmişken. önce bir traş ol, sakalını düzelttir. Sonra gidip bir çift pabuç al kendine Piyotr. Ayağındakiler arabacı çizmesine dönmüş..."

Büyük Artamonov, dişlerini gıcırdata gıcırdata kardeşiyle birlikte berbere gitti. Aleksi, sakalın nasıl kesileceği, saçın nasıl kırpılacağı üzerine ayrıntılı buyruklar verdi berbere. Sonra ayakkabıcıda, kendi seçtiği bir çift çizmeyi Piyotr'a giydirdi. Bu iş de bitince, Piyotr aynaya baktı, kendini bir icra memuruna benzetti. Üstelik çizmeler sıkıyordu. Ama hiç ses çıkarmadı. Aleksi'nin haklı olduğunu biliyordu. Saçını kestirmesi, sakalını düzelttirmesi falan gerekiyordu gerçekten. Üstüne başına çekidüzen vermesi de iyi olmuştu. Eğlence âlemlerinin doğurduğu o karmakarışık baskıyı, onu yere iten ağırlığı unuttu bu işlerle oyalanırken.

Kafası dumanlıydı Artamonov'un, birbirine karışan günlerle gecelerin, içkilerin, çalgıların, kadınların, kemiklerine işleyen yorgunluğu geçmemişti daha. Aleksi'yle ordan oraya giderken, ona karşı duyduğu saygı ve kıskançlık karışımı, küçümseme ve düşmanlık karışımı duygular, artıyor, kardeşi, düşüncelerinde önemli bir yer almaya başlıyordu.

Bu ince uzun, ama sağlam yapılı adam, süslü püslü bastonu, keskin gözleri, pırıl pırıl bakışlarıyla durmadan dolaşıyor, ticaret hayatının büyük kumarlarına doymak bilmez bir açlıkla atılıyordu boyuna.

Piyotr, kardeşinin böylesine güzel konuştuğunu, sözlerini nüktelerle süslemesini bunca iyi becerdiğini bilmiyordu hiç. Kodamanları güldürüp eğlendirmede, böylece onların gönlünü kazanmada çok ustaydı Aleksi. Ticaret ve sanayi hayatının düğüm noktalarındaki bu önemli kişiler, Aleksi'nin kendileriyle alay ettiğini akıllarından bile geçirmiyorlar, ona büyük saygı gösteriyorlardı. Sözlerini dikkatle dinliyorlar, saçma sapan gevezeliklerinden bile bir şeyler öğrenmeyi umuyorlardı.

Gür, uzun sakallı dokuma fabrikatörü Komolov, havuç renkli parmağını Aleksi'ye doğru uzatmış sallıyor, 'seni gidi' der gibilerden de başını sağa sola oynatıyordu. Öküz gözünü andıran iri gözlerini yuvalarında döndürdü, salyalı dudaklarını şapırdatarak gülümsemeye çalıştı.

"Sen ne malın gözüsün," dedi Aleksi'ye. "Aslında kurnaz tilkinin tekisin söz aramızda! Keh keh keh... Canıma okudun sonunda..."

Yapmacık bir kahkahayla güldü Aleksi, "Komolov'cuğum, rekabet serbesttir!" dedi. "Öyle değil mi?"

"Doğru, rekabet serbest, ama sen de turnayı gözünden vuruyorsun hani..."

"Eee, öğrenmeye çalışıyoruz Komolov'cuğum, öğrenmeye çalışıyoruz..."

Komolov, gene hak verdi Aleksi'ye.

"Doğru, öğrenmenin sonu yok, ama sen de iyice ustalaştın Aleksi'ciğim..."

Aleksi, herkesin de kabul ettiği iş çevirme başarısının verdiği güvenle, sürdürüyordu konuşmasını.

"Benim bir oğlum var, Miron. Çok akıllı bir çocuktur doğrusu. Yakında mühendis çıkacak... Neyse, Miron anlattı, bir zamanlar, Sirakuza adlı bir kasabada, ünlü bir bilgin varmış. Kral'a çıkmış, ne demiş biliyor musunuz? 'Kaldıracın dayanak noktasını gösterin, dünyayı yerinden oynatayım,' demiş."

"Hadi canım sen de!"

"Evet, dünyayı yerinden oynatırım demiş. Bakın baylar, bizim sınıfımızın tek bir dayanak noktası var: Para! Dünyayı yerinden oynatmak için büyük bilginlere ihtiyacımız yok bizim, bizim aklımız kendimize yeter! Yalnız bir şey var, yönetici sınıfın tümden değişmesi gerek! Asillerin can çekiştiğini kimse yadsıyamaz bugün! Devlet yöneticilerini avucumuzun içine almalıyız... Bunun için de, kendi adamlarımızı, tüccar tabakasının, sanayicilerin öz evlatlarını başa getirmeliyiz. Bizim çıkarlarımızı koruyacak kimseleri seçmeliyiz."

Ağarık saçlı, ya da kabak kafalı ama hepsi de göbekli olan adamlar, başlarını salladılar.

"Doğru söze ne denir?" dediler.

Tiridi çıkmış tek gözlü, sivri burunlu bir ihtiyar olan tefeci Losev, kibarca gülümseyerek, "şu Artamonov akıllı adam doğrusu," dedi. "Kafası çalışıyor. Saçlarını samanlıkta ağartmamış. Üstelik, tuttuğunu koparan bir işadamı. Hani fare vardır, peynirin ucunu kemirir kaçar.

Onlardan değil Artamonov. Ya hep, ya hiç! Ee, işadamı dediğin böyle olur. Şerefine, Artamonov!"

Kadehler kalktı. Aleksi'nin ağzı kulaklarına varıyordu. Kendi kadehini, herkesinkiyle ayrı ayrı tokuşturdu. Bu arada Losev Komolov'un etli omuzuna, bir çocuğunki kadar küçük elini vurarak, "iyi iyi," diyordu. "Bizim aramızda da akıllı kafalar var yani..."

"Her zaman vardı..." dedi Komolov. "Benim babam milyoner olmadan önce hamaldı... Kendi kendini yetiştirdi."

"Senin babanı zengin bir Ermeni'nin gırtlağını kesip de zengin olmuş diye biliyordum," dedi Losev. Kıs kıs güldü.

Gür sakallı dokuma fabrikatörü bir boğa gibi kükredi bu söz üzerine.

"Kedi erişemediği ciğere mundar demiş." dedi.

"Çamur atmaya bayılır Ruslar. İnsan biraz ilerlemeye görsün... Allah'ı bile öldürtürler adama! Tövbe tövbe.."

Adam bir cık cık çekti, sonra Losev'e döndü, "senin hakkında da az dedikodu dolaşmıyor hani," diye sinsi sinsi güldü.

"O-hoo, bir kulağından girer, öteki kulağımdan çıkar. Dedikodu sineğe benzer dostum, durmadan dolaşır. Ama umursamayacaksın... Sinekten ne zarar gelir insana? Hiç."

Büyük Artamonov, konuşulanları dinliyor, hiç söze karışmıyor, yalnız ara sıra, hu diye sesler çıkarıyordu. Boyuna yiyordu bu arada. İçkiyi fazla kaçırmamaya özen gösteriyordu. Bu adamlar arasında, başka bir gezegenden gelmiş bir yaratık gibi hissediyordu kendini. Hepsi de köylüydü aslında, belliydi. Geçmiş yılların acıları iz bırakmıştı hepsinin yüzünde. Birer masal kahramanına benziyor, birçok bakımdan babasını hatırlatıyorlardı Piyotr'a. Bu yüzden, saygı duyuyordu onlara karşı. Babası hayatta olsaydı, mutlaka bunların arasında olur, ne işte, ne eğlencede onlardan geri kalmazdı. Kuşkusuz, o da bu adamlar gibi durmaz oturmaz, boyuna seyahat eder, talaş gibi para tutuştururdu. Evet, para, çuvallar dolusu talaştı bu adamlara göre. Bir saniye bile durup dinlenmeden, tüm ülkeyi köyleri, birbirlerini rendeliyor, talaş torbalarını dolduruyorlardı.

Ama bu büyük adamlarla Aleksi arasında bir ayrılık vardı. Kimi zaman, ona karşı duyduğu bütün sevgisizliğe karşın, Piyotr, Aleksi'nin gerçekten onlardan daha keskin, daha çalışkan, daha akıllı, hatta daha tehlikeli olduğunu düşünüyordu.

"Düşünün bir kez!" diye bağırıyordu yanı başında oturan Aleksi. "Tükenmek bilmez bir gücü elimizde bulunduruyoruz. Bu güç, köylülüktür baylar! Ve köylüler, günümüzde tüm ülkenin emek ihtiyacını karşılayan, pazarlara mal üreten milyonlardır! Böyle bir kaynak başka nerde bulunur? Hiçbir yerde! Ne Almanlara, ne de başka yabancı teknik adamlara ihtiyacımız yok bizim! Kendi işimizi kendimiz görürüz!"

Çakırkeyif kodamanlar, kısık sesleriyle, "doğru," diye onayladılar Aleksi'nin sözlerini.

İthal mallarına konan gümrüğün arttırılması, asillerin topraklarının satın alınması, ama işlettikleri bankaların zararsız olduğu üzerinde bir süre daha konuştu Aleksi. Her şeyi de biliyordu. Ve her söylediğini onaylıyordu onu dinleyenler. Piyotr en çok buna şaşıyordu. Bütün bu büyük adamlar ondan buyruk alır gibi ağzının içine bakıyor, sözlerini kaçırmamak için tüm anlama yeteneklerini ortaya koymaya çabalıyorlardı. Nikita doğru söylemişti demek, Aleksi gerçekten biliyordu işini.

Aleksi'nin sağlığının pek iyi olmaması, zamparalık yapmasını engellemiyordu. Piyotr'un gözlemlerine göre, uzatmalı bir sevgili vardı. Moskovalıydı kız. Bir kadınlar korosunun başıydı. Ordan oraya gidip şarkı söylüyorlardı. Bal gibi tatlı bir sesi vardı. Gözleri ışıl ışıldı. Etine buduna, alımlı bir kadındı. Piyotr'a kırk yaşında olduğunu söylemişlerdi ama, şeftali kabuğunu andıran kadife teni, otuzun altında gösteriyordu onu. Aleksi'ye, "şahinim," derdi. Sansar dişlerini andıran sivri dişlerini göstererek gülümser, kanatlarını bir ana gibi gererdi Aleksi'nin üzerine. Kadın, Aleksi'nin, kendi korosundaki kızların tadına bakmaktan geri kalmadığını bilirdi mutlaka, ama bunu hiç mesele etmez, erkeğine hep dostça davranırdı. Piyotr'un duyduğuna göre, Aleksi iş meselelerinde bile ona danışır, bazı kodamanların kişiliği ve yaptığı işler konusunda kadınlar bilgi alırmış. Babasının da Ulyana Baymakov'a danıştığını hatırlamasına rağmen, Aleksi'nin bu yönüne şaştı Piyotr. Ona bakıp bakıp, "Şeytan!" diyordu içinden.

Aleksi'nin taşkınlıkları da şaşılacak türdendi. Birgün. sirkte, Maier adında şişman bir palyaço, domuzuyla gösteriler yapıyordu. Adam domuza kuyruklu bir ceket giydirmiş, başına silindir şapka, ayağına çizmeler geçirmiş, arka ayakları üzerinde dikip oynatıyordu. Kendilerinin de mensup olduğu tüccar tabakasını temsil ediyordu domuz. Bu adamların taklidini yaparak herkesi güldürüyordu. Tüccarlar bile hoşlanmıştı bu numaradan. Ama Aleksi'nin tepkisi başka oldu. Bu eğlenceyi bir hakaret sayarak, öcünü almaya karar verdi. Çalgıcılardan birine para yedirdi, domuzu çaldırdı. Sonra da kodamanlar başbaşa verip güzelce kızarttırdılar domuzu. Barbatenko Oteli'nin usta aşçısının elleriyle yaptığı soslarla da eşsiz bir sofra hazırlattılar. Sonra da afiyetle gövdeye indirdiler palyaçonun domuzunu.

Palyaçonun, kahrından kendini astığı söylentisi geldi sonradan Piyotr'un kulağına. Doğruydu. Olay, gazetelere bile geçmiş, D. Boborikin adlı gazeteci, uzun uzun anlatmıştı hikâyeyi.

Fuarda geçirdikleri bugünler süresince Aleksi'yi bir başka gözle inceleyen Piyotr Artamonov'un kafasında rahatsız edici düşünceler dolaşmaya başladı. "Düpedüz dolandırıcı," diyordu kendi kendine. "Hiç vicdan yok herifte. Beni bile soyup soğana çevirir gözümün yaşına bakmadan... Becerikliliğinden, oburluğundan değil bu yaptıkları. Şeytan'lığından..."

Kendisini korkutan bir tehlikenin varlığını sezmesi, Artamonov'u iyice ayılttı, ve normal yaşantıya döndürdü. Aleksi ordan Moskova'ya gittiğinden, dönüş yolculuğunu tek başına yaptı.

Dromov'a yaklaştığında, ıslak, rüzgârlı bir ekim günüydü. Bataklığın ortasındaki dar yolda istekli istekli koşan atların, çıngırakları sallanıyor, nalları vıcık çamurda kayıyordu. Posta arabası, yolun iki yanında yükselen çam ağaçlarının arasından geçiyordu. Gök, boz bulutlara yama yamaydı. Artamonov'un kafasının içi de bulutlar gibi boz, bulanık ve bu ekim günü kadar karanlıktı. Çok sevdiği, ona çok yakın olan, ama gene de son günlerine doğru bıkkınlık getiren birinin cenaze töreninden dönüyordu sanki. Ölüp gidene acıyor, ama onunla bir daha hiç karşılaşmayacağına seviniyordu. Az önce toprağa gömdüğü

adam, o dayanılmaz istekleri, bitip tükenmeyen sözcük buyruklarıyla artık onu dürtükleıneyecek, gerçek Artamonov'a, yaşayan Artamonov'a hayatı zehir etmeyecekti bundan sonra.

"Hemen işe koyulmalı," diye düşündü. "Aylaklığa paydos. İş insanın aynasıdır. Atalarımız boşuna konuşmadı ya."

Gerçekten de var gücüyle işe koyuldu hemen. Pastırma yazının tembel günleri yavaş yavaş ilerlerken, yerini özlem dolu mehtaplı gecelere bırakıyordu. Sonbaharın sedef renkli günleri tan yerinde kendini gösterirken, büyük Artamonov, ısrarlı bir çığlıkla bağıran fabrika düdüğüne kulak veriyordu. Yarım saat sonra, fabrikanın karşı konulmaz hışırtıları başlardı. İşçilerin ve tezgâhların, Artamonov'un kulağına hiç de yabancı olmayan mırıltısı, kısık bir uğultu gibi görünüyorsa da aslında güç fışkırıyordu.

Sabahın köründen, akşamın geç saatlerine dek, ambarın önünde kuyruk olmuş, keten teslim eden köylülerin, kadınların, erkeklerin bağrış çağrışı da eksik olmazdı. Morozov sülalesinden bilmem kimin Vatarakşa kıyılarında açtığı otelden sarhoşların gazelleri ve bir akordeonun iniltileri duyuluyordu.

Fabrikanın bahçesinde, içerdeki makinelerden aşağı kalmayan Tikon Vialov, durmadan dolaşır, elinde süpürgesi, küreği, ya da baltasıyla boyuna çalışırdı. İşçilere karşı da buyurgan olan bu emektar, mutlaka temizlenecek bir köşe, kesilecek bir ağaç ya da sulanacak bir çiçek bulurdu kendine. Durmak bilmezdi.

Serafim, hep o mavi tulumu içinde, tertemiz, ordan oraya koşardı.

Evde, bir makine daha vardı: Natalya. Natalya, hep bir şeyler yapardı evin içinde. Kocasının fuardan getirdiği armağanlara bayılmış, hele Piyotr'un takındığı bu ağırbaşlı, sakin tavra hayran kalmıştı. İşler yolundaydı. Eşekler sağlam kazıklara bağlanmıştı. Fabrika beklenen ürünü, işçiler beklenen emeği veriyordu. Atlar bile tam Artamonov'un umduğu gibiydi. Daha asırlarca durmayacak bir saat gibi işliyordu her şey.

Büyük Artamonov başını öne sarkıtır, bir boğa gibi dolaşırdı ortalıkta. Atölyeleri gezer, bahçeyi gezer, işçi mahallesinde sözümona incelemeler yapardı. Onu gören çocuklar korkup kaçardı.

Böyle geze dolaşa, işinin gereğini yerine getirdiğini sanıyor, ama aslında karşı koyamadığı bir duyguya kapılıyordu Artamonov: Bu uçsuz bucaksız fabrikada kendisine hiç gerek olmadığını görüyordu. Bir fazlalıktı o. Seyirciydi yalnızca. Neyse ki Yakov işe el atmıştı. Hatta, istekle, hevesle çalışıyordu. Ama Yakov'un bu durumu, İlya'yı düşünmesine engel olamıyor, tersine hep büyük oğlunu hatırlatıyordu ona.

"Sana yalvaran yok, bilgin efendi," diyordu kendi kendine. "Kitapların karnını doyursun bakalım orda."

Yakov, ince kemikli, pembe yanaklı bir delikanlı olmuştu. Güldüğünde, sabun köpüğü gibi, gök kuşağının tüm renklerini yansıtan gözleri, tatlı bir anlam kazandırıyordu yüzüne. Şişmancaydı. Yakından bakıldığında, bir güvercini andırıyordu ama, uzaktan, becerikli bir patron izlenimini veriyordu. İşçi kızlar, aralarında yarışırcasına ona gülümser, o da ıslık çalarak, baygın baygın bakarak, ya da içlerinden bir ikisine sataşarak, içindeki genç horozu öttürür, nefsini körletirdi. Babası, onun bu tavırları karşısında kendi kulağıyla oynar, "seni gidi tüysüz," derdi içinden "Ya Paula'yı görseydin ne yapardın acaba?"

Yakov, Aleksilere gittiğinde, Miron'la o beş para etmez Goritzvetov'un oğlu arasında geçen konuşmalara katılmaz, onların tartışmasını dinlemekle yetinirdi tek. Bu da çok memnun ediyordu Piyotr Artamonov'u. Miron, bir esnaf çocuğuna hiç benzemiyordu artık. Bambaşka bir şey olup çıkmıştı. İnce uzundu. Gözlüklüydü. Parlak düğmeli bir tunik giyiyor, omuzlarına da prensler gibi işaretler takıyordu. Asker gibi yürüyor, asker gibi dik oturuyordu. Üstten üstten konuşuyordu hep. Ellerini ceketinin ceplerine sokar, dirseklerini kanat gibi gerer, "Azizim," diye söze başlardı. "Bu felsefe yapmalar, akıl hocalıkları hep yetersizlikten, zayıflıktan kaynaklanır..." Piyotr Artamonov, yeğeninin hep böyle anlamadığı sözleri söylediğini, onun bayağı akıllı olduğunu düşünür, sinirlenirdi. Hiç çekemezdi Miron'u.

Piyotr Artamonov'un gördüğü kadarıyla, Goritzvetov'un bacaksızı da pek aptal değildi. Ufak tefekti bu. Düğmelerini hep açık tuttuğu okul ceketinin altına siyah bir gömlek giyer, saçını hiç taramazdı. Günlerdir uykusuzmuş gibi şiş şişti gözleri. Yüzü sivilceli, çizgileri keskindi. Başkalarının ne dediğine bakmaz, elini kolunu sallayarak, bağıra bağıra konuşurdu hep. Miron'la böyle hararetli tartışırdı.

"Fabrikanızın düdüklerinin sesiyle Güneş'i doğurtmayı başaracaksınız sonunda. Dumanlarınızla kararan günleri, bataklığa gömebilir, ormanları makinelerinizin emrine verebilirsiniz! Ama insanları ne yapacaksınız?"

Miron kaşlarını çattı, gözlüklerini düzeltti, ve kuru, çekiç sesini andıran tekdüze sesiyle, "biraz yunuşasan filozofçuğum," dedi. "Biraz şiir falan okusan? Bak azizim, senin bu konuşmaların entellektüel inastürbasyondan, felsefi hayallerden başka bir şey değil. Hayat, mücadeledir. Bu mücadelede felsefenin, şiirin yeri yoktur. Gülünç..."

Bu gençlerin tartışması, bir küme mavi güvercin arasında duran bir çift beyaz güvercin gibiydi. "Yavru kuşlar." dedi Artamonov kendi kendine. "Her mevsimin yavru kuşu başka öter... Bugünkü gençlik de böyleymiş demek..."

Kendisi, bu konuşmaların bir tartışma olduğunu anlayabilmişti yalnızca. Ne konu üzerine konuşulduğunun farkında değildi. Yakov'a baktı. Neyse ki oğlu da bıyık altından gülüyor, gülmesini gizlemek için de yeni terlemeye başlayan bıyıklarıyla oynuyordu.

"Aferin oğluma," diye düşündü. "Ama İlya olsa ne yapardı acaba?"

"Yeryüzünü demir yığınlarına boğup, insanları demir zincirlere vurduğunuzda, insanları, makinenin kölesi yaptığınızda..." diye bağırıyordu Goritzvetov.

Miron burnunu çekerek arkadaşının sözünü kesti.

"Senin sözünü ettiğin insanlar boş gezenler, azizim. Onlar nasılsa yok olacaklar. Eğer yarın, kurtuluşlarının sanayinin gelişmesine bağlı olduğunu görmezlerse..."

"Hangisi haklı acaba? Hangisi daha doğru?" diye anlamaya çalışıyordu Artamonov.

Goritzvetov'a karşı duyduğu kin, yeğenine karşı duyduğunkinden büyüktü. Bu çocukta inat vardı. Kin vardı. Bir şeyden korkuyordu mutlaka. Yoksa niye böyle avaz avaz bağırsındı? Terbiyesizdi hem. Sarhoş gibi yalpalayarak masaya gelir, büyüklerden önce sofraya otururdu. Bıçağı çatalı tutmasını bile bilmiyordu. Bir o eline geçirirdi bıçağı, bir ötekine. Sonra ses çıkararak çorba içer, ağzı yanınca da utanmasız dav-

ranışlarda bulunurdu. O da Aleksi gibi ataktı. Her şeye burnunu sokardı. Onun bunun işine engel olurdu hep. Alev alev yanan gözlerinin kara bebekleri kör kör bakardı sanki. Piyotr'la karşılaştıklarında, sıcak elini soğuk bir tavırla uzatır, bir merhaba bile demeden arkasını dönerdi. Piyotr'un elinde bir hastalık varmış da, ona geçecekmiş gibi çabucak bir dokunurdu eline yalnızca. Sıkmazdı bile. Kısacası, sinir bir oğlandı. Miron'un bu çocukta ne bulduğunu bir türlü anlamıyordu Artamonov.

"Styopa, konuşma da, yemeğini ye şimdi," dedi bir keresinde ona Olga.

"Burnumun dibinde saçma sapan söz edilirken nasıl yemek yerim, boğazımda kalır," diye cevap verdi o da.

Aleksi'nin, iki öğrencinin bu tartışmaları karşısında sessiz bir dikkatten başka bir şey göstermemesi, Artamonov'u şaşırtıyordu. Yalnız arada bir oğlunu destekliyordu Aleksi.

"Doğru söyledin, iktidar, otorite demektir. Bir sanayici için iktidar..."

Şakaklarına karga basmış gibi kırışıklıklar oluşan Olga, kalın camlı gözlüklerinin aşağı doğru ittiği burnunu çeke çeke pencerenin önünde oturur, durup usanmadan nakış işlerdi. Pırıl pırıl boncuklarla, sonu gelmez bir çiçek tarlası hazırlıyordu sanki.

Piyotr, Aleksi'nin evinde, kendi evinden daha rahat ederdi. Onun ilgisini çekecek daha çok şey vardı bu evde. Hem, kardeşinin şarap mahzeni de yabana atılası değildi.

Bir gün, Yakov'la birlikte eve dönerlerken, "konuşulanlardan bir şey anlıyor musun?" diye sordu oğluna.

"Elbette," diye kısaca cevapladı Yakov babasını.

Kendi bilgisizliğini gizlemek için, buyurgan bir tavır takınarak, "Söyle bakalım, ne anladın," dedi.

Yakov, isteksiz, kısa, ama açık konuştu. Sözleri ağzında gevelemedi. O günkü konuşmadan anladığına göre, Miron, Rusya'nın Avrupa'daki yaşama biçimini örnek alması gerektiğini savunuyor, Goritzvetov'sa, Rusya'nın kendine özgü şartları bulunduğunu öne sürüyordu.

Büyük Artamonov, oğluna gösteriş yapmak, babasının, konu üzerinde görüşleri olduğunu belirtmek istedi.

"Yabancılar, bizden daha iyi şartlarda yaşasalardı, Rusya'ya gelmeye can atmazlardı..."

Ama bunlar, Aleksi'nin sözleriydi. Yani onun, kendi düşünceleri, kendi fikirleri yok muydu? Piyotr birden somurttu. O sırada, Yakov'un söyledikleri, can evinden vurdu Piyotr'u.

"Zaten, insanın böyle bir yığın gevezelik etmesi, entellektüel gösteri yapması gereksiz..." dedi.

Piyotr Artamonov, "Tabi canım, tabi " diye homurdandı yalnızca.

Bugünlerde, dört bir yandan, onu inciten, şaşırtan küçük oklar yağıyordu nedense. Bir yerine bir ok saplandığında, kakılıp kalıyor, bir kenara çekilerek dikkat kesiliyordu. Her şeyi bilmek, anlamak istiyordu Artamonov. Ama çevresindeki şeyler, fark edemediği bir hızla değişiyordu. Olaylar birbiri üzerine yığılıyor, yön değiştiriyor, izlenemez hale geliyordu. Gerek konuşmalarda, gerek davranışlarda olsun, büyük bir değişme göze çarpıyor, etraf kaynıyordu. Piyotr'un hiç bilmediği düşünemediği bir yeni dünya doğuyordu sanki.

Bir gün, çay içerlerken, "insanın ruhu tam bir doygunluğa erdiğinde, o insan hakikate varmış demektir," dedi durup dururken.

"Doğru," dedi Piyotr.

Ama gözlükleri parlayan Miron, annesine ders vermeye kalktı.

"Hayır, doğru değil," dedi. "O senin dediğin ölüme varmak. Hakikat, yapılan işlerde, çalışmaktadır."

Miron, rulo edilmiş uzun kâğıtlarla odadan çıktığında, Piyotr Olga'ya döndü, "oğlun sana karşılık veriyor, ha?" dedi.

"Hiç de değil."

"Ama ben duydum?"

"Benden daha akıllı o," diye cevap verdi Olga. "Hem, benim tahsilim yok, bir şeyim yok. Saçma sözler ediyorum boyuna. Genellikle çocuklar, bizden daha bilgilidirler."

Artamonov Olga'nın söylediklerini kabul etmekten sakındı. Gülümsedi.

"Doğru, saçma sözler ediyorsun boyuna. Ama ben sana bir şey söyleyeyim mi, atalarımız bizden daha akıllıydılar. Bak, ne demişler: *Oğlu olanın bir derdi, kızı olanın iki derdi*. Ne demek istediğimi anladın mı?"

Ama çocukların daha akıllı olduğu konusunda söyledikleri, içine işledi. Mutlaka İlya'ya taşı atıyordu. Aleksi'nin, İlya'ya okul parası gönderdiğini biliyordu Piyotr. Miron da sık sık mektup yazıyordu ona. Ama gururundan oğlunun nerde olduğunu, nasıl olduğunu sormuyordu. Bunu sezen Olga, belli etmeden ona bilgi veriyordu ara sıra. Önce Arçangel'e gitmişti İlya. Ama şimdi, yurtdışındaydı. Avrupa'da "Eh, gitsin bakalım," diye düşündü. "Aklı başına gelince ne büyük aptallık ettiğini anlar."

Kimi vakit İlya'yı düşünürken, onun inatçılığına şaşıyordu. Çevresindeki herkes akıllanıp yola gelirken, İlya ne bulacağını sanıyordu da dolaşıp duruyordu?

Aleksilerde, Bayan Popov'la karşılaşırdı sık sık. Kızını da yanında gezdiren genç dul, güzelliğini hiç yitirmemişti daha. Gene öyle sakin, hüzünlü ve Piyotr'a yabancıydı. Onunla çok az konuşuyor, söylediği sözleri de, bir zamanlar Piyotr'un İlya'yı azarlarken takındığı tavırla söylüyordu. Hiçbir duygu uyandırmıyordu onda kadın. Sakin kafayla oturup düşündüğünde, Bayan Popov'u gözünün önüne getiriyor, ama yalnız ona karşı beslediği duygulara şaşkınlık uyanıyordu içinde. Beğendiği, sık sık düşündüğü, ama onun için ne anlam taşıdığı belli olmayan bir kadındı o. Ve onunla bir şey konuşmak, sağır dilsiz biriyle konuşmaya çabalamaktan farksızdı.

Evet, her şey değişiyordu. İşçiler bile giderek daha düşünceli, daha asık suratlı daha kavgacı oluyorlardı. Veremli işçilerin sayısı artmıştı. Kadınlar daha çenesi düşük, daha dövüşken olmuşlardı. Artamonov mahallesindeki gürültüler daha yüksek, huzursuzluk daha yaygındı. Geceleyin, mahalleyi kurt sürüsü basmış gibi uğultular duyulurdu. Çöplük haline gelen kumlu yollar bile uğulduyordu sanki. İşçiler belli bir yerde yerleşmeye hevesli görünmüyor, ordan oraya dolaşmak istiyorlardı. Gençler, ortada fol yok yumurta yokken, idareye gelip çıkışlarını istiyorlardı.

"Nereye gideceksin peki?" diye soruyordu Piyotr.

"Başka yerler neye benziyor, dolaşalım bakalım," cevabını alıyordu.

"Ne oldu bunlara böyle?" dedi Piyotr Aleksi'ye.

Aleksi, her zamanki tilki tavrıyla sırıttı, işçi sınıfının her yerde böyle huzursuz olduğunu, hiçbir yerde rahat durmadığını söyledi.

"Gene bizim durumumuz iyi. Petersburg'da neler oluyor bilsen!.. Başımızdakiler adam değil ki. Hükümet, hükümet değil ki."

Aleksi, öyle iddialı, ve öyle aptalca şeyler söylüyordu ki, Piyotr kaşlarını çatarak susturdu onu.

"Saçmalama," dedi. "İmparatorun elinden hakimiyeti almak, beylerin işine gelir elbet. Çünkü durmadan züğürtleşiyorlar. Oysa biz hakimiyet elimizde olmadığı halde, zenginleşiyoruz. Baban bayram günlerinde çarık giyerdi. Sen bugün Avrupa malı çizmeler, ipek eşarplar kuşanıyorsun. Biz İmparator'un işçileri olmalıyız, domuzları değil. İmparator bizim meşe ağacımızdır, altın palamutlarımızı ondan alırız biz."

Bu sözler üzerine yalnızca gülümsedi Aleksi. Piyotr, büsbütün sinirlendi. Neyse... Zaten büyük Artamonov, insanların bugünlerde gereğinden fazla gülümsediği kanısındaydı. Çevresindekilerin yeni edindiği bu huyda, bir uğursuzluk seziyor, davranışlarını aptalca buluyordu. Ne yapsalar, ne etseler, hiçbiri de şu ölümsüz ihtiyar Serafim kadar içten, onun kadar neşeli güldüremezdi insanı.

Piyotr Artamonov, gam dağıtıcı Serafim'in yanından ayrılmaz oldu. Arada bir, içine kasvet çöküyor, içmeye karşı dayanılmaz bir istek duyuyordu. Aleksi'lerin evinde sarhoş olmaya utanıyordu. Orda hep konuklar olurdu, ve özellikle Bayan Popov'un onu sarhoş görmesini hiç istemiyordu.

Evde, böyle sıkkın günlerinde, Natalya başını eğer, suratını bir karış asar, susar otururdu. Kalkıp kafasına bir yumruk vursa; ya da bir şeyler söylese, iyiydi. O vakit Piyotr ona da söver, açılırdı belki. Ama Natalya az önce soyulup sovana çevrilmiş biri gibi, insanda öfke değil, acıma duygusu uyandırıyordu bu haliyle. Piyotr da başını alıp doğru Serafim'e gidiyordu.

"Kafayı bulmaya geldim, hazret!" diyordu ona.

Serafim, güleç güleç bakıyor. "yaz günlerinin güneşli olması kadar doğal bir şey bu," diyordu. "Yorulmuşsun. Bitkinsin. Ne yaparsın, ilacını alırsın, değil mi? Senin ilacın içki, patroncuğum. Kolay mı, koca bir fabrika yönetiyorsun. Yanakta çıkmış küçük bir sivilce değil, bu fabrika!"

Serafim, patronunun ağzına layık değişik votkalar, likörler bulundururdu evinde. Sağa sola elini atar, renk renk şişeler çıkarırdı ortaya.

"Bu, benim icadım. Anasının gözü bir diyakos karısı yapıyor bu içkiyi. Bir tadına bak hele. Akkayın çiçeğinin, bahardaki usaresiyle yapılmış. Nasıl?"

Serafim, masanın başına çöker, kendi pancar şarabına gömülerek, anlatmaya başlardı.

"Ah, o diyakos karısı... Bilsen ne talihsiz bir kadın. Âşıkları hep hırsız çıkıyor. Eh, kadın da erkeksiz yapamıyor zavallı, elinde değil. Damarlarındaki kanda ateş var, bir türlü söndüremiyor...

"O da bir şey mi," diyordu Piyotr. "Ben bir tane fuarda gördüm... İnanmazsın..."

"İnanırım, inanırım, dedi Serafim. "Orda seç beğen al, değil mi? Memleketin en seçme malları gelir oralara. Bilmez miyim!"

Serafim'in bilmediği yoktu. Herkesi tanırdı. İşçilerin hepsinin girdisini çıktısını bilir, hepsinin, hatta kızının bile özel yaşantılarına ilişkin büyüleyici hikâyeler anlatırdı. Kızından, bir yabancıymış gibi söz ederdi.

"Kaltak uslanıyor yavaş yavaş. Tesviyeci Sedov'la yaşıyor şimdi. Ve sana bir şey diyeyim mi, çok yakışıyorlar birbirlerine. Nazar değmesin, çok da iyi anlaşıyorlar. Tencere yuvarlandı, kapağını buldu anlayacağın..."

Serafim'in küçük, temiz odası, yeni doğranmış talaşların yaydığı çam sakızı kokusuyla doluydu. Duvarlarda asılı küçük lambanın ışığı ılık bir ikindi havası veriyordu odaya. Kafasını bulmaya başladığında, insanlara nasıl içerlediğini anlatmaya başlardı Artamonov. Serafim, onu avutmaya çalışırdı.

"Bu meselelere kafanı yorma! Herkesin gözü açıldı. Kış uykusun-

dan uyanmış gibi şimdi insanlar. Her şeyi altüst etmek istiyorlar. Bir değişiklik istiyorlar artık. Varsın onlar da oynasın kozunu. Ne üzülüyorsun. İnsanlara güvenmelisin. Kendine güvenin var değil mi?"

Piyotr cevap vermedi. Kendine güveni var mıydı acaba? Böyle düşünür, içkisini yudumlarken, Serafim'in ince sesi, avuntu türküsüne devam ediyordu.

"İnsanları tartarken, şu iyi, bu kötü diye değer biçmemelisin. Bugün iyi olan, bir bakarsın yarın kötü oluverir. Bugün kötü olan, yarın iyi olabilir aynı şekilde. Ben, iyiyi de gördüm, kötüyü de, Piyotr Artamonov. Aah, ah! Ne günler gördüm ben! Bak, mesela... Şu, şu, şu iyi, güzel, diye düşünürsün, başını çevirirsin, yok. Rüzgârın üfürdüğü bir toz tanesi gibi yok olmuş birden! Ben, durduğum yerde duruyorum oysa! Yani, alt tarafı neyim ben? Bütün bu karmaşanın içinde küçük bir sinek. Beni göremezsin bile! Ama sen..."

Serafim'in böyle konuşması büsbütün hoşuna giderdi Artamonov'un. Sebebine gelince, bir kere, gerçekten onun gamını dağıtırdı. Sonra, eğlendirirdi de... Ama aynı zamanda, bu küçük ihtiyar yaratığın, rol yaptığını, yalan söylediğini, yüreğindekileri değil de, bir gam dağıtıcının söylemesi gereken şeyleri söylediğini anlardı. "Seni gidi kurnaz ihtiyar," derdi içinden. "Nikita senin eline su dökemez ama."

Tanıdığı bildiği gam dağıtıcıları geçirdi aklından. Mesela fuardaki utanmasız kadın... Sirk palyaçoları, hokkabazlar, cambazlar... Hayvan terbiyecileri, müzisyenler, şarkıcılar, kara saçlı "insanlığın dostu" Stopya... Kardeşi Aleksi'nin de bu insanlara benzer bir yönü olduğunu düşündü sonra. Tikon Vialov'da, Paula Menotti'de de izine rastlanmayan bir ortak yön...

İyice sarhoş olunca, "söylediklerinin hepsi yalan, kart horoz!" diye bağırdı Serafim'e.

Ama marangoz, ellerini kemikli dizlerine vurarak. "doğru söylüyorum," dedi. "İnsan gerçeği bilmeden yalan uyduramaz ki? Ve Tanrı seni inandırsın, gerçeği bilmiyorum ben. Dolayısıyla. yalan uyduramam!"

"Biliyorsan, konuşma!"

Serafim'in allanan yanaklarına tatlı bir gülümseme yayıldı.

"Dilsiz değilim ki ama..." dedi. "Yaşımı başımı aldım. Gerçeği bilmeden bu yaşa geldimse, bundan sonra da biraz giderim, değil mi? O, gençlere göre bir iş. Gerçeğin ne olduğunu arayıp duruyorlar... Bu yüzden gözlük takıyorlar ya. Patronumuz Miron, gözlük takıyor, neden? Neyin nerde olduğunu, adamların yerli yerinde olup olmadığını iyice görmek için elbet."

Artamonov, marangozun Miron'dan hoşlanmayışına sevindi. İhtiyar kurt, gitarını eline alıp da coşunca, kahkahalarla gülmeye başladı o da.

Bizim fabrikamızda
Vardır bir ağaçkakan
Kendileri dört gözlüdür
Büyük burnu göklerdedir.

Üstten üstten bakar ve der
Var mı benden akıllısı

"Yaşa be ihtiyar!" dedi Piyotr. Kendisi de sarhoş olan marangoz, gitarını tımbırdatarak devam etti:

Kendine peygamber der,
Kuşları kapar gider.
Bil bakalım bu nedir,
Atmaca mı baykuş mu?

Hiçbiri de değildir,
Aleksi'nin kendidir.

Bundan da hoşlandı Piyotr. Sonra Serafim, ağzını yaya yaya Yakov'a düzdüğü bir maniyi okudu:

Yaşa almış Maşayı
Altına yumuşacık
Ama becerememiş
Hiçbir şey zavallıcık!

Böylece, bazen şafak sökünceye, Tikon Vialov, belki sızmıştır diye patronu uyandırmaya kapıya gelinceye dek sürerdi eğlenceleri. Tikon, hiçbir şey olmamış gibi kapıda dikilir, "eve gitme vakti geldi, fabrikanın düdüğü nerdeyse çalar. İşçiler seni görürse, olmaz..." derdi.

"Ben patron değil miyim?" diye cevap verirdi Piyotr. Gene de, bahçıvanın dediğini yapar, ayaklarını sürüye sürüye eve giderdi. Bütün gün evde uyuyup, akşam gene Serafim'le buluştuğu da olurdu.

Bu neşeli marangoz, işbaşında öldü. Tek gözlü sağlık memurunun boğularak ölen oğluna tabut yapmaktaydı. Birden düştü ve bir daha kalkmadı.

Artamonov, yaşlı dostunun cenazesine gitti. Kilise, işçilerle doluydu. Kimsenin bilmediği bir nedenden ötürü kiliseyi terk edip kimsenin bilmediği bir yere giden sakin Rahip Gleb'in yerini alan zencefil saçlı bir erkek kediyi andıran asık suratlı öğretmeni tarafından eğitilen kilise korosu çok güzel ilahiler okudu. Birçok genç cenazede hazır bulundu.

Cenazenin bunca kalabalık oluşunu "pazar da ondan," diye açıkladı kendi kendine Artamonov.

Çok hafif olan tabutu dört genç dokumacı taşıyordu. Daha yaşlı ciddi adamlar, önden yürüyorlardı. Zinayda kaşları çatık, yüzü asık, ama gözleri kupkuru olduğu halde izliyordu onları. Göz alıcı renkte bir bluz giymesi hiç yakışık almıyordu. Geniş omuzlu tesviyeci Sedov, bayramlıklarını giymiş, yanında yürüyordu. Tikon Vialov, hantal ayaklarını kumda sürte sürte yolun kenarında ilerliyordu. Güneş, pırıl pırıldı. Koro uyumlu, güçlü sesiyle içten içten ilahiler okuyordu. Kısacası, cenaze töreni, çok güzel olmuştu ve garipsenecek bir keder yokluğu göze çarpıyordu.

Piyotr, yüzündeki terleri silerken, "iyi uğurlandı," dedi yanında yürüyen Vialov'a.

Vialov, durdu, bir şey düşünür gibi ayaklarına baktı. "İyi adamdı, şey gibi neşeliydi..." Elini havada salladı. Vazgeçer gibi oldu, sonra gene devam etti. "Hani sokakta çalgı çalan adamlar vardır, yanlarında küçücük bir kız çocuk şarkı söyler, para toplarlar..." Sözünün burasında

durdu, Piyotr'a saygıdan uzak, suçlayıcı bir bakış baktı. "Neyse... Bizi çok eğlendirdi. Çok şey öğretti. Karıncayı bile incitmedi... Ama doğru dürüst, insanca yaşayamadan gitti zavallı..."

"İnsanca, insanca..." dedi Piyotr. Bunu söylerken Vialov'un sesini taklit etti. "Aptalca fikirlerine zincirle bağlanmışsın sen. Dikkat et, Tulun gibi aklını oynatacaksın bir gün..."

Bunu söyledikten sonra, sert bir hareketle döndü, bahçıvanı yolun ortasında bırakarak eve gitti.

Daha erkendi. Öğleye yakındı. Ama hava çok sıcaktı. Yoldaki kumlar, ve havanın mavi derinlikleri giderek daha çok kızıyordu. Akşama doğru, beyaz bulutlardan oluşmuş bir tepe, ufukta batıya doğru beceriksizce yüzerken, havanın ağırlığı iyice artmıştı. Bahçede dolaşmaya çıktı Artamonov. Sonra bahçe kapısından dışarı. Vialov, menteşeleri yağlıyordu. Kapıların yayları bahar yağmurlarından paslanmış, kötü kötü gıcırdıyordu.

"Hayrola? Neden bugün çalışıyorsun? Tatil değil mi?" diye sordu Artamonov. Tembel tembel kapının yakınındaki bir sıraya çöktü.

Vialov, gözlerinin akını Piyotr'dan yana kaydırdı, kısık bir sesle, "Serafim, zararlı bir adamdı," dedi.

"Ne demek istiyorsun?"

Piyotr'un sorusuna, bir hamamböceği ordusunun kulaklarına tırmanışını andıran şu garip sözcükler cevap verdi:

"Hafızası çok güçlüydü. Hiçbir şeyi unutmazdı. Gördüğü her şeyi hatırlardı. Ama ne görebilirdi? Kötü şeyleri. Şeytanlıkları. Ve herkese söylediği de bu kötü şeylerdi hep. Çok kötülük yaptı, çok kötülüğün kökü ondaydı. Ben bilirim."

Vialov, elindeki yağdan birazını menteşenin deliklerine koydu ve daha da ağır konuşmaya devam etti.

"İnsanların anıları yok edilmeli. Hafıza kötü şeyler yeşertiyor. Düzen öyle bir kurulmalı ki, insanlar yaşlarını yaşayıp öldükleri zaman, bütün kötülükler de onunla birlikte ölsün. O zaman yeni bir nesil yeşerir. Kötülük bilmeyen, kafasında yalnız iyi şeyler olan bir nesil. Ben kendim de anılarımdan şikayetçiyim. Yaşlandım, huzura kavuşmak istiyorum. Ama nerdee? Kendimi kaybetmişim... İnsanın hafızası rahat vermiyor ki..."

Daha önce hiç böyle uzun boylu konuşmamıştı. Piyotr'u böylesine sinirlendirecek biçimde de konuşmamıştı hiç. Az önce söyledikleri, her zamanki gibi aptalca sözler olmakla birlikte, Artamonov'u çok öfkelendirmişti. Adamın dolaşık sakalına, sulu gözlerine ve taş gibi kırışık alnına bakarak, onun hiç bu kadar çok canavara benzememiş olduğunu düşündü. Kırışıklıklar, çizme konçlarındaki katlar kadar derindi. Elmacık kemikleri çıkık yüzü, gereğinden uzun yaşadığını söyler gibi ölü yüzü rengindeydi. Burun delikleri, sünger gibi açılıp kapanıyordu.

"Çöktü," diye düşündü Piyotr. "İyice çöktü." Bu düşüncesinden hoşlandı. "Aklı başında değil. Artık çalışamaz. İşten çıkartmalı onu. Bir ikramiye veririz, olur biter."

Bir elinde yağ kabı, bir elinde yağlama sopası tutan Vialov, Artamonov'a döndü, elindeki yağlı sopayla koyu kırmızı, çiğ et rengindeki fabrikayı gösterdi.

"Orda söylenenlere dikkat etmelisiniz. Kız kılıklı Sedov, şaşıgöz Morozov ve kardeşi Zahar, hatta Zinayda ile açık açık kuyunu kazıyorlar. 'Başkalarının emeği üzerine inşa edilmiş bir işletme zararlıdır, yok edilmelidir,' diyorlar."

"Bu cevheri de sen yumurtluyorsun galiba?" diye alay etti bu kez Artamonov.

"Ben mi?" dedi Vialov. Başını iki yana salladı. "Ben kimsenin işine karışmam. Herkes kendine çalışsa, hiç kötülük olmaz dünyada. Ama ne diyorlar, biliyor musun? 'Bu fabrikayı biz kurduk, biz işletiyoruz, gerçek patron biziz,' diyorlar. Düşünecek olursan, doğru söylüyorlar. Fabrikayı kuran onlar. Bu hale getiren onlar. Seni fabrikaya koştular, sen de doğru sürdün arabayı. Şimdi de..."

Artamonov, azarlar bir tavırla homurdandı. Ayağa kalktı. Ellerini cebine soktu, söyleyeceklerinden korkmasına karşın büyük bir kararlılıkla, Vialov'un ardından bulutlara doğru baktı.

"Bana bak, Vialov," dedi. "Biliyorum, bütün hayatını benim yanımda geçirdin sayılır. Ama artık yaşlanıyorsun. İşler sana güç geliyordur mutlaka..."

Vialov, Artamonov'un sözlerine hiç kulak asmadan, "Serafim de öyle düşünüyordu," dedi.

"Bir dakika. Bak ne diyorum... Artık istirahate çekilsen..."

"Her şeyin bir zamanı vardır elbet! Ama o zaman, ne zamandır?"

"Bir dakika... Diyorum ki... Ne garip adamsın be!"

Sonunda söyleyeceğini söyledi Artamonov. Ve Tikon Vialov, kendisinin işten atıldığını duyup anlayınca hiç şaşmadı.

"İşte, bak, benim vaktim gelmiş..." diye mırıldandı yalnızca.

"Sana ikramiyeni vereceğim elbet," dedi Artamonov. Vialov'un sakin tavrı rahatsız etmişti onu. Adam hiçbir şey söylememiş, tozlu çizmelerini katrana bastırmakla yetinmişti.

Artamonov, elinden geldiğince katı bir tavırla "eh, sana uğurlar olsun," dedi.

"Öyle olsun," dedi Vialov da.

Daha serin bir yer bulmak umuduyla nehir kıyısına gitti. Oğluyla altında kavga ettiği ağacın dibine Serafim, tahtaya benzer bir koltuk yapmıştı. O noktadan fabrikanın tümü, evi, çevre binalar, fabrika köyü, kilise ve mezarlık görünebiliyordu. Fabrika hastanesinin ve okulun geniş pencereleri Güneş ışınlarını yansıtıyordu. Bütün bu görüş alanında, Artamonov işletmesinin sonsuz kumaşını dokuyan insanlar, küçük oyuncak kayıklar gibi ordan oraya koşuşuyorlardı.

Gene aynı şekilde, o kadar çok olmamakla birlikte, işçi mahallesinin kumlu sokaklarında dolaşan insanlar görünüyordu. Kilise duvarının dibinde, oyuncak gibi duran keçi sürüsü, boz gövdeli akça ağaçlar arasında tembel tembel otluyorlardı. Keçilere ihtiyar dokumacı Boris Morozov'un tek gözlü yeğeni sağlık memuru Morozov bakıyordu. İşçi kadınlar, çocuklarına keçi sütü içiriyordu. Hastanenin öte yanında, çevresi demir parmaklıklı çıplak bir alan vardı. Sarı gecelik entarileri, beyaz takkeleriyle birer deliye benzeyen küçücük insan şekilleri dolaşıyordu burda. Fabrikanın çevresinde, çeşit çeşit kuş türemişti. Serçeler, kargalar, martılar, kuzgun... Bunlar, ordan oraya uçuşuyor, beyaz tüyleri ipek gibi pırıldıyordu. Güvercinler, kurumlu kurumlu dolaşıyorlardı. Hele Vatarakşa Irmağı'nın kıyılarındaki ambarın çevresinde, köylülerin keten getirip yığdığı yerde, kuştan geçilmiyordu.

Ama bu uçsuz bucaksız işletme, bu topraklar, bu varlık, uzun zamandır azıcık bir zevk, ya da gurur vermiyordu Piyotr Artamonov'a. Bütün bu görünenler, başına gelen bir yığın huzursuzluğun onu küçük düşüren olayların kaynağı olmaya başlamıştı son günlerde. Aslında yeğeni olan kardeşinin, fuarda, o çevreden başka adamlarla elini kolunu sallaya sallaya, onu, bu işletmenin başı olan büyük Artamonov'u hiç umursamadan, çingeneler gibi bağrış çağrış konuşması pek ağırına gitmişti. Şu fabrika üzerinde konuşurlarken bile onun varlığını unutmuşlardı. Kendisi zorla araya girip bir iki söz söylemeye çalıştığında da, çıt çıkarmadan dinlemişler, onunla aynı fikirdeymiş gibi davranmışlar, sonra da çok büyük meselelerde, ya da önemsiz, küçücük meselelerde, bildiklerini okumuşlardı.

Bu durum, uzun zamandır — o istemediği halde Artamonov Fabrikaları Elektrik Santralı kurulduğu günden beri devam ediyordu. Gerçi, elektrik santrallarının daha kazançlı ve daha az tehlikeli bir iş olduğunu anlaması uzun sürmemişti, ama yapılan hakareti bir türlü unutamıyordu. Gitgide çoğalan bu büyüklü küçüklü hakaretler zamanla içine oturuyor, üst üste yığılarak dayanılmaz hale geliyordu.

Aleksi'nin oğlu Miron'un tutumu da çok küstahdı. Okulu bitirmişti. Rus geleneklerine hiç uymayan tavırlar takınıyor, kısa deri ceketler giyiniyordu. Altın çerçeveli gözlüklerinden sarı çizmelerine kadar pırıl pırıldı. İkide bir gözlerini kısarak Artamonov'a somurtuyor, "onların modası geçti, amca, devir değişti amca," gibi sözler ediyordu.

Bir uşağın, sert efendisinden korktuğu gibi zamandan korkuyordu bu Miron sanki. Ama kuşkusuz, başka hiçbir şeyden korkmuyordu. Her konuda dayanılmaz derecede atılgan, küstahtı. Hatta bir keresinde, "Şu gerçeği kabul etmek zorundasın, amca," demişti, "Rusya, senin gibi adamlarla yaşayamaz."

Bu sözler, Artamonov'u öyle şaşırttı ki, sebebini sormayı bile akıl edemedi. Çok alındı bu sözlere. Kardeşiyle, ve Miron'la haftalarca konuşmadı. Fabrikada da onlarla hiç karşılaşmamaya çalıştı.

Miron, Popov'un kızıyla evlenecekti. Kız şimdi boy atmış, ağarık saçlı buzsu annesi gibi güzel gelişmişti. Bu kız da, tüm ötekiler gibi çirkin çirkin sırıtıyordu. O iri, utanmasızca açılmış —ve kuşkusuz, hiçbir şeye inanmayan— gözleriyle her şeyi görüp anlamak istemiş

gibi boynunu fır fır döndürürdü. Sabahtan akşama dek vızıldayan bir sinek gibi dişleri arasından bir şeyler mırıldanır, ve üzerine renk renk boyaları yaydığı tuvalleri ziyan ederdi yalnızca. Çenesinin altında bir kurdeleyle bağlanan hasır şapkasını hep arkasında, saman renkli saçlarıyla birlikte sallandırırdı. Hiç güzel giyinmezdi. Etekleri nerdeyse dizlerine kadar yükselirdi! Baldır-bacak meydandaydı.

Boş gezenin boş kalfası Goritzvetov da gözüne bakıyordu Artamonov'un. Kumsal kırlangıcı gibi bir görünüp bir kayboluyor, beklenmedik bir anda ortaya çıkıp, küçük bir fino köpeği gibi avazı çıktığınca havlayarak herkese saldırıyordu:

"Zengin bir manevi mirasa sahip olan Rusya'yı, ruhsuz bir Amerika'ya çevireceksiniz! İnsanoğluna tuzak hazırlıyorsunuz..."

Bazen, Goritzvetov'un sözlerinde az da olsa bir gerçek payı sezer gibi olurdu Artamonov. Ama genellikle, Vialov'un yumurtladığı cevherlere benzer aptalca sözlerdi duydukları. Gerçi marsık suratlı, pire gibi zıp zıp, küçücük, anlaşılmaz bir yaratık olan bu çocukla, her şeye karşı ilgisizmiş gibi görünen ağırbaşlı Vialov kadar birbirine zıt iki yaratık düşünemezdi ya, bazı sözleri benzeşiyordu nedense...

Bir gün, Goritzvetov, Bayan Popov'un kızı Elizaveta'ya da bağırmış, "bir şey söylesene! Aklın yok mu senin?" diye üstüne yürümüştü bir tartışma sırasında.

Bayan Popov'un kızı gülümsedi. Çizgileri sert ve hareketsizdi. Yalnız bir güz gününü andıran boz gözleri gülüyordu. Artamonov, ömründe duymadığı sözleri duydu kızın ağzından. Ve hiçbir şey anlamadı.

Ağzını büze yaya gözlüklerini temizlemekte olan Miron, "romantizmin ölüm çığlıkları," dedi.

Aleksi Moskova'da sürtüyordu. Yakov, giderek şişmanlıyor, vücudu gelişiyor, ama ilgisizliği hiç azalmıyordu. Ağzını açıp bir söz söylediği sayılıydı. Ama söyledikleri Miron'u da, Goritzvetov'u da sinirlendirdiğine göre, kuşkusuz aklı başında bir şeyler söylüyor olmalıydı. Yakov, sivri sakal bırakmıştı. Kına renkli gür sakalları, alaycı tavrını arttırıyordu.

"Bu gidişle çamura batacaksınız, baylar," diyordu ağır aksak konuşmasıyla. "Daha sade yaşamaya bakın." Ve babası, bayılıyordu oğlunun sözlerine

Hele Elizaveta Popov, birdenbire Moskova'ya kaçıp da Goritzvetov'la evlenince, keyfinden Piyotr'un yanına varılmadı. Yakov da aynı derecede sevinmişti bu işe, Miron, öfkeden köpürüyor ve bu duygusunu saklayamıyordu. Bir burjuva çocuğuna hiç yakışmayan uzun sivri sakalını büküp duruyor, ağzından iple sözcükler çıkarırmış gibi, ve açıkça okunan bir yapmacık tavırla şöyle konuşuyordu:

"Stefan Goritzvetov gibi adamlar, ölmekte olan bir ırkı temsil ediyorlar. Onun gibi yararsız yaratıkları dünyanın hiçbir yerinde bulamazsınız."

Yakov, onu kışkırtmak için, "burnunun dibinden yavuklunu kaptı ama ne haber?" dedi.

Miron omuz silkti. "Ben romantik değilimdir," diye cevap verdi.

"Ne, ne? Neydi o dediğin?" diye atıldı Piyotr Artamonov.

Ama Miron, hüküm giydiren bir yargıç gibi sözünü kesti amcasının.

"Romantiğin ne olduğunu aslında kimse bilmiyor, dolayısıyla, senden de bu anlayış beklenemez, amca. Bir anlamda, kabak kafaya oturtulmuş bir peruk gibi estetik zevkle ilgili. Bir anlamda da tanınmamak için takma sakal takmış bir düzenbazın dikkatiyle."

"Hadi, hadi, kırdılar burnunu," diyordu içinden Artamonov. İçin için seviniyordu.

Bu küçük sevinçler, bütün balıkları kendi oltalarına toplayıp, onu bir kenara, yalnızlığa iten açıkgözden gördüğü sayısız hakaretin verdiği ezikliği bir ölçüde azaltıyordu. Ama bu, giderek daha büyük bir yalnızlığa gömülmesini önlemiyordu hiç. Bu yalnızlıkta bile acı bir doygunluk yaratıyordu kendine Artamonov. Ve bu yolla, her sözüne evet dediği, her isteğine uyduğu, bambaşka bir adamla, kendine hiç benzemeyen yani bir Piyotr Artamonov'la olan dostluğunu, ilerletmeye başladı.

Bu öteki Piyotr Artamonov, kaderin sillesini yemiş, şimdi susmuş oturmuş, dürüst bir adamdı. Hayat ona haksızlık etmişti hep. Bir anaanın, üvey evladına davrandığı gibi davranmıştı. Babasının her isteğine boyun eğmekle, sessiz bir uşak gibi yalnız söyleneni yapmakla başlamıştı hayata. Kendi öz babasından bile güler yüz görmemiş, üstelik

ona budala, can sıkıcı bir karı vermesine ses çıkarmamıştı. Bu baba, birdenbire, kaldıramayacağı büyüklükte dertlerle yüklü bir işletmeyi omuzlarına yıkıvermişti.

Gerçi, karısı onu seviyordu, ve evliliklerinin ilk yılları hiç de fena geçmiş sayılmazdı. Ama şimdi, fuardaki çılgın ve de akıllı kadınlar bir yana, pespaye dokumacı kız Zinayda'nın bile daha eğlendirici, daha ateşli olduğunu öğrenmişti Artamonov. Başka kadınlar tanımış, hayatta bir kadının, bir erkeğe nice büyük zevkler verebileceğini anlamıştı artık.

Karısı, korkmaktan başka bir şey bilmezdi hayatta. Bir zamanlar Aleksi'den korkardı, sonra gaz lambasından, daha sonra da elektrikten korkmaya başladı. Lambanın düğmesi çevrildiğinde, hemen diz çöker, haç çıkarırdı. Fuarda da rezil etmişti koca Artamonov'u. Gramafon satıcısına gittiklerinde, "vay anaaam, sakın bunu almayasın!" diye bağırmıştı herkesin içinde. "Bu kutunun içinde şeytan var! Şeytan'ın ruhu var!"

Şimdilerde de Miron'dan, Doktor Yakovlev'den ve kızı Tanya'dan korkuyordu. Korkunç şişmanlamıştı. Bütün gün tıkınmaktan başka bir şey yapmazdı. Kardeşi Nikita, bu kadın yüzünden nerdeyse kendini öldürüyordu! Çocukların hiç saygısı yoktu analarına. Bir gün, Yakov'a artık evlenmesi gerektiğini falan söylüyordu da, Yakov azarlar gibi, "anne, sen gidip bir şeyler atıştırsana." demişti.

Çocuğun ne demek istediğini anlayamadı Natalya. Saf saf cevap verdi ona:

"Yesem iyi olur ya... Ama hiç de canım istemiyor..."

Sonra da kalktı, gerçekten bir şeyler atıştırdı.

Piyotr, "Neden ananla alay ediyorsun?" diye çıkıştı oğluna. "Doğru söylüyor, evlenmenin zamanı geldi artık."

Yakov, bir işadamı tavrıyla, "bir aile yaşantısına bağlanacak, o sorumluluğu yüklenecek zaman mı şimdi?" dedi.

Piyotr, iyice sinirlendi bu söz üzerine. "Hepiniz de umacı gibi korkuyorsunuz zamandan!" diye bağırdı.

Yakov omuz silkti, "sen anlamazsın, baba," dedi yalnızca.

Bunu yumuşak bir sesle söylemişti. Babasına karşılık verir bir tavrı yoktu Yakov'un. Ama olsun, gene de öfkelendi Piyotr. Bir baba, nasıl olur da, oğlundan daha az şey bilirdi? İnsanlar yarına göre değil, düne göre yaşarlar... Bütün insanlar böyle yaşarlar..."

Büyük, ve de en sevdiği oğlu İlya, tümden kaybolmuştu. İlya'ya karşı duyduğu sevgiden, aklından geçirmeye bile dayanamadığı bir şey yapmıştı oysa.

Ablak suratlı ve de geniş kalçalı büyük kızı Elena, ayyaş kocasının parasıyla iyice şımarmış, Artamonov'a karşı tümden yabancı olmuştu. Arada bir, süslenir püslenir, takıp takıştırır, ellerini hemen hemen bütün parmakları yüzüklerle dolu bir halde anasını babasını görmeye gelirdi.

Bir gün, ucuna bir çan takılı altın zincirini çıngır mıngır sallayarak, altın saplı gözlüğünün altından soğuk soğuk bakan gözleriyle, "bu evde garip bir koku var," demişti. "Öff! Çok pis kokuyor! Bu ev küf tutmuş, kokuşmuş. Yıkıp yeniden yapmak gerek! Hem, başka bir yere, daha güzel bir ev yapmalısınız. Hangi fabrikatör, fabrikasının dibinde oturuyor günümüzde?"

Bir başka gelişinde de, Piyotr, annesine şunları söylediğini duymuştu:

"Babam hiç değişmemiş, değil mi? Kim bilir ne sıkıcı buluyorsundur onu. Benimki sarhoş falan ama, neşeli ne de olsa. Çok eğlenceli vakit geçiriyoruz birlikte..."

Hastalık derecesinde titizdi bir de Elena. Sandalyeye, koltuğa oturmadan önce mendiliyle tozunu alırdı. Öyle ağır kokular sürerdi ki, yanından geçen mutlaka aksırırdı. Geldiği vakit, evdekilere öyle kaba, öyle küçümseyen bir tavır takınırdı ki, Piyotr, onu böylesine sinirlendiren sözlere karşı ne söylemesi gerektiğini bilmek için canını vermeye hazırdı. Kızı geldiğinde, evin içinde, hatta bahçede, don paça dolaşır, bazen sırtına gecelik entarisini geçirir, çıplak ayaklarına bir terlik takar tırıs tırıs kızının önünden geçer, onu büsbütün sinir etmeye uğraşırdı. Yemekte de özellikle ağzını şapırdatır, sesli sesli geğirirdi.

"Baba, ne oluyorsun, Allah aşkına?" diyordu Elena. Piyotr'un istediği de buydu zaten.

"Affedersiniz hanımefendi," diye cevap verirdi. "Ama benim basit bir köylü olduğumu bilmiyor muydunuz? Alt tarafı adi bir mujikim ben." Ve ağzını daha beter şapırdatarak sürdürürdü yemesini.

Elena yurtdışına çıkmıştı, akşamları, gördüğü saçmalıkları ballandıra ballandıra, kibar bir hanımefendi sesini taklit ederek anlatırdı annesine. Bazı kasabalarda kadınlar evlerin dış duvarlarını sabunlu sularla ovalıyorlardı örneğin. Bir başka yerde de yaz kış hava hep sisliydi ve sokak lambaları sürekli yanardı ama gene de göz gözü görmezdi... Paris'de herkes, ama herkes hazır giysi alıyordu ve orda bir kule vardı, öyle yüksekti ki, insan tepesine çıkınca Avrupa'nın kasabalarını görebilirdi.

Kardeşi Tatyana'yla, bazen bayağı kavga ederdi Elena. Tatyana, kara kuru, çekilmez bir kız olup çıkmıştı. Çok çirkin olduğundan böyle hırçınlaşmıştı belki de. Tahta gibi göğsü, morarık burnu, ve örülü saçlarıyla bir kilise zangocuna benzetiyordu Artamonov onu. Elena'yla otururdu. Ve nedense, okulu bir türlü bitirememişti. Farelerden korkar, İmparatorun yetkilerinin kısıtlanması gereği konusunda Miron'la aynı düşünceyi paylaşırdı. Son zamanlarda sigara içmeye de başlamıştı.

Tatyana, yazları eve geldiğinde, annesine, hizmetçilerden biriymiş gibi bağırır, babasıyla konuşurken dişlerini gıcırdatır, bütün gün kitap okurdu. Akşamları da, Dromov'a, amcasının evine gider, altın dişli Doktor Yakovliyev tarafından gece yarısı eve getirilirdi. Genç kızlığının doğurduğu sıkıntılarla geç vakitlere dek uyuyamaz, terliğiyle duvara vurup, tabanca gibi ses çıkararak sivrisinekleri öldürdüğü duyulurdu.

Yani kısacası, Artamonov'un dış dünyası ona yabancı oluyordu. Her şey kuru gürültüden, insana yılgınlık veren bir anlamsızlıktan ibaretti. Miron'un iddialı konuşmalarından, Vaşka adlı çıkık kalçalı, süpürge saçlı, topal bacaklı ateşçinin saçma şarkılarına dek her şey yabancıydı ona. Tatil günlerinde, bu Vaşka denilen adam, aşçıyla kırıştırdığından, mutfak penceresinin dibinde dolanır, gözlerini kapayarak akordeonunu zırıldatır, ve şöyle bağırırdı:

Küsüp durma bana öyle
Alışmışım sana böyle
Gül yüzünü göreyim
Sonra öl de öleyim

Olga, epeydir İlya'dan haber vermiyordu, aylar geçmiş, daha ses çıkmamıştı. Ve yeni Piyotr Artamonov, haksızlığa, hakarete uğramış olan Artamonov, son günlerde durmadan büyük oğlunu düşünür olmuştu. İlya, dikkafalılığının cezasını görmüştü mutlaka... Aleksilerin evinde İlya'ya karşı başka bir tavır takınılmasından belliydi bu. Bir akşam, kardeşinin evine gittiğinde paltosunu çıkarırken, Moskova'dan yeni dönen Miron'un, "İlya, şu hayatı kitap sayfalarının arasından gören ve atla ineği birbirinden ayıramayan insanlardandır," dediğini duymuştu.

"Saçmalıyor," dedi Piyotr kendi kendine. Ama yeğeninin, İlya hakkında kötü bir kanıya sahip olması, bir bakıma avuttu onu.

Aleksi, "Goritzvetov'la aynı partiden mi İlya da?" diye sordu oğluna.

"O daha da zararlı ama," diye cevap verdi Miron.

Piyotr, odaya girerken, yüreğinin bir yanıyla oğlunu savunuyor, Miron'a gözdağı veriyordu. "Dur hele, dönüp gelsin de görürsünüz akla karayı..." dedi kendi kendine.

Miron, Moskova'dan konuşmaya başlamıştı. Öfkeli öfkeli, hükümetin beceriksizliğinden yakınıyordu. Sonra Natalya'yla Yakov içeri girdiler, bunun üzerine Miron konuyu değiştirdi, bir kâğıt fabrikası kurmalarının kaçınılmazlığından söz etmeye başladı. Epeydir diline dolamıştı bunu.

"Ama," dedi. "Para kasada yatıyor. İşletilmesi gerek."

Natalya birden kıpkırmızı oldu, kulakları şişmiş gibi göründü.

"Nerde yatıyor? Kim koruyor onu?" diye haykırdı.

Piyotr'un içine koyu bir karanlık çöktü.

İçindekilerin hepsini birer birer bildiği bir odanın kapısı birden önünde açılmış, ama Artamonov, odanın bomboş olması dileğiyle kıvranmaya başlamıştı sanki. Bu ani sıkıntı, somut bir kara bulut gibi, dı-

şardan içeriye dolan yoğun bir sis gibi her yanını sarıyor, kulaklarını uğuldatıyor, gözlerini buğulandırıyor, onu bitkin bir hale sokuyordu. Öyle ki, hasta olacakmış, ölecekmiş gibi, büyük bir korku duyuyordu içinde.

"Leni öldüreceksiniz," dedi. "Bırakın da biraz rahat edeyim."

"Kurduğumuz fabrikalarla başımız yeterince dertte..." diye homurdandı Yakov.

"İşçileri şımarttınız üstelik. İnsan başını dışarı çıkaramıyor. Sağa bak sarhoş, sola bak küfürbaz..."

Piyotr kalktı, pencereden baktı. Bahçede Vialov'u gördü! Elini bir elma ağacına doğrultmuş, küçük bir kız çocuğuna bir şey gösteriyordu. "Allahın belası herif!" dedi Piyotr kendi kendine. Bu, içindeki sıkıntıyı dağıttı nedense.

Böyle uzaklardan kotarılmış düşünceler, sık sık gelirdi aklına. Ve bunların, beklenmedik gelişi onu avuturdu. Bu düşüncelerden hoşlanmasının bir başka nedeni de, onu hiç rahatsız etmemiş olmalarıydı. Bir yanıp bir sönerlerdi kafasında. Hiç iz bırakmadan, onu fazla yormadan çekip giderlerdi geldikleri gibi...

Bu Vialov'un nerden çıktığına gelince: Adam bir yıl ortadan kaybolmuş, sonra da Aleksilerin yanında çalışmaya başlamıştı. Aleksi'nin, onun kovduğu adamı yeniden işe alması, Piyotr'un gururunu bir kez daha incitmişti. Vialov, Nikita'nın o manastırdan çıktığı ve nerde olduğunu kimsenin bilmediği kötü haberini de getirmişti gelirken. Piyotr, Vialov'un işin aslını, Nikita'nın nerde olduğunu bildiğine inanıyordu. Biliyor da, tek kötülük olsun diye söylemiyordu. Vialov'u işe aldığı için kardeşiyle çekişmişti bile Artamonov. Ama Aleksi, ona verilecek cevabı bulmuş, "düşünsene," demişti, "adamcağız hayatı boyunca bize çalıştı. Sen de kalkmış, sepetlemişsin. Dürüstlüğe sığar mı bu?"

Bunun dürüstlüğe sığmadığını çok iyi biliyordu Piyotr. Ama Tikon Vialov'u burnunun dibinde görmek, çok fenasına gidiyordu.

Karısı Natalya da, hatırladığı kadarıyla, hayatında ilk kez, Aleksi'den yana çıkmış, ve hiç beklenmedik bir ciddiyetle, "Dürüst bir davranış değil bu, Piyotr," demişti. "Kafamı kessen gene söylerim, hiç dürüst değil!"

Natalya, Olga'yla birlikte Piyotr'u yatıştırdı, ve aşağılanmış adam, son ötüşünü öttü, öteki Piyotr Artamonov'a, "sen bildiğini oku, ama dinleyen olmadıktan sonra..." diyerek onunla alay etti.

İçindeki bu aşağılanmış adam, giderek daha gözle görünür, öteki Piyotr Artamonov'a daha yakın olmaya başlamıştı. Onun gövdesini sırtında taşıyor, buysa ona çok ağır geliyordu. Özellikle yokuş yukarı çıkarken, sırtındaki ağırlık yürümesini zorlaştırıyordu. Böyle ıkına sıkına tepeyi tırmanıp, her zaman oturduğu çam ağacının altına çöküp aşağılanmış adamı uzun uzun düşünüyor, ona acıyordu. Bu mutsuz, anlaşılmaz, istenmedik—ama gene de iyi bir adam olan— aşağılanmış Piyotr Artamonov'u düşünürken, acı olduğu kadar tatlı duygular da dolduruyordu içini. Onu hayalinde yaşatmak hoşuna gidiyordu bir bakıma. Bu kişiyi yaratmak çok kolaydı. Sıcak yaz günlerinde, bataklıkların üzerindeki göğün mavi derinliklerinden birdenbire çıkıp, beliriveren küçük bulut kümeleri gibi, ansızın çıkıyordu ortaya.

Aşağılanmış adam, tepeden, yarattığı fabrikaya baktı, "başka bir yaşam sürebilirdin," diye fısıldadı. "Bütün bu dertlerden uzak kalabilirdin."

Fabrikatör Artamonov, birden irkildi, "Vialov'un sözleri bunlar!" dedi.

"Rahip Gleb de böyle söylerdi. Goritzvetov da, daha başkaları da. Evet, insanlar, örümceğin ağına düşmüş sinekler gibidir."

"İnsan öyle kolay yaşayamaz," diyordu fabrikatör. Sesi, isteksizdi.

Bir tek adamın içindeki bu iki adamın sessiz tartışması, bazen vahşi bir meydan savaşına dönüyor, ve aşağılanmış olan, acımasız bir tavırla bağırıyordu: "Fuarda içip içip sarhoş olduğunda, adamlara İbrahim Peygamber'in oğlu İshak'ı kurban ettiği gibi oğlunu kurban ettiğini söylemiştin de, biri çıkıp Nikonov'un çocuğunu koç yerine mi koyduğunu sormuştu, hatırlar mısın? Unuttun mu? Doğruydu bu söz? Dosdoğruydu! Ve bu gerçek yüzünden kafama şişeyi fırlatmıştın! O zaman da beni kurban ettin işte! Beni öldürdün! Kime kurban ettin beni? Söyle, kime? Nikita'nın sözünü ettiği o boynuzlu Tanrı'ya mı? O Tanrı'ya mı, ha?"

Bu noktaya varan tartışmaların en kızgın anında, fabrikatör Artamonov gözlerini sımsıkı kapar, öfkeli, utançlı, acı gözyaşlarını tutma-

ya çalışırdı. Ama yaşlar, söz dinlemez, ırmak olur akardı gözlerden. Elleriyle yanaklarına, sakalına akan yaşları siler, sonra iki elini uzun uzun birbirine sürter, ellerini kuruturdu. Sonra şiş, kızarık pençelerine bakardı boz gözlerle. Madera şişesini olduğu gibi başına diker, büyük büyük yudumlar yutardı.

Ama Piyotr Artamonov, gözlerinden akan o üzgün yaşlara rağmen, aşağılanmış olan adamı seviyor, ondan bir türlü vazgeçemiyordu. Türk hamamındaki tellağa benziyordu o. Yumuşak bir keseyi tam istediği sıcaklıkta bir suya daldırıyor, güzel kokulu sabunlarla sabunluyor, ve sırtının o erişemediği noktasını tatlı tatlı keseliyordu.

Ansızın, çoook, çok uzaklarda, Sibirya'dan da daha uzak bir yerlerde güçlü bir yumruk havaya kalktı ve Rusya'yı dövmeye başladı.

Aleksi hop oturup hop kalkıyor, elindeki gazeteyi sallayarak, "Haydutlar! Soyguncular!" diye bağırıyordu.

Kuş pençesini andıran elini tavana doğru kaldırıyor, parmaklarını titrete titrete, "biz onlara göstereceğiz! Görecekler günlerini..." diye sinir krizleri geçiriyordu. Altın dişli doktorun elleri cebindeydi ama. Keyfi yerindeydi. Sırtını sobanın sıcak çinilerine dayamış, mırıldanıyordu: "Belki de onların bize bir gösterecekleri vardır..."

Bu iriyarı, bakır saçlı adam, şaka yapar gibi konuşuyordu. Hep böyle konuşurdu zaten. Konu ne olursa olsun, gülerek söylerdi söyleyeceğini. Hastalıklardan, ölümlerden konuşurken, iskambil oyununda en kötü eli açarken bile böyle gülerdi bu adam. Piyotr Artamonov, ona bir yabancı gibi baktı; karşısındaki insanların dilini anlamayan, bu yüzden de utanarak mahçup mahçup gülümseyen bir yabancı... Piyotr, onu hiç sevmez, doktorluğuna da güvenmezdi. Kendi hastalandığında Dromovlu Alman doktor Kron'u çağırtırdı.

Miron, sakalını bükeliyor, başı ağrıyormuş gibi yüzünü buruşturarak, leylek gibi bir köşeden öteki köşeye yürüyor, bilgiçlik taslıyordu.

"Bu işe başlamadan önce İngilizlerle uzlaşmalıydık..."

"Hangi işi, ne işi?" diye sordu Piyotr. Ama ne hoplayan kardeşi, ne de akıllı yeğeni, bu Japon savaşının neden böyle durup dururken patlak verdiği konusunda anlaşılır bir neden söylemeyi başaramadı. Ken-

dilerini bir şey sanan bu insanların şaşkınlığı çok hoşuna gidiyordu doğrusu. Hele kardeşi, çok gülünç oluyordu. Hepsinden de akılsız görünüyordu. Aleksi, öyle anlaşılmaz davranışlarda bulunuyordu ki, insan bu beklenmeyen savaşın, önce ona dokunduğunu, onun şahsını, çok önemli bir görevden alıkoyduğunu sanırdı.

Kasabada bir özel âyin yapıldı. Kasaba halkı sokaklarda yürüdü. Sırmalı cübbelerini giymiş rahipler taburu, arkasında göbeklerini şişire şişire ilerleyen tüccarlar takımı, iri kar taneleri altında ayaklarını kara göme göme ilerliyorlar, yan gözle birbirlerini süzüyorlardı. İkonalar sancaklar taşınıyor, kasabanın tüm kiliselerinin korolarının bir araya gelmesiyle oluşan büyük koro, var gücüyle bağırıyordu.

Eyy, Ulu Tanrı
Halkımızı koru...

Dua edenlerin, birer kuyruğa benzeyen sözleri, ağızlardan buğu buğu çıkıyor, bas seslilerin sakallarında bıyıklarında buz tanecikleri oluşturuyordu. Kaba sesleriyle koroya katılan ve akordu bozan tüccarların sakalları da buz tutmuştu. Vali Voroponov —arabacının oğlu— avazı çıktığı kadar, tüm yüreğiyle bangır bangır bağırıyor, ama koronun söylediklerini berbat ediyordu. Sedefe benzeyen gözleri, tombul, kırmızı yanaklarıyla babasından, birçok mal mülkle birlikte Artamonovların derin kinini de miras olarak almıştı.

Artamonovlar yedi kişiydi. En önde, karısının koluna girmiş, topallaya topallaya yürüyen Aleksi, sonra Yakov, annesi ve kardeşi Tatyana, sonra Miron. Yanında doktor. Arkalarında, hepsinin arkasında, yumuşacık deri çizmelerle, ailenin başı Piyotr yürüyordu.

"Bütün millet burda," diye fısıldadı Miron.

"Gücümüzü deniyorlar," diye cevap verdi doktor.

Miron gözlüklerini çıkardı, mendiliyle sildi. Doktor, sözlerine devam etti.

"Göreceksin, kasıp kavuracaklar ortalığı..."

"Yaş odun için için yanar..." dedi Miron.

"Sus!" diye buyurdu yeğenine Piyotr Artamonov.

Miron ona yan yan baktı, bir yandan da uzun burnunun üzerinde gözlüğünü yerleştireceği yeri eliyle yoklayarak gözlüğünü taktı.

"Ey, Ulu Tanrı, halkımızı koru..." diye bir istek duyuldu Voroponov'un yayvan ağzından. Adam, şevkle bağırmış, "halkımız" sözcüğünün üzerine de özellikle basmıştı. Sonra usta bir dönüş yaptı, hemşerilerini bakışlarıyla yavaşça süzdü, ve nedense çıkarıp şapka salladı onlara.

Pomyalov'un daha tazeliğini yitirmemiş olan etli butlu, koca popolu kırklık kızı, gür sesiyle koroya katılıyordu. Üçüncü kez dul kalıyordu bu kadın, ve kasabada, utanma bilmez bir yaşantı sürme ve skandal yaratma konusunda üstüne yoktu. Piyotr, onun Natalya'ya bir şeyler fısıldadığını duydu. "Sen şu kocanı cepheye yollasan iyi edersin. Herkesi korkutacak yetenekte. Japonlar daha uzaktan görünce tabana kuvvet kaçarlar vallahi."

Kadın, Natalya'dan cevap beklemeden Yakov'a döndü, "ne haber küçük horozum," diye takıldı ona. "Bekârlıktan hoşlandın bakıyorum?"

Piyotr başını salladı. Bu duydukları sinek vızıltısı gibi geliyordu ona. Çok önemli bir şeyi düşünmesine engel oluyorlardı sanki. Başka bir tarafa, kenara çekildi. Kaldırıma çıkınca, adımlarını ağırlaştırdı, bu insan selinin önünden akıp gitmesini istedi. Her yanı kaplayan bembeyaz karın yanında, görülmedik derecede kara görünüyordu insanlar bugün.

İşte, Vera Popov. Öğrencilerin başına geçmiş, taş suratıyla yürüyor. Kar taneleri ağarmış saçlarında parıldıyor. Kirpikleri buz tutmuş...Gür saçlı, açık başını eğince birden titredi kirpikleri. Artamonov ona acıdı. "Bu kaz yavrularına çobanlık etmekle kendini ziyan ediyor," diye düşündü.

Uzun bir kısa kesilmiş saçlı kafalar dalgası geçti önünden. Dromov okullarının öğrencileriydi bunlar. Sonra, ağır, boz bir makine gibi, yarım bölük asker uygun adım yürüdü. Başlarında kahraman Teğmen Mavrin vardı. Bahar selleriyle başlayan ve ilk dona dek süren nehir banyolarıyla tüm kasabada ün yapmış olan Mavrin... Bir de, Pomyalov'un dul karısının parasıyla geçinmekle ün yapmıştı bu yakışıklı. Onun metresiydi.

Jandarma subayı Nesterenko, Çin bıyıklarıyla, besili bir kaz gibi yürüyordu. Hasta karısı, eski vali oğlu ve şimdiki deri fabrikatörü erkek kardeşi Ziteykin'le kol kolaydı.

Söylendiğine göre, Ziteykin, rahibelerle düşüp kalkıp, en büyük günahları işliyormuş ama, gene de yedi yüz tane kitap okumuşmuş. Üstelik çok güzel trampet çalar, ve sanatını gizlice ordu mensuplarına öğretirmiş.

Arkadan, sarhoş damadı, şaşı gözleri etlerine etlerine gömülü tombul kızıyla birlik bir kızağa kurulu Stefan Barski geçti. Daha sonrası, sıradan kasaba halkıydı. Uzun, dolaşık, ve de kara bir zincir oluşturuyorlardı. Dokumacılar, zanaatkârlar, sepiciler, arabacılar, dilenciler, sıçan kılıklı kocakarılar... Kar, yavaş yavaş başlara dökülüyordu. Uzaktan, Voroponov'un ısrarlı gayretli sesi duyuluyordu.

Eyy, Ulu Tanrı
Halkımızı koru...

"Tanrı'nın bu insanlara ne ihtiyacı var acaba?" diye sordu Artamonov kendi kendine. Bunu anlayamıyordu. Kasabalıları bile sevmiyor, iş ilişkileri dışında pek ilişki bile kurmuyordu onlarla. Bu yüzden sevilmediğini de biliyordu. Kaba adam diyorlardı onun için. Ama, Aleksi'yi, pekâlâ sayıyorlardı. Çünkü adam kasabanın gelişmesinden, güzelleşmesinden yanaydı. Anacaddelere asfalt döşetiyor, meydanlara ıhlamur ağaçları ektiriyor, nehir kıyılarına parklar, bulvarlar yaptırıyordu. Miron'dan, hatta Yakov'dan bile korkuyorlardı. Bunları son derece obur, açgözlü buluyorlar, elini verenden kolunu da alacaklarını sanıyorlardı.

Bu insanların önünden yavaş yavaş geçişlerini izleyen Piyotr Artamonov, kaşlarını çattı. Tanımadığı pek çok tedirgin yüz ve aynı düşmanlıkla ona bakan çeşit çeşit ve pek fazla göz görüyordu.

Aleksilerin evinin önünden geçerlerken, kapıda duran Tikon Vialov ona selam verdi.

"Ee, demek savaş halindeyiz, ha, babalık?" dedi Artamonov.

Vialov, hiç sesini çıkarmadı, Piyotr'a yabancı olmayan bir hareket-

le, hantal pençesini başına götürerek başını kaşıdı. Vereceği cevaba inanacakmış gibi ona hayatında ilk kez soru soruyordu Artamonov. "Ne dersin bu işe?" dedi Vialov'a.

Vialov, böyle bir soru bekliyormuş gibi, "hiç, önemsiz bunlar," diye cevap verdi hemen.

"Sana göre her şey hiç zaten," dedi Piyotr. Kararsızdı.

"Yalan mı? Köpek değiliz ya... Hayvan mıyız biz?"

Artamonov yoluna devam etti. Kar, lapa lapaydı. Taneler iriydi. Ve uzakta, beyaz ev ve ağaç tepecikleri arasında ilerleyen kalabalık, nerdeyse kaybolmuştu.

Şimdi, gam dağıtıcı Serafim göçüp gitmiş olduğundan, Piyotr, diyakosun, yaşı belirsiz dulu Taisya Paraklitov'la gamını dağıtıyordu. İnce bir yaratıktı bu. Genç bir delikanlıyı, ya da kara bir keçiyi andırıyordu. Sakin bir kadındı ve ne derse desin, Artamonov'un sözlerini onaylıyor, onun düşüncelerini paylaşıyordu. "Evet, sevgilim," diyordu hep, "aaa, eveet, evet sevgilim, haklısın sevgilim."

Piyotr durmadan içiyor, ama kolay kolay sarhoş olmuyordu. Onu rahatsız eden sıkıcı düşüncelerin eriyip gitmesinin Taisya'nın keskin votkalarında kaybolmasının, böyle uzun zaman alması canını sıkıyordu. Sarhoşluğun ilk birkaç dakikası genellikle hiç hoş değildi. Alkol, Piyotr'un kendine ve başkalarına ilişkin düşüncelerini daha acı, daha yakıcı yapıyor, ve tüm hayatı, öfkeli bir bataklığın koyu yeşil rengini alıyordu. Bu aç yeşillik Artamonov'u, içine çekip çekip, bir an sonra başka bir yerde, örneğin bir şeyin sınırında ortaya çıkaracakmış gibi gelirdi ona.

Bugün, dişlerini gıcırdata gıcırdata, şu içindeki ayaklanmanın her bir ayrıntısını duymak ve görmek için çaba harcıyordu. Birden kadına bağırdı.

"Bir şey söylesene be kadın! Konuşsana!"

Kadın, bir keçi yavrusu gibi Piyotr'un dizlerine tırmandı. Son derece hafif ve sıcaktı. Önünde görünmez bir kitap açarak, okudu.

"Bayan Pomiyalov, Teğmen Mavrin'i bıraktı. Adam kumarda kaybetti. Tam üç yüz yirmi iki ruble verdi. Kadın onu dava edecekmiş. Elinde senet varmış. Jandarma Subayı Nesterenko'nun karısının kasa-

bada oturtmasının sebebi, kentte bir metresi olduğundanmış. Karısının hasta olduğundan değil."

"Bunlar pis dedikodu," dedi Piyotr.

"Haklısın sevgilim, pis dedikodu sevgilim, hem de ne pis sevgilim!"

Kadının, kasaba halkının böyle uygunsuz davranışlarını anlatması Piyotr'un düşüncelerini dağıtıyor, Dromov'un günahkâr insanlarına karşı duyduğu düşmanlığı haklı çıkarıyor, körüklüyordu. Bunları dinlediğinde, kafasındaki düşüncelerin yerini Nizgorod fuarındaki vahşi eğlence tabloları alıyordu. Paralarla sigaralarını yakan, utanma duygusunu ömründe tatmamış çılgın adamların kadın vücudu karşısında doymak bilmez bir şehvete kapılışlarını, göz kamaştıracak beyazlıkta ve utanmasız çıplaklıkta siyah bir zemin üzerine sere serpe uzanmış kadına nasıl baktıklarını, karşısında nasıl kendilerinden geçtiklerini görüyordu.

Piyotr Artamonov, bu ölü sessizliği içinde, dünyadaki bütün renklere ayrı ayrı bürünmüş çeşit çeşit votkayı yuvarlıyor, buruk, kaygan mantarları yutuyordu. Sarhoş vücudunun her bir hücresinde dünyada en değerli, en güçlü ve en gerçek şeyin, fuarın o utanmasız dünyasında olduğunu hissediyordu. Para uğruna çıplak vücudunu sergileyen bir kadın... Bu çıplak kadını görmek uğruna servetlerini, utançlarını, sağlıklarını feda eden ünlü erkekler... Ve kendisine küçük kara bir keçiden başka şey düşmeyen Piyotr Artamonov...

Piyotr Artamonov, "oyun!" diye gürledi birden. "Dans et!"

"Müziksiz nasıl dans ederim?" diye sordu kadın düğmelerini çözerken. "Noskov'u çağırmak gerek. Onun da hoşuna gider hem... Hem, iyi akordeon çalar..."

Bu eğlencelerle vaktin nasıl geçtiğini anlamıyordu Artamonov. Yalnız arada bir, beklenmedik, garip, anlaşılmaz olaylar patlak veriyordu. O kış, bir gün, Petersburg'daki işçilerin saraya saldırdığı, Çarı öldürmeye kalktığı haberi geldi.

"Kiliselere de saldıracaklar bir gün," dedi Tikon Vialov. "Şaşılacak ne var bunda? Demirden yapılmış değil bu insanlar!"

Yaz geldiğinde, Rus savaş gemilerinin Rus karasularında dolaştığı ve kıyıdaki kasabaları top ateşine tuttuğu söylentisi geldi.

"Şaşılacak ne var bunda?" dedi gene Vialov. "Savaşmaya alıştılar, ne yapsınlar?"

Dromov sokaklarında, gene dinsel törenler yapıldı. Voroponov, kırmızımsı ceketli bir frak giyerek Çarın portresini taşıdı. Bir yandan da, *"Eyy, ulu Tanrı, halkımızı koru!"* diye bağırdı.

Bu kez, sesi her zamankinden gürdü, can çekişir gibi bağırıyor denebilirdi. Ama gene de, "halkımızı koru," sözcüğünü haykırırken sesi titriyordu.

Ziteykin, iyiden iyiye sarhoştu. Şapkasızdı. Elinde çiftesi, pırıl pırıl morarık kabak kafasıyla sepicilerin önünde yürüyor, vahşi bir hayvan gibi bağırıyordu.

"Çocuklar! Çıfıtların Rusya'mızı almasına göz yummayalım! Kimin Rusya'sıdır bu Rusya? Bizim Rusya'mızdır! Kimiiin?"

"Biziiim!" diye cevaplıyordu sepiciler. Onlar da ayık değildi. Geleneksel düşmanları dokumacılarla karşılaştıklarında yumruk yumruğa geliyorlardı. Doktor Yakovliyev bir baston yemiş, ihtiyar eczacı Oka Irmağı'na fırlatılmıştı. Ziteykin, eczacının oğlunu kasabanın sokaklarında kovalamıştı. İki kez çiftesiyle ateş etti, ama vuramadı. Yalnız terzi Bruşkov hafif bir yara aldı.

Fabrika kapandı. Miron'un ve birkaç başka aklı başında adamın işçileri caydırmak için yaptığı uzun konuşmalara, kadın kişilerin ağlayıp sızlanmalarına rağmen, gençler kolları sıvadıkları gibi kasabaya gittiler.

Artamonovların fabrikası terk edilmişti. Cansızdı. İsyan eden rüzgâr, arada bir titretiyordu belki bu cansız yığını. Her şeyi buzlu yağmurla döven rüzgâr uğulduyor, ıslık çalıyor, buz tutmuş olan bacayı yapış yapış yapıyor, sonra gene üflüyor, kurutuyordu.

Piyotr, pencerede oturmuş, kasabaya gidip gelen acele adımlı insanlara bakıyordu. Kadınlar, erkekler, küçük kara gölgeler halinde kımıldanıyorlar, birer karıncaya benziyorlardı. Camın dışından çığlıkları geliyordu insanların. İçinde bulundukları durumdan hoşlanıyorlardı anlaşılan. Kapılarda toplanılıyor, akordeonlar çalınıyor, Vaska Krotov türküler söylüyordu.

Sıkı durun arkadaşlar
Japon'larla savaş var
Onlar yumruk indiriyor
Ruslar ikon kaldırıyor!

Dromov'dan donuk bir uğultu getiriyordu rüzgâr. İçine koca bir gölün suyu doldurulmuş koca bir semaver kaynıyordu orda sanki. Aleksi'nin arabası birden bahçeye girdi. Sürücü yerinde tek gözlü Morozov oturuyordu. Omuzuna bir şal dolamış olan Olga indi ilkin. Piyotr ağrıyan bacakları üzerinde zorla dikildi, acele adımlarla ona doğru ilerledi.

"Ne oldu, hayrola?" dedi.

Bir tavuk gibi titreyen Olga, "evimizin bütün camları indirildi... Sepiciler..." diye cevap verdi.

Artamonov kenara çekilerek ona yol verdi. Gülümseyerek, "olacağı buydu..." dedi. "Gevezeliğinizin sonu! Bana bağırıyordunuz, bak, şimdi anladınız mı artık? Ne derseniz deyin, imparatorumuz..."

Artamonov sözlerini bitiremedi. Öfkeden bambaşka bir kadın olup çıkan Olga, "yeter!" diye susturdu onu. "imparatorumuz dediğin şerefsizin teki!"

"İmparatordan ne anlarsın sen," diye mırıldandı Piyotr. Sinmişti birden. Elleri kulağına gitti. Bu gözlüklü küçük ihtiyarcığın, sessiz, sakin, kimseye 'sensin' dememiş olan, bugüne dek Piyotr'un gıpta ettiği bu küçük kadının taşan öfkesinde, bir içtenlik, bir ciddiyet vardı. Acınası hali, kuyruğuna boğa basmış bir farenin cıyaklamasına benziyordu. Ve bu fare, ne yaptığını bilmeden, istemeden kuyruğuna basmış olan boğaya isyan ediyordu. Piyotr koltuğuna gömüldü ve düşüncelere daldı.

Olga'yı görmeyeli birkaç hafta olmuştu. Oğluyla kavga ettiğinden, evlerine gitmiyordu. Ta yazın sonunda, ayakları şiştiğinden yatağa düştüğünde, Voroponov kan ter içinde koşarak gelmiş, kalın morarık dudaklarını titrete titrete, Piyotr'un Çar'a gönderilen bir telgrafı imzalamasını istemişti. Haklarını kimseye vermemesini dileyen bir telgraftı bu. Piyotr, valinin bu saldırgan hareketine şaştı ama gene de imzaladı telgrafı. Sebebine gelince, Aleksi'nin de, Miron'un da istemediği bir

şeyi yapmak, onları kızdırmak için eline geçmiş bir fırsatı değerlendirmek istemişti. Bir de, Voroponov'un Petersburg'da güzel bir tekme yiyeceğini biliyordu. "Seni gidi yalak dudaklı koca kafa!" diyeceklerdi ona. "Başkalarının işine burnunu sokarsın ha! Al sana!"

Voroponov, telgrafı kuyruklu ceketinin iç cebine tıkarak düğmelerini sıkıca iliklediv ve Aleksi'yi, Miron'u, doktoru ve Yahudileri kışkırttığı halkı çekiştirmeye başladı. Kimi bilerek, kendi öz çıkarları için, kimi de cehaletinden körü körüne İmparator'a karşı tavır alıyorlardı.

Piyotr, bu yakınmaları zevkle dinliyor, Voroponov'u kışkırtarak daha anlatmasını sağlıyordu. Yalnız, valinin mor dudakları Voroponov'a, saldırmaya başlayınca, işler değişti.

"Bayan Popov'un bu işlerle ilgisi yoktur."

"Nerden biliyorsun? Bize gelen haberlere göre..."

"Size gelen haber maber yok!"

"Eh, başımıza çorap örünce görürsün," dedi vali ve gitti.

Aynı akşam, yeğeni ve kızı saldırdı ona. Vahşi köpekler gibi üzerine saldırmış havlıyorlar, yaşına başına bakmıyorlardı koca adamın.

"Sen ne yaptın, baba!" diye bağırdı Tatyana. Çılgın gözleri, çirkin suratında fırlıyordu. Yakov, pencerenin başında durmuş, pervaza resim kazıyordu. Piyotr, Yakov'un da ona karşı olduğunu sandı.

"O telgrafta ne yazılıydı, okudun mu bari?" diye sordu Miron.

"Hayır, okumadım," dedi Piyotr. "Okumadım ama biliyorum. Eniklerin salınmamasını istiyordu!"

Miron'un ve Tatyana'nın öfkeden kudurduğunu görmek hoşuna gidiyordu. Ama Yakov'un suskunluğu rahatsız ediciydi. Oğlunun iş becerilerine güveni vardı. Ama gururundan Yakov'a fikrini sorup onu da tartışmaya katmaya cesaret edemiyordu. Yattığı yerden sözleri ağızlarına tıkıyordu yalnızca.

"Şunu kafana sok ki, Çar denilen adamın etrafında bir yığın soyguncu var. Onların yerine dürüst adamlar koymak zorundayız!" diye bağırıyordu Miron.

Artamonov, Miron'un bu dürüst adamlardan biri olmaya can attığını, Aleksi'nin de, Moskova'ya gidip gidip, oğlunu Duma'ya seçtirmek için arka bulmaya çalıştığını biliyordu. Bu leylek kılıklı yaratığın

ve de yeğeninin, Çar'ın yakını olduğunu düşünmek hem gülünç, hem de tehlikeliydi.

Derken Aleksi geldi, saçı başı dağınıktı. Ceketinin önü açıktı. Zıp zıp sekerek bağırmaya başladı.

"Allahın aptalı! Ne yaptığını biliyor musun?"

İşçilerinden birini azarlıyordu sanki.

"Çekil başımdan be!" diye bağırdı ansızın Piyotr. "Bana akıl öğretecek adam mı oldun? Defol, cehennem ol!"

Birdenbire patlayan öfkesinden kendi bile korkmuştu.

Şimdi, köşesinde oturmuş, Olga'nın anlattığı ayaklanma olaylarını dinliyor, bir yandan da kavgayı düşünerek, kimin haklı olduğunu çıkarmaya çalışıyordu. Onlar mı haklıydı, o mu? Olga'nın az önceki çocuksu öfkesi canını sıkmıştı. Şimdiyse sakin, nerdeyse tatlı tatlı konuşuyordu. "Bizim dokumacılarımıza söz yok! Hepsi de iyi insanlar doğrusu. Voroponov takımını ve sepicileri nasıl püskürttüler göreceksiniz. Sonra da evin çevresinde nöbet tuttular..."

Natalya korkudan titriyordu.

"Hep kötülükler sizin evde başladı zaten. İyi olmuş!" diyordu. "Bütün kabahat sizin!"

Miron içeri girdi, selamsız sabahsız, volta atmaya ve söylenmeye başladı.

"Voroponovlar da, Ziteykinler de, insanları kışkırtmanın cezasını pahalıya ödeyecekler. Hepsinin burnundan fitil fitil gelecek bunlar! Sayın Bay İlya Artamonov'un dostlarından yayılan devrim dersleri yetmiyormuş gibi, bunların ayaklanmasını durdurmaya uğraş işin yoksa!"

Piyotr, hiçbir şey demedi.

Voroponov'un telgrafı üzerine yapılan kavgadan sonra, Miron'a düşman kesildi Piyotr. Ama fabrikanın, bu delikanlının elinde olduğunu, her şeyin ona bağlı bulunduğunu da yadsıyamıyordu. Miron, işleri iyi yürütüyordu. İşçileri onu sayıyor ya da korktuklarından sözünü dinliyorlardı. Kasaba erkeklerine göre daha az isyankârdılar.

Rüzgâr dinmiş, yağan karın içinde kaybolmuştu. İri kar taneleri dimdik iniyordu gökten. Pencereyi beyaz bir kar perdesi örtmüştü. Dı-

şardaki hiçbir şey görünmüyordu bu yüzden. Piyotr'la kimse konuşmuyordu. Hepsinin, karısı dışında hepsinin, onu suçladığını, ayaklanmaların, soğuk havanın, Çar'ın kötü yönetiminin hep onun yüzünden olduğuna inandıklarını hissediyordu.

"Peki Yakov nerde?" diye sordu Natalya. "Yakov nerde, dedim?"

Miron önce burnunu hınkırdı, sonra yengesinin yüzüne hiç bakmadan, "kasabadaki tavuk kümesine sığınmıştır herhalde," dedi.

"Ne kümesi?" diye sordu Natalya.

"Aptal, Yakov'un bir metresi olduğunu bilmiyor," dedi içinden Piyotr. Sonra, sesli sesli, "beni dinleyin," dedi. "Ne isterseniz yapın artık! İşleri yürütün! Evet. Ben, bu işlerden anlamıyorum. İhtiyar bir adamım ben. Bu işlerde... hepsinde Şeytan'ın parmağı var. Bu yolda sakalımı ağarttım... ağarttım... ama bir türlü bir şey anlamıyorum... Nedense..."

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YAKOV Artamonov, yirmi altı yaşına gelinceye dek sessiz, sakin ve gamdan kederden uzak bir hayat yaşadı. Ama sonra, sessiz, sakin bir hayat sürenlerin düşmanı olan zaman, kirli, karmaşık oyunlar oynamaya başladı. Her şey, bir nisan gecesi, uzun yıllar acı çekmiş, ezilen halkların ayaklanmalarından üç yıl sonra başladı.

Kanepeye uzanmış, sigara içiyor, başka arzuları uyutan o büyük doygunluğu yudum yudum tadıyordu şimdi. Her şeyden çok değer veriyordu bu duyguya. Hayatın amacı, bu tatlı hazza varmak olsa gerekti. Başka bir şey isteyemezdi insan. Aç karnına güzel bir yemek, ya da bir kadınla çılgınca sevişikten sonra duyulan o tatlı doygunluk gibiydi bu duygu.

Söz konusu kadın, vücut çizgileri düzgün, balık etinde, güzel bir kadındı. Odanın ortasında ayakta durmuş masaya dayanarak hülyalı gözlerle kahve ibriğinin altındaki ispirto ocağının leylak renkli alevine bakıyordu. Çıplak kolları ve çocuksu yüzü, kırmızı abajurlu bir gece lambasıyla aydınlanmış, güzelce kızarmış bir böreğin kızıl rengine bürünmüştü. Siyah saçları, omuzlarına dökülmüş, bir yağlıboya tablo gibi hayran olunası bir görünüm kazandırmıştı ona. Adı Polina'ydı. Polina'nın çıplak vücudunu altın sarısı bir Buhara kumaşı örtüyordu. Ayaklarında yeşil, deri terlikler vardı. Çok havalı bir kadındı. Rus kadınlarında bulunmayan bir şey vardı onda. Genç bir delikanlının tatlı küçük yüzünü andıran yüzüne kalemle çizilmiş gibi duran kusursuz etli dudakları, birer kiraz gibi yuvarlak pırıl pırıl gözleri ayrı bir güzellik kazandırıyordu genç kadına. Şu anda, ona sahip olup doyduktan sonra bile haz veriyordu Polina Yakov'a. Bildiği tanıdığı kadın ya da kızların hiçbiriyle kıyaslanamayacak kadar güzeldi, iyiydi Polina. Hele biraz da akıllı olsa, kusursuz sayılacaktı.

"Kahve istemiyorum, küçük portakalım," dedi Yakov.

Sigara dumanından yüzü görünmüyordu. Polina gözünü kahve ibriğinin altındaki alevden ayırmadan, "ya ben?" dedi.

"Senin ne isteyip istemediğini bilemem ki," diye cevap verdi Yakov esneyerek.

"Bilirsin, bilirsin," diye başını salladı kadın. Sesi de değişmişti.

Yakov, bu sivri kancalı, iğneli sözler üzerine kadına baktı, sonra kalktı, sigarasını yere fırlattı, çizmelerini giymeye başladı.

"İnsanın keyfini kaçırmaya birebirsin," dedi. "Kaç defa söyleyeceğim, babam ölmeden evlenemeyiz..."

Polina, her zamanki gibi uzun uzun söylenmeye başladı sonra.

"Evet, örümcekçiğim, biliyorum, keyfinden daha değerli bir şey yok dünyada. Keyfin için beni bir Tatar eskiciye bile satardın, biliyorum. İlkesiz bir adamın tekisin çünkü..."

Ona örümcek demesine hiç dayanamıyordu Yakov. Oysa onu okşarken hiç öyle demiyordu Polina. "Tuzlu Pastam benim" diye seviyordu onu. Üstelik, bugün ağzını açmamalıydı, kavga çıkarmamalıydı. Çünkü daha iki saat önce yüz ruble vermişti ona.

"Böyle konuşmakla hiçbir şey elde edemeyeceksin," dedi sakin sakin. Şapkasını giydi, elini uzattı.

"Hoşça kal!" dedi.

"Pis domuz! Gene izmaritleri yere attın, değil mi..."

Dışarda insanı kamçılayan nemli bir rüzgâr vardı. Bulutların gölgeleri, su birikintilerini kuruluyormuş gibi yeri süpürüyordu. Gökteki Ay ve yerdeki su birikintileri, üzerlerini kaplayan ince buz tabakasıyla pırıl pırıl yandı bir an. Bu kış, baharın gelmesine inatla karşı koyuyordu. Daha dün lapa lapa kar yağmıştı.

Yakov Artamonov, yavaş yavaş yürüyordu. Elleri cebinde, ağır bastonu kolunun altındaydı. Şu insanlar ne garip, ne aptal yaratıklardı, bir türlü anlamıyordu. Şu sevgili küçük Polina, daha ne istiyordu yani? Sessiz sakin, dertten üzüntüden uzak bir yaşantı sürüyordu. Dünya umurunda değildi. Ya da olmamalıydı... Bir yığın armağan alıyor, bir giydiğini bir daha giymiyor, ayda da en azından yüz ruble harcıyordu. Yakov, kadının onu gerçekten sevdiğinin de farkındaydı, bunu hissediyordu. Ee, daha ne istiyordu yani? Bir evlenmedir tuttuğu.

"Reçel kavanozuna çökmüş bir fare kadar akılsız," diye karar verdi sonunda. Bu deyişi kendi uydurmuştu. Dilinden düşürmezdi. Hayat sadeydi ona göre. İnsanlardan verebildiği kadarını istiyordu yalnız. İnsan, elinden geldiği kadarını yapardı.

Hem, aslında mesele gayet basitti, herkes hayatta tek bir şeyin peşindeydi: Huzur. Gündüzlerin hırgürü, gecenin vereceği huzura, insanın sonunda bir kadınla başbaşa kalıp tatlı bir yorgunluktan, sevişmenin verdiği gevşeklikten sonra mışıl mışıl uyunacak saatlere doğru giden kötü bir açılıştan başka neydi ki? Evet, bu bir gerçekti. Tersini düşünmek aptallıktı. İnsanlar, hemen hemen bütün insanlar, ya gizli, ya da açık olarak, daha akıllı olduklarını, hayattan daha başka bir şey beklediklerini sandıklarından bir türlü mutlu olamıyorlardı. Aptaldı hepsi de. Bir yığın gereksiz şey icat ediyorlardı. İnsanların her birinin bir diğerinden farklı olmak isteği, bir çeşit körlükten ileri geliyordu belki de. Ötekiler arasında kaybolacakları korkusuyla kendilerini kaybediyorlardı.

İlya, aptaldı. Çünkü daha okul sıralarında, kitaplara tutulmuştu ve şimdi kim bilir nerelerde, sosyalistlerle sürtüyordu. İlya'dan az çekmemişti bugüne dek. Daha dün, Sibirya'da bir yerlere adına para göndermişti.

Annesi de akılsızın tekiydi. Hem de gülünç derecede akılsız... Ondan daha da akılsız, dayanılmaz derecede, onulmaz derecede aptal olan biri daha vardı: Babası. Başka insanlarla geçinmesini bilmeyen yaşlı bir ayı, pis bir ayyaş! O hacıyatmaz amcası. Aleksi de çok aptaldı. Kalkmış Duma üyesi olmak istiyor, bu umutlarla gazeteleri her gün yutuyor, Dromov halkına —kim olursa olsun, herkese— boyuna sırıtıyor, güler yüz gösteriyor, fabrikadaki işçilere karşı da bir kaltak gibi yaltaklanıyordu.

Kendine özgü düşünceleri olan ve nedense herkesi hor gören, küçük dağları kendisinin yarattığına inanan şu ağaçkakan kılıklı Miron bile aptaldı. Bütün Rusya'da, kendisinden daha akıllı bir insanın bulunmadığını sanıyordu. Şimdilerde kendini geleceğin bakanlarından biri olarak görüyordu anlaşılan. Başka insanların nasıl düşünmesi gerektiğini, memleketi düzeltmek için yapılacak şeyi yalnız kendisinin bildiğini sanıyor, bu sanısını gizlemeye bile gerek görmüyordu. O da

işçilerle iyi geçinmeye çalışıyor, onlar için eğlenceler düzenliyor, futbol takımları kuruyor, kütüphaneler açıyor, kısacası kurtları havuçla besliyordu!

İşçiler, en iyi cins kumaşları dokuyor, çullarla örtünüyorlardı. Pislik içindeydi hepsi. Kendilerini içkiye vuruyorlardı. Bir de, hepsi, ama hepsi birden değişik türden bir aptallığa bürünmüşlerdi. Büyülenmiş gibiydiler. Şaşılacak derecede aptaldı bunlar —her Rus köylüsünün, anasının karnından çıkarken taşıdığı o geleneksel ve biraz da tatlı kurnazlıklarını bile atmışlardı üzerlerinden.

Yakov Artamonov, her şeyden çok işçileri düşünmek zorundaydı, çünkü hergün onlarla birlikteydi. Ve daha başından beri, —fabrikaya ilk geldiği günlerden beri— düşmanlık duyuyorlardı ona karşı. O zamanlar, genç dokumacılarla kız yüzünden çok dövüşmüştü: o eski hasımları geçmişteki yaraları daha unutmamışlardı anlaşılan. Daha bıyıkları terlemeden, gecede iki kez taşa tutarlardı onu. Annesi kaç kez kadınları parayla susturup skandal çıkmasını önlemek zorunda kalmıştı. Böyle durumlarda, anası garip bir biçimde aşağıdan alır, oğluna öğüt verirdi.

"Sen ne yapıyorsun oğlum? Horoz musun sen? Evleninceye kadar sabret. Kendine bir kız bulur, hayata başlarsın. Patlamadın ya! Gidip babana söylerlerse, seni de İlya gibi kovar bak, karışmam!"

Toplum olaylarının birbiri ardına patlak verdiği o üç yıl içinde, fabrikayı tehdit eden bir tehlike sezmemişti Yakov. Gerçi Miron'un sözleri, Aleksi amcanın kışkırtıcı iç çekişleri, bu küçük Artamonov'un okumaktan nefret ettiği, ama gene de ısrarla ve açıkça işçi sınıfı hareketinin olaylarını anlatan gazeteler, Duma'daki işçi temsilcilerinin basılı konuşmaları fabrikada çalışanlara, tüm işçilere karşı bir düşmanlık duygusu uyandırmıştı Yakov'un içinde. Bununla birlikte, istemeden de olsa, bu işçilere bağımlı olduğunun farkındaydı ve bu yüzden, kendini küçük görüyordu. Onların isteklerine azar azar da olsa cevap vermek, gülümsemek ve şaka yapıp takılmakla bu duygularını gizlemenin bir yolunu bulduğunu sanıyordu.

Durum, genel olarak çok kötü sayılmazdı yani. Yalnız, bazen, birdenbire, kendisine çok ağır gelen bir çeşit utanç duygusu kaplıyordu

içini. Sanki o, Yakov Artamonov, yani fabrikanın sahibi, kendisine çalışan adamların bir konuğuydu ve otura otura canlarını sıkınıştı da herkes birbirine bakıp, gözleriyle "haydi artık gitsene, daha ne duruyorsun" diyorlardı.

Bu duyguya kapıldığında, fabrikanın gizliden gizliye ona, onun şahsına karşı son derece tehlikeli, kötü bir şey, uğursuz bir felaket hazırladığını düşünürdü.

Yakov, insanoğlunun sade bir yapıya sahip olduğuna inanır, insanların sadelikten başka bir şey aramadığını, ve bir insanın rahatsız edici bir fikri bünyesinde barındırmadığını kabul ederdi. İnsanı, dengesini yitirmeye götüren böyle düşünceler, varlıklarını insanın dışında sürdürüyorlardı. Kim ki bu saçma düşüncelere bulanırsa insanı rahatsız edecek derecede anlaşılmaz olup çıkıyordu. Böyle çabuk alev alan fikirler hakkında hiçbir şey bilmemek, bu düşünceleri desteklememek en hayırlısıydı. Böyle fikirlere kin duymasına karşın, kendi dışında onların varlığını hissediyordu Yakov. Ve bu fikirlerin, evrensel aptallığın sıkı düğümlerini gevşetmekle kalmayıp yaşamaktan hoşlandığı sade, dümdüz hayatı daha beter dolaştırdığını görüyordu.

Tanıdığı insanlar arasından en akıllı bulduğu kişi, ihtiyar Tikon Vialov'du. Vialov'un arkadaşlarına karşı soğukkanlı davrandığını, şükranla hizmet ettiğini gören Yakov, onun yerinde olmak isterdi doğrusu. Vialov'un uykusu bile akıllıcaydı. Bir kulağını yastığa basıyor, bilinmeyen şeyleri kaçırmak istemez gibi uyuyordu öyle.

Bir gün Yakov, ne düş gördüğünü sordu ona.

"Neden düş görecekmişim ki?" diye cevap verdi Vialov. "Ben kadın mıyım?"

Bu cevapta, sarsılmayacak kadar güçlü, kesin bir ifade sezdi Yakov.

Aleksi amcasının evinde yapılan tartışmaları, sözleri dinledikçe, "kocakarı düşleri," diyordu Yakov içinden. Ve için için gülüyordu.

Genel olarak, düşünmek zor gelirdi Yakov'a. Düşünmeye başladığında, sırtında büyük bir yük taşıyormuş gibi yavaş hareket eder, başını bir yana düşürür, gözlerini yere dikerdi.

Böyle düşünceli olduğu bir gece, Polina'nın evinden çıkmış, ağır ağır yürüyordu. Bu yüzden önüne çıkıp kolunu havaya kaldıran ada-

mın karaltısını fark etmedi. Sonra birden dizine dayandı, yere çöktü, cebinden tabancasını çıkardı ve saldırganın ayağına dayayarak tetiği çekti. Donuk, ölgün bir ses çıktı tabancadan. Ama adam, geri sıçradı, omuzlarını duvara çarptı, inledi ve yere yığıldı.

Ancak bütün bunlar olduktan sonradır ki, Yakov, ödünün patladığını anladı. Öyle korkmuştu ki, bağırmak istiyor bağıramıyordu. Elleri titriyor, ayakları, beyninin kalk buyruğuna uymuyordu bir türlü. Birkaç adım ötede, kalkmaya çalışan biri daha vardı. Şapkasız, kıvırcık saçlı bir adam.

"Seni vururum ulan!" diye gürledi Yakov. Ve tabancalı elini ileri uzattı.

Adam, ablak yüzünü ona doğru çevirdi.

"Vurdun bile," dedi.

O zaman Yakov tanıdı adamı ve şaşkın bir çığlık attı. "Noskov? Sen ha?" diye kekeledi.

Yakov'un korkusu, hoşnutluğa benzer bir duyguya dönüştü. Bir saldırıya engel olduğundan değil, saldırganın, sandığı gibi fabrika işçilerinden biri olmayışından gelen bir hoşnutluk duygusuydu bu. Evet, Noskov saldırmıştı ona. Yalnızca Noskov. Avcılıkla geçinen, düğünlerde akordeon çalan, diyakosun dulu bayan Paraklitov'la yaşayan Noskov. Bu güne dek kötü bir söz işitmemişti onun hakkında.

"Şimdi bu işlere mi başladın?" dedi Yakov. Kalktı, sağına soluna bakındı. Etraf sessizdi. Yalnız rüzgâr, ağaçların kuru dallarını sallıyordu.

"Sen ne yaptın peki?" diye dikeldi birden Noskov. "Şaka yapacaktık. Yalnızca şaka! Hemen çektin silahı vurdun, olur mu yani? Bunun için ödül vermeyecekler sana, görürsün. Beni korkuttun..."

"Vay canına?" dedi Yakov Artamonov. Zafer kazanmış bir kumandan gibi konuşuyordu. "Haydi, kalk bakalım. Karakola gidiyoruz."

"Kalkamam ki. Kötürüm ettin beni."

"Hele karakola gidelim de, kim kimi kötürüm etmiş görelim, haydi!"

"Benim kimseden korkum yok," diye omuz silkti Noskov. "Senin bana değil de, benim sana saldırdığımı nasıl ispat edeceksin? Bu bir..."

"Ee, ikincisi neymiş? diye sırıttı Yakov. Ama gene de Noskov'un soğukkanlı tavrına şaşmıştı.

"İkincisi de, benim sana faydam dokunur."

"Vay canına. Ne de matah şeysin hani... Masal okuma bakalım."

Böyle diyerek tabancayı akordeoncunun yüzüne doğrulttu, birden bağırdı:

"Şimdi beynini uçururum! Davranma!"

Noskov başını kaldırdı, Yakov'a baktı, sonra gene gözlerini indirdi.

"Şimdi gösteriye kalkma," dedi. "Hiçbir şeyi ispat edemezsin. Gerçi zenginsin ama, bu işte paran fayda etmez! Sana söylüyorum, şaka yapıyorduın. Babanı tanırdın, ona çoook akordeon çaldın..."

Sert bir hareketle şapkasını başına geçirdi, eğilerek pantolon paçasını yukarı sıvadı. Bir yandan da dişleri arasından bir şeyler söyleniyordu. Sonra cebinden bir mendil çıkardı, dizin üstünden yaralanmış olan bacağını sarmaya koyuldu. Bütün bunları yaparken ağzında bir şeyler geveliyordu. Ama Yakov, oralı olmadı, ne dediğini duymaya çalışmadı. Bu sözümona haydutun garip hareketleri onu bir kez daha korkutmuştu.

Düşündü. Hiç görülmedik bir hızla, Noskov'u olduğu yerde, duvarın dibinde bırakıp, gece bekçisini bulmanın, yaralının başına birkaç nöbetçi dikmenin, bu arada da polise gidip saldırıyı rapor etmenin gerekli olduğuna karar verdi. Ama sonra soruşturma başlayacaktı. Noskov da, babasının diyakosun duluyla yaptığı bütün âlemleri bir bir anlatacaktı. Adamın kendi gibi cinsi bozuk arkadaşları vardı mutlaka, öç almaya kalkarlardı bakarsın...

Ama adamı bırakıp gitmek, cezasız bırakmak gururuna dokunuyordu... Ne yapsaydı acaba?

Gecenin soğuğu artıyordu. Tabancayı tutan eli donmuştu nerdeyse. Karakol uzaktaydı. Hem uzaktaydı, hem de bütün karakol uykudaydı bu saatte... Yakov öfkeyle homurdandı. Karar veremiyordu bir türlü. Ömrünü bir fıçının üzerinde geçirmiş gibi bacakları eğri olan bu tostoparlak pis herifi bir kurşunla temizlemediğine pişmandı.

Bu sırada, hiç beklenmedik bir ses düşüncelerini durdurdu.

"Bu bir sır ama, sana söyleyeceğim," dedi Noskov. Ayağını sarmaktaydı hâlâ. "Ben, senin iyiliğin için, işçilerine göz kulak olmak için nöbet tutuyorum burda. Seni korkutmak istedim derken yalan söyledim diyelim, ama aslında başka birini yakalıyorum sandım, senin üstüne çullandım..."

"Vay canına! Ne demek istiyorsun sen?" diye atıldı Yakov.

"Bayan Paraklitov'un hamamlığında yapılan sosyalist toplantılarından haberin yok galiba. Boyuna bildiri okuyor, yeni bir ayaklanmaya hazırlanıyorlar..."

"Uyduruyorsun," dedi Yakov. Sesi zayıf çıktı bu kez. Ve böyle söylemesine rağmen, adamın sözlerine inanıyordu. "Kim bunlar peki? Kim toplanıyor orda?"

"Onu sana söyleyemem işte. Tutuklandıkları vakit öğrenirsin."

Noskov, duvara tutunarak doğruldu.

"Bana bastonunu ver," dedi. "Yürüyemiyorum..."

Yakov eğildi, bastonu yerden aldı, adama verdi. Yüzüne hiç bakmadan, "peki ama, nasıl oluyor da... bana saldırıyorsun?" diye mırıldandı.

"Sana saldırmadım ki. Birine benzettim. Başka birini temizleyeceğim. Seni değil. Sen merak etme. Kaza oldu. Yakında doğru söylediğimi anlarsın. Ayağımı tedavi ettirmek için birkaç kuruş ver bakalım... Ya, işte böyle..."

Duvara tutunarak, bastona dayanarak çarpık bacaklarıyla bostanların arasından kenar mahallelerin küçük evlerine giden yola yöneldi Noskov. Ama beş on adım gittikten sonra döndü, "Bay Yakov!" diye seslendi.

Yakov, koşar adımlarla yanına gitti.

"Bu akşam olanlardan kimseye söz etmeyesin, tamam ını? Hiç kimseye... Yoksa, anlarsın ya..." dedi.

Yakov'un cevabını beklemeden bastonunu havada bir salladı ve uzaklaştı.

Aynı zamanda düşünmesi gereken pek çok şey vardı. Her şeyden önce, gerektiği gibi davranıp davranmadığını düşünmeliydi. Elbet, eğer ki Noskov sosyalistleri ispiyonluyorsa, mesele yoktu. Yararlı, hat-

ta kaçınılmaz bir adamdı. Ama ya söyledikleri hep yalansa? Ya Noskov onu aldattı, zaman kazanmak için bir yığın masal uydurduysa. Sonra da Yakov'un başarısızlığına, ayağına sığınıp paçayı kurtardıysa?

Noskov'un onu başkasına benzettiği, ya da korkutmak istediği, yalandı bir kere. Bu, açıkça ortadaydı. Ama ya adamlar ona para verip de kendisini öldürmesini istedilerseydi? Dokumacılar arasında her şeyi yapmaya hazır ateşli bir grup vardı. Ama insan bunların sosyalist olup olmadığını anlayamıyordu doğrusu. Sedov, Kikunov ve Maslov gibi içkiyle araları olmayan, biraz da aklı başında işçiler, daha birkaç gün önce, iflah olmaz bir iki serserinin işten atılması için idareye başvurmuşlardı.

Evet, mutlaka Noskov aldatmıştı onu. Acaba Mirona söylese miydi?

Miron'a söyleseydi, ne olacaktı, bilemiyordu. Yalnız yeğeni kalkıp bir yargıç gibi onu sorguya çekecek, olayı en ince ayrıntılarına dek bilmek isteyecek, sonra da onu suçlayacaktı. Belki de, hatta mutlaka, onunla alay edecekti günlerce. Eğer Noskov, bir ajansa, Miron bunu biliyor olmalıydı. Ve nihayet, kimin yanıldığı da henüz belli değildi. Belki Noskov yalan söylüyordu, belki de kendisi yanılıyordu. Hem, adam, "yakında gerçeği söylediğimi anlarsın," dememiş miydi?

Noskov, gecenin gölgeleri arasında kaybolunca dek arkasından baktı Yakov. Aslında belki de, Noskov, yalnızca onu soymak amacıyla üzerine saldırmıştı. Yakov da onu vurunca, o rahatsız edici karışık işler bir karabasan gibi ortaya çıkmıştı. Noskov'un garip hareketler yapan karaltısını, adamın ayaklarında toplanan garip gölgeler izliyordu. Yakov, insanın peşinden böyle sürüklenen gölgeler daha önce hiç görmemişti.

Kafasındaki düşüncelerle allak bullak olan ve yorulan küçük Artamonov, dilini tutup beklemeye karar verdi sonunda. Noskov'u aklından çıkaramıyordu bir türlü. Kaşları hep çatıktı o olaydan beri. Kendini hasta hissediyordu. Yemek vakti, işçiler atölyelerden çıkarken, bürosunun penceresinden, onları gözler, hangisinin sosyalist olduğunu tahmin etmeye çabalardı. Ateşçi Vaska olmasındı? Serafim'den iğneli maniler söyleme sanatını öğrenmiş olan kara suratlı Vaska?

Birkaç gün sonra, epeydir ahırda kapalı kalmış olan atını dolaştırmaya çıktığında, jandarma subayı Nesterenko'nun, bir İsveç ceketi, uzun çizmeler ve elinde av tüfeği, omuzunda kuş dolu bir torbayla ormanın kıyısında durmakta olduğunu gördü. Sırtını yola, yüzünü ormana vermiş, başını öne eğmiş, sigarasını yakıyordu. Kırmızı deri omuzlukları güneşin ışıklarını yansıtıyor, demir gibi görünüyorlardı. Yakov, hemen o anda ne yapması gerektiğine karar verdi. Atını Nesterenko'nun yanına sürdü, ve güzel bir selam verdi.

"Burda olduğunu bilmiyordum," dedi.

"Önceki gün geldim..." diye cevap verdi Nesterenko. "Karım, efendim giderek fenalaşıyor efendim, sormayın... Ahh!"

Bu acıklı haberi, çok neşeli bir tavırla söylemişti. Sonra birden eliyle çantasına vurdu. "Bana gelince, fena sayılmam, ha?" diye ekledi.

"Acaba avcı Noskov'u tanıyor musun?" diye sordu Yakov. Sesi dümdüzdü.

Subayın açık renkli kaşları şaşkınlıkla kalktı, acem bıyığı terledi. Bıyığının bir yanını tuttu, başını kaldırarak gökyüzüne baktı. Bu hareketi Yakov'a, adamın yalan söylemeye hazırlandığını düşündürdü. Ama neden yalan söylesindi?

"Noskov mu dedin? O da kim?" diye sordu Nesterenko.

"Avcı canım. Kıvırcık saçlı, çarpık bacaklı bir adam..."

"Haaa... Galiba ona benzer birini gördüm ormanda. Eski bir av çantası vardı sırtında. Eee, n'olmuş ona?"

Bu kez, boz gözleri soru dolu olan Nesterenko ısrarlı bakışlarını Yakov'un yüzüne dikmiş, gözbebeklerinden kıvılcımlar saçarak bekliyordu. Yakov, kısaca olayı anlattı. Nesterenko dinledi. Yere baktı hep dinlerken. Tüfeğinin ucuyla da bir çam kozalağını dürttü durdu. Dinledi dinledi, ve gözlerini yerden kaldırmadan, "peki neden bunu polise bildirmedin?" diye sordu. "Bu polisi ilgilendirir, aziz dostum. Senin görevin de olayı onlara bildirmektir."

"Ama dedim ya, sosyalistlerin peşinde olduğunu söyledi bana. Bu husus sizi ilgilendirir..."

Sigarasını tüfeğiyle söndüren Nesterenko "doğru," dedi. Sonra Yakov'un gözlerine bakarak erine talimat verir gibi, anlaşılmaz bir şeyler anlatmaya koyuldu. Karışık bir hikâyeydi bu anlattığı. Yakov'un polise gitmemekle yasalara karşı geldiğini, bir soygun girişimini polisten gizlemiş olduğunu, ama artık çok geç olduğunu, bundan sonra bir şey yapamayacağını söylüyordu Yakov'un anladığına göre.

"Eğer, onu karakola sürüklemiş olsaydın, işler basitti. Ama gene de çok basit değil elbet. Peki, şimdi, onun sana saldırdığını nasıl ispat edersin? Yaralanmış adam, bırak yaralansın! N'olacak? İnsan korkudan da silah çeker, özünü savunmak amacıyla da... Ya da kazayla, dikkatsizlikten..."

Bu Nesterenko kurnazlık ediyor, meseleyi karışıkmış gibi göstermeye çalışıyordu Yakov'a. Bunu yaparken de, kendini, ya da belki Yakov'u olayın dışında tutmaya bakıyordu belli. Hele, insan korkudan da ateş eder dediği anda, Yakov'un kuşkusu iyice kesinleşti, ve subayın yalan söylediğini anladı.

"Ama dostum, bu adamın kendini bir ajan olarak tanıtması cezasız kalmayacaktır. Bildiklerini soracağız bakalım," dedi Nesterenko. Elini Yakov'un omuzuna koyarak, devam etti. "Bana bak dostum, bu meselenin daha ileri gitmeyeceğine şeref sözü vermeni istiyorum? Tamam mı? Sözün söz mü?"

"Eh, elbette. Madem istiyorsun."

"Ne amcana ne de Miron'a hiçbir şey söylemeyeceksin, değil mi? Söyledin mi yoksa?"

Yakov başını iki yana salladı.

"İyi öyleyse. Bırakalım işler normal seyrini izlesin. Tabi, kimseye çıtlatmak yok! Tamam mı? Adam kendi kendini yaraladı, senin de bu işle hiçbir ilgin yok, tamam mı?"

Yakov gülümsedi. Karşısındaki bambaşka bir adam olup çıkmıştı birden. Neşeli, iyi yürekli bir adam.

"Haydi, hoşça kal," dedi Nesterenko. "Unutma, söz verdin."

Küçük Artamonov, eve, az da olsa rahatlamış olarak döndü. Aynı günün akşamı, amcası, Vorgorod'a gitmelerini önerdi. Yakov, dünden

hazırdı buralardan uzaklaşmaya. Ama bir hafta sonra, geziden döndüklerinde, amcasının evinde yemek yerlerken, Miron'un anlattıklarını duyunca yeniden telaşlandı.

"Nesterenko benim düşündüğüm kadar beceriksiz değilmiş meğer... Dün kasabada üç kişi yakaladı. İçlerinden biri öğretmen. Adı Modestov."

"Bizim adamlardan tutuklanan var mı peki?"

"Bizden de Sedov'u, Krikunov'u, Abramov ve daha beş genci götürdüler. Tutuklamaları Vorgorod jandarmaları yaptı ama bütün işi düzenleyen Nesterenko. Karısının hastalığı işimize yaradı. Herif akıllı, koltuğumdan olurum diye ödü patlıyor."

"Bugünlerde pek adam öldürmüyorlar," dedi Aleksi.

"Haklısın," dedi Miron. "Dromov'da da şu avcıyı yakalamışlar, biliyor musun?"

"Noskov mu?" diye atıldı Yakov. Sesi titredi.

"Adını bilmiyorum. Bayan Paraklitov'la birlikte oturuyormuş. Ve tam orda, kadının hamamlığında bu devrimciler toplanıyormuş. Bir iki adım ötedeki evinde de, bildiğin gibi senin bacanağın âlem yapıyordu. Sadece bir rastlantı elbet, kötü bir rastlantı..."

"Hiç hoşlanmıyorum onun bu hareketlerinden," dedi. Aleksi. Kabak kafasını salladı. "Ne yapacağız bu adamla?"

Yakov'un gözleri birden karardı. Amcasının ve yeğeninin konuşmalarını duymuyordu artık. Yalnızca Noskov'un tutuklandığını düşünüyordu. Demek adam bir soyguncu değil, sosyalistmiş. İşçiler kendisine dayak atmaya, belki de patronlarını öldürmeye yollamışlardı onu o gece. Yakov'un güvendiği, aklı başında adamlar saydığı işçiler hem de... Hep tertemiz giyinen, pek de genç olmayan Sedov, nazik, neşeli bir adam olan demirci Krimkunov, güzel sesli, becerikli, her şeyin altından kalkan hoş adam Abramov... Hepsi de en iyi işçileri... Bu adamlar nasıl olur da ona düşman olurlardı?

Amcasının evi, kentten uzak kaldıkları bu bir hafta içinde daha bir gürültülü ve huzursuz olmuştu sanki. Hiçbir kimse ve hiçbir şey hakkında iyi bir söz söylemeyen, her şeye bıyık altından gülmekle yetinen

altın dişli doktor Yakovliyev, şimdi her konuya burnunu sokar ve gazeteleri hışır hışır evire çevire okur olmuştu.

Altın dişlerini ışıldata ışıldata, "evet," diyordu. "Ortalık karışıyor. Uyanıyoruz. Şimdi halk, uzun süre tembel ve aylak dolaşmış ama evin efendisinin beklenmedik dönüşünü duyunca ordan oraya koşmaya, ortalığı süpürmeye, o güne dek ihmal ettiği evi düzene koymaya başlayan hizmetçilere benziyor şimdi. Hesaplarının kesileceği korkusuyla işe sarılıyorlar."

"Çok anlamlı konuşuyorsunuz, doktor," dedi Miron. Kaşları çatılmıştı. "Şu sizin anarşizminiz, şüpheciliğiniz..."

Ama doktor, sesini az daha yükselterek uzun uzun anlatmaya başladı. Söyledikleri Yakov'u çok rahatsız ediyordu. Demek, herkes bir şeyden korkuyordu. İnsanlar, birbirini geleceğin felaketleriyle korkutuyor, kendi öz korkularını körüklüyorlardı. Demek oluyor ki, insanlar, tam tamına kendi yapmakta olduklarından, kendi öz düşüncelerinden ve sözlerinden korkuyordu.

Yakov'a göre, evrensel aptallaşmada kaydedilen bir artıştı bu. Kendisi de kendi icadı olmayan bir korku içinde, çok somut bir korku içinde yaşıyordu. Boynuna bir ilmik, gözle görünmez ama giderek küçülen bir ilmik geçirilmişti bile sanki. Bu duyguyla bütün sinirleri ayaktaydı. Boynundaki ip, onu geleceğin büyük felaketlerine, önleyemeyeceği felaketlere sürüklüyordu sanki.

İki ay kadar sonra, Noskov kasabada göründüğünde, korkuları büsbütün arttı. Saçları sıfır numaraya vurulmuş sarı benizli zayıf Abramov da fabrikaya dönmüştü.

"Benim gibi bir ihtiyarı işe almaz mısın?" diye sırıttı Yakov'a. Onu çevirmeye yürek yoktu Yakov'da.

"Hapishanede çok zorluk çektin mi?" diye sordu.

Abramov aynı gülümsemeyle cevap verdi: "Balık istifiydik. Tifo yetkililerin imdadına koşmasaydı bizi nereye tıkacaklardı bilmem."

"Evet," dedi Yakov kendi kendine. Dokumacıyı kapıya dek geçirdi, "yüzün gülüyor ama aklından başka şeyler geçiyor, biliyorum..."

O günün akşamı, Abramov'u işe aldığı için bir güzel çıkıştı ona Miron. Bağırdı, çağırdı, karşısında duran odacısıymış gibi ayağını yere bile vurdu.

"Aklını mı kaçırdın sen?" diye bağırıyordu. Burnunun ucuna dek kıpkırmızı kesilmişti öfkeden. "Yarın ilk işin onun hesabını kesmek olsun..."

Birkaç gün sonra, sabahleyin, Oka Irmağı'nda yıkanırken, teğmen Mavrin ve Nesterenko'yla karşılaştı. Kayıkta balık avlıyorlardı. Kahraman teğmen Yakov'a başıyla acele bir selam verdi, nehrin ortasına doğru kürek çekmeye koyuldu. Nesterenko'ysa, soyunurken, "Abramov'u kovmakla iyi etmedin," dedi. "Sana önceden söyleyemediğime üzgünüm gerçekten..."

"Miron yaptı," diye kekeledi Yakov. Nesterenko'nun soluğu votka kokuyordu.

"Haa, öyle mi, sen sorumlu değil misin bu işten?"

"Yok, hayır."

"Yazık oldu. O adam çok yararlı olacaktı bize. Onun sayesinde öteki devrimcileri de oltaya takacaktık..."

Güneş'de, çırılçıplak dururken, Yakov'a sırdaşıymış gibi göz kırptı. Parıldayan teni, balık pulları gibi yanıyordu.

"Ya şu senin eski dostunu gördün mü? Avcıyı yani?" diye sordu gene Nesterenko. Sessiz, alaylı bir gülüş güldü. "Neden yolunu kesmişti biliyor musun? Silah almak istiyordu, çifte hem de. Onun için para koparmaktı amacı. Ya, işte böyle dostum, insanlara hükmeden ihtirasları-dır. Şimdi, bu avcıdan yararlanmayı düşünüyorum. Sana saldırmakla yaptığı yanlış sayesinde avucumuzun içinde sayılır bundan sonra...

"Hangi yanlış yani?"

"Yanlış dedimse, yanlış demek istiyorumdur, sayın bayım," dedi Nesterenko. Göğsüne biraz su vurdu, haç çıkararak nehre atladı. Bir at gibi çifteliyordu suları.

"Hepinizin canı cehenneme," dedi içinden Yakov.

Ölüm, birdenbire, bir odanın kapısını kapayıp dışardan gelen gürültüleri ansızın keser gibi, kendini gösteriverdi.

Gecenin yarısında, hıçkırıklar arasında Yakov'u uyandıran annesi, "Kalk, kalk," dedi. "Tikon geldi... Aleksi amcan ölmüş..."

Birden yataktan fırladı Yakov.

"Nasıl olur?" dedi uyku sersemi. "Hasta değildi ki..."

Babası kapı ağzında göründü. Ayakları üstünde duramıyor, güçlükle soluk alıyordu.

"Tikon mu dediniz?.." diye homurdandı. "O adamın ayak bastığı yerde yalnız bela barınır zaten... Gördün mü, Yakov? Durup dururken..."

Ayakları çıplak, içinde pijamaları, omuzunda ropdöşambrıyla, sözlerine karşılık alamayan Piyotr Artamonov, kulağını mıncıklamaya başladı. Nerde olduğunu bilmiyormuş gibi sağına soluna bakınıyor, anlaşılmaz sesler çıkarıyordu.

"Ama ne olabilir?" diye sordu Yakov.

"Papaz bile çağırmamışlar... Günahlarıyla gitti zavallı," dedi anası. Kocaman bir un çuvalını andırıyordu.

Briçkaya binerek kasabaya gittiler. Yakov sürücü yerinde oturuyordu. Önden atla giden Vialov'un hoplayarak ilerlediğini ve bir kenara uzanan gölgelerinin, yerin dibine girmek ister gibi zıp zıp zıpladığını görebiliyordu.

Olga, kapıda karşıladı onları. Beyaz bir gömleğin üzerine lizözünü giymiş, ahırlarla bahçe kapısı arasında mekik dokuyordu. Ay ışığında, mavimsi ve şeffaf görünüyordu Olga. Bahçenin kaldırım taşları üzerine karanlık bir gölge düşürdüğünü görmek garip geliyordu insana.

"Öldüm, mahfoldum..." dedi. Sesinde acınası bir zayıflık vardı. Ayaklarının dibinde, kara köpekleri Kuçum dolaşıyordu.

Mutfak penceresinin altındaki sırada Miron oturmuş, iki büklüm eğilmiş, bir eliyle sigara içiyor, öteki eliyle de ince altın çerçevesi pırıldayan, camları ölü ışıkları yansıtan gözlüğünü sallıyordu. Gözlükleri takılı olmadığından, Miron'un burnu her zamankinden büyük görünüyordu.

Yakov, tek söz söylemeden yanına oturdu. Bahçenin ortasında dikili olan babası, sadaka bekleyen bir dilenci gibi açık pencereden içeri bakıyordu. Gözleri havaya dalmış olan Olga, Natalya'ya ölüm olayını anlattı.

"Nasıl olduğunu anlamadım bile... Birdenbire, o güzel omuzunun soğuduğunu hissettim. Sevgili ağzı bir karış açıldı... Sevgiliciğim ba-

na son sözünü bile söyleyemedi. Dün kalbinin çevresinde bir şeylerin iğne gibi battığından yakınmıştı... Ne bileyim."

Olga'nın sesi kısıktı. Ağzından çıkan her bir söz, yere gölge düşürüyor gibiydi.

Miron, biten sigarasını yere attı, başını Yakov'un omuzuna indirdi, "Ne harika bir adamdı, bilemezsin..." dedi.

"Elden ne gelir?" diye cevap verdi Yakov. Başka söyleyecek söz bulamadı. Yengesine de bir şeyler söylemesi gerekiyordu, ama ne söyleyebilirdi? Bilemedi. Bu yüzden sustu. Başını yere indirdi, ayağıyla toprakta şekiller çizerek durdu öyle. Babası, öksürerek gırtlağını temizledi ve yavaşça içeri süzüldü. Yakov da hemen kalktı, ayaklarının ucuna basa basa izledi onu.

Amcasının üzeri bir çarşafla örtülüydü. Çenesine bağlanan bezin uçları iki boynuz gibi çıkmıştı dışarı. Çarşaf, iri ayak parmaklarına öyle bir yapışmıştı ki, parmaklar çarşafı yırtıp dışarı çıkmak istiyor gibiydi. Bir kenarı erimiş olan Ay, pencerede pırıl pırıldı. İnce perde sallanıyor, Kuçum dışarda havlıyordu. Sonra, sanki köpeğin havlamasına cevap veriyormuş gibi, kollarını yaya yaya haç çıkaran Büyük Artamonov, gereksiz derecede yüksek sesle, "yaşamak da kolay oldu onun için, ölüm de." dedi.

Yakov, pencereden baktı, Vera Popov'un şimdi yengesiyle birlikte bahçede aşağı yukarı yürüdüğünü gördü. Bir rahibe gibi siyahlar giymişti. Olga, bir kez daha ağlaya ağlaya ölüm olayını anlatıyordu. "Uykusunda öldü..."

"Sus be!"

Bu ses, Vialov'dan geldi. Vialov, başını iki yana sallayıp duruyor, atın, kulağını ısırma isteğine karşı koymaya çalışıyor, bir tutam kuru otla atı siliyordu.

Piyotr da dışarı baktı, "gene mi şu aptal herif!" diye homurdandı. "Dünyadan haberi yok..."

"En iyisi hiçbir şey söylememek," diye düşündü Yakov. Merdiven başına çıktı, biri beyaz, biri siyah iki kadının, taşları süpüren etekleriyle bir aşağı, bir yukarı kayan gölgelerine baktı. Taşlar giderek pırıldıyordu. Annesi, pısır pısır Vialov'la konuşuyor, Vialov da söz dinler bir

tavırla başını sallıyordu. At da onaylıyordu söylenenleri. Gözleri ışıl ışıldı.

Babası dışarı çıktı. Natalya, "Nikita'ya telgraf çekmek gerek." dedi. "Tikon nerde olduğunu biliyor."

"Demek Tikon biliyor ha!" diye gürledi babası. Öfkelenmişti. "Miron, kalk telgraf çek!" dedi.

Miron kalktı, yürümeye başladı. Kör kör yürürken kapının pervazına çarptı, sonra eliyle sert tahtayı tuttu. Düştü düşecekti.

"İlya'ya da telgraf çek," diye seslendi ardından büyük Artamonov.

Duvara çekilmiş bir kara çizgi gibi duran kapı aralığından cevap verdi Miron.

"İlya gelemez."

"Düşünsene, hayatımın otuz yılını onunla yaşadım," diyordu Olga. Söylediğine kendi de şaşıyor gibiydi. "Evlenmeden önce dört yıl beraberdik... Şimdi bana n'olacak?"

Piyotr Artamonov, Yakov'un yanına gitti.

"İlya nerde?" diye sordu.

"Bilmiyorum."

"Demek bilmiyorsun?"

"Şimdi İlya'yı konuşmanın sırası değil, baba."

Doktor Yakovliyev, acele acele bahçeye girdi.

"Yukarda, yatak odasında mı?" diye sordu.

"Aptal," diye düşündü Yakov. "İlya'yı geri getirebileceğini sanıyor..."

Bu kasvetli dakikaları önlemek elinde olmadığından sıkılıyordu. Çevresindeki her şey onu eziyordu sanki. İnsanlar, insanların söylediği sözler, Ay ışığı altında tunç gibi pırıldayan doru at, kaderini içine gömmüş duran şu kara köpek... Her şey gereksizdi aslında. Sıkıcıydı. Olga yengesi, Aleksi amcayla geçirdiği mutlu günlerle övünüyormuş gibi konuşuyordu. Anası bir köşede hıçkırıyor, yapmacık bir tavırla üzüntüden kendini kaybetmiş izlenimi vermek istiyordu. Babasının gözleri bir noktaya çakılı, yüzü tahta gibiydi. Her şey, gerektiğinden daha çok, ve dayanılmaz derecede kötüydü.

Cenaze günü, tabut mezara indirildikten sonra, mezarlığın sarı kumlarını avuç avuç çukura atarlarken, Nikita amca geldi.

Yakov, rahibin köşeli vücuduna bakarak, "bir bu eksikti," dedi kendi kendine.

Nikita, kendi elleriyle ektiği ağaçlardan birinin gövdesine yaslanmıştı.

"Geciktin," dedi Piyotr ona. Kardeşine yaklaşırken gözyaşlarını silmişti. Rahip, bir kaplumbağa gibi kamburunun altına çekmişti kafasını. Üstü başı perişandı. Giysileri güneşten solmuş, şapkası eski bir tenekenin rengini almıştı. Çizmeleri, konçlarına dek paralanmıştı. Tozlu yüzü şiş şişti. Dolu gözlerle mezarın çevresindeki kalabalığın sırtlarına bakıyor, duyulmaz bir sesle, ağarık sakalını titrete titrete Piyotr'la konuşuyordu.

Yakov, belli etmeden sağına soluna bakındı. Düzinelerce göz, merakla rahibe çevriliyordu. Kuşkusuz zengin bir adamın amcası olan bu sakat kardeşe bakarak bir skandalın başlamasını bekliyordu. Yakov, Artamonovların, babalarının ölümünden sonra, miras hissesini cebe indirmek için kamburlarını manastırda gizledikleri üzerine kasabada yayılan sözleri, belki de tüm Dromovluların buna inandıklarını biliyordu.

Şişman, iyi ruhlu rahip Peder Nikolay, tiz bir sesle Olga'yı avutmaya çalışıyordu.

"Tanrı'nın isteğine karşı gelinmez," diyordu. "Ağlamakla Tanrı'ya isyan etmiş oluruz..."

"Ama ağlamıyorum ki..." diyordu Olga.

Elleri titriyordu. Eteğini düzeltmek istermiş gibi çekiştirip duruyor, gözyaşlarıyla sırılsıklam olan mendil parçasını cebine sokuşturuyordu.

Tikon Vialov, becerikli elleriyle mezar kazıcıya yardım ederek mezarı doldurdu. Onun yanı başında, bir kazık gibi dimdik, Miron duruyordu.

Kambur rahip, Natalya'ya "ne kadar değişmişsin," diyordu. "Sokakta görsem tanımazdım!" Sonra parmağıyla göğüse hiç benzemeyen göğsüne dokunuyor, "beni tanımamak kimsenin elinde değil oysa," diye devam ediyordu. "Bu senin oğlun mu? Yakov mu bu? Şu uzun boy-

lusu Aleksi'ninki mi? Miron? Vay, vay, vay... Zaman nasıl da geçiyor. Eh, haydi, yürüyelim..."

Yakov, mezarlıkta kaldı. Az önce, işçiler kalabalığı arasında Noskov'u görmüştü çünkü. Noskov, onun ta yakınından geçmişti. Yanında topal ateşçi Vaska vardı. Gerçekten ona kötü kötü bakmıştı bir de. Bu adam ne takmıştı aklına acaba? Eh, elbet kendisine kurşun sıkan, az daha öldürecek olan bir adama iyi gözle bakacak değildi ya!

Tikon Vialov, Yakov'un yanına geldi. Üstündeki kumları silkeleyerek, "uğraştı, didindi ama gene de bir avuç topraktan başka bir şeyi yok..." dedi. "Bay Nikita da hiç iyi görünmüyor..." diye ekledi sonra.

"Şurda bir..." diye söze başladı Yakov birden. Sonra vazgeçti.

"Ne dediniz?"

"İşçiler çok üzüldü diyecektim..."

"Yok, yok, ne söyleyecektiniz?"

"Şurda bir adam var, Noskov... Avcı hani," diye başladı gene Yakov. "Sana ondan söz etmek istiyorum."

"Bir atın ölümüne bile üzülüyor insan," dedi Vialov düşünceli düşünceli. "Bay Aleksi hızlı yaşadı, aynı şekilde de öldü. Bana derdi ki..."

Yakov susuyordu. Söylediği hiçbir şeyin Vialov'un aklına girmeyeceğini düşündü. Ona Noskov'la aralarında geçen olayı anlatmak istemedi, bu meseleyi artık içinden çıkarma ihtiyacı duymasındandı. Birine söylemesi gerekiyordu. Bu adamı düşüne düşüne deli çıkacaktı. Aklında o olduğu sürece başka hiçbir şey düşünemiyordu sanki. Önceki gün, Dromov'da, o asker suratlı çarpık bacaklı yaratık, birden gökten iner gibi karşısına çıkmış, "bana birazcık borcun var," demişti. "Hani ayağımın tedavisi için para verecektin? Sevgili amcan öldüğüne göre, onun ruhuna sadaka sayabilirsin vereceğin parayı. Hem, o parayla sevgili babanı eğlendirmek için yeni bir akordeon alacağım..."

Yakov, şaşkın şaşkın baktı adama, ama hiçbir şey söylemedi. Bunun üzerine Noskov, sözcüklerin üstüne basa basa, "hem, ben sizin davanıza hizmet ediyorum..." demişti. "Rusya'nın düşmanlarına karşı yani..."

"Ne kadar istiyorsun?" diye sordu Yakov.

Biraz düşündü, "Otuz beş ruble," dedi Noskov.

Yakov bunun üzerine çıkarıp parayı verdi, acele adımlarla uzaklaştı ordan. Korkmuştu. "Beni aptal sanıyor. Korktuğumu sanıyor! Pis soyguncu! Ben ona göstereceğim!"diye söylendi yürürken.

Şimdi, yavaş yavaş eve giderken, bu yaratıktan nasıl kurtulacağından başka hiçbir şey düşünmüyordu Yakov. Mezbahaya öküz götürür gibi onu tuzağa düşürmeyi amaçladığı artık iyice belli olan bu heriften mutlaka kurtarmalıydı paçasını.

Cenaze yemeği, hiç bitmeyecekmiş gibi sürüyordu. Hazır bulunanlar, şöleni bir eğlenceye çevirmişlerdi. Diyakos Kartzev'le koro, göçen adamın ruhuna matem ilahileri söylüyorlardı. Ziteykin, öyle bir sarhoş olmuştu ki, çatalını havada sallayarak uygunsuz bir türkü tutturduğunun farkında bile değildi.

Cenkçiler savaştan dönmüş
Omuz omuza dövüşmüş
O günlerin anısına
Çal bakalım, çal da oyna!

Stefan Barski, dev bir yastık gibi duran yumuşak vücudunu arabasının içine tıkıştırırken "Piyotr İliç Artamonov!" diye bağırıyordu. "Kardeşini çok seviyordun anlaşılan! Böyle bir cenaze şöleni kolay kolay unutulmaz!"

Yakov babasına baktı. Sırılsıklam sarhoştu. Sırıtarak, "her şeyi yakında unutacaksın sen bu gidişle!" diye şaka yapıyordu. "Baksana patlayacaksın!"

Piyotr, Ziteykin'i, Barski'yi, Voroponov'u ve daha birkaç kişiyi, Miron'un karşı koymasına rağmen çağırmıştı şölene. Miron da hoşnutsuzluğunu gizlemedi. Cenaze şöleni başladıktan yarım saat sonra, uzun leylek ayaklarını sürte sürte uzaklaştı. Az sonra Olga da kimseye görünmeden ortadan kayboldu. Yarı sarhoş adamların, manastır yaşantısına ilişkin soru yağmurundan sıkıldığı anlaşılan Nikita da kayboldu. Ama Yakov'un babası Piyotr, özellikle herkese hakaret yağdırmaya kararlıymış gibi sonuna dek yerinden kımıldamadı. Yakov, kasabalılarla babasının arasında bir kavga çıkacağı korkusuyla tedirgin, izledi onu.

Annesi de, Bayan Popov'un, yengesi Olga'yla ilgilenmesinden, kendisine hiç yüz verilmemesinden alınarak suratını sarkıta sarkıta eve yollandı.

Ve nedense, babası, Aleksi'nin çalışma odasında yatmak, geceyi onların evinde geçirmek istemişti.

Yakov'a göre bütün bunlar anlamsız birer şımarıklıktan başka bir şey değildi. Bu onun içini büsbütün karartti. İki saat kadar kanapede uzandıktan sonra dışarı çıktı. Bahçede, mutfak penceresinin altındaki sırada, Vialov'u kırık bir makinenin tanınmaz bir parçası gibi duran rahibin kara gölgesini gördü. Kabak kafasına oturttuğu uzun Ortodoks şapkasıyla daha kısa, daha geniş görünüyordu. Nikita. Solgun ve şiş yüzü, bir çocuğunkini andırıyordu. Bir elinde bardak tutuyordu. Yanı başında, sıranın üzerinde, bir şişe kvas duruyordu.

"Kim o?" diye sordu tatlı tatlı. Sonra sorusuna kendi cevap verdi. "Aa, Yakov! Gel otur bakalım iki ihtiyarın yanına Yakov'cuğum, gel evladım."

Bardağını ay ışığına tutarak, içindeki bulanık sıvıyı inceledi. Ay, kilise kulesinin ardına kaydı. Kuleyi sisli, gümüşi bir ışığa boğdu. Gecenin ılık karanlığında garip bir şekilde belirginleştirdi kiliseyi. Kulenin tepesinde bulutlar asılıydı. Koyu mavi bir kadifeyi onarmak için konmuş pis yamaları andırıyordu bulutlar. Aleksi'nin köpeği, koca çeneli Kuçum, düşünceli düşünceli dolaşıyordu bahçede. Toprağı koklarken, birden araştırmasını kesti, başını göğe kaldırdı, kesik kesik, soru sorar gibi uludu.

"Şsst! Kuçum!" dedi Vialov.

Köpek, Vialov'un yanına gitti, geniş burnunu, onun dizine gömdü ve inledi.

"Olanları biliyor," dedi Yakov. Kimse cevap vermedi ona. Kendi düşüncelerinden kurtulmak için konuşmak istiyordu. Köpek, anlıyor, dedim," diye üsteledi.

Vialov, sakin bir sesle cevap verdi: "Ee, tabi anlar."

"Suzdal'daki manastır köpeği, hırsızları kokusundan anlardı," dedi Nikita.

"Ne konuşuyordunuz?" diye sordu Yakov.

Rahip, kvasından bir yudum çekti, kolunun yeniyle ağzını sildi, dişsiz olduğundan, biri ağır ağır merdivenden iniyormuş gibi lap lap konuşarak cevap verdi:

"Tikon halkın gene isyana eğilimli olduğunu söylüyordu. Hiç şaşmam... Etrafta derin bir sessizlik hüküm sürüyor..."

Köpeğin kulaklarıyla oynayan Vialov, "şeyden bunaldılar..." dedi kendi kendine konuşur gibi.

"Köpeği uzaklaştır," diye buyurdu Yakov. "Bizi pireye boğacak."

Vialov, Kuçum'un ön ayaklarını dizinden indirdi, bir ayağıyla hafifçe itti. Köpek, kuyruğunu bacakları arasına aldı, çöktü, bir iki havladı. Üç adam köpeğe baktılar. Vialov'la rahibin, mezara gömülü sahibinden çok, bu köpeğe acıdıklarını düşündü Yakov."

"İsyan çıkacak," dedi Yakov. Ve yan gözle bahçenin köşelerine baktı. "Biliyorsun, Sedov'la çetesini tutukladılar, Vialov."

"Yaa?" dedi rahip.

Cebinden bir metal kutu çıkardı, bir tutam enfiye aldı, "artık enfiye çekiyorum," dedi yeğenine "gözlerime iyi geliyor. Çok iyi göremiyorum da..." Aksırdı, sonra sözüne devam etti. "Köylüleri hep tutukluyorlar..."

"Sağda solda ajan dolu," dedi Yakov. Elinden geldiğince doğal görünmeye çalışıyordu.

"Herkesi gözetliyorlar."

"Ee, gözetlemezsen, göremezsin," diye homurdandı Tikon Vialov.

Yakov, ağzındaki baklayı çıkarmaya çalışıyor, bir türlü beceremiyordu. Gecenin serinliğinden, ya da belki korkudan, içi ürperdi birden.

"Burda da ispiyonlar var," dedi. "Şu Noskov hakkında kötü şeyler duydum... Hani şu avcı... Sedov'u ve öteki Dromovluları ihbar eden oymuş..."

"Mankafa!" dedi Vialov köpeğe. Yakov'un sözünü kesti. Biraz durdu, köpeği tuttu, sonra birden bırakarak diz üstü düşürdü Kuçum'u.

Yakov, konuşmakla ne aptallık ettiğini, boşuna çene patlattığını düşündü. Gene de, nedenini bilmeden, "her neyse," diye uyardı Vialov'u. "Noskov hakkında kimseye bir şey söylemeyesin."

"Neden söyleyeyim? Beni ilgilendirmez ki? Hem söyleyecek kimsem de yok. Kimse kimseye inanmıyor günümüzde."

"Doğru," dedi Nikita. "İnsanlar inançlarını yitirmişler. Savaştan sonra yaralı askerle konuştum, gördüm ki, savaşa bile inanmıyorlar! Bak oğlum Yakov, her yer demir, makine! Makineler çalışıyor, makineler türkü çağırıyor, makineler konuşuyor! Şimdi hayat, demirle üretiliyor. Artık başka türlü insanlara, demir adamlara ihtiyaç var. Pek çoğu da biliyor bunu. Çok kişiye rastladım böyle. 'Sizin gibi lapacılara gününüzü göstereceğiz' diyorlar. Gerçi, buna karşı olanlar da var. Bunlar da, insanların, bir başka insanın kendilerine buyruk vermesine alıştıklarını, demir madeni tarafından güdülmenin doğaya aykırı olduğunu söylüyorlar. Elin hükmettiği şeylere, baltaya, çekice alışıklar... Şimdi karşılarına tonlarca ağırlığı olan belki de canlı bir şey çıkıyor..."

Vialov, hırıltıya benzer bir ses çıkardı, ve güldü. Onun güldüğünü daha önce hiç görmeyen Yakov, şaştı buna.

"Araba beygiri çekiyor, Allah kahretsin!" dedi.

"Üstelik," diye devam etti Nikita, "gerçekten kinlenenler var. Son üç yıldır bölge bölge dolaştım, gördüm. Öff! Hem de ne kin, ne öfke! Hem de öfkelenmek için neden olmadan, durup dururken birbirlerine diş biliyorlar. Aslında, bu yaptıklarının akıllılık mı aptallık mı olduğunu kimse bilmiyor ya! Rahip Gleb de söylemişti bunu bana... Çok da yerindeydi."

"Rahip daha hayatta mı acaba?" diye sordu Vialov.

"Artık rahip değil," dedi Nikita. "Papazlığı bıraktı. Şimdi köy panayırlarında kitap satıyor."

"İyi bir papazdı," dedi Tikon Vialov. "Dürüsttü. Günah çıkarırdım ben ona. Dürüsttü. Yalnız, bir papaz gibi davranıyordu, ama gerçekten Tanrı'ya inandığı falan yoktu. Yoksulluktan, işsizlikten papazlık yapıyordu. Bu benim kanım elbet..."

"Yanılıyorsun. İsa Peygamber'e inanırdı. Herkes inancını başka biçimde gösterir..."

"Bütün karışıklık da bundan çıkıyor ya," dedi Vialov ve gene güldü. "Sana kalırsa..."

Bu sırada Piyotr Artamonov, sessizce kapının önünde belirdi. Yalın ayaktı. Gecelikleydi. Solgun göğe doğru baktı ve pencerenin altındaki-

lere, "uyuyamıyorum," dedi. "Şu köpek beni uyutmuyor... Siz de mırıldanıp duruyorsunuz..."

Köpek, bahçenin ortasında oturuyordu. Kulaklarını dikmiş, ağlıyor, açılan pencerenin bulunduğu yerdeki kara deliğe bakıyordu. Sahibinin onu çağırmasını bekliyordu besbelli.

"Sen de Vialov, hep bildiğini okuyorsun!" diye konuşmasını sürdürdü Piyotr Artamonov. "Görüyorsun ya Yakov, köylüler dikkafalıdır... Dediğim dedik... Bir fikre saplandı mı, tuzağa düşmüş kurt gibi olurlar. Bu Vialov da öyle işte... Ağabeyin de öyleydi... İlya meselesini duydun mu, Nikita?"

"Evet."

"Eh, duyduğun gibi... Kovdum onu. Başkasının atına binmiş, Allah bilir nereye gidiyor... Tabi, herkes onun gibi koca bir serveti çiğneyip de sefil bir hayat sürecek kadar babayiğit olamaz..."

"Aziz Aleksi de öyle yapmıştı," dedi Nikita. Sesi yumuşaktı.

Piyotr bir elini şakağına götürdü, bir şey demedi. Sonra Yakov'a döndü, "kameriyeye yastık yorgan getir," dedi. "Belki orda biraz uyurum."

Kameriyeye doğru yürümeye başladı. Baştan aşağı beyaz, hantal bir gövde, dağınık saçları, çamur renkli şiş yüzüyle ilerliyordu. Korkulası bir görünümü vardı. Yarı yolda durdu.

"Bu makineler meselesinde yanılıyorsun, Nikita!" dedi. "Sen makineden ne anlarsın? Senin işin Tanrı'yla. Makineyi ömründe görmedin sen..."

Tikon Vialov, saygıyı bir kenara bırakarak onun sözünü kesti.

"Makineler, hayatı daha pahalı, daha gürültülü hale soktu."

Bu söze, "haydi ordan" der gibilerden bir el hareketiyle cevap verdi Piyotr. Ve yavaş yavaş, yürümeye devam etti. Bu arada Yakov, yastıkları eline almış önden yürüyor, bir yandan da düşünüyordu: "En yakın akrabalarım... Biri babam, öteki amcam... Ama yabancıdan farksız ikisi de... Bana yardım edemez hiçbiri."

Piyotr Artamonov, Nikita'yı evine çağırmamıştı. Bu yüzden Nikita, Olga yengenin evinde, tavanarasına yerleşti. "Çok kalmayacağım, yalnızca birkaç gün," dedi ona.

Evde, ha var, ha yoktu Nikita. Çağrılmadan hiç içeri girmiyor, bahçede dolaşıp duruyordu. Kendine iş bulmakta hiç güçlük çektiği yoktu. Kuru dalların koparılması gereken bir ağaç, sökülüp atılması gereken yabani otlar buluyor, bir kaplumbağa gibi ordan oraya geziyordu. Küçülüyormuş gibi görünüyordu Nikita. Yüzü buruş buruştu. Kimle konuşsa, yavaş, fısıltılı bir sesle, büyük sırlar açıklıyormuş gibi konuşuyordu. Kiliseye gitmeye istekli değildi pek. Her pazar sağlığının yerinde olmadığı bahanesiyle kiliseye gitmekten kurtuluyor, evde de pek fazla dua etmiyordu. Dinsel konuşmaları da sevmiyordu anlaşılan. Açık açık kaçınıyordu bu tür konulardan.

Yakov, amcasının Olga'yla yakın bir dostluk kurduğunu, suskun kadın Bayan Popov'un da onu saydığını görüyordu. Miron bile, amcasının gezip gördüğü yerlere, insanlara ilişkin hikâyelerini dinlerken tepki göstermiyordu. Oysa Miron, babasının ölümünden beri daha çekilmez, daha kibirli olmuş, Yakov'u işçi gibi azarlamaya, terslemeye başlamıştı.

Nikita, Natalya'nın yağ tulumu gibi şiş gövdesine, tombul kırmızı yüzüne, tıpkı herkese baktığı o tatlı, sevecen bakışlarla bakıyor, ama onunla herkesle konuştuğundan az konuşuyordu. Aslına bakılırsa, Natalya'nın da, kimseyle konuşacak şeyi yoktu pek. Gözleri donuk ve hareketsizdi. Bakışları anlamsızdı. Yalnız kırk yılda bir, kocasının sağlığına ilgi, Miron'a karşı korku, ya da kanlı canlı, ağırbaşlı Yakov'u görünce duyduğu sevinç, ışıldatıyordu gözlerini.

Nedense, Nikita'yla Vialov'un arası açılmıştı. Kavga ettikleri söylenemezse de tartışmışlardı mutlaka. Karşılaştıklarında birbirlerini görmezlikten geliyorlardı.

Bu kararık suratlı, köşeli gövdeli adam, keşiş amca, Yakov'un hayatına yeni bir gölge getirmişti. Onu görmek bile Yakov'un içine bir ağırlık çökmesine, uğursuz birtakım olayların geleceğini haber veren sıkıntılar yaratmasına yetiyor, kamburun çizgileri belli olmayan karanlık yüzü, ona ölümü düşündürüyordu.

Yakov Artamonov, kişisel yaşantısındaki her şeyi, tek kendi çıkarları açısından inceliyordu. Sorumlulukları artmıştı, her gün de, giderek çoğalıyordu. Özel ilişkilerinde de onu üzecek durumlar gelişmeye baş-

lamıştı. Aşk meselelerinde tecrübeli bir erkeğin inceliğiyle, Polina'nın kendisinden soğumaya başladığını seziyordu. Yürekli teğmen Mavrin'in davranışları, bu sezgisini doğruluyordu ayrıca. Şimdi nerde karşılaşsalar, adam umursamaz bir tavırla parmağının ucunu şapkasına götürerek, yarım yamalak bir selam veriyor. Çok uzaklarda duran küçük bir nesneyi incelermiş gibi gözlerini kısarak bakıyordu Yakov'a. Oysa eskiden, çok daha saygılı, çok daha nazikti ona karşı.

Kulüpte iskambil oynarlarken Yakov'dan para istediğinde ya da borcunu biraz daha ertelemesini rica ettiğinde, yılışıyor, "Artamonov, sizde iyi bir topçu vücudu var," diye övüyordu onu. Başka övgüler de buluyordu söyleyecek.

Lastikten yapılmış gibi hareketliliği, büyük cesareti, bedensel gücü, soğuğa meydan okuyuşu, çevikliğiyle bütün Dromov'un dikkatini üstünde toplayan bu adamın kaba şakalarından hoşlanıyordu Yakov. Mavrin, insanların doğrudan yüzüne bakar, yusyuvarlak gözler, sert bakışlarıyla, buyruk verirmiş gibi, "ben, soğukkanlı bir insanım, abartmalara dayanamam," derdi. Örneğin, bütün kasaba halkının ödünü koparan ters, hasta, ihtiyar posta müdürü Dronov'la kavga ettiklerinde, adamın yüzüne karşı "abartmıyorum, sen gerçek bir bunaksın!" demişti.

Teğmenin kendisine rakip olduğu kuşkusuyla onunla karşılaşmaktan sakınıyordu Yakov Artamonov. Korkuyordu da. Ama Polina'yı Mavrin'e kaptırmaya hiç niyeti yoktu. Kadına büsbütün bağlanmıştı son zamanlarda.

"Ayağını denk al, Mavrin'le aranızda bir şeyler olduğunu sezersem, seni bırakırım ha!" diye gözdağı veriyordu kadına.

Öte yanda, Noskov meselesi de içini kemiriyordu durmadan. Son zamanlarda iyice azmıştı adam. Yakov'u kasabanın dışında, Vatarakşa Köprüsü'nün yakınında bir yerde bekliyor, yerden biter gibi önüne çıkarak, başa bela kesilen bir alacaklı gibi şapkasına baka baka para istiyordu.

Adamın hep aynı noktada, eğri büğrü iki ağacın çevresini sarmış çalılar arasından ortaya çıkmasında garip bir uğursuzluk seziyordu Yakov. İki yıl önce, Panfil adlı bir bahçıvanın evi vardı burda. Panfil, bi-

linmeyen biri tarafından öldürülmüş, evi de yakılmıştı. Ağaçların gövdesi yanmış, yanık öte beri ve küllerle karışık olan toprak, şimdi iyice basılınıştı. Çocuklar körebe oynardı burda. Tuğla evin harabeleri arasında borularıyla birlikte koca bir soba kalmıştı yalnız. Havanın açık olduğu geceler, göğün alçak bir yerinde yeşilimsi bir yıldız çıkar, ışığı soba borusunun üzerinde pırıldardı. Noskov, otları, çalıları hışırdatarak ve hiç acele etmeden borunun ardında görünür, yavaşça şapkasını başından çıkarırdı.

"Hizmetinizdeyim," dedi bir gece. "Sizin fabrikada gene bir grup suikastçı var..."

"Yeni grup beni ilgilendirmez," diye tersledi onu Yakov.

"Elbet, örgütleyen sen değilsin ama gene de seni ilgilendirir, hem de çok yakından..."

Daha ilk karşılaştığında bu adamı öldürmediğine çok pişmandı.

"Haydi, git iyi gözle onları," dedi parayı verirken.

"Merak etme."

"Beni bu işlere karıştırma sakın."

"Neden karıştırayım, canım? Sen merak etme."

"Elbet, adam bizi aptal sanıyor," dedi Yakov kendi kendine.

Noskov'un yararlı bir adam olduğunu anlayan Yakov, bu çarpık bacaklı, düz suratlı gencin, ayağına giren kurşunun öcünü alacağını da biliyordu. Aslında bu öcün peşindeydi o. Onu mutlaka işe karıştıracak, ya da kendisinden aldığı parayla işçilerden birini kiralık katil tutacaktı. İşçilerin son günlerde ona daha dik ve daha kötü baktığını düşünüyor, boyuna kuruntu yapıyordu kendine.

Miron, işçilerin, kendi durumlarını düzeltmek için değil, bu çılgın fikir, bankaların, fabrikaların ve tüm ülke sanayisinin kendi yönetimleri altında işletilmesi fikri onlara dışardan aşılandığı için isyan ettiklerini söylüyordu boyuna. Miron, böyle konuşurken, dimdik dikilir, başı göklerde uzun bacaklarıyla bir aşağı bir yukarı odayı arşınlar, boynunun yeterince ince, gömlek yakasının da yeterince bol olmasına karşın, yakalığı sıkıyormuş gibi yüzünü kırıştırıp boynunu kaldırarak parmağını yakanın içine sokardı.

"Artık mesele, sosyalizm meselesi olmaktan çıktı," dedi bir keresinde. "Ama ne meselesi olduğunu ne ben biliyorum, ne de bir başka

akıllı! Üstelik, işin ilginç yanı, bu zırva düşünceyi destekleyenlerden biri, senin öz kardeşin İlya'dan başkası değil, dostum. Ve kocakarılardan oluşan hükümetimiz..."

Yakov, Miron'un, söylediği her şeyi, hem dinleyenleri hem de kendisini mecliste oturmaya hakkı olduğuna inandırmak için söylediğini anlıyordu. Ama gene de, bu sözler, Yakov'da, yüzlerce işçi arasında savunmasız olduğunun bilincinden doğan korku yaratıyordu.

Bir sabah, korkularında yaşayan o büyük saldırıya benzer bir olay yaşadı Yakov: Fabrika bahçesindeki gürültülere uyanarak başını yastıktan kaldırdı. Depo binasının düz beyaz duvarında oynayıp zıplayan gölgeler, eğilip doğruluyor, kollarını havalara kaldırıyorlardı. Tüm binayı havalandıracaklar sandı bir an Yakov. Kan ter içinde dışarı çıktı, "isyan ediyorlar!" diye bağırdı.

Nedense gerçek insanlardan daha korkunç olan gölgeler seli, çabucak kayboldu. Yakov, bunun sıradan bir haftabaşı kavgası olduğunu hatırladı. İşçiler arasında, tatil günlerinden sonra fabrika kapısında kavga etmek adet haline gelmişti. Bununla birlikte, o karanlık hareketli gölgelerin akışı hiç aklından çıkmadı.

Artık huzursuz, sinirli bir adam olup çıkmıştı. Gazeteleri değil okumak, görmeye bile dayanamıyordu. Sade ve açık olan her şey ortadan yok oldu, ve yerine, dört bir yandan dertler ve yeni değişik yüzler yağmaya başladı.

Kardeşi Tatyana ansızın Vorgorod'dan döndü. Yanında nişanlım dediği, sıska, kızıl saçlı ufak tefek bir adam vardı. Mühendis üniforması giymişti. Çevik, ayağına çabuk, çok neşeli bir gençti. Tatyana'dan iki yaş küçüktü. Tatyana ona Mitay dediğinden, evdeki herkes bu adla çağırmaya başladı onu. Gitar çalıyor, şarkı söylüyordu. Ağzından düşürmediği bir şarkı vardı, Yakov, şarkının sözlerinin kardeşine hakaret dolu olduğunu düşünürdü. Annesinin de alındığını sanırdı. Şarkı, karısının tahtalı köyü boyladığını, ve kendisinin de Tanrı'dan ona Cennet'te güzel bir yer vermesini dilediğini anlatıyordu.

Ama Tatyana hiç alınmıyordu bu sözlere. Delikanlıyı herkes gibi eğlendirici buluyordu. Yakov'un annesi bile ondan hoşlanıyor, "seni gidi bülbül, seni!" diyordu. "Ne de güzel söylüyorsun."

Mitya, güvercin gibi, durup dinlenmeden yerdi. Büyük Piyotr Artamonov, onu baştan ayağa süzdü, ve sanki düş görmüş de uyanmaya çalışıyormuş gibi gözlerini kırpıştırdı.

"Görünüşe bakılırsa iyi içki içersin sen, ha? Ne dersin?" dedi.

"İçerim evet," dedi damat. Ve akşam yemeğinde, usta bir içkici olduğunu kanıtladı.

Gezmediği yer kalmamıştı. Volga kıyılarını, Uralları, Kafkasya'yı, Kırım'ı hep görmüştü. Sayısız eğlenceli mani, fıkra, tekerleme biliyordu. İnsanların hep neşe içinde, gamdan kederden uzak yaşadığı bir ülkeden gelmişti sanki.

"Hayat ne güzel!" diyordu ikide bir.

Fabrikanın giderek daha hızlanan çarkında hemen bir yer buldu kendine. İşçilere kendini sevdirdi. Gençler gülüyor, yaşlı dokumacılar da sözlerine tatlılıkla baş sallıyorlardı. Miron bile, onun neşeli konuşmalarını dinlerken ince dudaklarında beliren gülümsemeyi diliyle yalayarak silmeye çalışıyordu.

Yeni kurulmakta olan atölyeye doğru ilerleyen Mitya'yla Miron'un ardından bakıyordu Yakov. Konuşa gülüşe yürüyerek, kırmızı tuğladan yapılan Artamonov pençesinin yeri kavrayan beşinci parmağına doğru ilerliyorlardı. Bu parmağın başında durdular. Mitya, iskelelerin arasında durmuş, rende sallayan marangozlara bakıyordu. Rendelerin bıçağı güneşte gümüş gibi parlıyordu. Miron'un gözlüklerinin çerçevesi de altın pırıltılar saçıyordu etrafa. Miron ucuz kartpostallardaki büyük generaller gibi kolunu uzatmış, bir şeyler söylüyor, Mitya da başını sallıyordu. O da arada bir kolunu kaldırıyor, yere bir şey yayıyormuş gibi hareketler yapıyordu.

Yakov da hoşlanıyordu bu yeni damattan. Onunla birlikte hoşça vakit geçiriyor, ona büyük ağırlık veren yükleri unutuyordu. Mitya'nın öfkelenmesi bile bir başkaydı. Ondan bile hoşlanıyordu Yakov. Ama gene de, bu adama karşı garip bir güvensizlik hissediyordu. Onun uzun ömürlü olmayacağını sanıyor, yarın öbür gün, kendini bir aktör ya da berber ilan edeceğini ya da ansızın ortaya çıktığı gibi, birdenbire kaybolacağını sanıyordu. İyi huylarını da yokumsamıyordu gerçi. Örneğin, açgözlü değildi. Tatyana'nın ne çeyiz getireceğini hiç sormuyor-

du. Ama belki de bu işte Tatyana kurnaz davranıyordu, ve bir bildiği için susuyordu damat. Çünkü bir keresinde, ayık bir saatinde, babası, "ben bunca yıl bu bızdık için mi çalışıp didindim?" diye homurdanmıştı.

Bu arada, Miron evleniverdi. Bir gün, Moskova'dan döndüğünde, yanında mavi gözlü, kıvırcık saçlı, başı yana kayık tombul bir bebek getirdi.

"Size karımı tanıtayım," dedi birden.

Yeni gelin, gerçekten bir taşbebek gibiydi. Ufak tefek, ama özenle imal edilmiş, kusursuz bir bebek. Yakov'a gerçek bir kadın değil de, Aleksi amcasının Japon saatindeki heykel gibi yapma görünüyordu gelin. Bu saat, aynanın altındaki rafta duruyordu. Kafası kırılmış, ve beceriksizce yapıştırılmıştı. Saat, odadan yana dönük olduğu halde, yüzü aynaya bakıyordu.

Miron, karısının adının Anna olduğunu söyledi. On sekiz yaşında olduğunu da söyledi, ama kızın, kâğıt fabrikatörünün biricik evladı olduğunu, ve çeyrek milyon ruble drahoma getirdiğini söylemeyi unuttu.

"İşte ben buna evlenmek derim," diye homurdandı babası. Kızarık gözleri Yakov'daydı. "Senin ne halt karıştıracağını Allah bilir... İlya desen defterden silindi, kayıphanesine yazıldı..."

Piyotr Artamonov güçlükle yürüyordu artık. Sarkmış, pörsümüş adeleleri en küçük hareketinde bile acı veriyordu. Yakov'a öyle geliyordu ki, babası, vücudunun bu halini, insanları kendine acındırmada araç olarak kullanıyordu. Ve elinden geldiğince açık saçık geceliğiyle çıplak ayaklarına taktığı terliklerle, fırsat buldukça göğsünü bağrını açarak ortalıkta dolaşıyor, herkesi sinirlendiriyordu. Bir keresinde Elena'yı kızdırdığını bile bile böyle çirkin bir görünümle onun karşısına çıkmıştı.

Arada bir fabrikaya geldiğinde, Yakov'un bürosunda uzun uzun oturup neler çektiğinden yakınırdı. Hayatını fabrikasına ve çocuklarına verdiğini, zerre kadar zevk almadığı halde şu Artamonov İşletmesinin granit şaftlarına koşulu bir beygir gibi başkalarının karnını doyur-

mak için koşturup durmuş, hayatını, dertlerin kara bulutlarına gömmüştü...

Yakov onu dinler, ama hiçbir şey söylemez, babasının boşalmasını sağlayan, onu avutan bu yakınmaların nasıl şişirildiğini, abartıldığını, pirelerin deve yapıldığını düşünürdü. Babasının anlattıkları, yoksulların evinden sabahleyin Güneş doğar doğmaz ilk olarak, akşamları da son olarak gördükleri kilise kulesinin boyutlarına varıyordu. Ama Yakov, bu gerçekdışı sözlerden yararlandı, kendi hayatı üzerine bir karara vardı: Babasının yaşadığı gibi bir hayat yaşamak anlamsızdı.

Bir de, şuna dikkat etmişti Yakov: Babası böyle yakınma nöbetine tutulup içini iyice boşalttıktan sonra, başkalarını incitmek, onlarla alay etmek için dayanılmaz bir istek duyardı.

Böyle zamanlarda, Piyotr kalkar, pencerenin başında oturmuş, boş gözleri bir noktaya dikili, hiçbir işe yaramayan elleri dizlerinde bahçeye dönük oturan çökmüş karısını bulurdu. Onun yanına otur, başlardı döktürmeye:

"Ne düşünüyorsun? Koskocaman bir yaratıksın ama kimse seni görmüyor. Kendi öz çocukların bile görmüyor seni. Tatyana aşçıyla bile seninle konuştuğundan daha saygılı. Elena da seni unuttu. Artık hiç gelmiyor. Değil mi? Herhalde yeni bir sevgili bulmuştur kendine. Ya İlya? İlya'n nerede?"

Ama karısı onun isteklerine cevap veremeyecek kadar donuktu. Morarık yüzü birden ter boşanmış gibi gözyaşlarıyla dolardı. Bu yaşlar yalnız gözlerinden değil, gergin yanaklarından, çift katlı gerdanından, hatta kulaklarından da akıyor gibiydi.

"Muslukların açıldı gene," diye azarlardı onu ihtiyar ve gözüne girmekte olan dumanı savarmış gibi elini sallar, çıkardı odadan. Karısı pek eğlendirmiyordu onu.

Yakov'a pek takılmazdı. Ama Yakov, babasının ona acımaklı bakışlarla baktığını sezerdi. Yalnız arada bir göğüs geçirir, "boş gözlü!" derdi oğluna.

Miron böyle şakalara gelmezdi ve Piyotr Artamonov, onun gözüne görünmemeye çalışırdı. Bunu açıkça görürdü Yakov. Miron'dan, evde olsun, fabrikada olsun, annesinden, biblo karısından, uşakları Griş-

ka'ya kadar herkes korkardı. Miron bahçede yürüdüğü vakit, gölgesi çevrede sessizlik yaratırdı sanki.

Kızıl saçlı damatla alay etmek de zevkli değildi. Mitya, zaten şakacı bir çocuk olduğundan ilk saldırıyı kimseye bırakmazdı.

Tatyana hamileydi. Kocaman karnı, şişmişti. Dudaklarını gururla büzer, yemeklerden sonra yatar uzanır, üç kitabı birden okur, sonra da ayakları dibinde seken bir köpek yavrusunu andıran kocasıyla yürüyüşlere çıkardı.

Büyük Artamonov, alay edecek kimse bulamayınca, arabasını istetir, Nikita'yla Tikon Vialov'a sataşmaya giderdi. Yakov, konuşmalarını sık sık dinlerdi.

"Ee, ne haber keşiş müsvettesi, Tanrı'yı gizlendiği yerden çıkaramadın mı daha?"

Nikita, kamburunu titretir, elleriyle dizlerini ovalar, acınası bir sesle, "neden böyle yapıyorsun?" derdi.

"Neden olur mu? Bak, üstündekiler hep sahte! Tepeden tırnağa sahte. Sen keşiş falan değilsin be!"

"Bu, benim vicdanımın bileceği iş. Kimseyi ilgilendirmez."

"Bak, enfiye çekiyorsun bir de? Yok canım, yok, sen baştan yanlış hareket ettin. Vaktinde yoksul bir kızla, bir öksüzle evlenecektin... O da sana çocuklar doğuracaktı. Bugün, benim gibi bir dede olurdun. Ama sen kalktın... Ne yaptın? Biliyorsun değil mi?"

Nikita, dev bir kaplumbağa gibi yavaşça çekilirdi. Bunun üzerine Piyotr, Olga'ya gider, Aleksi'nin Nizni fuarında yaşadığı sefahat âlemlerini anlatırdı. Bu da pek eğlendirmezdi onu, çünkü Olga, metelik vermezdi Piyotr'un sözlerine. Kocasının ölümünden sonra sinirli, durmak oturmak bilmez bir kadın olmuştu. Oradan oraya koşuyor, eşyaların yerini değiştiriyor, durup dururken kendine iş yaratıyordu. Böyle dolaşırken kafasını sağa sola oynatmaz, kalın camlı gözlükleri burnundan düşmediği halde, tüm ihtiyaçlarını dokunma duygusuyla gideriyormuş gibi, bastonuyla yeri yoklayarak, elini de öne doğru uzatıp etraftakileri tutarak yürürdü. İhtiyarın anlattığı hikâyeler ne kadar can sıkıcı olursa olsun, cevabı değişmezdi Olga'nın.

"Ne istersen söyle, benim bildiğim Aleksi'ye çamur bulanmaz. İyi sözler söylesen de, değeri artmaz!"

"Doğru söylemiş Aleksi. Sen tek gözünle görüyorsun."

"Artık tekiyle de göremiyorum," dedi. "Dün onun en sevdiği porselen fincanı kırdım."

Piyotr, Tikon Vialov'la alay etmeye çalışırdı. Ama bu, hiç kolay değildi. Tikon onun sözlerini umursamaz, bakışını başka yöne çevirir, arada bir öksürerek kısa, öz cevaplar yetiştirirdi ona.

"Amma da yaşadın ha!" dedi bir gün ona Piyotr.

"Daha uzun yaşayanlar da var," diye cevap verdi Tikon.

"Peki ama, söyle bakalım, neden bunca yıl yaşadın? Yaşadın da ne yaptın? Haydi, anlat, haydi."

"Her yiğidin bir yoğurt yiyişi vardır."

"Evet ama, herkes ömrünü bahçe süpürerek, çöp dökerek geçirmez..."

Vialov'un cevabı hazırdı. "İnsan dünyaya gelir, yaşar, ölünceye dek yaşar," dedi.

Ama Piyotr, bu söyleneni duymamazlıktan geldi.

"Bütün ömrünü elinde bir süpürgeyle geçirdin," dedi. "Ne çoluğun var, ne çocuğun, ne de derdin... Hayatta amacın nedir peki? Babam sana başka işler verirdi, kabul etmezdin. Daha çok para kazanmak istemezdin. Bu inatçılığının anlamı nedir, söyler misin?"

"Bu soruları daha önce soracaktın Bay Piyotr," diye cevap verdi Vialov. Gözlerini başka yöne çevirdi. "Artık çok geç."

Piyotr, kızmaya başlamıştı.

"Bak, herkes kesesini doldurdu. Gözünün önünde bir yığın adam zengin oldu. Herkes daha iyi bir yaşam sürmek için, bir kenara biraz para koymak için çalışır..."

"Para, parayı çeker, o da Şeytan'ı çeker," dedi Vialov. "İnsanın cebi para gördü mü, Şeytan'ı satın alır..."

Onları dinleyen Yakov, babasının öfkeden kudurmasını ve Vialov'a sövmesini bekledi. Ama ihtiyar hiç sesini çıkarmadı bir süre. Sonra duyulur duyulmaz bir şeyler mırıldandı ve bahçıvana arkasını döndü.

Tikon'un başındaki kabağı genişliyor, yüzü giderek solgunlaşıyor, ama gene de ihtiyarlığa meydan okuyordu. Sağlığı her zamanki gibi

yerindeydi. Yaşı ilerledikçe daha sabırlı, daha sevimli olmuştu sanki. Şimdi eskisinden daha ağırbaşlı konuşuyor, öğretici bir tavır takınıyordu. Yakov, bu adamın, gerçek *patrondan* daha çok patrona benzediğini düşünüyordu.

Kendisine gelince, Yakov, artık bu ailede bir fazlalık olduğunu açıkça görüyordu. Bu ailede, kendi ailesinde, yüzüne bakılacak tek kişi, bir yabancıydı aslında: Mitya Longinov. Mitya'yı ne akılsız buluyordu ne de akıllı. İki ölçüye de sığmıyordu. Kendine özgü bir kişiydi o. Miron'un, aileye sonradan katılan bu yabancıya karşı takındığı tavır da, onun önemini onaylıyordu. Herkese patronluk taslayan kalın kafalı ve astığı astık Miron, Mitya'yla çok iyi geçiniyordu. Anlaşmadıkları konular olmakla birlikte hiç tartışmıyorlardı. Tartışsalar bile çok dikkatli davranıyorlar, tartışmayı kavgaya çevirmiyorlardı. Evde oldukları günler, hep bir çağrı duyulurdu.

"Mitya!" diye seslenirdi Tatyana.

Annesi, "Mitya nerde?" diye sorar, babası bile pencereden sarkarak, "Mitya, yemek hazıır!" diye seslenirdi.

Mitya fabrikada bir güvercin gibi dolaşıyor, neşe saçan kuyruğuyla, Miron'un işçiler ve memurlara verdiği asık suratı, kırgınlığı toz alır gibi fırçalıyordu. İşçilere "kardeşim," derdi Miron.

Vurdumduymaz bir adam olan sakallı marangoz ustabaşıya, "bak kardeşim, öyle değil," der, sonra cebinden küçük kırmızı deri kaplı bir defterciklе kalem çıkarır, ya da tezgâhın üzerine bir şeyler çizerek, "işte böyle. Gördün mü? Anladın ını? Sonra da böyle... Tamam mı? Haydi, göreyim seni," diyerek iş gösterirdi.

"Evet, evet anladım," diye cevap verirdi ustabaşı. "Biz eski usul çalışıyoruz. Böylesi daha kolay elbet..."

"Yeni yöntemlere alışmak gerek kardeşim. Bu yöntemlerden yararlanmak gerek. Daha kârlı..."

"Doğru, daha kârlı."

İşe böyle hırsla sarılışı, Yakov'un Aleksi amcasına benziyordu. Yalnız, bunda gözle görülecek kadar belirgin bir mükiyet hırsı yoktu.

Sağa sola şakalar yağdırmasıyla da yaşlı marangoz Serafim'i hatırlatıyordu Piyotr Artamonov'a.

Bir gün, yemekte Mitya sofradaki gergin havayı dağıtacak güzel bir şaka yapmıştı. Piyotr gülerek "eskiden bizim bir gam dağıtıcımız vardı, Serafim... Gitti bir Serafim, geldi bir Serafim!" demişti.

Bir keresinde de, Yakov, babasıyla Miron arasında geçen olağan bir kavgadan sonra Mitya'nın Miron'a şunları söylediğini duydu:

"Önemsiz ve aynı zamanda korkunç ve iğrenç bir şeyle acınası bir şeyin birleşimi... Halis bir Rus kimyası!" Karşısındakinden karşılık beklemeden de şu sözleri ekledi: "Ama zarar yok. Az kaldı. Her şey unutulacak, düzeltilecek. Gelişiyoruz..."

Bir pazar akşamı, bahçede çay içerlerken moruk, hayatında hiç tatil yapmadığından yakındı.

Damat, altın ışıklar saçan bir havai fişek gibi, kuyruğundan güzel sözleri saçtı ortaya.

"Bu sizin suçunuz, hiç kimsenin değil. İnsan, kendi tatilini kendi yaratır. Hayat, güzel bir kadın gibidir. Armağan ister, eğlence ve çeşit çeşit rahatlıklar ister. Hayattan zevk almasını bilmek gerek. İnsan, her zaman, her gün, kendisini sevindirecek bir şey bulabilir."

Kaval çalarmış gibi bir süre konuştu böyle. Masadaki herkes büyülenmiş, onu dinliyordu. Mitya konuştuğu vakit hep böyle olurdu. Herkes put kesilirdi. Yakov bile onun sözlerindeki büyüye kaptırırdı kendini. Söylediklerinde gerçek payı olduğunu görür, ama hep Mitya'ya neden Tatyana gibi çirkin, aptal bir kızla evlendiğini sormamak için kendini zor tutardı.

Mitya'nın karısına karşı takındığı tavırda, bir sahtelik sezerdi Yakov. Gereğinden fazla nazikti ona karşı. Hiç doğal olmayan bir ilgi gösteriyordu. Tatyana da, bu davranışlardaki yapmacık tavrı seziyormuş gibi gelirdi Yakov'a. Hep asık suratlı, suskun dolaşırdı. Buluttan nem kapar, neşeli kocasıyla olduğundan çok Miron'la uzun uzun siyasetten konuşurdu. Tek bildiği, tek konuştuğu siyasetti.

Yakov bazen, Mitya Longinov'un, yalnız neşeli insanların yaşadığı bir yıldızdan geldiğini sanmanın yanlış olduğunu düşünürdü. Onun, karanlık, sefil bir çukurdan çıktığını, güç bela hiç tanımadığı insanlara

rastlamayı başardığını ve sonra onlara kavuşmanın verdiği sevinçle, bu insanları eğlendirmek için karşılarında oynadığını, o insanların da onu çok eğlendirici bulduklarını kabul etmek daha doğru olurdu belki.

Mitya'nın bir olay karşısındaki şaşkınlığını çok aptalca bir gayret olarak görürdü Yakov. Bir oyuncakçı dükkânında duran şaşkın çocuğa benzerdi böyle zamanlarda. Ne var ki, çocuk daha zeki olur, ve iyi oyuncakları bir bakışta seçiverirdi.

Aralarında, yani aile çevresiyle fabrika işçileri arasında, Tatyana'nın kocasını kesinlikle sevmeyen iki kişi vardı: Nikita amca ve Tikon Vialov. Bir gün, Yakov bahçıvana Mitya hakkında ne düşündüğünü sorduğunda, Vialov hiç düşünmeden, "güvenilmez," demişti.

"Nasıl yani?"

"Bir sinek gibi. Her pisliğe konar."

Yakov, ihtiyarı uzun uzun sorguya çekti, ama ağzından başka söz alamadı. Daha doğrusu kesin bir şey söylemiyordu Vialov.

"Ama Bay Yakov," dedi sonunda, "görüyorsun, adam yeni yeni şeyler icat ediyor."

Amcası, yani keşiş, aşağı yukarı aynı şeyi söyledi.

"Mangalda kül bırakmıyor," diye göğüs geçirdi Nikita. "Onun gibi gevezeleri çok gördüm. İnsana çamur atarlar. Sonunda da kendi kazdıkları kuyuya düşerler. Böylelerine 'barış' dersin, darılıp barışmaktan söz açarlar..."

Kendi halinde, küçük, sakat bir yaratık olan bu adamın böyle öfkeli, nerdeyse kin dolu konuşması garipti. Görülmüş değildi. Bundan daha da garip bir gözlemi vardı Yakov'un: Vialov'la amcası arasında, sessiz de olsa açık bir savaş olduğu, iki ihtiyarın birbiriyle hiç denecek kadar az konuştuğu, karşılaşmamak için çaba harcadıkları apaçık ortadayken, Tatyana'nın kocası konusunda aynı fikirde olmaları şaşılacak şeydi. Aslında, onların başka konularda anlaşamamalarına şaşıyordu Yakov. İnsanların onu bıkıp usandıran ahmaklıklarından birini daha görüyordu bu olguda. Birer ayağı çukurda olan iki ihtiyar nasıl olur da birbirleriyle anlaşamazlardı?

* * *

Nikita amca ölüyordu. Yakov, babasının ona bütün kalbiyle yardım etmekte olduğunu söyleyebilirdi. Her karşılaşmalarında, Piyotr, ihtiyar keşişi eziyor, daha da ileri giderek paramparça ediyordu.

"Bütün hayatını öküz gibi çalışarak geçirdim. Sen, sen ne yaptın? Külkedisi gibi yaşadın. Herkes seni sıcacık ısıtmak, yumuşak döşeklerde uyutmak için yarış etti. Kambur olduğunu bile fark etmedi kimse. Bana sevgi yerine nefret verdiler oysa. Benim herkese kötülük ettiğimi sandılar... Ben, zavallı ben, bütün hayatımı..."

Nikita başını kamburuna gömdü, gırtlağını temizleyerek, "kızma, ağabey," diyordu.

Babasından, ve onun kıllarla örtülü olduğundan sabun köpüğünden dökülmüş gibi görünen göğsünden iğreniyordu Yakov. Ve bu duygu, onun hayatını da karartıyordu. Bu, gizlenmesi güç bir duyguydu. Kimi zaman, bu moruğun babası, ona hayatını borçlu bulunduğu babası olduğunu hatırlatmaya çalışıyordu kendine. Ama bu, moruğu hoş görmesine ya da ona karşı duyduğu kini azaltmasına yetmiyordu. Ve bu kin, aynı zamanda, insanı küçülten bir aşağılık duygusu veriyordu ona.

Babası, hemen hemen her gün Dromov'a giderdi. Nikita'yı ölürken görmek istiyormuş, çok önemli bir olayı kaçırmaktan korkuyormuş gibi yapardı bu işi. Kolunu oynatacak hali yoktu. Tıknefesti. Böyle soluk soluğa, çok önemli bir görevi büyük fedakârlıklarla yerine getiriyormuş gibi Nikita'nın odasına çıkan merdivenleri tırmanan büyük Artamonov, kardeşinin baş ucunda oturur, alev alev gözlerle onu seyrederdi. Nikita, ağzını açmaz, ara sıra sönük sönük öksürürdü yalnızca. Kurşunsu bakışları tavana çakılıydı. Elleri bir türlü rahat durmuyor, cübbesiyle oynayarak, üzerinden görünmeyen bir şeyler topluyor gibi inip inip kalkıyordu. Bazen öksürüğü ağırlaşır, yatakta dikelir otururdu.

"Can çekişiyorsun ha?" diye sorardı Piyotr.

Nikita kalktı, pencereye doğru emekledi. Ağabeyinin omuzlarına, yatağın baş ucuna ve sandalyelere tutunarak ilerledi. Cübbesi bol bol sarkıyordu üzerinden. Kırık bir gemi direğindeki yelkeni andırıyordu. Pencerenin önüne oturdu. Ağzı açıktı. Aşağıya bahçeye, sonra uzaklara, sık ağaçları öfkeyle dikelmiş ormana baktı.

"Biraz dinlen," dedi Piyotr. Ve pörsük kulağının memesiyle oynadı. Sonra aşağı indi, Olga'ya, kardeşinin son nefesini vermekte olduğunu, ölümün iyice yaklaştığını haber verdi.

İriyarı bir adam olan Peder Mardari, Nikita'yı manastıra göndermeleri gerektiğini söylüyordu onlara. Bilmem hangi dinsel kurallara göre ordan başka hiçbir yerde ölemezdi, ve de başka hiçbir yere gömülemezdi.

Ama kambur, Olga'ya sözünü geçirirdi. "Beni sonra, gittikten sonra oraya götürürsünüz," dedi. Bir de, acınası bir tavırla, üç kez ayrı ayrı, "n'olur, tabutumun kapağını yüksek tutun," diye yakardı. "Üstüme bastırmasın. N'olur unutmayın!"

1914 Savaşı başlamadan dört gün önce öldü. Bir gece önce, manastıra haber vermelerini istedi. "Gelsin beni alsınlar burdan. Onlar gelene kadar ben de ancak ölürüm..." dedi.

Öldüğü günün sabahı, Yakov, babasının tavan arasına, Nikita'nın odasına çıkmasına yardım etti.

Piyotr, haç çıkardı, gözlerini, Nikita'nın yarı kapalı gözlerine, sarkık dudaklarına, koyu kül rengi yüzüne dikti.

Nikita, kendisinden hiç beklenmeyen duyulur bir sesle, "beni affet," dedi.

"Ne demek istiyorsun? Ne var affedecek?" diye homurdandı Artamonov.

"Küstahlığım..."

"Asıl sen beni affet," dedi büyük Artamonov. "Son günlerde epey alay ettim seninle..."

"Tanrı şakayı günahtan sayınaz," diye fısıldadı Nikita.

Bir anlık sessizlikten sonra Piyotr konuştu:

"Demek yolculuk bu kadar, ha... Ee, şimdi kendini nasıl hissediyorsun?"

"Aa, az kalsın unutuyordum," diye söze başladı birden Nikita. Sözlerini bitiremeyecekmiş gibi çabuk çabuk konuşuyordu. "Yakov, evladım, Tikon'a söyle çardağın yanındaki akağacı kessin. Adam olmayacak o ağaç..."

Yakov, bu gereksiz derecede duru sesi ve göğsün üzerinde, bir tahta sandığın köşesi gibi yükselen, insan kemiğine hiç benzemeyen kemik yığınını dayanılmaz buldu. Aslında, ne kara bir beze sarılı bu hareketsiz kemik yığınında, ne de dövme pirinçten bir haça sarılı şu ellerde insana benzeyen bir yan kalmamıştı. Amcasına acıyordu. Ama gene de, bu ihtiyarın ya da herhangi bir başka akrabanın, böyle ev halkının gözü önünde ölmesi geleneğinin ne amaç taşıdığını düşünmeden edemiyordu.

Nikita belki bir şeyler söyler diye biraz daha oyalandıktan sonra, Piyotr Yakov'un koluna girdi, başını önüne eğerek odadan çıktı. Aşağı indiklerinde, "ölüyor," dedi.

Masada oturan ve yarısından çoğu koca bir gazetenin ardına saklanmış olan Miron, "yaa?" dedi. Bu soruyu sorarken başını bile kaldırmamıştı. Sonra gazeteyi masaya fırlatarak karısına döndü. "Dediğim çıktı işte! Oku bak," dedi.

Küçük bir top gibi yusyuvarlak olan karısı çabucak masaya yuvarlandı.

Pencerenin önünde oturan anneleri, birden telaşa kapılarak, "sahi mi Miron? Savaş mı olacak?" dedi.

"İkinci ölümüzü de yolcu ediyoruz böylece," dedi Piyotr. Sesini özellikle duyurmak ister gibilerden yüksek sesle konuşmuştu.

"Baştan sona yalan elbet," dedi Miron karısına; ya da şu anda gazetenin üzerine eğilmiş, telgrafları okuyan ve bunların kendisini ne yolda etkileyeceğini merak ettiği Yakov'aydı sözleri.

Piyotr Artamonov, "beni bunlarla rahatsız etmeyin" der gibilerden elini salladı ve dışarı çıktı. Güneş, kaldırım taşlarını o kadar kızdırmıştı ki, bez pabuçlarının yumuşak tabanları sıcaklığı geçiriyor, ayaklarını ısıtıyordu. Pencereden, Miron'un yasaları saptayan kuru sesini duydu. Pencerenin önünde gazeteyi okumakta olan Yakov, babasının morarık yumruğunu havaya kaldırıp birine gözdağı verir gibi salladığını gördü.

İki gün sonra, sabahleyin erkenden keşişler geldi. Yedi kişiydiler. Her boydan ve her türden insan vardı aralarında ama Yakov'a hepsi de yeni doğmuş bebekler gibi aynı göründü. Yalnız bir tanesinin hiç yüzü

yok gibiydi. Hepsinden uzun boyluydu bu ve çok zayıftı. Sakalı gür ve sesi, gerek yüksekliği, gerek neşeliliği açısından duruma hiç uygun olmayan bir sesti. Ötekilerin önünde yürüyor, elinde kara bir haç taşıyordu. Kafası kabaktı. Burnu, yanaklarına yayılmış gibi görünüyordu. Yüzündeki tek işaret, kabak kafayla sakalın bulunduğu alanın tam ortasına yerleşmiş iki kara çukurdu. Yürürken ayaklarını öyle yavaş kaldırıyordu ki, kör sanılırdı. Dua okurken, üç ayrı ses tonu duyuluyordu adamdan.

"Ey ulu Tanrı," derken sesi derinden, basa yakın bir tonda çıkıyordu. "Esirgeyen bağışlayan Tanrı," sözleri daha yüksek, tenora yakın bir tonda, "kutsal ve ölümsüz Tanrı, biz kullarını bağışla," sözleri de öyle ince çıkıyordu ki, cenaze alayının önünde yürüyen küçük çocuklar, böyle üç-sesli görünmez bir ağzı içinde saklayan koca sakala şaşkın şaşkın bakıyorlardı.

Alay, sokağı dönüp meydana geldiğinde, buranın, Dromovlular tarafından tıklım tıklım dolu olduğunu gördüler. Milis güçleri, teğmen Mavrin'in kumandasında toplanmıştı. Kasaba yöneticileri de ortalarına kilise adamlarını almış, duruyorlardı. Yürekli teğmen, bir heykel gibi dimdik, hazır ol durumunda, adamlarının önünde duruyordu. Güneş, yüzüne vuruyordu. Rahipler ve diyakoslar da, pırıltılı birer koni gibi Güneş'in altındaydılar. Bu koniler Güneş'te eriyip akıyormuş gibi duruyor cübbelerinin yansıttığı ışık, Teğmen Mavrin'i daha da aydınlatıyordu. Bir kilise rahlesinin önünde, şişman, küçücük sakallı bir subay vardı. Zıplayıp duruyor, şapkasını havada savuruyordu.

Üç sesli keşiş, kara haçını kaldırarak insandan duvarın önünde durdu, bas sesiyle, "yolları açın!" diye buyurdu.

Kalabalık, yol açtı ama, keşişe değil, Emniyet Müdür Yardımcısı Ekke'nin uzun bacaklı doru atınaydı bu saygı gösterisi. Beyaz bir eldiveni havada sallayan Ekke, atını keşişin üstüne sürdü, hayvanı sokağın ortasında durdurarak, öfkeyle bağırdı:

"Nereye gidiyorsun? Görmüyor musun? Geri dön!"

Keşiş, haçını havaya kaldırdı, "Ey, Tan..." diye söze başladı.

"Haydaa!" diye bağırdı subay ve bütün halk, binlerce ağız birden, "Haydaaa!" diye çılgınca haykırdı.

Ekke, üzengilere basarak dikeldi, seslendi:

"Bay Artamonov, rica etsem, yan sokaktan geçer misiniz acaba! Dönün Bay Miron, rica ediyorum! Bugün Milli Şahlanış günü! Siz ne sanıyorsunuz?"

Piyotr, tabutun baş tarafında durduğu yerden, bir kolunda Natalya, bir kolunda Yakov'a dayanarak, Ekke'nin tahta suratına bir bakış baktı, sonra sırıtarak tabutu taşıyan rahiplere, "lütfen geri dönün Pederler..." dedi. Hıçkırıkla boğulan bir şeyler daha söyledi Piyotr Artamonov:

"Bu benim verdiğim son buyruktur..."

Yakov'a göre bütün bunlar son derece yersiz, 'hiç' değilse bile saçma bir şeylerdi. Ama Polina'nın evinin bulunduğu yan sokağa saptıklarında, genç kadının, hızlı hızlı cenaze alayına doğru yürüdüğünü gördü. Beyazlar giymişti. Elinde pembe bir güneş şemsiyesi vardı. Vücudunu bir eldiven gibi sımsıkı saran giysisinin şişkin göğsü üzerinde çabuk çabuk haç çıkarıyordu.

"Mavrin'in hayranı, onu izlemeye gidiyor," diye düşündü hemen, ve şaşkınlıktan bir karış açılan ağzına öyle bir toz doldu ki, az daha bayılacaktı.

Keşişler, adımlarını sıklaştırdılar. Kara sakallı olanı daha alçak sesle, daha bir düşünceli tavırla ilahi söylüyordu. Koro, tümden susmuştu. Kasabanın dışında, tam mezbahanın karşısında, garip bir köy arabası duruyordu. Üzeri, kara bir bezle örtülüydü. Bir çift alaca beygir koşuluydu arabaya. Tabutu, bu arabaya koydular ve matem âyinine başladılar. Bu arada, arkalarındaki caddeden, bir tünelin içinden gelir gibi pirinç borazanların ve bandonun sesine karışan gür bir bağrış duyuldu:

"Haydaa!"

Bando "Tanrı Çar'ı korusun" marşını çalıyor, üç kilisenin de çanı çalıyordu.

Yakov, Teğmen Mavrin'in "Ra.....hat!" komutunu duyar gibi oldu.

Âyinden sonra Olga yengenin evine döndüler, ölünün ruhu için verilen yemekte uzun uzun oturarak, babasının homurtularını dinlediler.

"Hangi akıllı o arabayı mezbahanın karşısına çekti?" diyordu Piyotr.

"Polis, polis," diye onu yatıştırmaya çalışıyordu Mitya. "Milli Şahlanış Hareketi falan olurken, cenaze arabasının ortalarında durması yakışık almazdı elbet..."

Dilini yalayarak dudaklarındaki gülümsemeyi silen Miron, iyi bir kötü gün dostu olan Doktor Yakovliyev'e döndü.

"Biz de, Tolstoy'un Prens Serebriyani'sindeki Mitka gibi bütün gücümüzü kullansak... Bu dünyada her şey, güçlerin ilişkilerine bağımlı değil mi? Değil efendim?"

"Teknik bilgi ister," diye karşı çıktı doktor.

"Teknik bilgi mi dediniz? Ee, elbet... ama..."

Yakov, bu yorucu havadan ancak akşamın dokuzundan sonra kurtulabildi ve hemen koştu, Polina'yı görmeye gitti.

Çok telaşlıydı, çünkü bugüne dek hiç duymadığı, garip bir sıkıntı vardı içinde. Beklenmedik bir olayla karşılaşacakmış gibi geliyordu. Karşılaştı da.

Yakov, bahçeyi geçip, mutfak kapısından içeri girdiğinde aşçı, "aman Tanrım!" dedi ve ocağın yanı başında duran bir sandalyeye yığıldı.

"Kaltak karı!" diye cevap verdi ona Yakov ve oturma odasına doğru yürüdü.

Kapıda kakıldı kaldı. Kapının ardından, hiç yabancısı olmadığı o otoriter asker sesi geliyordu.

"İşte böyle, bir karar vermelisiniz artık. Ya öyle, ya böyle," diyordu içerdeki.

"Senli benli olmamışlar daha," diye düşündü Yakov. "Aralarında bir şey olmadı daha belki."

Ama kapıyı açıp da eşikte durduğunda, her şeyin olup bittiğini anlayıverdi. Yürekli teğmen, odanın ortasında kaşları çatık duruyordu. Düğmeleri açık, elleri cebindeydi. Pantolonunun askılarından biri yere sarkıyordu. Polina, yatağında oturmuş, ayak ayak üstüne atmıştı. Çorabının teki aşağı sarkıyordu. İri gözleri, fır fır dönmeye, yüzü yavaş yavaş morarmaya başladı.

"Bu ne demek oluyor, beyefendi?" diye sordu yürekli teğmen. Ve böylece, Yakov'un tüm kuşkularını sonunda doğrulamış oldu.

Yakov, ileri bir adım attı, şapkasını sandalyenin üzerine fırlattı, kendisine de yabancı gelen kesik sesiyle, "Cenazeden ge... geliyorum... Cenaze yemeğinden..." dedi.

"Eeee?" dedi teğmen. Evin sahibiymiş gibi çağrısız konuğu sorguya çekiyordu.

Polina, sigarasını öyle bir çekti ki, tütün çatır çutur ses çıkararak yandı. Dumanı üflerken, "Bay Mavrin, benim Beyaz Meleklere katılmamı istiyor yalnızca, savaşta yaralananların yarasını sarmak için yani," dedi. Hiç suçlu bir tavır içinde değildi bunu söylerken.

"Beyaz Melek mi! Tam da melek olacak adamı bulmuş" diye alay etti Yakov. Ama yürekli teğmen, ona doğru bir adım atarak sorgusunu sürdürdü.

"Ne demek istiyorsunuz. Sorabilir miyim? Unutmayın ki abartmayı hiç sevmem. Dayanamam!"

Bu iki üç dakika içinde, Yakov, vücudundan bir aşağılanma ve öfke akımı geçiyormuş gibi hissetti kendini. Bu akım, onu paramparça etmiş bu küçük kadının, ona, vücudunun ayrılmaz bir parçasıymış gibi gerekli olduğunu anlatmak istiyordu sanki. Hayır, Polina'nın ondan ayrılmasına izin veremezdi.

Bu kararla tüm öfkesini toplayarak birden parladı, ayağa fırladı. Buz kesmişti. Ellerini cebine sokarak, teğmeni şöyle uyardı:

"Yaklaşma!"

Yakov, gözlerinin yuvasından fırladığını hissediyor, bu fırlayışın verdiği sancıyla kıvranıyordu için için.

"Sebebini sorabilir miyim?" dedi teğmen. O da bir adım ileri çıktı. Mavrin'in, sözcüklerdeki sessiz harfleri, ikişer taneymiş gibi üstüne basa basa ve heceleri birbirinden ayırarak konuşmak ve böylece karşısındakini korkuttuğunu sanmak gibi bir alışkanlığı vardı. Yakov, buna sinir olurdu, ama şimdi, bu konuşma biçimi onu deli ediyordu. Bir elini cebinden çıkarırmış gibi yaptı.

"Çünkü seni öldüreceğim!" diye kükredi.

Yakov'un cepten çıkmak üzere olan elinin bileğini birden kavradı Teğmen Mavrin. Tabanca, cebin içinde patladı. Teğmenin bileğine ver-

diği acı, birden dirseğine çıktı Yakov'un. Elini tabancayla birlikte cebinden çıkardı. Teğmen atıldı, tabancayı aldı, koltuğun üzerine fırlattı.

"Beceremedin!" dedi.

"Yakov'cuğum, Yakov'cuğum!" diye bir fısıltı duydu Yakov. "Bay Mavrin... Baylar, çıldırdınız mı siz? Ne oluyorsunuz? Hay Allah... Olur mu canım?..."

Yürekli teğmen, kulakları sağır eden bir gürleyiş gürledi, sesli harflerin üstüne bastığından sözcüğü yarıda kaldı, ne dediği anlaşılmadı. Ama aynı anda Yakov'u sakalından tutmuş, önünde eğilmesi için aşağı çekeliyordu.

"Özür dile benden, hergele!"

Sözlerinin her hecesinde sakalı aşağı aşağı çekiyordu teğmen. Sonra çenesine hafif bir yumruk vurarak Yakov'u ayağa dikti.

"Ah, ne ayıp, ne ayıp... Tanrım..." diye fısıldayıp duruyordu Polina bir yandan. Birden kalktı, teğmenin koluna yapışarak ona engel olmaya çalıştı.

Yakov, sağ kolunu kımıldatamıyordu. Ama dişlerini gıcırdattı ve sol eliyle teğmeni iteledi. Ağzından anlaşılmaz sesler çıkıyor, gözlerinden yaşlar boşanıyordu. Bu hakareti erkekliğine yediremiyordu.

"Pis ellerinle dokunma bana!" diye havladı teğmen. Yakov'a bir yumruk daha indirdi.

Yakov, koltuğa, tabancasının üzerine yığıldı.

Gözyaşlarını gizlemek için elleriyle yüzünü örttü. Yarı baygındı. Beyni uğulduyor, Polina'nın bağrışını duymuyordu bile.

"Sizin gibi insanlara yakışır mı bu? Ne büyük bayağılık! Durup dururken..."

"Bayan, bayan, kapa çeneni!" dedi teğmen. Sesi tın tındı. "Yaptığınız hizmetlere karşılık bir ruble ödüyorum. Al! Benim işim burda biter! Abartmaya gelemem. Hele sizin gibi bayağı bir orospuya..."

Sözünü bitirmeden rap rap odadan çıktı. Kapıyı da hızla çarptı. Ardında, tavanda asılı cam avizenin ölü çıngırtılarıyla Polina'nın kesik çığlığını bıraktı. Yakov, titreyen dizlerini zorlayarak ayağa kalktı. Etraf buzla kaplıymış gibi titriyor, çeneleri birbirine vuruyordu. Odanın ortasında, avizenin altında Polina duruyordu. Ağzı açıktı. Ağlıyordu. Dalgın gözlerle elindeki pis kâğıt paraya bakıyordu.

"Seni pis orospu!" diye gürledi Yakov. "Neden yaptın bunu? Bir de kalkmış laf ebeliği yapıyorsun... Gebertmeli seni..."

Kadın ona bir bakış baktı, elindeki parayı yere attı, "ne rezil herifmiş!" dedi. Şaşkındı.

Koltuğa yığıldı. İki büklüm oldu, başını elleri arasına aldı.

Yakov, kadının omuzundan sarsarak, "kalk ordan," dedi. "Tabancamı alacağım!"

Polina'nın şaşkınlığı geçmemişti. Hiç kımıldamadı.

"Demek beni bu kadar çok seviyordun?" diye fısıldadı yalnızca.

"Hayır, nefret ediyorum senden!"

"Hayır... bu sözünle daha da çok sevdiğini söylüyorsun..."

Polina birden dirildi, Yakov'un boynuna atladı. Bu hareketi öyle ansızın olmuştu ki, Yakov onu önlemeye fırsat bulamadı. Genç kadın kollarını onun boynuna doladı ve vahşi bir hırsla yüzünü gözünü öpmeye, ısırmaya başladı. Soluk soluğaydı.

"Beni seviyorsun... Hayır, seviyorsun... Ben de seni seviyorum işte... Benim biricik Tuzlu Pastam..."

Yakov'u severken Tuzlu Pastam derdi ona. Ve bu sözü, yalnız en coşkun anlarında, heyecanı doruğa çıktığı zamanlarda söyler, ve her seferinde de, Yakov'un içinde duygusal, sevecen bir vahşet uyandırırdı. Bu kez de, aynı etkiyi yaptı Polina'nın "Tuzlu Pasta"sı. Yakov onu kolları arasında kemiklerini kırarcasına sıktı, öpmeye başladı.

"Seni sokak süprüntüsü," diyordu soluğu elverdiğince. "Seni küçük kaltak... Biliyorsun... Biliyorsun da neden..."

Bir saat kadar sonra, Yakov yatakta oturmuş, Polina da onun dizlerine uzanmıştı. Bir bebek gibi sallıyordu kadını. Bir yandan da her şeyin ne çabuk olup bittiğini düşünüyordu.

Sesi bile yorulan Polina, "kızmıştım," diyordu. "Seni bırakacaktım. Varsa yoksa ailen, cenazelerin... Bıktım artık. Hem, beni gerçekten sevip sevmediğini de bilmiyordum. Şimdi biliyorum. Bundan sonra beni daha çok sevecek, daha çok kıskanacaksın... Çünkü kıskanan, seviyor demektir..."

"Ah, burdan bir kaçabilsek..." diye mırıldandı Yakov bitkin bir sesle.

"Evet... Paris'e gitsek... Ben Fransızca biliyorum."

Lambayı yakmadılar. Oda karanlık ve havasızdı. Dışarda, ihtiyat askerleriyle kadınlar bağrışıyorlardı. Vakit geçti. Gece yarısını geçmiş olmalıydı.

"Şimdi hiçbir yere gidemeyiz, savaş var," dedi Yakov. Bunu düşünmemişti daha önce. "Savaşın Allah belasını versin!"

Kadın, kendi âlemine dalmıştı gene. "Yalnız köpekler kıskanmadan sever. Düşünsene, bütün oyunlar, romanlar, hep kıskançlık konusunu işler..."

Yakov gülümsedi, kalkmaya davrandı.

"İyi ki kurşun bir yerime gelmedi," dedi. "Bacağıma saplanabilirdi. Yalnız pantolonumu yalamış."

Polina, kurşunun pantolonda açtığı delikten parmağını soktu, birden hıçkırdı, ve ağlamaya başladığı gibi ansızın sustu.

"Ah, ne olurdu o domuzu gebertseydin sanki!" dedi. "O lastik top gibi şiş göbeğine daldırsaydın kurşunu."

"Böyle konuşma," dedi Yakov. Onu omuzlarından tuttu, sarstı. Ama kadın, ağlamaya devam ediyor, bir yandan da konuşuyordu.

"Alçak herif! Bana nasıl sövdü, duydun! Ah, siz erkekler! Kadından hiç anlamıyorsunuz!" Şiş dudaklarını sarkıtarak, tilki dişlerini andıran kenetlenmiş sivri dişler arasından sözünü tamamladı: "Kadının, erkeğine ihanet etmesi, onu sevmediği anlamına gelmez."

"Sus dedim!" diye bağırdı Yakov ve gene kadını kolları arasına aldı. Öyle bir sıkış sıktı ki, Polina inledi.

"Ohh! Ne güzel! İşte şimdi beni sevdiğini hissediyorum... Yakov'um, Tuzlu Pastam benim..."

Polina'nın evinden çıktığında gün ağarıyordu. Tehlikeli bir cambazlık yapıp, büyük ödülü kazanmış bir adam gibi hissediyordu kendini. Yüreğindeki bu sessiz sevinç, kapıdan çıkarken Polina'dan sakladığı tabancayı isteyip de genç kadının vermemekte direttiğini düşününce büsbütün arttı.

Ona, tabancasız dışarda dolaşmaktan korktuğunu söylemek zorunda kalmıştı. Noskov meselesini ona da anlattı. Kadının telaşlanması Yakov'un çok hoşuna gitmiş, gösterdiği ilgi, onun kendisini gerçekten çok sevdiğini doğrulamıştı. Polina, elini kolunu sallayarak, yüzünü bi-

çimden biçime sokarak bunu neden kendisine daha önce anlatmadığını soruyordu. Sonra, yüksek sesle düşünürmüş gibi, "elbet, dedektif olmak da çok ilginç..." dedi. "Mesela Şarlok Holmes... Hiç okudun mu? Ama herhalde Rusya'daki dedektifler düzenbazdır... Ahlâksızdırlar mutlaka..."

"Evet, öyle," diye onayladı Yakov.

Polina sonunda tabancayı verdiğinde, erkeğinin iyi nişan aldığını gözleriyle görmek istediğini söyledi. Ancak böyle içi rahat edecekti. Sobanın açık kapağından içeri ateş etmesini söyledi ona. Yakov, bunu yapmak için, yere uzandı, o da onunla birlikte uzandı. Yakov ateş etti, ve öfkeyle pöfleyen sobadan küller fışkırdı. Polina ay vay ederek yerde yuvarlandı, sonra elini kaldırdı, fısıltıyla, "bak!" dedi. Döşemenin boyalı tahtalarında, küçük kara bir delik vardı. Pantolonu sıyıran kurşunun iziydi bu. "Düşün ki bu delikten ölüm geçti!" dedi. Göğüs geçirdi ve kalemle düzgünce çizilmiş olan kaşlarını çattı.

Yakov, onu hiç bu kadar sevimli ve kendisine yakın bulmamıştı daha önce. Noskov meselesini dinlerken de, yüzünde çocuksu bir merak vardı. Yüzünün genç çizgilerinde, kötülüğün izine rastlanmıyordu. "Kendini suçlu bulmuyor," diye düşündü Yakov. Buna şaşırdı, hem de sevindi.

Polina onu geçirirken, sakalını okşadı, ve, "Yakovcuğum, ahh, canım Yakov'um," diye mırıldandı. "Demek böyle ha? Demek niyetimiz ciddi. Ahh, Tanrım... Ama o pis herif..." Ellerini birbirine kenetledi, öfkeyle sallayarak, "şu dünyada ne çok sahtekâr insan varmış meğer!" diye haykırdı. Sonra birden Yakov'un elini tuttu, çok önemli bir şey düşünüyormuş gibi kaşlarını çattı ve tatlı bir sesle, "ama benim gibi talihliler de var! dedi. Yüzü ışıl ışıldı. Yakov'a haç çıkararak onu kutsadı, ve, "haydi bakalım, güle güle benim Tuzlu Pastam," dedi.

Soğuk, nemli bir sabahtı. Kırağı düşmüştü. Rüzgâr hafif hafif esiyor, yeşil sedefimsi gökyüzü, elma elma kokuyordu.

"Bana kızdığı için yaptı bunu elbet... Haklı... Babam ölür ölmez evleneceğim onunla," diyordu kendi kendine. Bu arada, gam dağıtıcı Serafim'in garip sözleri aklına geldi. "Kızlar, denize düştü mü, yılana sarılır," derdi. "İşte o zaman atacaksın oltanı."

Yürekli teğmen geldi aklına. Birden canı sıkıldı. Mavrin zehirli bir yılandı. Çok öfkelenmişti. Mutlaka bir çorap örecekti onun başına. Yakov'u cepheye göndertebilirdi örneğin. Yakov, Noskov'u pek ciddiye almıyordu artık. Gerçi, kulağı kirişte, eli cebindeki tabancanın tetiğindeydi hep, gözleri dört açıktı şu anda. Çünkü, Noskov, bu saatlerde avlanırdı genellikle.

İki hafta kadar sonra, Noskov korkusu, yoğun bir bulut içine sardı onu. Pazar günü, Voroponov'dan kesilmek üzere satın aldıkları ormanı gezerken, sık ağaçların arasında birden avcıyı gördü. Elinde çiftesi, sırtında torbası dalların arasında yolunu bulmaya çalışıyordu.

"Ne güzel bir rastlantı," dedi Noskov.

Ağaçların arasından çabucak çıktı, Yakov'un yanına geldi, şapkasını çıkararak onu selamladı. Şapkasını, asker gibi takıyordu şimdi. Siperi, sağ gözünün üzerine düşürüyordu. Çıkarmaya davrandığında, siper alıştığı yerde olmadığından, şapkayı doğru dürüst tutamadı.

Bu garip selama cevap vermeyen Yakov, dişlerini gıcırdattı ve sinirli ellerle cebindeki tabancayı kavradı. Noskov da sesini çıkarmadı. Şapkasının astarını mıncıklayıp durdu bir süre. Başı önündeydi.

"Eeee?" diye sordu Yakov Artamonov.

Noskov'un köpek gözlerine benzeyen gözleri yerden kalktı. Ellerini, gür, kalkık saçları arasında gezdirerek, tane tane konuştu.

"Sevgilim, yani bayan Polina demek istiyorum, Rahip Sladkopevtzev'in kızıyla arkadaşlık ediyor. Söyle ona bu işten vazgeçsin."

"Nedenmiş?"

"Ben söylüyorum da ondan," dedi avcı. Sonra kilise çanlarına kulak verdi, ve devam etti: "Senin kendi iyiliğin için akıl veriyorum işte... Sen de bana başka bir şey verirsin..." Sözünün burasında düşünüyormuş gibi havaya baktı, "otuz beş ruble mesela," dedi.

"Ah, şu köpeği gebertmedim de ne ettim," diye yakındı içinden. Bir yandan da parayı sayıyordu.

Avcı, kâğıt paraları aldı, eğri bacakları üzerinde yaylandı. Elindeki ökse demirleri çıngırdadı. Şapkasını takmadan çalıların arasına daldı. Yakov'un içini bir tiksinti bürüdü.

"Noskov!" diye seslendi yavaşça.

Adam durdu. Yalnız yüzü görünüyordu.

"Bu işleri bırak artık!" dedi Yakov.

"Nedenmiş?" diye sordu Noskov. Başını ileri uzattı.

Yakov, adamın gözlerinde, korku ya da şeytanlığa benzer bir pırıltı sezdi.

"Bu işler tehlikeli," diye açıkladı Yakov.

"Bilene her şey kolaydır," dedi Noskov. Gözlerindeki pırıltı söndü birden. "İnsanın bildiği hiçbir şey tehlikeli değildir."

"Sen bilirsin."

"Kendi çıkarlarına karşı sözler ediyorsun."

"İnsana düşmandan hayır gelir mi," diye mırıldandı Yakov. Bu ispiyona söz anlatmaya kalktığına pişman olmuştu. Ne büyük aptallık etmişti!

"Düşmansız adam olmaz," dedi Noskov. Akıl öğretir gibiydi. "Herkesin düşmanı vardır. Haydi, eyvallah!"

Yakov'a arkasını döndü, ve sık çam ağaçlarının yeşilliği arasında kayboldu. Yakov, birkaç dakika adamın çıkarttığı hışırtıları, kuru dalların kırılırken çıkardığı çıtırtıyı dinledi. Sonra çabucak döndü, arabasının beklediği yere giderek doğru kasabaya, Polina'ya sürdürdü atları.

Yakov'un anlattıkları karşısında hem sevinen, hem şaşıran Polina, "pis herif!" dedi. "Hemen öğrenivermiş kızın bana gelip gittiğini! Vay canına!"

"Neden öyle insanlarla dostluk kuruyorsun?" diye çıkıştı ona Yakov. Ama Polina da öfkelenmişti. Boynundaki sarı eşarbın ucuyla oynayarak, ders veren bir öğretmen tavrıyla anlatmaya başladı.

"Bir kere, onunla görüşmek zorundayım, çünkü senin iyiliğin için buna mecburum. İkincisi, kedi köpek besleyeceğime ya da Mavrin'le dostluk kuracağıma, onunla arkadaşlık etmem daha iyi değil mi, ne dersin, ha? Burda tek başıma, dört duvar arasında çıldırayım mı istersin? Üstelik onunla arkadaşlık etmekten hoşlanıyorum. Bana roman getiriyor, dergi getiriyor... Siyasal olayları yakından izleyip bana her şeyi anlatıyor. Bayan Popov'un okuluna birlikte gitmiştik..."

Kolunu uzatarak Yakov'un omuzuna dokundu, bu kez biraz daha dikelerek, "gizli bir metres olarak yaşamak kolay mı sanıyorsun?" dedi. "O beğenmediğin kız bana ne diyor, biliyor musun, 'metres bir çift çizme gibidir. Yalnız çamurlu havalarda gerekli olur.' Yalan mı? O da doktorla sevişiyor, ama saklıyorlar mı, bak? Sen bulaşıcı bir hastalıkmışım gibi gizliyorsun beni. Kambur muyum da utanıyorsun benden? Topal mıyım? Kör müyüm, sağır mıyım?"

"Sabret, sabret," dedi Yakov. "Seninle evleneceğim! Gerçi hem suçlusun hem güçlü..."

"Acaba hangimiz daha güçlü, hangimiz daha güçlü?" dedi Polina.

Sonra birden kahkahayla gülmeye başladı.

"Hay Allah! Suçlu, güçlü derken dilim dolaştı! Benim Tuzlu Pastam... Sevgilim, ne iyisin... Başkası olsa gelip bana söylemezdi bile, kiminle arkadaşlık ettiğimi umursamazdı... Bak, insanın bir ispiyonu olması yararlıymış demek..."

Yakov, her zamanki gibi içi rahatlamış bir halde çıktı Polina'nın evinden.

Bir hafta sonra, bir sabah, yüzü çilli, burnu yamuk, ufak tefek bir adam olan tabela ressamı Elagin, birkaç saat önce, dokumacılar ağ çekerken, içlerinden birinin, Mordvinov'un, avcı Noskov'u kurtarayım derken kendisinin de boğulma tehlikesi anlattığını söyledi. Avcı şu anda fabrikanın revirindeydi.

Bu korkunç haberi duyan Yakov, titreyen ellerini ceplerinin daha derinliklerine sokabilmek için ayaklarını uzattı.

"Tamam, başını yediler," dedi kendi kendine. "Boğdular Noskov'u."

Ama yumuşak çizgili, kadın suratlı, iyi huylu Mordvinov'u gözünün önüne getirdiğinde, adamın kimseyi öldürebileceğine inanamadı. "Güzel bir kaza," dedi içinden. Ve rahat bir soluk aldı.

Polina da aynı düşüncedeydi. Güzel bir kazaydı bu. Adam, tam zamanında gitmişti.

"Olacağı buydu," dedi kaşlarını çatarak. "Adamı resmen öldürselerdi başları derde girerdi."

Ama şu yüzden de, üzülmüştü Polina. "Onu yakalayıp konuşturmak sonra da asmak, ya da kurşuna dizmek gerekirdi, ahh! Hani bir kitap vardı..."

"Saçmalıyorsun Polina'cığım," diye sözünü kesti Yakov.

Birkaç gün, her şey olağan seyrini izledi. Yakov, birkaç kez Vorgorod'a gitti. Miron, kaşları çatık, kafası tasalı yeni haberleri veriyordu:

'Haberler iyi değil, Ekke yukarlardan emir almış, avcının ölüm nedenini araştırıyormuş. Mordvinov'u, Kiriakov'u, şu maskara ateşçi Krotov'u, yani avcıyla balığa çıkan herkesi tutukladı. Mordvinov'un yüzü gözü tırmalanmış, bir kulağı da yırtılmış. Siyasal nedenler arıyorlar... Yırtık kulakta değil elbet..."

Piyanonun yanında durdu, gözlüğünü tek parmağı üzerinde dengelemeye çalışıyor, oynuyor, bir yandan da gözlerini kırpıştırarak köşede bir yere bakıyordu. Buruş kırış olmuş İsveç ceketi, kahverengi pantolonu ve toz içinde diz boyu çizmeleriyle bir makinisti andırıyordu. Sinekkaydı tıraşlı, elmacık kemikleri çıkık suratı ve kısa bıyıkları ona bir ordu mensubu görünümü veriyordu. Hareketsiz yüz çizgileri ne söylese, ne düşünse hiç değişmez, hep aynı kalırdı.

"Kötü günler yaşıyoruz," dedi düşünceli düşünceli. "Yeni bir savaşa giriyoruz. Ve her zamanki gibi, kendi aptallığımızı fark etmeyelim diye savaşa giriyoruz. Aptallıkla savaşamayız, çok zayıfız çünkü. Oysa iç sorunlarımız hep bizi bekliyor. Gerçek sorun içerde. Biz kalkmış başkalarıyla savaşıyoruz. Bir tarım ülkesinde, işçi partisi iktidarı ele geçirmeyi düşlüyor! O partinin saflarında, burjuva sınıfından bir evlat —İlya Artamonov— ülkemizi Avrupa'nın sanayi ve tekniğiyle donatma görevini, bu büyük görevi üstlenmiş sınıfımızın bir evladı olan İlya Artamonov bulunuyor! Saçmalığın daniskası! İnsanın kendi sınıfının çıkarlarına ihanet etmesi, en ağır suçla cezalandırılmalı — devlete ihanet suçuyla hatta!... Hiçbir sorumluluğu, yapacak işi gücü olmayan Goritzvetov gibi bir entellektüeli hoş görebilirim... Çünkü kafası yoktu, çalışma yeteneğinden yoksundu, n'apsın, okusun okusun ötsün...

Görüldüğü kadarıyla, Rusya'daki devrimci çalışmalar, kafası olmayan insanların kendilerini oyalamak için..."

Miron, oda ağzına kadar insanla doluymuş gibi nutuk çekiyordu. Gözlerini kıstı, kıstı, sonunda tümden kapandı gözler. Yakov, artık onu dinlemiyor, kendi özel meselelerini düşünüyordu: Noskov'un ölümüyle ilgili soruşturmanın sonu ne olacaktı? Bunun etkisi ne olabilirdi acaba?

Miron'un gebe karısı, bir konsol kadar iri ve dağınıktı. Kocasına baktı, "haydi bakalım, git üstünü değiştir," diye buyurdu. Miron, gözlüğünü burnuna iliştirerek kös kös gitti.

Bir ay kadar sonra, tutuklanan adamlar serbest bırakıldı. Miron, tartışmaya, bir yanıta meydan vermeyecek biçimde, adamları işten atmasını buyurdu Yakov'a.

Yakov, farkında değildi ama, yeğeninin kuru buyruklarına çıt çıkarmadan uyma alışkanlığı edinmişti. Aslında, işine geliyordu bu, çünkü fabrikanın işleriyle ilgili sorumluluğu üstünden atmış oluyordu. Ama bu kez, alışkanlığını bozdu.

"Ateşçiyi çıkarmayalım," dedi.

"Neden?"

"Neşeli bir adam. Hem uzun zamandır çalışıyor bizde. İşçileri şenlendiriyor."

"Yaaa? İyi öyleyse, o kalsın," dedi Miron, dudaklarını yaladı, "haklısın," dedi. "Şaklabanlar yararlıdır."

Daha bir süre, işler yolunda gidiyormuş gibi geldi Yakov'a. Savaş insanları değiştirmişti. Her şeye kolayca boyun eğiyorlar, daha düşünceli, daha sakin davranıyorlardı. Ama Yakov, başının belada olmasına alışmıştı, ve içinden bir ses, ona dertlerinin sona ermediğini söylüyordu. Bu önseziyle, yeni belalar bekliyordu Yakov.

Çok beklemek zorunda kalmadı. Nesterenko. Bayan Popov'a benzeyen uzun boylu bir kadınla kasabaya döndü. Sokakta karşılaştılar. Nesterenko, dik dik Yakov'un gözünün içine bakarak yaklaştı, yaklaştı, sonra onu selamladı.

"Bir saate kadar bana uğrayabilir misiniz?" dedi. "Kayınpederimin evinde kalıyorum. Karım ölüyor, çok hasta, duymuşsunuzdur. Bu yüzden arka kapıdan gelmenizi rica edeceğim. Onu rahatsız etmek istemem."

Sıkıcı ve çok uzun bir saat sonra, Yakov Artamonov, duvarları kitap raflarıyla dolu olan odada, bir koltuğa oturmuş bulunuyordu. Nesterenko, birinin duymasından çekinirmiş gibi yavaş bir sesle konuşmaya başladı:

"Ee, sayın bayım, dostunuzu haklamışlar. Gerçi kimse suçlu bulunamadı ama, iyi düzenlenmiş bir haklama olduğu belli. Gerçekten çok güzel. Kutlamaya değer bir cinayet. Şimdi, bir başka mesele var: Kalbinizi çalan kadın, Bayan Polina Nazarov, Bayan Sladkopevtzev'in arkadaşı, ve bu Bayan Sladkopevtzev, önceki gün Vorgorod'da tutuklanmış bulunuyor! Bu ilişki hakkında bilgilerimin doğruluğunu onaylarsınız sanırım?"

"Bilmiyorum," diye cevap verdi Yakov. Sırtından ter boşandı.

Jandarma subayı, parmağını burnuna koydu, sonra çekti, tırnaklarını inceledi.

"Ama biliyorsunuz," dedi başını kaldırmadan.

"Evet, sanırım tanışıyorlar."

"Hah! Şimdi oldu."

"Ne istiyor acaba?" diye düşünüyordu Yakov. Yan gözüyle, ince kırmızı damarlarla kaplı boz ve bir bozkır kadar dümdüz suratı, yayvan burnu, donuk gözleri süzüyordu. Bu gözlerden, yoğun bir sıkıntı deresi akıyordu sanki. Akıyor ve içki kokan soluğuna karışıyordu.

"Sizinle, bir jandarma subayı olarak değil, iyiliğinizi isteyen, işinizin çıkarlarını düşünen yakın bir dost olarak konuşuyorum. İşte böyle aziz dostum nişancı Yakov Artamonov." Bu son sözleri söylerken, sessiz harflerin üzerine basa basa konuşmuştu gene. "Nişancı diyorum, çünkü, silah kullanmadaki ustalığınız konusunda da iyi şeyler duymuş bulunuyorum... Neyse... Yani, şimdi Bayan Sladkopevtzev, sevgilinizin Bayan Polina'nın arkadaşı mı, arkadaşı. Bayan Sladkopevtzev şu anda demir parmaklıkların ardında mı, ardında. Yani burdan da anlaşılıyor ki, Noskov'un ispiyon olduğunu, devrimcileri söyleyen ve böyle-

ce onun ortadan kaldırılmasına yol açan biri var... Şimdi toparladınız mı meseleyi? Noskov'un ispiyon olduğunu sizden ve benden başkasının bilmediğine, ben de bunu ağzımdan kaçırmayacağıma göre, sizin gereksiz gevezeliklerde bulunduğunuz ortaya çıkmıyor mu, ne dersiniz? Noskov aptal değildi... Ama, demek ki yeterince dikkatli davranamadı..."

Nesterenko göğüs geçirdi, gözlerini yere indirdi.

"Eee, insanlar ölümlüdür... Ölen öldü, ama siz varsınız..." dedi düşünceli bir tavırla.

Yakov Artamonov, Nesterenko'nun ağzında sözcükler değil de, ince, görünmez iplik parçaları dökülüyor sandı. Bu iplikler, Yakov'un boynunun çevresinde toplanıyor, onu boğarcasına sıkıyorlardı. Bu yüzden yüreği kaskatı kesilmişti. Nerdeyse duracaktı. Ve çevresindeki her şey, bir kış kasırgasına tutulmuş gibi sallanıyor, uğulduyordu.

Bu arada Nesterenko, özellikle sözü uzatıyor, yavaş ve alçak sesle sürdürüyordu konuşmasını.

"Sanırım, hatta biliyorum ki, ağzınızdan çıkan sözlerde o keskin dikkatinizi esirgediğiniz bir durum olmuş, ne dersiniz? Hele bir hatırlamaya çalışın!"

"Yoo," dedi Yakov. Sesi sakindi. Konuşurken ve birer bifteği andıran ellerinin bir hareketiyle bıyıklarını okşadı.

"Hayır," diye tekrarladı cevabını Yakov.

"Garip, çok garip. Ama gene de bir şeyler yapabiliriz sanıyorum. Şimdi beni dinleyin: Noskov'un yerine tam onun gibi bir adam almalıyız, size yararı dokunacak bir adam. Minayev adlı bir adam size gelecek, onu hemen işe alacaksınız, oldu mu?"

"Tamam," dedi Yakov.

"Tamam. Mesele halloldu. Lütfen dikkatli olunuz. Herhangi bir sevgiliye çıtlatmak yok, tamam mı?"

"Karşısında çocuk var sanki ya da geri zekâlı biri," dedi içinden Yakov. Bu arada jandarma yüzbaşısı, güz kuşlarının göçlerinin yaklaştığından, savaştan, karısının hastalığından konuşmaya başlamıştı. Karısına, kız kardeşi bakıyordu.

"İnsan, hayatta kötü şeyleri karşılamaya hazır olmalı," dedi. Bıyıklarını burarak kulak memelerine dek uzattı. Bu hareket, üst dudağını gerdi adamın ve sarı dişlerini ortaya çıkardı.

"Kaçmalı burdan," diye düşündü Yakov. "Beni bu işe bulaştıracak. Kaçmalıyım."

Daha sonra, nehir yolunda ilerlerken, "Allah belanızı versin hepinizin," dedi kendi kendine. "Sizinle mi uğraşacağım be! Elime ne geçecek sanki!..."

Güzün habercisi ince, tatlı bir yağmur çiseliyor, toprağı ıslatıyordu. Nehrin sarı suları, düşen damlacıklarla buruş buruş görünüyordu. İnsanın içini sıkmak derecesine varan, Yakov'unsa üzüntüsünü büsbütün arttıran ağır bir sıcaklık vardı havada. Şöyle sessiz sakin, kendi halinde bir hayat süremez miydi sanki? Bütün bu anlamsız şeylerden, insanın içini kemiren kuşkulardan uzak yaşanamaz mıydı?

Ama aylar, kar fırtınasında ilerleyen bir kızaklar kervanı gibi birbiri ardından geçerken, yeni yeni şaşırtıcı kuşkular ve tedirginlikleri getiriyordu.

Morozovlardan biri —Zahar— savaştan döndü. Göğsünde Aziz Georgi nişanı vardı. Kazılı kafası, öfkeli yaralarla kaplıydı. Kulaklarından biri gitmiş, ve sağ kaşının yerini kırmızı bir yara izi almıştı. Altında garip bir biçimde parçalanmış, kör bir göz duruyordu. Ama öteki göz, gene öyle keskin, sert ve tetikte bakıyordu tek başına.

Morozov hemen ateşçi Krotov'la dost oldu. Gam dağıtıcı Serafim'in bu topal öğrencisi zıp zıp oynuyor ve şu şarkıyı söylüyordu:

Yağmur yağar rüzgâr eser
Benim iflahımı keser
Avrupa'yla boy ölçüşen
Gider de mezara girer.

"Ne dersin, Zahar, iyi savaşıyor muyuz?" diye sordu Yakov Morozov'a.

"Savaşacak hiçbir şeyimiz yok ki?" diye cevap verdi dokumacı. Bir köpeğin havlaması gibi küstah konuşuyordu. Sözlerinde, ateşçinin tekerlemelerindeki utanmazlık yankılıyordu. "Başımızda patron yok, Bay Yakov," diye patronunun yüzüne karşı haykırdı. "Hepsi soyguncu."

Bu adamla ateşçi Vaska, güz gecesinin derin karanlıklarında yanan iki fener gibi durmaya başladı giderek. Bir gün, Tatyana'nın neşeli kocası. Türk poturuna benzer bir pantolonla, koskocaman torba gibi poposunu sallaya sallaya sokağa çıktı. Pantolonun rengi, Zahar'ın solgun asker kaputunun rengindeydi. Ateşçi, ona bir bakış baktı ve türküsünü söylemeye başladı:

Pantolonlu geliyor
Kaçın açın yolları.
Kiminin kafası büyür
Kiminin de poposu

Yakov'un eniştesi öfkelenmek şöyle dursun, kahkahalarla güldü bu tekerlemeye. Ateşçinin böyle güzel tekerlemeler söylemesini değerli bir sanat olarak nitelendirdi. Bütün işçiler de güldü. Hele bir gün, Morozov, tüylü bir köpeğin kuyruğuna, savaşta aldığı Georgi nişanını bağlamış olarak gelince, bütün fabrika gülmekten kırıldı. Köpek, muzaffer bir general gibi kuyruğunu kaldırmış, süzüle süzüle yürüyordu. Miron buna göz yumamazdı elbet. Morozov'u tutuklattırdı, köpeği de Vialov'a teslim etti.

Kasaba sokakları, uzun asker kaputu giymiş, kimi kör, kimi topal, kolsuz, elsiz sakatlarla doluydu. Her yan, üniformalarının irin rengiyle boyanmıştı. Dromov'un kalburüstü hanımefendileri, kürek sapı gibi zayıf olan Vera Popov'un kumandası altında, sakat, kötürüm insanları yürüyüşlere çıkarıyorlardı. Bayan Popov, Polina'nın da gönüllüler arasına katılmasını istedi, ama o, başını gururla arkaya atarak yakınmalara başladı.

"Aman, aman istemem! Yapamam ben! Bana ne efendim! Yakov, bak hepsi de genç, sağlıklı insanlar ama sakat! Pis pis kokuyorlar! Yoo, yapamam. Gel Yakov, kaçalım burdan."

"Nereye kaçalım?"

Yakov, metresinin giderek bir sinir küpü olduğunu, uç uca sigara içtiğini ve soluğunun acı acı tütün koktuğunu görüyor, ne yapacağını bilemiyordu.

Yalnız Polina değil, genellikle bütün kadınlar hırçınlaşmıştı. Dromov'dakiler olsun, fabrikadakiler olsun, boyuna söyleniyor, hayat pa-

halılığından yakınıyorlardı. Öte yanda kocaları, yakınmalarına keskin ıslıklarını ekleyerek, ücretlerinin arttırılmasını istiyorlardı. Oysa yaptıkları işin niteliği giderek kötüleşiyordu. Artamonov köyü, akşamları, hiç alışılmadık öfkeli mırıltılarla vızıl vızıldı artık.

Minayev, iki işçinin bir araya geldiği her noktada bitiveriyordu. Otuz yaşlarında, az konuşan bir demirciydi bu. Saçları kara, burnu Yahudi burnu gibiydi. Yakov, adamın gözüne görünmemeye çalışır, göründüğünde de, hiç gözlerinin içine bakmazdı. Oysa Minayev'in kara gözleri, unuttuğu bir şeyi hatırlamaya çalışıyormuş gibi uzun uzun dururdu herkesin üzerinde.

Yakov'un babası, pis bir et yığını gibi bahçede yuvarlanırdı. Ayaklarını zar zor oynatıyordu. Büyük Artamonov, geniş omuzlarından sarkan, yer yer dökülmüş bir tilki kürkü paltoyla dolaşıyordu. Önüne geleni durdurur, "nereye gidiyorsun?" diye sorardı. Cevabını aldığında elini sallar, "haydi be, aylak herif sen de!" derdi. "Tahtakuruları! Kan emiciler!"

Mora çalan şiş yanakları buruşmuştu. Alt dudağı aşağı sarkıktı. Yakov, işçilerin bu ihtiyarı görmesinden utanıyordu.

Tatyana, günlerini gazete karıştırmakla geçiriyordu artık. Okuduklarından ne anlıyorsa, kızarıp bozarıyor, kulakları ateş gibi yanıyordu okudukça. Miron, durmadan Vorgorod'a, Moskova'ya, Petersburg'a arşın dokuyordu. Her dönüşünde, Amerikan çizmelerinin geniş topuklarını yere vurup, sarhoş, zampara mujik Rasputin'in yaptıklarını anlatıyor, herifin Çar'a sülük gibi yapıştığını söylüyordu.

"Böyle bir insanın varlığına inanmıyorum," diye üsteliyordu Olga. Artık kör sayılırdı. Kanapenin üzerinde, Tatyana'nın yanında oturuyordu. Tatyana'nın iki yaşındaki oğlu Platon salya sümük ağlıyordu bir yandan.

"Mahsus uyduruyorlar... Bizi uyarmak için," dedi gene Olga.

"Aman ne güzel! Harika!" diye haykırdı Tatyana'nın neşeli kocası. "Köylüler bizden öç alıyor yani ha?"

İri ellerini oğuşturdu. İşlerin er geç yoluna gireceğine, tek o inanıyordu.

"Yahu, bu kadar sevinecek ne var!" diye öfkelendi Tatyana. "Anlamıyorum doğrusu!"

Mitya ağzını şaşkın şaşkın açtı.

"Nee? Anlamıyor musun? Bak ben sana söyleyeyim, köylüler, bunca yıllık çilenin acısını çıkaracaklar. Öç alacaklar. Bu yüzden de, Rasputin'in şahsında, onu öldürecek zehiri ürettiler..."

"Dur bakalım," diye sözünü kesti Miron kaşlarını çatarak. "Daha dün ne diyordun, bugün ne diyorsun..."

Ama Mitya kendini söylediklerine kaptırmıştı. Sözcüklerin yarısını yutarak, boğuk boğuk konuşuyordu.

"Sıradan bir çarıklı değil, bir simge o! Üç yıl önce, egemenliklerinin üç yüzüncü yılını kutlarken..."

"Masal bunlar," dedi Miron.

Doktor Yakovliyev, her zamanki gibi güldü. Yakov'sa, bu söylenenleri Nesterenko duysa ne olur diye düşünüyordu.

"Neden açıyorsunuz bu konuları?" dedi. "Ne yararı var ki?" Ve onları susturmaya çalıştı.

Miron bile, Yakov'un daha önce hiç görmediği bir huzursuzluk, bir kuşku içindeydi. Bu, onun canını büsbütün sıkıyordu. Yalnız Mitya, hiç değişmemişti. Ordan oraya koşuyor, eski şaklabanlıklarını sürdürüyor, akşamları da gitarını alıp şarkı söylüyordu:

Karım tahtalı köye gitti...

Ama Tatyana artık bu sözlerden hoşlanmıyordu.

"Ee, artık kabak tadı verdin," diyerek çocukların yanına gidiyordu.

Mitya, işçileri susturmayı pek iyi beceriyordu. Miron'a, köyden un, fasulye, patates, nohut alınmasını, ve burada işçilere maliyetine satılmasını önerdi. İşçilerin çok işine geldi bu. Bu neşeli adama, Miron'dan daha çok inandıklarını düşündü Yakov. Bu iki adamın aralarının giderek açılmakta olduğunu da görüyordu.

Örneğin bir gün, Miron, öfkesini gizlemeye hiç gerek görmeden, "kimin arabasına binersen, onun türküsünü çağırıyorsun bakıyorum," dedi Mitya'ya.

Mitya gülümsedi, "halkın buyruğu, halkın hakkıdır," diye cevap verdi.

"Sen kendini ne sanıyorsun?" diye bağırdı Miron.

"Kesin gürültüyü!" diye homurdandı ordan büyük Artamonov.

Yakov, babasının bulanık gözlerinde, içinden oh çektiğini ele veren pırıltılar sezdi. İhtiyar, yeğeniyle damadının çekişmesine, Tatyana'nın bağrış çağrış kocasını azarlamasına seviniyor, kıs kıs gülüyordu.

Natalya, çekine sakına, "Tatyana'cığım, bana bir fincan çay koyar mısın, canım," dediği zaman da aynı böyle gülüyordu ihtiyar.

Şimdi artık bir kuşkunun ardından öteki, bir tehlike geçmeden bir yenisi geliyordu. Kötü olaylar birbirini kovalıyordu. Olga, ansızın, tümden görmez oldu. Derken nezleye yakalandı ve iki gün sonra, kasabada ve fabrikada büyük bir fırtına koptu: Çar, tahtından vazgeçmişti.

"Şimdi ne olacak?" diye sordu Yakov burnunu gazetelere gömmüş olan yeğenine.

"Cumhuriyet oluyor," dedi Miron, ve masaya yaydığı gazetenin üzerine biraz daha eğildi. Bütün ağırlığını ellerine vermiş, gazeteyi geriyordu. Birden gazete ikiye ayrıldı. Tabi Yakov, bu olayı uğursuzluğa yorumladı hemen.

Ama Miron umursamazlıkla doğruldu. Yüzünde hiç görülmedik bir anlam vardı. Sesi bir garip, ama yumuşaktı. "Rusya kalkınma ve gelişme yoluna girdi senin anlayacağın!" dedi.

Yakov'a sarılacakmış gibi kollarını iki yana açtı, sonra bir kolunu indirdi, kalkık koluyla gözlüğünü düzeltti, sonra gene kolunu gerdi; bu haliyle semafora benziyor, ertesi akşam Moskova'ya gideceğini anlatmak istiyordu.

Mitya da karlı bir günde ısınmaya çalışan bir arabacı gibi kollarını salladı.

"Bundan sonra her şey tıkırında gidecek," dedi. "Sonunda insanlar uzun zamandır yüreklerinde olgunlaştırdığı düşüncelerini ortaya dökebilecek artık!"

Miron, onunla dalaşmıyordu artık. Düşünceli bir hal almıştı. Durmadan gülümsüyor, dudaklarını yalıyordu. Yakov'a sorarsan, haklıydılar, her şey tıkırında gidiyordu gerçekten, herkes hayatından memnundu.

Mitya, fabrikanın girişinde, merdiven başında dikilmiş, bahçede toplanmış olan işçilere konuşma yapıyor, Petersburg'da olan bitenleri anlatıyordu onlara. İşçiler, coşarak bir "Haydaaa!" çektiler, sonra Mitya'yı altı okka yaparak havaya fırlattılar. Mitya, havada tortop oldu, yükseklere uçtu. Sıra Miron'a gelmişti. Aynı şeyi ona da yapmak istediler, ama Miron, nasılsa, havada paramparça olmuş gibi dağıldı, eklem yerlerinden kopacakmış gibi oldu. İşçiler, Mitya'nın çevresini sardılar, iriyarı, sağlam yapılı bir dokumacı olan Gerasim Voynov, Mitya'nın yanında olduğu halde, yüzüne baka baka bağırıyordu.

"Bay Mitya, çok iyi bir insansınız, çok iyi, duyuyor musunuz! Heey, çocuklar, hep beraber, yaşasın Mityaaaa!"

Hep bir ağızdan bağırdılar. Ateşçi Vaska, Güneş'te tepsi gibi parlayan kel kafasıyla oynayıp duruyor, sarhoşmuş gibi bağırıyordu:

Halk tahttan çok uzaktı
Taht da halktan ıraktı
Varınca yakınına
Gözler oldu faltaşı
Tahta kurulmuş olan
Kocamış bir kargaydı.

"Yaşşşaaa! Var Ol, Vaska!" diye bağırdı kalabalık.

Yakov'u da altı okka yapacaklardı ama o hemen kaçtı, içeri girdi. Çünkü, havaya fırlatmakta başarılı olacaklarını, ama tutmaya gelince beceremeyip lap diye yere düşüreceklerini adı gibi biliyordu. O akşam, bürosundan çıkmadı. Bir ara pencereden Vialov'un sesi geldi kulağına.

"Köpeği neden aldın benden? Parasını vereyim. Bir güzel terbiye ederdim onu..."

"Yahu ne adamsın be! Şimdi köpek eğitmenin sırası mı yani?" diyordu Zahar Morozov.

"İyi ya, sen düşünme köpek eğitmeyi, sat bana. Bir gümüş ruble veririm sana, haydi!"

"Çekil başımdan."

Yakov, pencereden başını uzattı. "Çardan ne haber Tikon? Ha?" diye sordu.

"Yaa," dedi ihtiyar Yakov'a. Sonra evin bulunduğu yere bir bakış baktı, hafiften ıslık çaldı. "Düpedüz devirdiler Çar'ı..." dedi. Eğildi, çizmelerini çekti, sonra, yere konuşur gibi, "Şimdi sen seyret artık... Anton bunu demek istiyordu işte. Arabanın tekerleği devrildi..." Doğruldu, köşeyi döndü, "Tulun, Tulun!" diye seslendi.

Mutlu haftalar, güle oynaya geçti, birbirini izledi. Miron, Tatyana, doktor ve de işçiler, birbirlerine karşı daha nazik davranır oldular. Dromov'dan birkaç yabancı geldi, tesviyeci Minayev'i alıp götürdüler. Derken, güneşli, ılık bahar günlerine girildi.

"Bu ne iştir, Tuzlu Pastam, anlat bana," diyordu Polina. "Çar tahtı terk etti, askerler sakat perişan, polis güçlerini dağıttılar, ne olduğu belirsiz siviller kumandayı eline almış... Halimiz ne olacak? Herkes aklına eseni yapıyor, kim bilir kötüler ne zorbalıklar düşünür... Ziteykin beni rahat bırakmaz. Onun gibi daha yüz vermediğim bir yığın herif peşime düşer. Burda kalamam ben. İnsanların eşit olduğu, herkesin dilediğini yaptığı bir yerde yaşayamam. Beni kimsenin tanımadığı bir yere gitmek zorundayım. Hem, değil mi ki her şey halloldu, yani devrim falan diyorum, özgürlük var, değil mi? Herkes dilediği yerde, dilediği gibi yaşasın diye çıkardılar bu devrimi, ha?"

Polina her geçen gün biraz daha ısrarlı, biraz daha inandırıcı oluyordu. Yakov, onun söylediklerinde tartışılmaz gerçekler görüyor, "Hele biraz bekle, hele ortalık yatışsın," diye avutuyordu onu.

Bununla birlikte, dünyadaki huzursuzluğun yatışacağına inancı yoktu Yakov'un. Fabrikanın giderek daha gürültülü, daha tehlikeli olduğunu görüyordu. Hayatta hep bir şeylerden korkmaya alışmış olanlar, korkacakları bir şey bulurlar mutlaka. Yakov da Zahar Morozov'un yaralı kafasından korkmaya başladı. Zahar, küçük bir kral gibi ordan oraya dolaşıyor, işçiler de onu koyun gibi izliyorlardı. Mitya, kurmalı bir saksağan gibi çevresinde döneniyordu.

Morozov, arka ayakları üzerinde yürümesini öğrenmiş bir sirk köpeğine benzemeye başlamıştı. Kafasındaki yaralar gene azmıştı mutlaka, çünkü bugünlerde, Mitya'nın ona verdiği, Tatyana'nın Türk havlusundan yaptığı bir sarıkla dolaşıyordu. Böylece daha da büyüyen kafası, onu eziyormuş gibi duruyor, boyunu daha kısa gösteriyordu. Polis

Müfettişi Ekke'nin şişko yardımcısı gibi kurum satıyor, burnu havada yürüyordu. Bir de, yeni bir huy edinmişti: Başparmaklarını solgun asker pantolonunun kemerine sokuyor, öteki parmaklarını küçük birer balık yüzgeci gibi sallayarak, "hizaya gelelim yoldaşlar, hizaya gelelim!" diye bağırıyordu.

Fabrikadan kumaş çalan üç kişiyi yargıladı. Sesli sesli bağırarak onları sorguya çekişi ta Dromov'dan duyulabilirdi!

"Bu bezi kimden çaldığınızı biliyor musunuz?" diye soruyor, kendi sorusunu kendi cevaplıyordu:

"Kendinizden çaldınız! Hepimizden, bizden çaldınız! Böyle zamanda hırsızlık edilir mi, hayvan herifler!"

Hırsızlara sopa çekilmesine karar verdi sonunda. İki işçi, dünden gönüllü, cezayı uyguladılar. Ateşçi Vaska haşaratla mücadelenin nasıl yapılacağına iyi bir örnek verdiğini anlatan bir ilahi okudu. Böyle sorunlar, artık yargıçlar elinde çözülüyordu...

Sonra şarkısını birden kesti, kollarını iki yana açtı ve şöyle bağırdı:

Ey Tanrı, halkımızı koru!

"Bravo!" diye bağırdı Mitya.

Mitya, donuk boz renkli pantolon giyinişti. Başındaki deri kasket, arkaya kaydırılmıştı. Kızıl yüzü ter içindeydi. Gözlerinde, başkalarına belli etmemeye çalıştığı garip bir sevinç parlıyordu. Bu olaydan bir gece önce, Tatyana'yla kavga etmişti. Yakov, yatak odalarının bahçeye açılan penceresinden yüksek sesli bir fısıltı, sonra da Tatyana'nın bağrışını duymuştu.

"Soytarı herif! Sen onurdan ne anlarsın be!"

Ara ara biri fısıldıyor, biri bağırıyor olmalıydı. Ama dışardan, yalnız Tatyana'nın sesi duyuluyordu.

"Kanıların mı? Dilencilerin kanısı falan olmaz... Yalancı! Bir ay önce başka türlü konuşuyordun ama... Yeter artık be! Yarın kasabaya taşınıp ablamla oturacağım. Daha fazla çekemem!... Çocukları da götüreceğim elbet..."

Yakov, bu sözlere hiç şaşmadı. Epeydir, bu kızıl saçlının giderek daha çok saçmaladığını, dayanılmaz bir hal aldığını seziyordu. Yalnız, bu umutsuz yaratık, kızıl saçlı bızdığın, ne mal olduğunu ilk kendisinin fark etmesine şaşıyor, hatta biraz da bundan gurur duyuyordu. Şimdi, annesi bile, daha dün Mitya'yı evcil bir saksağan gibi seven annesi bile, "bu çocuğu anlamıyorum doğrusu," diye söylenmeye başlamıştı. "Ne söylesek tersini söylüyor. Çıfıt mıdır nedir... İnsanlar böyledir zaten... Kaşığıyla ver, sapıyla çıkarsın..."

Oysa Mitya, neşe içinde ordan oraya zıplıyordu gene eskisi gibi.

"Her şey çok güzel! Hayat güzel, zeki bir kadın gibi! Yalnız Tatyana'cığım, sen, şu kurtla kuzunun bir arada yaşayabileceği inancını çıkar kafandan! Onlar tarihe karıştı."

Bu söz üzerine, Miron, biraz da öfkeli, "Bakalım yarın ne cevherler yumurtlayacaksın," demişti.

"Hayat bana ne öğretirse, onu," diye cevap verdi Mitya. "Evet? Başka sorunuz var mıydı?"

Tatyana'yla Miron, üstlerine boya bulaşacakmış gibi uzak duruyorlardı Mitya'dan. Bu olaydan birkaç gün sonra, Mitya, üç büyük paket kitap ve bir bohça çamaşırdan oluşan eşyalarını alarak kasabaya taşındı.

Dört bir yanda, insanların, bir yangın varmış gibi anlamsız karmaşa içinde olduklarını görüyordu Yakov. Bütün insanlar, kendi aptallıklarının baskısı altında boğuluyorlardı. Bu çılgın günlerin, yakın bir gelecekte sona ereceği ipucunu veren bir umut ışığı da yoktu.

"Kararımı verdim," dedi bir gün Polina'ya. "Gidiyoruz. Önce Moskova'ya, oraya bir gidelim, gerisini sonra düşünürüz."

"Ahh, nihayet!..." diye sevindi kadın. Kollarını açıp âşığının boynuna sarıldı.

Temmuz akşamı, bahçeyi kızılımsı ikindi güneşiyle dolduruyor, pencerelerden içeri, yağmurdan sonra güneşi içen toprağın güzel kokusunu üflüyordu. Yakov'un keyfine diyecek yoktu. Polina'nın sıcak, nemli kollarından az önce çıkardığı kafası, düşüncelere dalmıştı.

"Kıçını başını ört", dedi kadına, "sırtına bir şey giy. Ciddi konuşacağız."

Kadın, Yakov'un kucağından indi, yatağın üzerinden aldığı sabahlığı sırtına geçirdi, ve erkeğinin karşısında dimdik, ciddi bir tavırla oturdu.

Yakov, "bak", diye başladı. Sakalını eline almış, yanağına sürtüyordu. Öyle ki, hışır hışır ses çıkıyordu.

"Kafa kafaya verip bir yer bulmak zorundayız. Kavganın gürültünün olmadığı bir memleket... İnsanın kendini ilgilendirmeyen konularda kafasını yormak, her şeyi anlamak için derin derin düşünmek zorunda olmadığı bir memleket..."

"Evet," diye başını salladı Polina.

"Çok dikkatli davranmalıyız. Miron'un söylediğine, göre, trenler kaçak asker doluymuş. Çok yoksul bir kılığa bürünmeliyiz..."

"Ama yanımıza biraz para alsak iyi olur, değil mi?"

"Canım, elbette... Eve hiçbir şey söylemeyeceğim. Gittiğim yeri bilmelerini istemiyorum. Vorgorod'a gidiyormuş gibi yapacağım, anlıyor musun?"

"Ama niye gizli tutuyorsun, anlamıyorum?" diye atıldı Polina. Şaşırmıştı. Bir de, bu gizlilikten kuşkulanmıştı.

Açıklayıcı bir nedeni yoktu. Yakov cevap veremedi kadının sorusuna. O an, öyle düşünmüş, öyle söylemişti. Ama bunun, iyi bir şey olacağına inanıyordu nedense.

"Yani... şunun için..." dedi. "Babamla Miron, ahret sorusu sorarlar... Başım ağrısın istemiyorum. Moskova'ya varalım, istediğim kadar para çekebilirim..."

"N'olur hemen gidelim," diye yakardı Polina. "Görüyorsun, burda yaşayamayız. Her şey ateş pahası. Üstelik dükkânlar bomboş. Birkaç güne kalmaz hırsızlıklar, soygunlar başlar... Yoksa nasıl karın doyuracak bu insanlar?" şöyle bir kapıya baktı, sesini alçalttı, "şu benim aşçı," dedi, "ne iyi bir kadındı, biliyorsun. Şimdi, lanetin teki oldu çıktı. Beni uykumda gırtlaklayıverir belki de... Ee, ekmeğine tereyağı sürüldü, değil mi ya... Dün, birine gizli bir şeyler anlatıyordu. Duyamadım, fısıldıyordu... Aman Tanrım, dedim kendi kendime, korktuğum başıma

geliyor. Ama kapıyı açıp bakınca ne göreyim, diz çökmüş, kendi kendine mırıldanıyor! Ne korkunç, değil mi?"

"Yok, öyle hemen gidemeyiz," diyerek durdurdu Yakov kadının fısıltılı dırdırını. "Önce ben gideceğim..."

"Yok olmaz!" diye bağırdı Polina. Yumruğunu da dizine vurdu. "Önce ben gideceğim. Sen bana para verirsin..."

"Yani bana inanmıyor musun?" diye atıldı Yakov.

"İnanmıyorum, hayır!" dedi hemen kadın. "Doğru doğru dosdoğru. Sana güvenmiyorum. Bu devirde babana güvenmeyeceksin. Bak, Çara bile ihanet ettiler. Sen kime güveniyorsun ki, sorarım sana?"

Sesi inandırıcıydı. Sabahlığının açık önünden bacaklarının üst kısmı da görünüyordu. Yakov dayanamadı. Kadının dediği oldu sonunda. Polina'nın ertesi sabah hazırlanmasını, Vorgorod'a varıp, onu orada beklemesini kararlaştırdılar.

Ama ertesi sabah, Yakov midesinin bozulduğundan, başının ağrıdığından yakındı. Bu da beklenmedik bir olay değildi, çünkü son günlerde iyice zayıflamış, yemeden içmeden kesilmişti. Pırıltılı gözlerinde, hemen hemen hiç ışık yoktu. Bir hafta sonra, Dromov'dan arabayla istasyona gitti. Toprak, bir sağanağın ardından çabucak kurumuş gibi çatlak çatlaktı. Yakov, ardında, bu yol gibi kırık, yıkık bir hayat bırakarak ilerliyordu. İlerde, kara bulutların arasında derin bir uçurum gibi görünen boşlukta, cansız bir Güneş, göz ucuyla ona bakıyordu.

Bir ay sonra, Moskova'dan dönen Miron Artamonov, haberi getirdi. Başı yana düşük, avucuna bakıyor, "korkarım, acıklı bir haberim var size," dedi. "Moskova'dayken, bir kadın beni görmeye geldi... Yakov'un kapatması olan aptal karı... Söylediğine göre, Yakov'u trenden aşağı atmış 'bazı kimseler.' Gerçi, 'bazı kimseler' sözünün günümüzde pek anlamı yok ya..."

"Nee?" diye haykırdı Tatyana, ayağa fırladı.

"Tren hareket halindeyiniş... Yakov, iki gün sonra ölmüş... Petuşka istasyonu yakınındaki mezarlığa gömmüşler."

Tatyana, mendilini gözlerine bastırdı, omuzları birden titredi ve sırtındaki siyah hırka yere düştü. Zayıf, ince boyunlu gövdesi eriyordu sanki.

Miron, gözlüklerini düzeltti, ayağa kalktı. Ellerini ovuşturdu, parmaklarını şıklattı ve uzaklardan gelen kilise çanını dinledi. Sonra bir aşağı, bir yukarı yürüyerek, "ağlamanın yararı yok," dedi. "Üstelik, gereği de yok... Aileye kırk paralık yararı dokunmayan bir adamdı. Darılma ama, son derece aptaldı da. Elbet, insan üzülüyor ne de olsa... Ölüm bu..."

"Ahh, Tanrım!" diye haykırdı Tatyana. Kızarmış gözkapakları kırpış kırpıştı. Parmağını yaladı, kaşlarını düzeltti.

"Bu arada o arsız karı da, yaslı bir dul numarası yapıyor," diye devam etti Miron. Elleri cebindeydi. "Giyinişine bakılırsa Yakov'u iyi yolmuş. Bize mektup yazmış. Öyle diyor..."

Tatyana başını iki yana salladı.

"Demek mektup gelmedi. Ben de öyle düşünmüştüm. Neyse. Bana sorarsan bundan annene babana söz etmeyelim derim. Yaşadığını sansınlar, tamam mı?"

"Evet, en iyisi bu," dedi Tatyana.

"Aslında amcam da pek bir şey anlamaz, kendinde değil zaten, ama annen ağlaya ağlaya ölür..."

Tatyana evet anlamına başını salladı. "Zaten hepimiz yakında yok olacağız," dedi.

"Burda kalırsak, o dediğin olur. Ama ben karımı ve çocuklarımı hemen burdan gönderiyorum. Beni dinlersen Zahar Morozov'dan önce davranıp sen de gitmelisin burdan. Ama kimseye bir şey söyleme, tamam mı? Şimdi ben gideyim, karım biraz rahatsız da..."

Miron, uzun kolunu uzatarak amca kızının elini sıktı.

"Bugünlerde seyahat etmek son derece güç, yollar berbat," dedi.

Büyük Artamonov, yarı-komada yaşıyor, giderek daha da kötü oluyordu. Yatalak sayılırdı. Günün çoğu vaktini yatakta, geri kalanını da pencerenin önündeki koltukta geçiriyordu. Dışarda, ara sıra bulutlarla yamanmış, mavi bir derinlik görünüyordu. Ayna, şiş suratlı, dolu gözlü, ve düğüm düğüm ağarık sakallı şişman bir ihtiyarın resmini gösteriyordu ona. Bu yüze baktı baktı, "karabasan görüyorum!" dedi.

Karısı Natalya, odasına girdi, bu yarı-cesedin üzerine eğildi, orasını burasını tuttu, "büyük kentlere gidip doktora görünmelisin," diye inledi.

"Defol ordan be!" diye tersledi onu Piyotr Artamonov. "İnek karı! Bıktım senden... İlişme bana..."

Odada gene yalnız kalınca, bahçedeki, sokaktaki, —her yerdeki— kalabalığın sesini dinlemeye çalıştı. Artamonov fabrikasının işlemekte olduğunu belirten çıt yoktu.

Her zamanki arkadaşı —hayatın tuzağına düşen o adam— küçük, önemsiz düşünceleri ona aşılayıp Piyotr Artamonov'u evirip çeviren adam, kaybolmuştu. Ölmüştü. İyi ki de ölmüştü — ihtiyar, artık düşünme, akıl yürütme işini çok güç buluyor, düşünmeye uğraşmıyordu bile. Hatta, düşünmenin yararsız olduğu gerçeğini anlayalı çok olmuştu. Düşünmek, akıl yürütmek yararsızdı çünkü insan nasılsa bir şey anlamıyordu.

Bazen Natalya'ya sorardı:

"İlya döndü mü?"

"Hayır."

"Demek daha dönmedi?"

"Hayır, daha dönmedi."

"Ya Yakov?"

"O da dönmedi."

"Oh, oh, günlerini gün ediyorlar desene. Miron da fabrikanın kanını emsin!"

"Kafanı böyle şeylere yorma."

"Çekil başımdan!"

Kadın, köşesine büzülür, öyle otururdu. Bulanık gözleri, bir zamanlar, insan olan, bütün hayatını birlikte geçirdiği şu nesneye bakardı.

Başını zor tutuyordu yerinde. Kolları da kopacakmış gibi sallanıyordu. Beyni, ellerine hükmedemiyordu. Zayıflamış, erimiş ispermeçet mumuna dönmüştü.

Arada bir, ve giderek sıklaşan aralıklarla, Piyotr Artamonov, evde garip gürültüler duyuyordu. Bazı yabancılar odasına giriyor, ona bakıyor, bir şeyler konuşuyorlardı.

Piyotr Artamonov, onların gürültülü konuşmasını anlamaya çalışıyor, ama yalnız Natalya'nın acınası ağlamalarını duyuyordu.

"Sizde insaf yok mu," diyordu Natalya. "Neden böyle yapıyorsunuz? Bu evin sahipleri içinde — bizler mal sahibiyiz! Hiç olmazsa bırakın kocamı bir yerlere yerleştireyim. Kazaya gitmesi, doktorlara görünmesi gerek... Bırakın onu götüreyim..."

"Beni kaçırmak istiyor. Neden acaba?" diye düşündü Artamonov. "Aptal karı! Aptal doğmuş.Yakov da ona çekmiş. Ötekiler de ona çekmiş... Ama İlya, bana benziyor. Hele bir dönsün, işleri yoluna koyar o..."

Yağmur yağıyor, kar yağıyor, etraf buz tutuyor, fırtınalar esiyor, ortalık kasılıp kavruluyordu.

Derken, büyük bir açlık duygusu, Piyotr Artamonov'u yarı ölü durumundan azıcık uyandırdı. Bahçedeki kameriyede buldu kendini. Islak dalların arasındaki pencerelerden görünen kızıl gökyüzü, şaşılacak derecede yakın görünüyordu. Sanki ağaçların ardına bir yere asılmıştı gök, ve Artamonov elini uzatsa, dokunuverecekti ona.

"Karnım aç," dedi, ama kimse cevap vermedi.

Nemli, mavimsi bir sis bürümüştü bahçeyi. Kameriyenin önünde biri boz, öteki siyah iki at duruyordu. Başlarını birbirlerinin boynuna dayamışlardı. Atların ardındaki sırada, beyaz gömlek giymiş bir adam oturuyor, koca bir ip çilesinin dolaşığını açıyordu.

"Natalya, baksana, bana yiyecek bir şeyler getir!" dedi gene.

Önceden, bir dalgınlıktan uyanıp karısına seslendiği zaman, Natalya hemen yanında biterdi. Oysa şimdi — ne Natalya, ne bir şey!

"Nasıl olur?"diye sordu kendi kendine. Sonra biraz ayılır gibi oldu, "belki de hastadır," diye düşündü.

Başını kaldırdı. Hamamlık kapısının yanındaki dallar arasında bir şey çarptı gözüne. Biraz dikkatli bakınca, bunun, yeşiller giymiş bir askerin omuzunda parlayan bir süngü olduğunu anlayabildi. Askerin giysileri yaprak rengi olduğundan seçilemiyordu.

Dışarda biri bağırıyordu.

"Yoldaşlar, ne oluyor, oyun mu oynuyorsunuz? Atlara böyle mi bakılır? Domuz bile böyle bakılmaz! Sizi şu hamamlığa kilitleyim mi istiyorsunuz? Hani, saman da taşınmamış içeri! Sırılsıklam ıslatmışsınız hayvanların yemini."

Beyaz gömlekli adam, elindeki ipi attı, ayağa kalktı. "Nerden çıktın be, gökten zembille mi indin?" diye söylendi kendi kendine.

Asker, "herkes kumandan kesildi," diye cevap verdi ona.

"Kim başımıza dikiyor bu kumandanları peki?"

Herkes başına buyruk. Herkes kendini atıyor. Bugünlerde her şey kocakarı masallarındaki gibi kendiliğinden oluveriyor kardeşim..."

Adam, atların yanına gitti, yelelerinden tuttu. Piyotr Artamonov, gücü yettiğince bağırarak, "hey, baksana, karımı çağır benim!" dedi.

"Şuna da bakın, karı istiyormuş! Şeyini tut bakalım babalık!"

Atlar gitti. Piyotr Artamonov, ellerini yüzüne götürdü, yanaklarını, sakalını sıvazladı, sonra soğuk parmaklarını kulağına dokundu. Sağına soluna bakındı. Kameriyenin penceresiz duvarı dizine uzanıktı. Duvarda büyük bir elma ağacı resmi vardı. Elmalar öbek öbek, böğürtlen gibi sarkıyordu. Kerevet sertti. Üzerinde yorgan yerine o ünlü tilki kürküyle kısa bir ceket atılmıştı. Gene de üşüyordu ama. Neden burada olduğunu çıkaramadı. Belki de evi temizliyorlardı. Bir bayram falan vardı da bayram temizliği yapıyorlardı belki... Bugün ne yortusuydu acaba? Peki bu bahçedeki atlar ve hamamlıktaki askerler ne oluyordu? Bahçede bağıran şu adam kimdi?

"Amma da süt çocuğusun be yoldaş! Aç gözünü bakalım! Zaman, yorulunacak zaman değil! Elinizi çabuk tutun haydi! Aptallara yer yok burda!"

Sesler, uzaktan geliyordu. Ama Artamonov'un beyninin içinde büyük bir uğultu yaratıyor, onu sağır ediyordu. Bacakları yokmuş gibi geldi bir an. Dizden aşağısını kımıldatamıyordu. Duvardaki elma ağacı, Vanka Lukin adlı bir ressam tarafından yapılmıştı. Bir hırsızdı bu. Kiliseyi soymuş, hapishanede ölmüştü.

Kameriyeye eski bir kürk şapka giymiş bir adam girdi. Adamla birlikte, soğuk ve katran kokusu da doldu içeri.

"Vialov? Sen misin?"

"Başka kim olacaktı?"

Vialov'un cevabı da kulaklarını sağır etti. Yaşlı bahçıvan, gıcırdayan tahtaların üzerinde yüzüyormuş gibi kollarını uzattı.

"Kim bu bağıran?"

"Zahar Morozov."

"O askerin ne işi var burda?"

"Savaş var."

Durdu durdu, "düşman çok yakında mı yani?" diye sordu Artamonov.

"Bu savaş sana karşı yapılıyor Bay Piyotr."

Artamonov fabrikalarının sahibi ve en büyük patronu, "şakayı bırak," diye çıkıştı bahçıvana. "Sen kim oluyorsun da benimle alay ediyorsun, koca moruk!"

"Bu, son savaştır Bay Piyotr," diye cevap verdi Tikon Vialov. "Başka savaş olmayacak. Benim kim olduğuma gelince, sen neysen, ben de oyum. Eşitlik var. Hem, şakanın zamanı olmadığını bilecek kadar da yaşlıyım."

Tikon Vialov'un onunla alay ettiği apaçık ortadaydı. Şimdi de, kerevetin ucuna oturmuş, şapkasını bile çıkarmamıştı koca Artamonov'un önünde. Dışardan, kalın sesli birilerinin kesik kesik buyruklar yağdırdığını duyuyordu.

"Saat sekizden sonra, sokağa çıkmak yasak!"

"Karım nerde?" diye sordu Piyotr Artamonov.

"Çöplüklerde ekmek aramaya gitti."

"Ekmek de çöplükte aranır mıymış? Ne demek istiyorsun sen?"

"Ne demek isteyeceğim, ekmek dediğin taş mı ki orda burda bulasın?"

Bahçedeki karanlık giderek daha yoğun, daha koyu bir maviye bürünüyordu. Hamamlığın önünde nöbet tutan asker, gürültüyle esnedi. Adam, iyice görünmüyor, ama süngüsü, suda balık gibi parlıyordu.

Piyotr Artamonov'un, Tikon Vialov'a sormak istediği çok şey vardı, ama çenesini tuttu. Sorsa bile doğru dürüst cevap alamayacaktı Vialov'dan. Ama gene de, birbirine dolaşmış bir yığın soruyla doluydu kafası. Hangisinin daha önemli olduğunu anlamak olanaksızdı. Bir de, ölesiye açtı Artamonov.

Tikon Vialov, sorulmadan konuşmaya başladı birden.

"Bana aptal diyorsun ama, ben gerçeği herkesten önce anlamıştım. Şimdi görüyorsun, nasıl dediklerimin hepsi çıktı. İnsanların hayatı zindana dönecek demiştim, işte görüyorsun. Paçavrayla toz alır gibi her

şeyi silip süpürdüler. Tahta talaşı süpürür gibi... İşte böyle, Bay Piyotr. Bak, ne oldu biliyor musun, Şeytan aleti kullandı, sen de ona yardım ettin. Eline ne geçti? Hiç. Yanlışlar zincirine boyuna halka ekledin. Ben hep izledim olanları. Düşündüm, ne vakit bitecek bu zincir diye sordum hep kendi kendime. Şimdi işin sonu geldi işte. Senin de sonun geldi Bay Piyotr. Hepsi burnundan fitil fitil geldi. *Arabanın tekerleği kırıldı...*"

"Adam çıldırdı," diye düşündü Piyotr Artamonov. Ama gene de, "Ben neden burdayım?" diye sordu.

"Evden attılar seni."

"Miron'u?"

"Onu da, hepinizi."

"Ama... Yakov?"

"O çoktan beri ortalıkta yok."

"İlya nerde?"

"O, yenilerdenmiş duyduğuma göre. Doğrudur. Çünkü sen daha hayattasın... Öyle olmasa sen hayatta kalmazdın..."

"Delirmiş," dedi gene kendin kendine Piyotr Artamonov. Ve daha bir şey sormadı. "Aklını iyice oynatmışsın koca moruk," dedi içinden. "Günün birinde beyninin sulanacağını neden kestiremedin."

Küçük, pırıltılı yıldızlar gökyüzüne dağılmıştı. Eski yıldızlara benzemiyordu sanki bunlar. Hem, eskisinden bu kadar çok da değillerdi.

Vialov şapkasını çıkardı, ellerinde büküp katlayarak konuşmaya başladı gene.

"Neyin var, neyin yok, aldılar elinden işte. Öyle kumaz oyunlar oynayacağınıza bir dilenci olarak yaşasaydınız daha iyi olurdu haliniz bugün."

Sonra birden sesinin tonunu değiştirdi.

"Hani şu Nikonov'un küçük çocuğunu hatırladın mı?" diye sordu.

"Eee, ne olmuş?"

Bu beklenmedik soru kendisini korkuttu mu, yoksa yalnızca şaşırttı mı, kestiremedi Piyotr. Ama Vialov, "Zahar'ın iti öldürdüğü gibi öldürdün onu," deyince her şeyi anladı.

Evet, anlaşıldı. Sonunda Vialov onu ihbar etmişti. Bu hasta haliyle tutuklanacaktı şimdi. Bu, onu pek korkutmadı ama, öfkelendirdi. Çok aptalca bir şeydi bu. Aradan bunca zaman geçmişti...

Dirseklerine dayanarak azıcık başını kaldırdı, dilindeki acılıktan, ağzındaki kuruluktan için için yakınarak, adamı azarlamaya kalktı.

"Yalan! Onu ben öldürmedim! Hem, her cinayetin bir cezalandırma dönemi vardır. Belli bir süreden sonra zaman aşımına uğrar. Geç kaldın, geç! Üstelik aklını oynatmışsın. Senin sözüne kim inanır. Hem, unuttun mu, kendi gözlerinle gördün... O zaman ne demiştin..."

"Haa, ne demiştim?" diye sözünü kesti ihtiyar. "Hiçbir şey görmemiştim elbet, ama tahmin etmiştim. Bakalım bir yalan uydurayım, ne diyecek, diye düşündüm. Yalan söyledim, ama sen balıklama atladın benim yalanıma. Yaa. Hep seni izledim sonra... Hiç değişmedin. Aleksi, o sarhoş kaynatasına, Barski'nin meyhanesini yaktırttı. Baban işi anlayınca sarhoşu ölesiye dövdürdü. Nikita da biliyordu bunu. O da her şeyi tahmin ederdi. Mantık sahibiydi çünkü. Çenesini tutmalıydı ama, senden o kadar çok nefret ediyordu ki, bana söyledi. Ben de ona, 'Sen bir keşişsin,' dedim. 'Bunları unutmalısın. Ben senin yerine aklımda tutarım hepsini.' Yaptıklarınızla ödünü kopardınız adamın. Düzenbazlıklarınızdan ürktü. Önce kafasını ipe geçirdiniz, sonra manastıra tıktınız 'size dua etmesi' için! Sizin için dua edemeyecek kadar korkmuştu. Tanrı'ya inancını yitirdi sonunda..."

Tikon Vialov, ölünceye dek konuşacaktı sanki. Öyle sakin, bir düşteymiş gibi, ve göründüğüne göre, hiçbir kötülük düşünmeden, öfkesiz konuşuyordu. Akşamın geç saatlerinin sıcak karanlığında, görünmez olmuştu nerdeyse. Hamamböceklerinin tekdüze hışırtılarını andıran sesi, Piyotr'u korkutmuyor, ama ağır bir külçeymiş gibi üzerine biniyordu. Şaşkınlıktan konuşamaz olmuştu.

Bu garip yaratığın aklını oynattığına giderek daha çok inanmaya başladı.

Vialov, derin derin göğüs geçirdi, omuzlarından büyük bir yükü indirmiş gibi rahatlamış, ama eskisi gibi tekdüze sesiyle, gereksiz, ve şimdi artık anlamsız olan geçmişi damla damla akıtıyordu Piyotr Artamonov'un önüne.

"Siz Artamonovlar, benim içimdeki inancı da yok ettiniz. Nikita, sizin yüzünüzden beni de zındık yaptı. Siz, ne Tanrı'ya ne de Şeytan'a

inanırsınız. Evinde bir ikona var ama aldatmaca o. Neye inanırsınız, kimse bilmez. Ama herkesin bildiği bir şey var: Nalıncı keseri gibi kendinize yontarsınız. Yalanla dolanla yaşadınız ömür boyu. İnsanları soydunuz. Şimdi, siz soyuldunuz işte, ne mal olduğunuz ortaya çıktı..."

Zar zor kımıldanan Piyotr Artamonov, o çok ağır ayaklarını yere indirdi. Ama tabanı, döşemeyi duymuyordu. İhtiyar adam, bacaklarının kopup düştüğünü ve kendisinin de havada asılı olduğunu sandı. Bu, korkuttu onu. Vialov'un omuzlarından tuttu.

"Ne istiyorsun?" diye bağırdı bahçıvan ve elleri, ona bir şey bulaştıracakmış gibi Piyotr'dan kurtuldu. "Dokunma bana! Gücün kuvvetin kalmamış, benimle başa mı çıkacaksın! Baban güçlü bir adamdı, gücüyle şişinirken de patladı geberdi. Benim inancımı çaldın diyorum sana! Şimdi ben nasıl öleceğim! Beni de kendinize benzettiniz, pis Şeytanlar!"

Piyotr, açlıktan öleceğini sandı. Ayakları da korkutuyordu onu. "Gerçekten ölüyor muyum yoksa? Şunun şurasında ne yaş yaşadım ki? Daha yetmişime varmadım... Tanrım..."

Yatıp uzanmaya çalıştı, ama bacaklarını yerden çekemiyordu bir türlü. Tikon Vialov'un kendisine yardım etmesini istedi.

Eski patronunun ölü bacaklarını kerevete uzattı, yere bir tükürük attı, sonra gene oturdu, şapkasının içine bakıyordu. Elinde parlayan bir şey gördü Piyotr. Gözlerini zorladı, bu bir iğneydi. Adam karanlıkta şapkasını dikiyordu. Deli olduğunu iyice kanıtlıyordu böylece. Başının üzerinde boz bir güve dolaşıyordu. Bahçede, havada asılı üç ışık şeridi uzandı, uzaklardan gelen bir ses, "yoldaşlar, bizi yolumuzdan kimse döndüremez..." diyordu.

Vialov'un sesi, bu uzaktan gelen sesi boğdu.

"Baban da, benim kardeşimi öldürmüştü," dedi.

"Yalan söylüyorsun," diye atıldı Piyotr. İsteksiz bir ses çıkmıştı ağzından. Ama hemen, "ne vakit?" diye sordu.

"Hıh! Ne zaman olduğunu öğrenmek istiyorsun ha?"

"Bu yalanları nerden uyduruyorsun, deli herif?" diye sordu birden Piyotr. Öfkelenmişti. Açlığı da iyice dayanılmaz olmuştu. "Ne istiyor-

sun? Sen benim vicdanım, yargıcım mısın? Şu koca otuz beş yılda neden ağzını açıp bir şey demedin?"

"Neden biliyor musun, düşünüyordum da ondan."

"Kin mi topluyordun? Geberesice! Defol, git polis çağır,"

"Polis falan yok."

"Git, söyle, hayatım boyunca beni yedirdi, içirdi, şimdi ben onu dava ediyorum de! Belki de ihbar etmişsindir bile! Daha ne istiyorsun? Korkutmak mı? Yüreğime indirmek mi? Para sızdırmak mı?"

"Paran yok ki. Hiçbir şeyin yok. Hiçbir zaman bir şeye sahip olmadın zaten. Yargıçların da canı cehenneme, polislerin de. Ben, kendi kendimin yargıcıyımdır."

"Öyleyse ne istiyorsun benden, deli?"

Demek Vialov, ona bir kötülük yapmayacaktı. Bunu anladı Piyotr.

"Bütün Kabillerin sonu geldi artık," diye mırıldandı ihtiyar. "Kardeşimi neden öldürdünüz?"

"Yalan. Kardeşini falan öldürmedi kimse."

İki ihtiyar, şimdi daha hızlı konuşuyor, sürekli birbirlerinin sözünü kesiyorlardı.

"Yalan mı? Ben yanındaydım ama..."

"Kimin yanında?"

"Kardeşimin. Baban ona yumruğu indirince kaçtım. Baban neden geberdi sanıyorsun? Ölenin ahı yerde kalmaz."

"Artık çok geç..."

"Yaa, şimdi kuyruğunuz sıkıştı işte. Köşeye kıstırdılar sizi. Savunmasız. Oysa ben, adam yerine koymadığınız ben..."

"Sus be, aklını kaçırmışsın sen."

Artamonov, eski toprak kazıcısının onu bir köşeye sıkıştırdığını, alçak bir duvarın ardındaki büyük uçuruma, içinde görülmedik şeylerin bulunduğu, korkudan başka hiçbir şeyin seçilmediği karanlık bir çukura yuvarlanmak üzere olduğunu sandı bir an.

"Geç kaldın," dedi. "Senin kardeşin falan yoktu hem. Yalan söylüyorsun. Senin gibi adamların hiçbir şeyi yoktur..."

"Vicdanlarından başka."

"Benim İlya'mı da yoldan çıkardın."

"Asıl siz Artamonovlar beni yoldan çıkardınız... Nikita Artamonov beni kendi aptallıklarıyla berbat etti."

"O da, senin onu yoldan çıkardığını söylerdi."

"Ahh, senin o babanı öldürmek için can attım hep. Küreği kafasına indiriverecektim... Ah... Düzenbazlar..."

"Sensin düzenbaz!"

"Serafim'i de mahfettiniz. O herif midemi bulandırırdı benim. Kimseye zararı dokunmaz, günah içinde yaşar... Anlamıyorum... Dünya hileyle dönüyor..."

"Kim var orda?" diye bir ses duyuldu karanlıkta. "Hayvan herifler! Sekizden sonra dışarda dolaşmak yasak demedik mi!"

Vialov, kalktı, kapıya gitti ve yıkılırcasına karanlığa attı kendini. Piyotr Artamonov, heyecan, açlık ve yorgunluktan başka hiçbir şey duymuyordu. Bahçedeki üç ışık şeridini iri bir gölgenin kestiğini gördü. Gözlerini kapadı, korkunç bir şeyin olmasını bekliyordu artık.

"Bir şeyler buldun mu?" diye sordu Vialov birine.

"Buncacık."

Bu, Natalya'nın sesiydi. Nereye gitmişti, bu ihtiyarla neden yalnız bırakmıştı Piyotr'u?

Gözlerini açtı, dirseklerinde doğruldu, iki insan gölgesinin kapadığı kapı aralığına baktı. Birden, bütün hayatı boyunca, suçun kimde olduğunu, günlerinin öyle karmakarışık geçmesine kimin sebep olduğunu, onu bu aldatmacalara, kötülüklere kimin sürüklediğini bir türlü anlayamadığı geldi aklına. Şu anda, bu sorunun cevabı verilmişti. Her şey apaçık ortadaydı.

Natalya ona yaklaştı, eğildi, "Oh, Tanrı'ya şükür..." dedi.

"İşte, Vialov," diye bağırdı Piyotr. "Bütün suç bunda." Rahat bir göğüs geçirdi. "Cimri, açgözlü bir kadındır o. Beni de kendine benzetti!" Daha da geçerli bir kanıt ortaya atan savcı tavrıyla, "kardeşim Nikita da onun yüzünden mahvoldu. Biliyorsun, gözünle gördün..."

Soluğu tükendi. Karısının bu sözlerden alınmadığını, korkmadığını ve de bir damla gözyaşı dökmediğini görmek şaşırttı onu. Natalya, titreyen eliyle kocasının saçlarını okşadı. Korku ve şevkat dolu bir sesle, "Sssst!" dedi. "Bağırma. Düşmanlar yanı başımızda..."

"Karnım aç..."

Natalya, eline bir hıyar ve bir parça ekmek tutuşturdu. Hâlâ ılıktı. Ekmek, hamur gibi yapıştı ellerine.

"Bu ne?" dedi Piyotr. Şaşırmıştı. "Bana bunu mu veriyorsun?"

"N'olur yavaş konuş. Tanrı aşkına," diye fısıldadı Natalya. "Hiçbir yerde yiyecek yok!Yoksul askerlerde bile..."

"Bana bunu mu veriyorsun? Geçirdiğim bütün korkuların, çektiğim acıların, size yaptıklarımın karşılığı bu mu?"

Ekmeği, elinde tartar gibi salladı, susmuyor, bir şeyler mırıldanıyordu. Ama artık, kaçınılmaz, ve gerçekten büyük bir hakarete, onu, Natalya'yı bile sorumlu tutamayacağı bir hakarete uğramakta olduğunu düşünüyordu. Ekmeği fırlattı attı. Boğuk, ama kesin bir sesle, "istemiyorum," dedi.

Vialov, ekmeği yerden aldı, üfledi. Bir şeyler mırıldandı. Natalya, bir kez daha ekmek parçasını kocasının eline tutuşturdu.

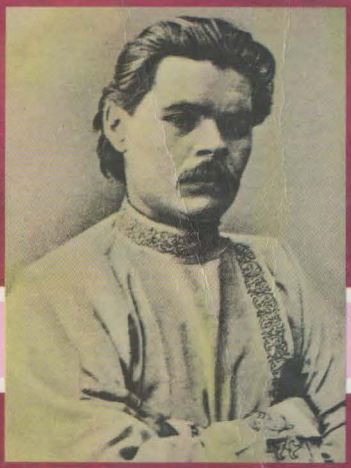
"N'olur biraz ye, azıcık... kızma... n'olur..." diye fısıldadı.

Piyotr Artamonov, kadının elini itti, gözlerini kapadı ve kör bir öfkeyle, kenetlenmiş dişleri arasından haykırmaya çabaladı:

"İstemiyorum. Defol!"

PAYEL YAYINEVİ — Cağaloğlu Yokuşu
Evren Han Kat 4 No: 63
Cağaloğlu - İstanbul

Tel: 528 44 09 - 511 82 33
Fax: 512 43 53

MAKSİM GORKİ

Artamonov Ailesi, Gorki'nin yapıtları arasında en etkileyici ve en dramatik olanıdır. Bu kitapta Rusya'daki orta sınıfların Devrim öncesi onyıllardaki trajik başarısızlığı yoğunlaştırılmış biçimde, kumaş üretimiyle uğraşan bir ailenin küçücük dünyasında görüldüğü şekliyle aktarılmaktadır. Bu, Gorki'nin karakter yaratma gücünü ve ilk öykülerinde bütün dünyayı kendisine hayran bırakan etkileyici edimlerle dolu sahneleri ustalıkla düzenleme yeteneğini en iyi sergileyen eseridir. Mizahla trajediyi, şiddetle acımayı, coşkunlukla içedönüklüğü eşsiz biçimde harmanlayan Gorki, burada şimdiye dek hiç ele almadığı büyük ve haraketli bir temadan yararlanmıştır. Sanki Sovyetlerin zaferi, Gorki'nin kitapları arasında başyapıt olan bu romanın ortaya çıkması işaretini vermiş gibidir. 1925 yılında, yabancı bir ülkede olmanın getirdiği uzaklıktan geriye baktığında, 1917'de sona eren bir çağı, daha eksiksiz bir anlayışla görebilmiş ve drama duygusunu müthiş ölçüde geliştirmiştir. Artamonovların yükselişi ve düşüşü, deyiş yerindeyse, tarihin büyük bir çağının ötesinden gözlemlenerek anlatılmaktadır.

ALAN HODGE

ISBN 975-388-123-1

ayel
JV LAHİL